

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ**

Октябрь – декабрь 2025, № 4 (52)

Октябрь – декабрь 2025, № 4 (52)

Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ» («Правовая жизнь») соли 2013 таъсис додашуда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шаҳодатномаи №312/МЧ – 97 аз 27 – уми ноябри соли 2023) ва Маркази байналмилалӣ ISSN (ISSN 2307 – 5198) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Шохиси илмӣ тақризшавандаи Россия аъзо буда, ба Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестационии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Россия ва ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестационии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Научно – информационный журнал «Правовая жизнь» (Ҳаёти ҳуқуқӣ) создан в 2013 г. и перерегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан (свидетельство №312/МЧ – 97 от 27.11.2023г.) и Международным центром ISSN (ISSN 2307 – 5198).

Журнал аккредитован в Российском индексе научного цитирования, включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования РФ и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Душанбе – 2025

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ
Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет
Сармуҳаррир: Ш. К. Гаюризода — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Главный редактор: Ш. К. Гаюризода — доктор юридических наук, профессор

Ҳайати таҳририя:

Маҳмудзода М.А. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Насриддинзода Э.С. — узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гадоев Б. С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гафурзода А. Д. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Диноршох А.М. — котиби масъул, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Малко А. В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор (Россия);
Муртазозода Ҷ.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мачидзода Ҷ. З. — муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Редакционная коллегия:

Маҳмудзода М.А. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор;
Насриддинзода Э. С. — член-корреспондент НАНТ, доктор юридических наук, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктор юридических наук, профессор;
Гадоев Б. С. — доктор юридических наук, профессор;
Гафурзода А. Д. — доктор юридических наук, профессор;
Диноршох А.М. — ответственный секретарь, доктор юридических наук, профессор;
Малько А.В. — доктор юридических наук, профессор (Россия);
Муртазозода Дж.С. — доктор юридических наук, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктор юридических наук, профессор;
Маджидзода Дж. З. — зам. главного редактора, доктор юридических наук, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктор юридических наук, профессор.

Шохиси обунавии маҷалла: 77735

Подписной индекс журнала: 77735

Маҷалла дар се моҳ як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мегардад
Журнал выходит один раз в три месяца на русском и таджикском языках

Нишони маҷалла: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Телефон ва дигар воситаҳои алоқа: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,

www.pravovayazhizn.tj

Телефоны и иные средства связи: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,

www.pravovayazhizn.tj

©Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2025 © Ҳайати муаллифон, 2025

©Таджикский национальный университет, 2025 © Коллектив авторов, 2025

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

I. ИЛМҲОИ НАЗАРИЯӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)

I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 1)

Қодирзода Т. К., Убайдзода Х. Ш. Ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.....	5
Вализода С.О. Ҳуқуқи инсон дар назарияи фаҳмиши ҳуқуқӣ.....	12
Исозода П. А. Моҳияти вазъияти ғавқулода: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқӣ.....	21
Саъдизода Ҷ., Валиева Ф. С. Нигоҳе ба мафҳум ва моҳияти фаъолияти қонунгузорӣ.....	28
Асоева Г. А. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон кардани сирри бонкӣ....	41
Қурбонзода М.С. Заминаҳои таърихӣ – ҳуқуқии узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милалӣ Муттаҳид	58

**II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ)
(ИХТИСОС: 5. 1. 2)**

II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ) НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)

Соибов З.М. Масъалаҳои тафовути «контрол» ва «назорат» дар идоракунии давлатӣ: таҳлили маъмурӣ-ҳуқуқӣ.....	69
Хаитов С.П., Гаюрзода Ш.К. Правовой аспект механизма реализации финансовой политики Республики Таджикистан.....	76
Саъдиев И. З. Негосударственный сектор образования как объект административно-правового воздействия в Республике Таджикистан.....	88
Соибов З.М., Ҷовиди З. Махсусияти мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъмини амнияти иқтисодӣ.....	97

Исмонализода С.И. Танзими ҳуқуқии кафолати бонкӣ.....	109
Шукурова Н. А. Роль правосудия в обеспечении конституционных прав граждан на благоприятную окружающую среду.....	119
Курбонова М. С. Бонки миллии Тоҷикистон - мақомоти идоракунии давлатии низоми бонкӣ	125
III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)	
III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ	
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)	
Ғаюризода Ш. К., Қодирзода С. С. Иттилоот объектӣ фаъолияти миёнаравӣ иттилоотӣ: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи маданӣ.....	135
Косимзода Ф. А. Ответственность органов акционерного общества: неко-торые правовые вопросы.....	146
Абдурахимзода С. Қ. Мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	156
Давлатмандзода Э. Д. К вопросу о понятии и правовой природы торгов: теоретические проблемы.....	178
Бобониёзов С.Р. Танзими ҳуқуқии зеҳни сунъӣ: мушкилот ва дурнамо.....	188
Дилрабои Абдучаббор. Идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ.....	200
Ғуломализода Ш. Ғ. Тавсифи намудҳои алоҳидаи чораҳои ҳифзи мерос дар ҳуқуқи маданӣ.....	207

IV. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

IV. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

И.ИЛМҲОИ НАЗАРИЯВӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)

I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 1)

УДК: 347. 6 (575. 3) Қодирзода Т. Қ*, Убайдзода Х. Ш*.

ТАШАККУЛИ ШУУРИ ҲУҚУҚӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ

Калидвожаҳо: Конституция, қонунҳо, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, унсурҳои тарбияи ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ, иттилоотнокии ҳуқуқӣ, тарғиботи ҳуқуқӣ, тарбияи ватандустӣ.

Ключевые слова: Конституция, законы, общеобразовательные учреждения, элементы правового воспитания, правовое образование, правовая информированность, правовая пропаганда, патриотическое воспитание.

Key words: Constitution, laws, educational institutions, elements of legal education, legal education, legal awareness, legal propaganda, patriotic education.

Истиқлоли давлатӣ дар низоми қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон (ҚТ), бо назардошти шароит устуворшуда истодааст. Дар ин чараён баргузори Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии дар моҳи ноябри соли 1992 мебошад, ки дар он барои ба вуҷуд овардани асосҳои ҳуқуқӣ ҷиҳати ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон, 74 санадҳои ҳуқуқӣ таҳти раиси муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шӯрои Олии ҚТ қабул гардид.¹ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба самтҳои гуногун, аз қабилӣ иқтисодиёт, амният, маориф, фарҳанг иҷтимоӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ аҳамияти махсус дода, сулҳу субот ва амнияти давлатро таъмин намуданд.

Аз ҷумла, оид ба тарбияи ҳуқуқӣ шахрвандон, ки асоси баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ онҳо мебошад, чораҳо андешида шудааст. Дар замони Истиқлоли давлатӣ ба тариқи раёисии умумихалқӣ соли

*Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А.Баҳоваддинов, ходими пешбари илмӣ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дтсент. E-mail: t. kodirzoda@mail.ru.

*Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А.Баҳоваддинов, докторанти PhD-и. Email: khubonubaydova@gmail.com.

¹Ниг.: Меликов У.А. Санадҳои ҳуқуқӣ Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Чумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ.- 2022, -№3 (7). – С. 76.

1994 қабул гардидани Конститутсияи ҶТ заминаи ҳуқуқӣ барои тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон гузошт¹.

Вобаста ба моҳияти Конститутсияи Президент, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, ки: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастоварди миллӣ буда, муқаддасоти миллӣ, андешаи давлатдорӣ миллӣ, истифодаи васеи анъанаҳо ва осори таърихӣ миллиро эълон ва таъмин мекунад.»²

Тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар санадҳои қонунгузорӣ пешбинӣ гардидааст. Тибқи Қонуни ҶТ, аз 22-уми июли соли 2013 «Дар бораи маориф»³, маориф - раванди таълиму тарбияро таъмин мекунад. Раванди таълиму тарбия, ки ба инкишофи муносибатҳои маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва касбии хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти умумӣ равона карда шудааст, ифода мекунад, муассисаи таълимӣ - ташкилоти таълимии давлатӣ ва ғайридавлатӣ, новобаста ба шакли ташкили ҳуқуқӣ онро барои хонандагон ба роҳ монда, барномаҳои таълимиро амалӣ мегардонад. Тарбия - раванди мақсадноки ба воя расонидани кӯдак аз ҷониби падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), муассисаи таълимӣ, ҷамъият ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ мебошад.

Қонуни ҶТ, аз 20 июни соли 2024, «Дар бораи масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак»⁴ таълиму тарбияи кӯдакро бо мақсади таълиму тарбияи ӯ дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ танзим намуда, ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакон равона кардааст.

Қонуни ҶТ, аз 20 июни соли 2024, «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»⁵ объекти болозикрро танзим намуда, муқаррароти он ба ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ ва

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ 6 ноябри соли 1994 қабул гардида, тағйиру иловаҳо ба он аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тартиби раъйпурсии умумихалқӣ ворид карда шудаанд.- Душанбе, 2016. - С. 12.

² Ниг.: Эмомалӣ Раҳмон. Ҳар як халқу миллат ҳамон Конститутсияеро дорад, ки ба он сазовор аст. // Тафсири илмӣ оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, Шарқи озод. 2009. – С. 8.

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 22-уми июли соли 2013 «Дар бораи маориф» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 532; с. 2014, №3, мод. 156, №7, қ. 2, мод. 422; с. 2016, №3, мод. 1148, №7, мод. 624; Қонуни ҶТ аз 28.08.2017 с., №1462.

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 20 июни соли 2024, № 2049 «Дар бораи масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак». // <https://www.google.com> (санаи мурочиат: 23.02.2025).

⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 20 июни соли 2024, № 2048 «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». // <https://www.google.com> (санаи мурочиат: 23.02.2025).

эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ, барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти шаҳрвандони ҚТ равона гардидааст.

Дар Қонуни ҚТ, аз 24-уми декабри соли 2022, «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» мафҳумҳои ҳастанд, ки маънои тарбияи ҳуқуқиро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ медиҳанд, аз ҷумла, Ватан, ин маънои Тоҷикистон, кишвари азизу маҳбуб барои шахс, ватандӯстӣ - муҳаббати шахс ба Ватан, ва содиқона хизмат кардан, тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ - маҷмуи тадбирҳо, ки баҳри дар тафаккури шаҳрвандон ташаққул додани дарки бошууроноии ҳимояи Ватан ва ғайраҳо мебошанд.

Кодекси оилаи ҚТ¹ аз падар ё модар барои кӯдакони ноболиғ рӯйёнидани алимент, асосҳои ба фарзандхондӣ қабулнамудан ва дигар масъалаҳои, ки дар оила байни зану шавҳар ва дигар аъзоёни оила ба миён меоянд, пешбинӣ менамояд. Инчунин, дар ин кодекс уҳдадорӣҳои падару модар дар таълиму тарбияи кӯдакон, вазифаи фарзандони болиғ барои дар синни пирӣ нигоҳубин намудани падару модар, дарҷ гардидааст, ки ин меъёрҳо характери тарбиявӣ дошта, масъулияти падару модарро дар таълиму тарбияи кӯдакони худ ва фарзандони болиғро дар нигоҳубини волидайнӣ муҳтоҷ, баланд мекунад.

Тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо хонандагон тибқи Фармони Президенти ҚТ, аз 9 апрели соли 1997, «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қарорҳои Ҳукумати ҚТ, аз 22 августи соли 1997, «Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ», Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар ҚТ барои солҳои 2021-2025, ки бо Фармони Президенти ҚТ, аз 1 июни соли 2021, № 187 тасдиқ шудааст, Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар ҚТ барои давраи то соли 2030, ки бо Фармони Президенти ҚТ, аз 3 августи соли 2021, №222 тасдиқ шудааст, Барномаи таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон барои солҳои 2022-2026, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2021, № 565 тасдиқ шудааст, амалӣ мешавад.

Сатҳи баланди тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ замина мегузорад, ки хонандагон аз ҳуқуқу уҳдадорӣҳои худ огоҳ бошанд, онҳоро донанд, риоя ва истифода баранд. Низомии таълиму тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз иттилоотонии ҳуқуқӣ, машварати ҳуқуқӣ ва расонидани ёрии ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ, тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ, ҷалби хонандагон дар раванди қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғайра иборат мебошад.

¹Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, № 22, мод. 303; соли 2006, №4, мод. 196; соли 2008, №3, мод. 201; соли 2010, №7, мод. 546; соли 2011, №3, мод. 177; №12, мод. 855; соли 2013, №3, мод. 195; соли 2015, №11, мод. 960. соли 2016, №3, мод.143;№11,мод.881; соли 2017,№1-2,мод.18.

Ҳангоми таълиму тарбияи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шуури онҳо дарки ҳуқуқӣ пайдогардида, хонандагон дар худ ҳисси дониستاني қонунҳоро замина гузоранд ва оид ба риоя намудани қонунҳо дар шуури онҳо масъулият ба миён меояд.

Нисбат ба мактабу хонандагон омӯзгорон, идораҳои маориф, кормандони мақомоти давлатӣ ва ҷомеа бетараф набошанд ва муассисаҳои таълимиро зери Ҳимоя ва дастгирӣ қарор диҳанд.

Дар сатҳи таҳсилоти миёна ва олии касбӣ интиҳоб ва ҷорӣ намудани фанҳое, ки дониш ва малакаро дар самти фарҳанги ҳуқуқӣ ва зиддикорупсионӣ ба таълимгирандагон ташаккул медиҳанд, мувофиқи мақсад мебошад. Тибқи корҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои таълимӣ гузаронидани соатҳои тарбиявӣ, мизҳои мудаввар, тренинҳо, семинарҳо, колоквиумҳо ва ҷорабиниҳои дигар оид ба фаҳмондадиҳии муқарароти қонунгузорӣ ва гирифтани ёрии ҳуқуқӣ зарур аст.

Тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ин раванди ба маълумоти ҳар як хонанда расонидани мазмуну мундариҷаи Конститутсия ва санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ва сиёсати ҳуқуқии давлат дар шакли фаҳмо буда, то хонанда тавонад онро барои Ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва иҷрои уҳдадорихояш истифода намояд.

Тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд яке аз воситаҳои муҳими таъсирбахши мақсаднок ва ба таври оммавӣ баланд бардоштани таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии хонандагон гардад.

Ба роҳ мондани корҳои таблиғоти ҳуқуқӣ ба таври васеъ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон тавассути бунёди низоми муваффақ ва динамикии бо иттилоот мусаллаҳ, ки дар он субъект ва объекти идоракунӣ, функсияҳои онҳо, мақсадҳои асосӣ ва миёнамуҳлат, воситаҳои муносиби расидан ба онҳо возеҳ муайян мешаванд. Тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ дар ташаккули миллати баландмаърифат воситаи калидӣ мебошад¹.

Бояд қайд кард, ки зиндагии омӯзгорон аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва шароити моддию маънавӣ Ҳамаҷониба аз тарафи давлат сол ба сол хуб шуда истодааст ва ҷомеаи маданӣ ва ҳар як узви ҷомеа ба ин ҳолат таваҷҷуҳи амалӣ зоҳир намоянд. Албатта дар ин маврид сифати таълиму тарбияи хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ беҳтар мегардад. Зеро дар самти таълиму тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва умуман бо хонандагон иштироки фаъолонаи ҷомеаи маданӣ, мақомоти давлатӣ, хизматчиёни давлатӣ ва ҷомеаи ҳуқуқшиносон заруратро металабад.

¹Ниг.: Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми “маърифати ҳуқуқӣ” аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ Тоҷикистон // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 10.

Бояд қайд кард, ки дар Барномаи таълим ва тарбияи ҳукуқии шаҳрвандони ҚТ барои солҳои 2020-2030 қайд гардидааст, ки "...яке аз роҳи баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳукуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ - ин баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва истифодаи имкониятҳои онҳо дар ҷустани чораҳои ҳукуқӣ мебошад. Зикр мегардад, ки доништан ва фаҳмидани амалигардонии воситаҳои ҳукуқӣ ва ҳалли тосудии баҳсҳо бояд ҳамаҷониба омӯзонда шавад ва тарғиби меъёрҳои ҳукуқӣ дар ҷомеа бояд вазифаи муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифатнокии ҳукуқӣ гардад".

Унсурҳои тарбияи ҳукуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ инҳо шуда метавонанд: иттилооти ҳукуқӣ, яъне интиқоли дониш дар бораи ҳукуқ; таълими ҳукуқӣ, ин ташаккули татбиқи ҳукуқ, ҷалб ба фаъолияти ҳукуқӣ, бо маънои истифодаи донишҳои гирифташуда дар амал ва ташаккули фарҳанги ҳукуқӣ, яъне муносибати эҳтиромона ба қонун ва боварӣ ба зарурати риояи он. Ин унсурҳо ба ташаккули хоҳиши бошуурона барои рафтори қонунӣ нигаронида шудаанд.

Тарбияи ҳукуқии мактаббачагон раванди бисёр ҷанбаи мақсаднок барои дарки меъёрҳои ҳукуқӣ, шуур ва рафтори қонунии хонандагон ба воситаи таълим, иттилоот, дониш ва фаҳмонидани Конститутсия ва қонунҳо буда, тарбияи ҳукуқӣ, рушди фаъол дар ҳаёти кӯдакон, дар фаҳмиши ҳукуқ ва уҳдадорихо бобати риояи санадҳои меъёри ҳукуқӣ дар зиндагӣ ва дар ҷомеа мебошад.

Мазмуни иҷтимоии ҳукуқии шахс, омӯзиши усулҳои дахлдори тафаккури хоси фарҳанги ҳукуқӣ, забони ҳукуқӣ, қабули меъёрҳои ҳукуқӣ, арзишҳо, анъанаҳои ҳукуқӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Таълиму тарбияи ҳукуқӣ мақсади баланд бардоштани шуури ҳукуқӣ буда, фаҳмиши шахсро оид ба мазмуни меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳо зиёд менамояд. Дар амалия бояд фардиқунонии таълиму тарбияи меъёрҳои ҳукуқ, вобаста ба иҷтимоиёти шаҳрвандон, хусусияти хоси хонандагон ва мактаббачагон ҷой дошта бошад ва ин ҳолат ҷиҳати босифат гузаронидани машғулиятҳо бо хонандагон мусоидат менамояд ва низомии тарбияи ҳукуқиро тақомул медиҳад.

Ташаккули шуури ҳукуқӣ аз тарбияи ҳукуқӣ вобастагӣ дошта, таълиму тарбияи ҳукуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, бояд вазифаи асосии мақомоти давлат бошад, мансабдорону хизматчиёни давлат, ки ба кори таълиму тарбия ваколатдоранд, уҳдадоранд сифати таълимиро дар ин самт зерин назорат гирифта, мунтазам хонандагонро дар роҳи эҳтиром ба қонун ва қонундонӣ тарбия намоянд.

Аҳаммияти илмӣ ва амалии ин мавзӯ дар он аст, ки вазифаҳо ва самтҳои калидӣ оид ба оптимизатсияи корҳои таълимии ҳукуқӣ дар шароити муосир муайян карда шудаанд. Аз ҳама муҳим сиёсати давлатӣ-ҳукуқӣ мебошад, ки ба ҳадди аксар мувофиқа кардани ниёзҳо ва манфиатҳои инсон, ҷомеа ва давлат тавассути сохтани матритсаи

идеалии рафтори хонандагон равона шудааст. Илова бар ин, муайян карда шудааст, ки иҷтимоикунонии ҳуқуқии ҷомеа берун аз тарбияи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст.

Тағйиротҳои арзишҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, оилавӣ, динӣ ва ғайра, ки дар ҳаёти ҳарруза ба миён омада истодааст, нишонаи баъзе мушкилот дар тартиботи ҳуқуқӣ ба шумор рафта, ба рафтор ва шуури хонандагон таъсири манфӣ расонида, маърифатнокикунонии мактаббачагонро мураккабтар менамояд. Аз ин лиҳоз, бахусус дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд равандҳои нави таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва дигар намудҳои таълим истифода бурда шаванд, то мо тавонем шаҳрвандони қонундону итоаткунандаи қонун ва шахсони худогоҳу барои ҷомеа ғоидаоварро ба миён орем. Зеро тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва дар низоми таълиму тарбия мавқеи муҳим дошта, зарур мебошад ва мақсади тарбияи ҳуқуқӣ, ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқиро дошта, барои бунёди давлати ҳуқуқбунёду демократӣ мусоидат менамояд.

Тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ чорабиниҳое мебошанд, ки аз ҷониби давлат, шаҳрвандон, иттиҳодияҳои волидайн ва дигар ташкилотҳои мактабӣ, томактабӣ ва муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ҷиҳати болоравии шуури ҳуқуқии хонандагон равона карда шудааст.

Тарбияи ҳуқуқӣ низоми мушаххаси худро дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дошта, ба ташаккули муносибати эҳтиромона ба ҳуқуқ аз ҷониби хонандагон ва мусоидат барои масъулияти ҳуқуқӣ мебошад.

Бо назардошти ин гуфтаҳо, тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ наметавонад раванди ҷудогонаи фаъолият бошад ва он бо манфиатҳои ҷамъиятӣ, сиёсати асосии давлат вобаста буда, тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ҳамон ҳолат сифатнок, бомувафаққият мегардад, ки он ҳолати аслии сиёсати давлат, иқтисодиёт, иҷтимоиётро ба назар гирад.

Ҳамин тариқ, тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муайян намудани такмили сатҳи муайяни шуури ҳуқуқӣ ҷиҳати ба хонандагон расонидани донишҳои ҳуқуқии ҳам хусусияти умумӣ ва ҳам ҳуқуқӣ дошта, тартиби техникаи қонунгузорӣ ва татбиқи ҳуқуқ дар амалия, аризишҳои миллӣ ва анъанаҳои ҳуқуқӣ, аз қабилӣ эҳтиром ба ҳуқуқ, боварӣ ба адолати он, қобилияти амал кардани қонун ба ҳисоб мераванд, ки дар маҷмӯъ ба фаъолияти омӯзгорӣ дар таълиму тарбияи ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муҳим мебошанд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Ҳар як халқу миллат ҳамон Конститутсияро дорад, ки ба он сазовор аст.// Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод. - 2009. -520с.

2. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, аз 27 ноябри соли 2019, № 599.// <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 02.03.2025).
3. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ дар Тоҷикистон . // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 10-19.
4. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Фаҳмиши «маърифати ҳуқуқӣ» дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. // Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (маҷаллаи илмӣ). - 2024.- №1 (1). - Душанбе, 2024.-С. 43-54.
5. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, № 22, мод. 303; соли 2006, №4, мод. 196; соли 2008, №3, мод. 201; соли 2010, №7, мод. 546; соли 2011, №3, мод. 177; №12, мод. 855; соли 2013, №3, мод. 195; соли 2015, №11, мод. 960. соли 2016, №3, мод.143;№11,мод.881; соли 2017,№1-2,мод.18.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ аз 6 ноябри соли 1994 қабул гардид. - Душанбе, 2016. 126 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 22-уми июли соли 2013 «Дар бораи маориф»//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 532; с. 2014, №3, мод. 156, №7, қ. 2, мод. 422; с. 2016, №3, мод. 1148, №7, мод. 624; Қонуни ҚТ аз 28.08.2017 с., №1462.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 20 июни соли 2024, № 2048 «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». // <https://www.google.com> (санаи мурочиат: 23.02.2025).
9. Меликов У.А. Санадҳои ҳуқуқии Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ.- 2022. -№3 (7). – С. 76-80.

**Қодирзода Т. К., Убайдзода Х. Ш.
Фишурда**

Ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Дар мақолаи мазкур дар бораи ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ки барои андешидани тадбирҳо ҷиҳати пайваста баланд бардоштани донишу малакаи ҳуқуқии хонандагон, масъулияти онҳо, беҳдошти раванди бозомӯзии хонандагон бо назардошти қонунҳои амалкунанда, ба воситаи тарбияи ҳуқуқӣ сухан меравад. Таъкид карда мешавад, ки тарбияи ҳуқуқӣ ҷиҳати ташаккули маърифати ҳуқуқӣ равона гардида, онро пурра мегардонад ва шакли ифодаи шуури ҳуқуқӣ мебошад.

**Кодирзода Т. К., Убайдзода Х. Ш.
Аннотация**

Формирование правового сознания в общеобразовательных учреждениях

В данной статье речь идет о формировании правового сознания в общеобразовательных учреждениях, направленном на принятие мер по постоянному повышению правовых знаний учащихся, и их, ответственности совершенствованию переподготовки учащихся с учетом действующего законодательства, раскрытию концепции правового воспитания. Следует отметить, что правовое воспитание направлено на формирование правового образования, дополняет его и является формой выражения правового сознания.

**Kodirzoda T. K., Ubaidzoda H. Sh.
The summary**

Formation of legal consciousness in educational institutions

This article deals with the formation of legal awareness in general education institutions, aimed at taking measures to continuously improve the student's legal knowledge and their responsibility to improve the student's re-training, taking into account current legislation, and the disclosure of the concept of legal education. It should be noted that legal education is aimed at the formation of legal education, complements it and is a form of expression of legal consciousness.

Муқарризи мақола Азиззода У. А. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 347 (575. 3)

Вализода С.О*.

ҲУҚУҚӢ ИНСОН ДАР НАЗАРИЯИ ФАҲМИШИ ҲУҚУҚӢ

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, ахлоқ, озодӣ, адолат, ҳуқуқи инсон, фаҳмиши ҳуқуқӣ, назарияҳои фаҳмиши ҳуқуқӣ, масъулият, уҳдадорӣ.

Ключевые слова: право, этика, свобода, справедливость, права человека, правовое понимание, теории правового понимания, ответственность, обязательство.

Key words: law, ethics, freedom, justice, human rights, legal understanding, theories of legal understanding, responsibility, obligation.

Фаҳмиши моҳият ва роҳҳои таъмини ҳуқуқи инсон аз олами ботинии инсон ва рушди маънавию ахлоқии ӯ вобаста аст. Дар робита

* Номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ба ин, мафҳумҳои озоӣ, эҳтироми шаъну шарафи инсон, адолат, инсонпарварӣ, шафқат нисбат ба дигар бояд муҳимтарин меъёрҳо ва арзишҳо бошанд.

Ҳуқуқҳои ахлоқии шахс ҳуқуқҳои муқаддас ва бегонашавандаи инсон мебошанд. Ҳамин тавр, қонуни ахлоқӣ шахсро вазифадор мекунад, ки ҳуқуқи ҳукмронии ҳақиқат ва адолатро дар муносибатҳои инсонӣ, ҳифзи шаъну шарафи инсонӣ, озодии маънавии инсон ва ғайраро ҳимоя кунад. Ҳуқуқҳои ҷудонопазири шахс аз ҳуқуқи асосии он ба худмуайянкунӣ ва рушди озод бармеоянд.

Илова бар ин, ҳуқуқи инсон ҳамчун принципҳои асосии ахлоқӣ новобаста аз сохтори иҷтимоӣ - синфӣ ва сохти сиёсии ҷомеа ё дар меъёрҳои ҳуқуқӣ мустақкам шудан вучуд дорад. Давлат метавонад онҳоро эҳтиром ва қарорат диҳад, аммо ҳуқуқ ва озодиҳои асосии шахсро аз таваллуд гирифта наметавонад. Онҳо дар ҳама гуна шароит вучуд хоҳанд дошт.

Ба андешаи мо, ғояи хусусияти ахлоқии ҳуқуқҳои шахс дар партави он барои назарияи муносири ҳуқуқи инсон пешсаф аст. Масалан, дар асарҳои худ В.С. Нерсисянс чунин ақида дорад, ки ҳуқуқи инсон ҳуқуқҳои ахлоқии универсалӣ (фарогир) мебошанд, ки ба ҳар як мавҷуди инсон баробар тааллуқ доранд. Ин ҳуқуқҳо аз ҳуқуқҳои ҳуқуқии шахрванд, ки аз ҷониби давлат эътироф ва ҳимоя карда мешаванд, фарқ мекунанд. Баръакси онҳо, ҳуқуқҳои ахлоқӣ на ҳамеша бо қонун ҳифз карда мешаванд, ҳатто дар кишварҳои, ки ин ҳуқуқҳо ҳамчун ҳуқуқҳои ҷудонашавандаи инсон эътироф карда мешаванд. Аммо онҳо аз ин хислати универсалии (фарогирӣ) худро гум намекунанд¹.

Дар фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ зерин мафҳуми ахлоқ – рафтору кирдор, сират, яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ, маҷмӯи меёр ва қоидаҳои асосии муносибати байниҳамдигарӣ, оилавӣ ва ҷамъиятии одамон зикр гардидааст². Ахлоқ мустақилияти нисбӣ дорад: 1) ахлоқ ба ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ фаъолон таъсир расонда, тараққиёти онро метавонад тезонад ё суст кунад; 2) меёрҳои алоҳидаи ахлоқии як форматсияи ҷамъиятӣ мумкин аст дар форматсияи дигар ҳам то муддати муайян нигоҳ дошта шавад; 3) ахлоқи муайяни як форматсия аз заминаи иҷтимоиаш ҷудо шуда, меёрҳои ахлоқии форматсияи ояндаро ифода карда метавонад. Ахлоқ бо сиёсат, ҳуқуқ, санъат, фалсафа, дин ва дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ зич алоқаманд аст. Ахлоқ бо ёрии афкори умум риоя карда мешавад ва ба он таъия мекунад. Дар ҳар ахлоқ ҷиҳати ахлоқи умумиинсонӣ мавҷуд аст. Ахлоқ некӣ, бадӣ, адолат, бахт,

¹ Ниг.: Нерсисян В.С. Философия права. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999; Права человека в истории политико-правовой мысли // Права человека. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. - С. 35-90.

² Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. – Душанбе: «Эр – граф», 2009. – С. 67.

вичдон, шӯҳратпарастӣ ва дигар категорияҳои умумӣ дорад. Ахлоқи муосир меъёрҳои асосии ахлоқи умумиинсониро, ки оммаи халқ дар давоми ҳазорҳо сол дар муборизаи зидди зулми иҷтимоӣ ва иллатҳои ахлоқӣ ҳосил кардаанд, дар бар мегирад.

Инчунин, дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба назарияи давлат ва ҳуқуқ қайд карда мешавад, ки концепсияи ҳуқуқи инсон аз рӯи хусусияти худ ахлоқӣ аст. Он дар ҷараёни таърихи инсон ҳамчун натиҷаи бартараф кардани падидаҳои манфӣ, ки озодии шахсро маҳдуд мекарданд, рушд кард. Аз ин ҷо метавон гуфт, ки мафҳуми шаъну шарафи инсон арзиши ахлоқӣ мебошад, ки мисли инсоният қадим аст ва дар таърих мувофиқи тағйироти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ рушд кардааст.

Дар робита ба ин, омӯзиши масъалаҳои гуногуни методологии ҳуқуқи инсон дар сохтори муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа дар доираи мавзӯи назарияи ҳуқуқи инсон ҳамчун илми нави ҳуқуқӣ муҳим аст.

Агар ба ҳуқуқҳои инсон фалсафӣ назар кунем, пас мо аслан бо зиддиятҳои байни «худӣ» ва «бегона», байни «ман» ва «дигарон» сарукор дорем. Ин мафҳумҳо нишон медиҳанд, ки ҳама одамон якхелаанд ва дар айни замон гуногунанд. Дар робита ба ин, бояд эътироф кард, ки таъмини ҳуқуқи инсон танҳо дар сурате имконпазир аст, ки одамон моҳияти умумиинсонии моро дарк кунанд. Ин роҳи зинда мондани насли инсон, муттаҳид кардани тамоми кишварҳо ва халқҳо дар атрофи идеяи умумибашарии ҳуқуқи инсон аст. Ҳамчун меъёри мутлақ, ҳуқуқи инсон забони умумии инсониятро ифода мекунад. Бо қабули ин забон, ҳамаи халқҳои ҷаҳон метавонанд якдигарро фаҳманд ва таърихи худро эҷод кунанд.

Аз ин рӯ, хусусияти муҳимми падидаи ҳуқуқи инсон, инчунин он аст, ки онҳо ҳамчун робитаҳо ва муносибатҳои муайяни байни инсон ва одамони дигар, ҷомеа ва давлат дар бораи таъмини шароити ҳаётан муҳимми мавҷудият ва рушди он амал мекунанд. Дар ин ҷо таҳқиқи робитаи ҳуқуқ, вазифа ва масъулияти шахс муҳим аст.

Аз ҷумла, маълум аст, ки мафҳумҳои «ҳуқуқ» ва «озодӣ» дар назарияи давлат ва ҳуқуқ танҳо дар заминаи иҷтимоӣ маъно доранд. Онҳо танҳо дар ҷомеа имконпазиранд, зеро табиати инсон иҷтимоӣ аст. Одаме, ки аз одамони дигар қомилан ҷудо аст, наметавонад онҳоро дошта бошад.

Озодӣ категорияи фалсафӣ ва ҳуқуқӣ буда, шахс мустақилона тарзи зиндагӣ ва фаъолияти худро интихоб менамояд, ба шарте, ки он бо ягон қоидаву рафторҳо алоқаманд набошад, ғайр аз қоидаву рафторҳои, ки ҳатмӣ аз тарафи давлат муқаррар шудаанд ё урфу одатҳои, ки дар байни халқ вучуд доранд.

Дар Конститутсия ё дигар санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ба шахс имконияти рафтори муайянеро содир кардан муқаррар шудааст. Масалан, дар Конститутсияи ҶТ боби 2 «Ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои инсон ва

шаҳрванд» ном дорад. Дар ин мафҳум ҳам имконияти ҳуқуқ доштан ва ҳам озодии инсон (шахс) муқаррар гардидааст. Ҳуқуқу озодиҳое, ки дар Конститутсия муайян карда шудааст, ба шахс имконият медиҳад, ки рафтори муайян, ҳаракат, рафторе, ки ба ҳуқуқ мувофиқат мекунад, содир намояд. Озодӣ бошад, мафҳуми васеъ буда, якчанд роҳҳои амалӣ гаштани худро дошта, дар баробари он, дар як вақт мумкин буда, дар дигар ҳолат, дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷой додани он ғайриимкон мебошад¹. Мафҳуми «озодӣ» ва «озодии инсон» аз ҷониби профессор Шарофзода Р.Ш. чунин таъриф дода шудааст: «озодӣ – қобилияти инсон ба фаъолияти хеш тибқи манфиатҳо ва ҳадафҳояш мебошад». «Озодии инсон – соҳаи мухторияти фард мебошад, ки дар ҳудуди он ӯ ҳуқуқ дорад ихтиёран, мустақилона, тибқи салоҳиди озодаш ва мутобиқи меъёри муайяннамудаи ҳуқуқ амал намояд»².

Аҳаммияти шахсияти инсон ва ҳуқуқҳо аз он бармеояд, ки инсон мавҷудияти оқилона озод аст, ки дар худ шуури қонуни олии ахлоқиро дорад ва бо иродаи озод қодир аст амал кунад. Ба ибораи дигар, ҳуқуқҳои инсон танҳо вақте ба воқеият табдил меёбанд, ки онҳо бо иҷрои вазифаҳои худ аз ҷониби одамон ҷудонашавандаанд. Вазифаҳо - зарурати объективӣ, талаботҳои қатъии ҷомеа ба шахс мебошанд, то ҳуқуқҳои шахси дигар поймол нашаванд ва ҷомеа ба таври муқаррарӣ ва устувор фаъолият кунад³.

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон одамо аз ҷомеа комилан мустақил намекунад, яъне аз вазифа ва масъулият озод намекунад. Аз ин рӯ, таъкид кардан муҳим аст, ки ҳуқуқҳои инсон на танҳо ҳуқуқҳои ҳама ва ҳар яки мо, балки пеш аз ҳама ҳуқуқҳои дигарон мебошанд. Ҳуқуқи инсон бидуни ҳамбастагии байни шахсони алоҳида вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, маълум аст, ки рушди устувори ҷомеа на танҳо аз татбиқи ҳадди аксар ҳуқуқи инсон, балки аз баланд бардоштани тавачҷуҳ ба иҷрои уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ ва дигар уҳдадориҳои одамон ва масъулияти онҳо барои оқибатҳои амалҳои онҳо ба одамони дигар ва дар маҷмӯъ ҷомеа вобаста аст.

Маврид ба зикр аст, ки «масъулият» аз рӯи ҳаҷми худ бо мафҳуми «уҳдадорӣ» якхела нест, зеро он ба ҳуқуқҳои инсон низ баробар дахл дорад, ки онро низ бояд моҳирона ва масъулиятнок истифода кард, бе зарар расонидан ба дигар аъзои ҷомеа.

Муносибати ҳуқуқ ва уҳдадориҳо, аз ҷумла, дар он ифода меёбад, ки бо васеъ шудани ҳуқуқҳои умумиэтирофшудаи инсон уҳдадо-

¹ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. – Душанбе: «Эр – граф», 2009. – С. 367.

² Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: «Империял – Групп», 2014. – С. 357.

³ Ниг.: Горбунова А.В. Теория прав человека как новое направление юридической науки: дисс.канд.юрид. наук. – М. 2005. – С.63.

риҳо ва масъулияти ӯ дар ҳама сатҳҳои фаъолият меафзояд. Масалан, дар натиҷаи фаъолияти ҳуқуқи башари созмонҳои байналмилалӣ ва миллий айнӣ замон инсон субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудааст. Он имконияти воқеӣ дорад, ки бевосита ба ташкилотҳои байналмилалӣ муроҷиат намуда, ҳуқуқҳои худро аз сохторҳои давлатӣ ғимоя намояд.

Тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ, масъулият воситаи зарурии ҳуқуқӣ барои таъмини риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва барқарор кардани ҳуқуқу муносибатҳои вайроншуда мебошад. Дар ин ҳолат масъулият ҳамчун уҳдадорие, ки бо рафтори ғайриқонунии субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ вобаста аст, баррасӣ карда мешавад.

Бори аввал дар таърихи инсоният ва назарияи фитрӣ-ҳуқуқӣ масъалаи уҳдадориҳои шахс дар Ёълумияи умумии ҳуқуқи инсон, ки 10 декабри соли 1948 қабул шудааст, илман ба миён гузошта шуд.

Дар моддаи 29-уми Ёълумия омадааст: «ҳар як инсон дар назди ҷомеае, ки рушди озод ва камолоти шахсияти ӯ фақат дар он имконпазир аст, уҳдадор мебошад. Ҳар як инсон дар бобати татбиқи ҳуқуқу озодиҳои худ бояд танҳо ба дараҷае маҳдуд карда шавад, ки аз тарафи қонун фақат бо мақсади таъмини эътирофу эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои дигарон ва қонунгардонидани талаботи одилонаи ахлоқӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ва осудаҳолӣ умумӣ дар шароити ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шудааст»¹.

Бори аввал дар санади байналмилалӣ ақидае мустаҳкам ва инкишоф меёбад, ки на танҳо ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, балки вазифаҳо ва масъулияти ӯ хусусияти умумибашарӣ доранд. Ин ҳам аҳаммияти ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва ҳам маънавию ахлоқии ҳуқуқи инсон ва шахрвандро боз ҳам таъкият медиҳад.

Дар протоколи № 4, аз 16 сентябри соли 1963 Конвенсияи Аврупо оид ба ғимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ гуфта мешавад, ки татбиқи ин ҳуқуқҳо набояд маҳдудият дошта бошад, ба истиснои он ҳуқуқҳое, ки қонун пешбинӣ кардааст ва дар ҷомеаи демократӣ ба манфиати амнияти давлатӣ ё оромии ҷамъиятӣ, нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ, пешгирии ҷинояткорӣ, ҳифзи саломатӣ ва ахлоқ ё ғимояи ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон. Яъне, дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ принсипи хоси ҳар як ҷомеаи демократӣ муқаррар карда шуд, ки мегӯяд: ҳама чизҳое, ки ба манфиатҳои аслии ҷамъиятӣ ва ҳуқуқҳои дигарон мухолифат намеkunанд, иҷозат дода шудаанд. Ҳар як шахс бояд ин принсипро риоя кунад. Ин тавассути риоя ва иҷрои вазифаҳо ва масъулиятҳои

¹ Ёълумияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948 [Матн] // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / Муҳаррири масъул: З. Ализода. – Душанбе: Контраст, 2018.- Нашри дуюм. – С. 78.

шаҳс дар назди одамони дигар, ҷомеа ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба даст оварда мешавад.

Зикр кардан бо маврид аст, ки дар конститутсияҳои давлатҳои хориҷӣ то ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ вазифаҳои шаҳрвандон, чун қоида, зикр нашудаанд. Дар конститутсияҳои муосири давлатҳои алоҳида, ба ғайр аз маҷмӯи уҳдадориҳои муқаррарии шаҳрвандон - пардохти андозҳо, риояи қонунҳо ва ғайра — дар бораи уҳдадории меҳнат (Чопон, Италия, Эквадор), тарбияи кӯдакон (Италия), нигоҳубини саломатии худ (Уругвай) ва ғайра сухан меравад. Аммо, одатан барои риояи вазифаҳо масъулият пешбинӣ карда намешавад.

Мувофиқи назарияи муосири давлат ва ҳуқуқ, уҳдадории ҳуқуқӣ-ин андозаи рафтори ҳатмӣ (зарурии) иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, ки татбиқи он бо имконияти маҷбурунии давлатӣ таъмин карда шудааст. Яъне, ҳуқуқи инсон меъёри имконпазирро ифода мекунад ва уҳдадорӣ бошад, меъёри рафтори дурусти шахсро ифода менамояд. Дар баробари вазифаҳои ҳуқуқӣ, вазифаҳои ахлоқӣ низ мавҷуданд, ки доираи васеи муносибатҳои инсонӣ байни аъзои оила, коллектив, ҷомеа ва ғайраро дар бар мегиранд, ки аз ҷониби давлат маҷбуран танзим карда намешаванд.

Вазифаҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар моддаҳои 42, 43, 44, 45 - и Конститутсияи ҚТ пешбинӣ гардидаанд, шартҳои муҳимтарини татбиқи ҳуқуқҳои шахсро ифода мекунанд. Инсон вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, анъанаҳои миллӣ, инчунин шаъну шараф, ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии дигаронро эҳтиром кунад. Илова бар ин, ҳар касе, ки дар қаламрави кишвар зиндагӣ мекунад, вазифадор аст, ки ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва дигар арзишҳои миллиро ҳифз кунад ва инчунин муҳити табииро ҳифз кунад. Гузашта аз ин вазифаҳои шаҳрвандон зарурати пардохти андозҳо ва ҷимояи кишварро дар бар мегиранд¹.

Муносибати ҳуқуқ ва уҳдадориҳо ба тамоми доираи муносибатҳои инсон, ҷомеа ва давлат дахл дорад. Масалан, дар Ёлломияи умумии ҳуқуқи инсон (моддаи 28) пешбинӣ гардидааст, ки: «Ҳар як инсон ба тартиботи иҷтимоӣ байналмилалӣ, ки дар он ҳуқуқу озодиҳои дар ҳамин Ёлломия зикршуда комилан амалӣ шуда метавонанд, ҳақ дорад»². Дар ин ҳолат эътироф карда мешавад, ки

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе, 2016. – С. 48.

² Ёлломияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948 [Матн] // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон / Мухаррири масъул: З. Ализода. – Душанбе: Контраст, 2018. - Нашри дуюм. – С. 89.

ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷамаи давлатҳои аъзои СММ барои фароҳам овардани шароити мусоиди сиёсати хориҷӣ барои ҷамаи инсонҳо масъуланд.

Ҳамин тариқ, баррасии муносибатҳои мураккаб ва баҳсбарангези байни давлат аз як тараф ва ҳуқуқи инсон, аз тарафи дигар, танҳо бо таъба ҳуқуқшиносӣ ғайриимкон аст. Ошкор намудан ва ҳал кардани ихтилофоти объективӣ ва субъективӣ дар ин соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ аҳамияти бузурги амалӣ дорад. Он дар одамон қобилияти омешиши манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятиро дар раванди ҳалли ин ихтилофҳо бо роҳнамоии принсипи афзалияти ҳуқуқи инсон тарбия мекунад. Аз ин рӯ, таҳияи методологияи махсуси илми муосир дар бораи ҳуқуқи инсон зарур аст.

Методологияи назарияи ҳуқуқи инсон, инчунин имкон медиҳад, ки робитаҳои ҳуқуқ ва ахлоқ ҳамчун танзимгарони иҷтимоӣ ва фаҳмиши асосҳои ахлоқии ҳуқуқи инсон дарк карда шаванд. Диалектикаи ин падидаҳои ҳаёти иҷтимоӣ дар он аст, ки ҳуқуқ бояд ахлоқӣ бошад, аммо ахлоқ набояд ҳуқуқ ва қонунро иваз кунад. Дар адабиётҳои илмӣ ахлоқ ва одоб одатан мафҳумҳои якхела фаҳмида мешаванд. Аммо, ин нодуруст аст. Хусусияти фарқкунандаи ахлоқ дар он аст, ки он мавқеи ботинии шахсони алоҳида, қарори озодона ва мустақилонаи онҳоро дар бораи неки ва бадӣ, вазифа ва вичдон дар амалҳо, муносибатҳо ва қорҳои инсонӣ ифода мекунад. Мафҳуми «одоб» ахлоқи ҷомеаҳои иҷтимоӣ ва умуман ҷомеаро инъикос мекунад, ки дар умумияти ақидаҳои ахлоқӣ, арзишҳо ва шаклҳои рафтори одамон ифода меебад.

Таҳкими асосҳои ахлоқии назарияи ҳуқуқи инсон, таъба ба масъулият ва эҳтиром ба ҳуқуқ ва манфиатҳои шахси дигар заминаҳои муҳиммтарини беҳбудии ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошанд. Ҳам санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва ҳам қонунгузориҳои дохилии давлатҳои муосир имконият ва ҳатто зарурати маҳдуд кардани истифодаи баъзе ҳуқуқҳоро аз ҷониби шахс ё гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ бо мақсади нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ ва пешгирии вайронкунии дағалона ва оммавии ҳуқуқ ва озодиҳои дигар одамон пешбинӣ мегарданд.

Аз ин рӯ, аз гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки манбаи муҳиммтарини методологияи назарияи муосири ҳуқуқи инсон ҳамчун илми нави ҳуқуқӣ, дар баробари усулҳо ва воситаҳои зикршуда, ғояҳои гуманистӣ, ҳуқуқӣ, фалсафӣ ва иҷтимоӣ-сиёсии гузашта ва ҳозира, қонунҳои байналмилалӣ ва дигар санадҳои мебошанд, ки эътиқод ба инсон, шаъну шараф ва ақли ўро тақвият медиҳанд.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Горбунова А.В. Теория прав человека как новое направление юридической науки: дисс.канд.юрид. наук. – М., 2005.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе, 2016.
3. Колотова Н.В. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы // Государство и право. - №5. - 2001. - С. 78 - 89.
4. Нерсисянц В.С. Философия права. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999.
5. Нерсисянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли // Права человека. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999.
6. Пейн Т. Права человека. – М., 1959.
7. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: «Империял – Групп».- 2014.
8. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. Ҳайати муаллифон. – Душанбе: «Эр – граф».- 2009.
9. Эълонияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948 [Матн] // Маҷмуаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллий оид ба ҳуқуқи инсон / Мухаррири масъул: З. Ализода. – Душанбе: Контраст, 2018. - Нашри дуюм. – 406 с.

Вализода С.О.

Фишурда

Ҳуқуқи инсон дар назарияи фаҳмиши ҳуқуқӣ

Дар мақола хусусияти таносуби категорияҳои калидии назарияи давлат ва ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон аз нуқтаи назари равишҳои гуногун ба фаҳмиши ҳуқуқӣ зикр гардидааст. Муаллиф барои ба даст овардани натиҷаҳои мусбати тадқиқот таносуби мафҳумҳои пешниҳодшударо дар динамика, бо назардошти шароити муҳталифе, ки ба ташаккул, рушд ва тақмили ин мафҳумҳо таъсир мерасонанд, баррасӣ намудааст. Инчунин дар мақолаи мазкур муаллиф бо истифодаи адабиёти махсус ва ақидаҳои гуногуни олимони дар соҳаи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ инсон мафҳуми ҳуқуқи инсонро зерин таҳлил қарор додааст. Таъкид шудааст, ки ҳуқуқи инсон ҳамчун принципҳои асосии ахлоқӣ, новобаста аз сохтори иҷтимоӣ - синфӣ ва сохти сиёсии ҷомеа дар меъёрҳои ҳуқуқӣ мустаҳкам шудааст. Гузашта аз ин, дар мақола дар радиҳои мафҳуми ҳуқуқи инсон, инчунин мафҳумҳои ахлоқ, озодӣ, масъулият ва уҳдадорӣ низ таҳлил гардидаанд.

Аннотация

Права человека в теории правового понимания

В статье приводится характеристика соотношения ключевых категорий теории государства и права и прав человека с точки зрения различных подходов к правовому пониманию. Для получения положительных результатов исследования автор рассмотрел соотношение представленных концепций в динамике с учетом различных условий, влияющих на формирование, развитие и совершенствование этих концепций. Также в данной статье автор, используя специальную литературу и различные мнения ученых в области теории и истории государства и права, проанализировал понятие прав человека. Подчеркивается, что права человека как основные моральные принципы закреплены в правовых нормах независимо от социально - классовой структуры и политического строя общества. Кроме того, в статье анализируются понятия прав человека, а также понятия этики, свободы и ответственности.

Valizoda S. O.

The summary

Human rights in the theory of legal understanding

The article describes the relationship between the key categories of the theory of state and law, law and human rights in terms of different approaches to legal understanding. In order to obtain positive research results, the author examined the ratio of the presented concepts in dynamics, taking into account various conditions affecting the formation, development and improvement of these concepts. Also in this article, the author, using special literature and various opinions of scientists in the field of theory and history of the state and law, analyzed the concept of human rights. It is emphasized that human rights as basic moral principles are enshrined in legal norms regardless of the socio-class structure and political system of society. In addition, the article analyzes the concepts of human rights, as well as the concepts of ethics, freedom and responsibility.

Муқарризи мақола Мирализода И.Қ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

**МОҲИЯТИ ВАЗЪИЯТИ ФАВҚУЛОДА: БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ
ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ**

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ, ҳуқуқи инсон, озодии инсон, маҳдудият, асоси ҳуқуқӣ, вазъияти фавқулода, маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳо, Конститутсия, қонунҳо, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, тартиботи ҷамъиятӣ.

Ключевые слова: право, правовая система, права человека, свобода личности, ограничение, правовая основа, чрезвычайная ситуация, ограничение прав и свобод, Конституция, законы, международно-правовые акты, общественный порядок.

Key words: law, legal system, human rights, individual freedom, restriction, legal basis, emergency situation, restriction of rights and freedoms, Constitution, laws, international legal acts, public order.

Маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар Тоҷикистон дар ду вазъият – муқаррарӣ ва фавқулода имконпазир аст. Чунин шакли танзими ҳуқуқӣ моҳиятан аз меъёрҳои Конститутсияи кишвар ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд. Ба масъалаи мазкур муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Аз ҷумла, А.А. Подмарев мундариҷаи Конститутсияи Федератсияи Россияро таҳлил намуда, иброз менамояд, ки «танзими муносибатҳои ҷамъиятиро ҳам дар шароити тартиботи муқаррарӣ ва ҳам дар вазъияти фавқулода пешбинӣ мекунад»¹. Як қатор муаллифони ватанӣ низ ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Б.А. Сафарзода моҳият ва мундариҷаи Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои маданӣ ва сиёсиро баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки он маҳдуд кардани ҳуқуқи инсонро ҳам дар вазъияти муқаррарӣ ва ҳам дар вазъияти фавқулода пешбинӣ менамояд². Дар навбати худ А.Ҳ. Юсуфзода қайд мекунад, ки «маҳдудиятҳои ҳуқуқи конститусионӣ, ҳуқуқу озодиҳои асосӣ низоми мушаххасро ташкил дода, аз инҳо иборатанд: маҳдудиятҳои хусусияти умумӣ дошта, ки ба вазъи умумии ҳуқуқи конститусионӣ алоқаманданд; маҳдуд кардани ҳуқуқҳои асосӣ дар вазъияти фавқулода ва ҳолати ҷанг; маҳдудиятҳои ҳуқуқу озодиҳои асосӣ, бинобар хусусиятҳои вазъи ҳуқуқии гуруҳҳои алоҳидаи

* Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Тел:** +992 711-61-01-01. **E-mail:** isozoda_9393@mail.ru

¹Ниг.: Подмарев А.А. Конституционные основы ограничения прав и свобод человека и гражданина: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2001. – С. 44.

²Ниг.: Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. – Душанбе, 2016. – С. 72.

шаҳрвандон (хизматчиёни ҳарбӣ, ашхосе, ки дар маҳалли маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд ва диг.)»¹.

Масъалаи маҳдуд кардани ҳуқуқи инсон дар вазъияти ғавқулода айнӣ замон мубрамияти бештарро соҳиб мебошад. Ин бо равандро гуногуни дар ҷаҳони муосир рухдиҳанда, ки ба низоъҳои гуногуни иҷтимоӣ, садамаҳои техногенӣ ва дигар офатҳо оварда мерасонанд, алоқаманд мебошад. Дар ин замина савол ба миён меояд, ки маҳдуд кардани шахс дар ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ то чӣ андоза қонунӣ аст? Оё бо мақсади ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон, ин ҳуқуқи озодиҳо бояд маҳдуд карда шаванд? Ҳудуди ин гуна маҳдудият чӣ гуна аст, чӣ гуна аз худсарӣ дар ин соҳа бояд пешгирӣ кард? Ба масъалаи мазкур борҳо гуруҳе аз олимони хориҷӣ, ба мисли А.Н. Домрина ва А.В. Мелехина таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар байни олимони ватанӣ бошад, А. Юсуфов мушкилоти маҳдуд кардани ҳуқуқи инсонро дар ҳолатҳои ғавқулода ба таври муфассал мавриди омӯзиш қарор додааст. Инчунин, масъалаи мазкурро ҷузъан гуруҳе аз муаллифони ватанӣ ҳангоми омӯзиши масъалаҳои умумии ҳуқуқи инсон мавриди омӯзиш қарор додаанд.

Новобаста аз он, ки масъалаи мазкур борҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст, аммо месазад иброз намуд, ки масъалаи такмили қонунгузорӣ хусусияти амалӣ дошта, дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, таваҷҷуҳ ва таҳлили махсусро тақозо мекунад.

Пеш аз баррасии масъалаи маҳдуд кардани ҳуқуқи инсон дар вазъияти ғавқулода, зарур аст то ҷанбаҳои назариявӣ ва танзими ҳуқуқии мафҳуми «вазъияти ғавқулода» мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Дар навбати аввал, зарур аст то мафҳуми вазъияти ғавқулода ва нишонаҳои он муайян карда шаванд. Мафҳуми «вазъияти ғавқулода» ба илми ҳуқуқшиносӣ дер боз маълум аст ва дар ин муддат мазмуну мундариҷаи он ба таҳаввулоти гуногун дучор омадааст. Ин бо он вобаста аст, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ таҳдидҳои муҳталифе буданд, ки ҳадафҳо ва мундариҷаи ҳолатҳои ғавқулодаро муайян мекарданд. Ҳамин тавр, яке аз аввалинҳо шуда мафҳуми «вазъияти ғавқулода»-ро олими пешазинқилобии рус В.М. Гессеи додааст. Вай вазъияти ғавқулодаро ҳамчун «вазъияти истисноӣ» тафсир карда, дар зери он «маҷмуи вақолатҳои истисноӣ, ки ба ҳокимияти давлатӣ ҳангоми руҳ додани ҳолате, ки ба мавҷудияти давлат аз дохил ё берун таҳдид мекунад», дар назар дошт.

Каме пас, яъне дар солҳои аввали ҳукмронии ҳокимияти Шуравӣ мафҳуми «вазъияти ғавқулода» ба мафҳуми «ҷораҳои таъҷили оид ба ҳифзи тартиботи давлатӣ» иваз карда шуд, ки маънои «низоми ҷораҳои

¹ Ниг.: Юсуфов А.Х. Конституционно-правовые основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан в условиях чрезвычайного положения: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. – С. 60.

махсусе мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва идоракунанда дар шароите, ки тартиби муқаррарии зиндагӣ ба ҳолати ғавқулода мубаддал мегардад, ба амал бароварда шуда, ба мақомоти ваколатдори давлатӣ ва идоракунанда вазифаҳои иловагиро вогузор менамояд, инчунин ҷавобгариро нисбати ашхоси вайронкунандаи амнияти давлатӣ ва ҷамъиятӣ пурзӯр менамояд», ифода менамуд¹.

Бояд таъкид кард, ки дар Конститутсияҳои ИҶШС солҳои 1924, 1936, 1977 ва мутобиқан, дар Конститутсияҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мафҳуми «вазъияти ғавқулода» вуҷуд надошт. Дар сурати таҷовуз аз ҷониби давлатҳои империалистӣ имконияти татбиқ намудани чораҳои ғавқулода вуҷуд дошт, ки барои пешгирии он ҳолати ҷангӣ эълон менамуданд.

Дар ин замина, муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ иброз менамоянд, ки вазъияти ғавқулода як василаест, ки танҳо бо мақсади фишор овардан ба кормандон, маҳдуд кардани ҳуқуқи озодиҳои инсон, мубориза бо ҳаракати миллии озодӣ истифода мешуд². А.А. Подмарев чунин мешуморид, ки «дар ҷомеаи шуравӣ имконияти ба вуҷуд омадани низоъҳои иҷтимоии миқёсан калон вуҷуд надоранд, то барои ҳалли онҳо ҷорӣ намудани вазъияти ғавқулода талаб карда шавад. Аз ин рӯ, ба мавзуи танзими ҳуқуқи низомҳои вазъияти ғавқулода диққати зарурӣ сарфарбар нагардид»³ ва минбаъд қайд менамояд, ки давлати Шуравӣ ба ҷорӣ намудани вазъияти ғавқулода эҳтиёҷ надорад. Дар навбати худ, муҳаққиқи ватанӣ А.Х. Юсуфзода иброз менамояд, ки «ҷомеаи сохтаи Иттиҳоди Шуравӣ дар заминаи ҳамбастагӣ, муттаҳидӣ ва ваҳдати ҳамешагӣ бунёд ёфта буд, аз ин рӯ, ба вуҷуд омадани ягон эътироз ва ё тазоҳуроти оммавӣ, инчунин низоъҳои иҷтимоии дохилӣ ғайри имкон буд»⁴. А.И. Имомов дар ин робита қайд мекунад, ки «Конститутсияҳои давраи шӯравӣ дар хусуси эълони вазъияти ғавқулода меъёр надоштанд. Конститутсияи ИҶШС ба Раёсати Шурои Олии ИҶШС ҳуқуқ дода буд, ки дар маҳалҳои алоҳида ё дар тамоми мамлакат вазъияти ҳарбӣ ва дар давоми байни иҷлосияҳои Шурои Олӣ ҳолати ҷанг эълон кунад. Вале дар хусуси вазъияти ғавқулода меъёр мавҷуд набуд. Ин ҳам яке аз хусусиятҳои давраи мутлақияти коммунистӣ буд, ки иддаои ягонагӣ ва муттаҳидии ҷомеа ба вуҷуд омадани ҳар гуна ихтилофро инкор менамуд»⁵.

Ба масъалаи мафҳуми «вазъияти ғавқулода» дар сатҳи қонунгузорӣ, инчунин дар сатҳи таҳқиқотҳои илмӣ дар миёнаҳои солҳои 80-уми асри гузашта таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд, зеро дар минтақаҳои гуногуни ИҶШС му-

¹ Ниг.: Юридический словарь. – М.: Юридическая литература, 1956. – Т. 2. – С. 614.

² Ҳамон ҷо.

³ Ниг.: Подмарев А.А. Асари ишорашуда. – С. 153.

⁴ Ниг.: Юсуфов А.Х. Асари ишорашуда. – С. 62.

⁵ Ниг.: Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ.

Нашри ҷорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империя, 2017. – С. 59.

ноқишаҳои дохилӣ сар заданд, ки аз ҳокимият чораҳои воқуниширо тақозо менамуданд, инчунин зарурати илман асоснок намудани ин чораҳо ба вуҷуд омад.

Дар адабиёти ҳуқуқии муосир низ мафҳуми ягонаи «вазъияти ғавқулода» вуҷуд надорад.

Ҳамин тариқ, олимони дар соҳаи ҳуқуқи маъмури вазъияти ғавқулодаро ҳамчун «низомии махсуси ҳуқуқии ғавқулияти мақомоти давлатӣ, мақомоти муниципалӣ, ташкилотҳои ҳуқуқии хусусӣ ва давлатӣ, шахсони мансабдори онҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон ва ашхоси хориҷиро, ки қонун муқаррар кардааст, маҳдуд мекунад, инчунин ба зиммаи онҳо гузоштани вазифаҳои иловагӣ пешбинӣ шудаанд, маънидод менамоянд»¹. Олимони ватанӣ Х.О. Ойев, Р.Н. Марифхонов, Ҷ.Н. Ҷамшедов мафҳуми вазъияти ғавқулодаро ба таври зайл шарҳ додаанд: «Речаи вазъияти ғавқулода речае мебошад, ки ҳангоми таҳдиди бевосита ба ҳуқуқи озодиҳои шаҳрванд, истиқлолияти давлатӣ, тамомияти арзии он, офатҳои табиӣ, ки дар натиҷаи он мақомоти конституционии ҷумҳури наметавонад ба таври мӯътадил ғавқулият намояд, ҳамчун тадбири муваққатӣ барои амнияти шаҳрвандон ва давлат эълон мегардад»².

Олимони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ ва ҳуқуқи конституционӣ мафҳуми «вазъияти ғавқулодаро» ба таври васеъ шарҳ медиҳанд. Ҳамин тавр, В.В. Лозбинев қайд мекунад, ки «вазъияти ғавқулода ҳамчун як ниҳоди иҷтимоии махсус танҳо бо мақсади таъмини амнияти шаҳрвандон ва ҳифзи асосҳои сохтори конституционӣ истифода мешавад, танзими ҳуқуқӣ ва масъалаи амалисозии он ба зиммаи субъектони махсус вогузор карда шудааст»³. Дар байни муаллифони ватанӣ андешаи ба ин наздикро А.И. Имомов пешниҳод менамояд: «Вазъияти ғавқулода тадбири муваққатӣ мебошад, ки дар асоси он низомии махсуси ҳуқуқии ғавқулияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии маҳаллӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳоро пешбинӣ менамояд ва муваққатан ҳуқуқи озодиҳои конституционии шаҳрвандон, инчунин шахсони ҳуқуқиро маҳдуд

¹Ниг.: Бахрах Д.Н., Хазанов С.Д. Правовой режим чрезвычайного положения. – Екатеринбург: Издательство Свердловского юридического института, 1992. – 33 с.; Гуцин В.В. Сущность и понятие общественного порядка при чрезвычайных ситуациях мирного времени / В.В. Гуцин // Проблемы совершенствования деятельности ОВД в чрезвычайных ситуациях мирного времени. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – С. 16-21; Корнев А.П. (ред.) Административное право России. – М.: Щит-М, 1998. – Ч. 2. – 313 с.

²Ниг.: Ойев Х.О., Марифхонов Р.Н., Ҷамшедов Ҷ.Н. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2015.- С. 69.

³Ниг.: Лозбинев В.В. Институт чрезвычайного положения в Российской Федерации и механизм его реализации (теоретические и организационно-правовые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 23 с.

намуда, ба уҳдаи онҳо вазифаҳои иловагӣ мегузорад, ки тавассути қонуни конституционӣ муқаррар карда мешаванд»¹.

В.А. Федоров пешниҳод менамояд, ки «вазъияти ғавқулода» бояд ба мафҳуми «ҳолати истисноӣ» иваз карда шавад, ки дар давраи пеш аз инқилоб истифода бурда мешуд². Олими ватанӣ А.Х. Юсуфзода мавқеи ба ин монандро интихоб намуда, ибраз менамояд, ки «вазъияти ғавқулода – ин ҳолати махсуси ҳуқуқӣ буда, ба муҳлати муайян татбиқ гардида, тавассути чораҳои махсуси маҳдудкунанда амалӣ карда мешавад, ки мақсад аз он нигоҳ доштан ва барқарор кардани тартибот дар ҷомеа мебошад»³.

Инчунин, мавқеъҳое ба мушоҳида мерасанд, ки дар асоси онҳо мафҳуми «вазъияти ғавқулода» ҳамчун низомии меъёрҳои ҳуқуқӣ маънидод карда мешавад. В.Ю. Ухов қайд менамояд, ки «вазъияти ғавқулода – низомии меъёрҳои ҳуқуқии мувофиқашуда мебошад, ки ҳолатҳои ба амал омадани онро муайян намуда, субъектони ваколатдорро ҷиҳати ҷорӣ кардани он амиқ менамояд, тартиби ба амал баровардан, вақт ва ҳудуди амали онро нишон дода, имконоти маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд, инчунин ба зиммаи онҳо уҳдадорҳои иловагиро вогузор месозад»⁴. Мавқеи ба ин монандро А.И. Соловев пешниҳод менамояд ва мувофиқи он «низомии вазъияти ғавқулода ин низомии меъёрҳои ҳуқуқии дорои хусусияти ҳуқуқи конституционӣ ва ҳуқуқи маъмурий мебошад, ки барои тағйир додани низомии идоракунии давлатӣ кумак мерасонад»⁵. Олимони ватанӣ А.М. Диноршох ва С.М. Салоҳидинова дар зерин мафҳуми вазъияти ғавқулода «чораҳои муваққатӣ ва қонуниро, ки бо мақсади таъмини амнияти шаҳрвандон ва давлат, дар сурати таҳдиди воқеъ ба низомии давлатӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, соҳибхитӣҳои давлат ва тамомияти он ва ё офатҳои табиӣ бо зарари ноайён эълон карда мешаванд ва барои ғайриқонунии мӯтадили мақомоти давлатӣ монеа эҷод менамоянд», дар назар доранд⁶.

Ба ақидаи мо, мавқеи муаллифоне, ки мафҳуми «вазъияти ғавқулода»-ро ҳамчун низомии меъёрҳои ҳуқуқӣ маънидод менамоянд,

¹Ниг.: Имомов А. Асари ишорашуда. – С. 89.

² Ниг.: Федоров В.А. Правовой институт исключительного (военного и чрезвычайного) положения в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 23 с.

³Ниг.: Юсуфов А.Х. Асари ишорашуда. – С.27.

⁴Ниг.: Ухов В.Ю. Институт чрезвычайного положения в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2008. – 49 с.

⁵Ниг.: Соловьев А.И. Конституционно-правовое регулирование режима чрезвычайного положения в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 24 с.

⁶ Ниг.: Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – 250 с.

баҳснок аст. Якум, муаллифон мафҳуми «низом»-ро ҳамчун низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян мекунамд, ки ба таври кофӣ асоснок нагардидааст, зеро мафҳуми «низом» нисбат ба мафҳуми «низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ» васеътар мебошад, дуум, дар ин ҳолат зарурат ба миён меояд то мафҳуми «низоми ғавқулода»-ро ба мафҳуми «қонунгузорӣ оид ба вазъияти ғавқулода» иваз намуд, сеюм, ин таърифҳо ҳамаи хусусиятҳои низоми мазкурро инъикос карда наметавонанд (тартиби махсуси қорӣ қардан, муҳлати амал, истифодаи маҳдудиятҳо).

Бо дарназардошти гуфтаҳои ғавқуззикр метавон чунин мафҳуми «вазъияти ғавқулода»-ро пешниҳод намуд: вазъияти ғавқулода – ин раванди татбиқи қораҳои махсуси ҳуқуқӣ барои таъсир расонидан ба иштирокчиёни муносибатҳои қамъиятӣ, дар сурати ба вучуд омадани ҳолатҳои муайяни табиӣ, техногенӣ ва иҷтимоӣ, ки ба ҳаёт ва амнияти шаҳрвандон ё сохтори конституционӣ таҳдид мекунад, рафъи он бе истифодаи қораҳои ғавқулода ғайриимкон аст ва мақсад аз он бартараф намудани ҳолати мазкур, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳимояи сохти конституционии давлат мебошад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Конституционные основы ограничения прав и свобод человека и гражданина [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 . – Саратов, 2001. – 235 с.
2. Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: история и современность. – Душанбе, 2016. – 324 с.
3. Юсуфов А.Х. Конституционно-правовые основы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан в условиях чрезвычайного положения: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. – 224 с.
4. Юридический словарь [Текст] Т. 2. – М.: Юридическая литература, 1956. – 781 с.
5. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. - Нашри қорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империя, 2017. – 760 с.
6. Бахрах Д.Н., Хазанов С.Д. Правовой режим чрезвычайного положения. – Екатеринбург: Издательство Свердловского юридического института, 1992. – 33 с.
7. Гуцин В.В. Сущность и понятие общественного порядка при чрезвычайных ситуациях мирного времени / В.В. Гуцин // Проблемы совершенствования деятельности ОВД в чрезвычайных ситуациях мирного времени. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – С. 16-21.
8. Коренев А.П. Административное право России. – М.: Щит-М, 1998. – Ч. 2. – 313 с.

9. Ойев Х.О., Марифхонов Р.Н., Чамшедов Ч.Н. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2015.

10. Лозбинев В.В. Институт чрезвычайного положения в Российской Федерации и механизм его реализации (теоретические и организационно-правовые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 23 с.

11. Федоров В.А. Правовой институт исключительного (военного и чрезвычайного) положения в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2003. – 23 с.

12. Ухов В.Ю. Институт чрезвычайного положения в системе обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2008. – 49 с.

13. Соловьев А.И. Конституционно-правовое регулирование режима чрезвычайного положения в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 24 с.

14. Диноршоев А.М., Салохидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – 250 с.

Исозода П. А.

Фишурда

Моҳияти вазъияти ғавқулода: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқӣ

Мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи моҳияти вазъияти ғавқулода бахшида шудааст. Муаллиф бо истифода аз таҳлили низоми ҳуқуқи милли ва таҷрибаи байналмилалӣ, инчунин андешаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, моҳияти вазъияти ғавқулода, асосҳои ҳуқуқии татбиқи он, инчунин аломатҳои мушаххаси онро таҳлил менамояд. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки вазъияти ғавқулода танҳо дар асоси меъёрҳои муқарраршудаи Конститутсия ва қонунҳои конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мешавад ва мақсади он таъмини аамнияти шаҳрвандон ва ҳифзи асосҳои сохтори конститусионӣ мебошад.

Исозода П. А.

Аннотация

Сущность чрезвычайной ситуации: некоторые вопросы правового регулирования

Статья посвящена глубокому анализу сущности чрезвычайного положения. Автор, опираясь на анализ национальной правовой системы и международного опыта, а также мнения отечественных и зарубежных исследователей, рассматривает сущность чрезвычайного положения, правовые основания его введения, а также его характерные признаки. В статье подчёркивается, что чрезвычайное положение может вводиться исключительно на основе норм, установленных Конституцией и конституционными законами Республики Таджикистан, а его цель — обеспечение безопасности граждан и защита основ конституционного строя.

The summary

The essence of an emergency situation: some Legal Issues

The article is devoted to a deep analysis of the essence of a state of emergency. Based on an analysis of the national legal system and international experience, as well as the opinions of domestic and foreign researchers, the author examines the essence of a state of emergency, the legal grounds for its introduction, and its characteristic features. The article emphasizes that a state of emergency can only be declared based on the norms established by the Constitution and constitutional laws of the Republic of Tajikistan, and its purpose is to ensure the safety of citizens and protect the foundations of the constitutional order.

Муқарризи мақола Ғадоев Б. С. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 347.1 (575.3)

Саъдизода Ҷ.,* Валиева Ф. С.**

**НИГОҲЕ БА МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ
ҚОНУНГУЗОРӢ**

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, ҳуқуқэҷодкунӣ, қонун, қонунгузорӣ, қонунэҷодкунӣ, фаъолият, фаъолияти қонунгузорӣ, субъект, моҳият, гуруҳҳои иҷтимоӣ, давлат, ҳокимияти давлатӣ, давлати ҳуқуқӣ, низом, сарчашмаи ҳуқуқ, раванди қонунгузорӣ, ташаббуси қонунгузорӣ, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, субъектони ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, санади қонунгузорӣ, санади меъёрии ҳуқуқӣ, шахсони мансабдор, самаранокии фаъолияти қонунгузорӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: право, правотворчество, закон, законодательство, законотворчество, деятельность, законодательная деятельность, субъект, сущность, социальные группы, государство, государственная власть, правовое государство, система, источник права, законодательный процесс, законодательная инициатива, право законодательной инициативы, субъекты права законодательной

*Дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. **Тел.:** +992 985383867; **E-mail:** jahon_1967@mail.ru

Ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва фанҳои гуманитарии Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. **Тел.: +992 987314040; **E-mail:** farzona.valieva@inbox.ru.

инициативы, законодательный акт, нормативный правовой акт, должностные лица, эффективность законодательной деятельности, правоотношения.

Key words: law, lawmaking, law, legislation, lawmaking, activity, legislative activity, subject, essence, social groups, state, state power, legal state, system, source of law, legislative process, legislative initiative, right of legislative initiative, subjects of the right of legislative initiative, legislative act, normative legal act, officials, effectiveness of legislative activity, legal relations.

Фаъолияти қонунгузорӣ ба эҷоди сарчашмаи асосии ҳуқуқ – қонун нигаронида шуда, диққати олимонро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам дар сатҳи эмпирӣ ҷалб мекунад. Ба моҳият, табиат ва нақши фаъолияти қонунгузорӣ пажӯҳишоти зиёде анҷом дода шудаанд¹. Аммо то имрӯз ин падида таърифи қатъии илмӣ надорад ва барои ҳуқуқшиносон ҳамчун мавзӯи баҳс боқӣ мемонад. Дар илми ватанӣ ва ҳавзаи илмии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аксар вақт ҳолатҳои омехта қардани аломатҳои фаъолияти қонунгузорӣ бо категорияҳои назариявии ба ҳам алоқаманди қонунҷодкунӣ ва раванди қонунгузорӣ ҷой доранд. Вобаста ба тадқиқоти олимони хориҷӣ бошад, дида мешавад, ки ба таҳқиқи ин мавзӯ тафовути низоми қонунгузорӣ ва нақши ҳуқуқи қонун дар давлатҳои алоҳида таъсир мерасонад.

Фаъолияти қонунгузорӣ пайдарҳамии мураккаби усулҳои фаъолиятро дар назар дорад, ки ба хусусиятҳои сифатии натиҷаи ниҳой таъсир мерасонанд. Ин ҳолат аҳамияти истифодаи усули низомноки методологиро дар рафти пажӯҳиши мавзӯи мавриди назар барҷаста месозад. Ҷудосозии индуктивии унсурҳои таркибии раванд ва омилҳои берунае, ки ба ин унсурҳо таъсир мерасонанд, имкон медиҳад, ки таъсири мутақобилаи сабабу оқибати унсурҳои тамоми занҷири фаъолият дар самти эҷоди қонуни босифат муқаррар карда шавад. Дар навбати худ, усули расмӣ ҳуқуқӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҷузъи эмпирӣ самаранокии ин намуди фаъолияти субъектҳои ваколатдор ошкор карда шавад.

Дар адабиёти илмӣ ва матбуоти даврии Ҷумҳурии

¹ Муфассал ниг.: Маҳмудзода М., Сотиволдиев Р. Ташаббусҳои қонунгузори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва аҳамияти онҳо дар рушди давлати соҳибистиклол. Нашри 2-юм. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 192 с.; Насриддинзода Э.С., Шохмурод Р. Нақши парламент дар таъмини волоияти қонун ва таҳкими ҳуқуқ озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Мақоми олии қонунгузори Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. – ҶДММ «Полиграф групп» – С. 97-113 ва диг.

Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) фаъолияти қонунгузорӣ бештар бо раванди қонунгузорӣ алоқаманд аст. Аммо мафҳумҳои «раванд» ва «фаъолият» дар ин истилоҳот бояд тафовути миёни онҳоро ошкор созад. Раванди қонунгузорӣ аз риояи қатъии пайдарҳамии танзимшавандаи қарорҳои мақомоти ваколатдор иборат аст, ки дар натиҷаи он матни ҳаттӣ мақоми қонунӣ пайдо мекунад. Оғози раванди қонунгузорӣ қарори дастгоҳи давлатӣ дар бораи таҳияи лоиҳаи қонун ва марҳилаи ниҳой амали мақомоти ваколатдорест, ки ба қонун қувваи ҳуқуқӣ медиҳад¹. Фаъолият бошад, ин амали субъекти муайяност, ки бо дарки оқибати он барои ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ равона шудааст². Ин таърифи фаъолият дар заминаи мавзӯи таҳқиқот таваҷҷуҳи хосаеро ба худ ҷалб мекунад, ки дар он ба тағйири моҳияти андозагирии замони табдили падидаҳои иҷтимоии аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аҳаммиятдошта таваҷҷуҳи хоса дода мешавад. Фаъолияти қонунгузорӣ шакли татбиқи вазифаҳои давлат оид ба табдил додани натиҷаҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ба шакли санади меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки ба танзими муҳимтарин муносибатҳои иҷтимоӣ – қонун нигаронида шудааст³. Ҳамин тариқ, раванди қонунгузорӣ падидаест, ки аз пайдарпайии рӯйдодҳо иборат аст ва фаъолияти қонунгузорӣ самти амали ихтиёрии шахс мебошад, ки барои эҷоди санади қонунгузорӣ нигаронида шудааст.

Фаъолияти дигари монанд ин қонунэҷодкунӣ мебошад. Ҳарду истилоҳ амали пӯёро нишон медиҳанд, аммо фарқиятҳои маъноии худро доранд. Истилоҳи «қонунгузорӣ» ба нашри санади меъёрий дахл дорад, дар ҳоле ки «қонунэҷодкунӣ» ба омодаسازی он ишора мекунад. Унсури охирин доираи васеи субъектҳоро аз ҳисоби қабули институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ ба раванди таҳияи матнҳои санадҳои меъёрий фаро мегирад. Дар ин ҳолат метавонад намоёндагони ҷомеа, лоббистҳо, коршиносони соҳаҳои гуногун, расонаҳо ва хизмҳои сиёсӣ ҷалб карда шаванд.

Бе ҳуқуқи расмӣ ташаббуси қонунгузорӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ тавассути шахсони мансабдори ваколатдор

¹ Ниг.: Теория государства и права: учебник для бакалавров / под ред. В. К. Бабаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2014. – С. 61.

²Ниг.: Рындюк В. И. Совершенствование законодательства как правотворческая деятельность. Научный вестник Ужгородского национального университета.- 2015.- Серия Право. - Выпуск 34.- Том 1.- С. 42.

³ Ниг.: Мишина Н.Н. О формах осуществления функций государства // Евразийский Союз Ученых.- 2016.- №30-5 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-formah-osuschestvleniya-funktsiy-gosudarstva-1> (санаи мурочиат: 31.03.2024).

бо истифода аз воситаҳои ҳамкорӣ ва шарикӣ ихтиёрӣ ба қонунэҷодкунӣ машғул мешаванд. Онҳо метавонанд соҳаҳое, ки ба танзими ҳуқуқӣ ниёз доранд, ҳамчунин заминаи моҳиятии қонуни ояндаро муайян ва ё ҳатто мустақилона матнӣ лоиҳаро таҳия кунанд, ки он тавассути вакилони парлумон ё шахсони мансабдор ба мақомоти қонунгузор фиристода мешавад.

Воқеан, дар баробари демократияи мустақим ва намоёндагӣ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ роҳи дигари амалӣ намудани ҳукмронии мардум тавассути дастрасии қисми ғаёли аҳоли ба воситаҳое гардид, ки расман танҳо ба мақомоти давлатӣ дастрасанд. Масалан, имрӯз дар бисёре аз кишварҳои демократӣ ширкатҳои ҳуқуқӣ вучуд доранд, ки дар асоси шартномаи муздноки хизматрасонии ҳуқуқӣ ба таври мунтазам барои таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо ва гузаронидани экспертизаи ҳуқуқӣ, хизматрасонӣ мекунанд.

Ин падидаҳо аллакай дар ҳаёти воқеӣ ҷой дошта, ба раванди қабули қонун таъсири калон мерасонанд ва намоёндагони ин гуруҳҳо амалҳои касбии қонунэҷодкуниро амалӣ мегардонанд ва чунин ҳолат инкори нақши онҳоро дар пажӯҳишҳои назариявӣ ғайриимкон месозад. Аммо, ҳаққи қабули қонун танҳо ба субъектҳои ваколатдори мақомоти давлатӣ, ки салоҳияти қонунэҷодкуниро доранд, дахл дорад. Мутаносибан, ғаёлияти қонунгузориро субъектҳои махсус – шахси ваколатдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар доираи ваколатҳои додашуда амалӣ менамояд, дар ҳоле ки субъекти қонунэҷодкунӣ ҳар шахсе буда метавонад, ки дар самти эҷоди санади меъёрӣ ғаёл бошад.

Ғаёлияти субъекти ваколатдор асосан дар ғаёлияти қонунгузорӣ ба танзими қоидаҳои рафтор аз ҷониби давлат, тавассути додани мазмуни ҳуқуқӣ ба меъёрҳои берун аз ихтиёри ӯ таҳияшуда нигаронида шудааст¹. Агар мо ин мафҳумро дар мавриди мушаххас намунасозӣ кунем, маълум мешавад, ки қонунгузор бояд мавҷудияти муносибатҳои ҳуқуқиро дарк кунад ва дар робита ба онҳо яке аз се тасмими зеринро қабул намояд: нодида гирифтани (дар шакли худидоракунии ҷамъиятӣ нодида гирифтани), танзим кардани (аз миёни усулҳои маъмулии татбиқи ҳуқуқ якеро, ки ҳокимияти давлатро муҳофизат мекунад, муайян месозад) ё манъ кардани.

¹ Ниг.: Сапун В.А., Турбова Я. В. Правотворчество и законотворчество: стратегия и тактика формирования права и закона // Юридическая техника. 2015. - №9 [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravotvorchestvo-i-zakonotvorchestvo-strategiya-i-taktika-formirovaniya-prava-i-zakona> (санаи муроҷиат: 31.03.2024).

Бо фуругузор кардани тасмими аввал (нодида гирифтани муносибатҳои ҳуқуқӣ) зарур мешуморем, ки заминаҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқиро баррасӣ намоем. Ба танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ – унсури аввалиндараҷаи муоширати иҷтимоӣ нигаронида шудани ғайриқонунии қонунгузорӣ баҳодиҳии категорияи ҷомеаҳо ҳамчун муҳите, ки дар он қонун татбиқ ва сифати он баҳо дода мешавад, талаб мекунад. Танҳо дар муоширате, ки тавассути усулҳои дастраси табодули маълумот байни ду ё зиёда шахс сурат мегирад, қувваи аввалиндараҷаи муносибат пайдо мешавад, ки дар торҳои мураккаби пайвастиҳои пайдарпай ҷомеаҳо ба вучуд меорад. Инсон мавҷудияти иҷтимоӣ аст, ғайри он ба ҷомеа, ки дар он тавассути иттиҳоди талошу кӯшишҳои имкони ба натиҷаҳои самараноктари ғайриқонунӣ даст ёфт шудан боло меравад, ҳаёти аст. Дар як иттиҳоди сода ва камузув чунин натиҷаҳо тавассути воситаҳои ҳамроҳсозии мустақими мазмунӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ дар шакли худсозмондихӣ ба даст оварда мешавад. Аммо усулҳои муоширати иҷтимоӣ ҳар қадар мураккабтар бошанд, ҳамон қадар ҳуди низом бесарусомонтар мешавад, ки зарурати табиӣ назорати созмондодашудаи низомноки тартиби ҳамкорӣ муттаҳиднора ба миён меоварад. Ин нақши ҳамроҳсозиро дар ҷомеа қудрати сиёсӣ иҷро мекунад, ки сатҳи мураккабии ташкили он ба сатҳи мураккабии ҷомеа мувофиқат мекунад.

Муошират рушди инсониятро таъмин намуда, ба раванди сохторбандии ҷомеа ва давлат таъсир мерасонад. Ҷомеа ҳамчун низомии ғайриқонунӣ тасниф карда мешавад¹, ки натиҷаи амали ибтидоиро дар он пешгӯӣ кардан ғайриимкон аст. Маҳз ба воситаҳои низомии қонунгузорӣ давлат ин масъаларо ҳал карда, тавассути ғайриқонунии қонунгузорӣ ва истифодаи қудрати қонунӣ низомии давлатӣ муоширати байниҳамдигарии аъзои ҷомеаҳо ба танзим мебарорад. Ин вазъиятест, ки дар он маҷбурсозии қонунӣ, яъне уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ ҳаёти озодонаро таъмин мекунад. Рафтори қонунмадорона на танҳо ба шахс қаролати амнияти ҳуқуқиро медиҳад, инчунин имконият фароҳам меорад, ки кас бо огоҳӣ аз рафтори дигарон ва натиҷаҳои амали онҳо, ки дар доираи қонунҳои муқарраршуда амалӣ мешаванд, ҳаёти худро барномарезӣ кунад.

Низомии дигарӣ таъсиррасонӣ ба самаранокӣҳои ғайриқонунии қонунгузорӣ давлат мебошад. Давлат асоси бунёдии

¹Ниг.: Петухов А. Ю. Моделирование социальных и политических процессов: учебное пособие / А. Ю. Петухов. – Нижний Новгород: ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2015. – С. 21.

мавҷудияти меъёри ҳукуқӣ мебошад. Қонун танҳо дар ҳолати мавҷуд будани давлати ҳукуқӣ метавонад вучуд дошта бошад, на берун аз салоҳияти он. Бинобар ин, омӯзиши падидаи фаъолияти қонунгузорӣ ҳамчун шакли амалисозии вазифаи қонунгузории давлат бояд аз дарки моҳияти давлат ҳамчун яке аз мураккабтарин низомҳои иҷтимоӣ оғоз шавад.

Яке аз таърифҳои маъмултарини давлат моҳияти онро ҳамчун низоми ташкили қудрат шарҳ медиҳад. Барои низом, мисли ташкилот, бояд зиёда аз як унсур мавҷуд бошад, ки таъсири мутақобилаи онҳо ба ноил шудан ба натиҷаи муайян нигаронида шудааст. Мутобикан, давлат дар он чое ба вучуд меояд, ки ҳокимият бар ҷомеа сохтори мураккаbero ташкил медиҳад ва дар натиҷа ба низом даровардани равандҳо ва ташкили таъсири мутақобилаи унсурҳоро талаб мекунад. Омӯзиши табиати давлатҳо ба сабаби тафовутҳои бунёдии сохторӣ ва моҳиятии онҳо ихтилофоти назарии зиёдеро ба миён овардааст. Давлатҳо шаклҳои мураккаби ташкили қудрати сиёсӣ мебошанд, ки аз ҷиҳати ҷузъиёти таркибии худ амиқан фарқ мекунанд. Ин омил таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба ҷустуҷӯи қонунмандиҳои истисноие ҷалб мекунад, ки ба ҳама давлатҳо бидуни истисно, ҳам дар доираи вақт ва ҳам дар доираи фазо тааллуқ дошта бошанд.

Пажӯҳишоти муосир давлатро асосан аз нуқтаи назари қобилияти сафарбар кардани захираҳо ва истифодаи қувва бо таваҷҷуҳи хосса ба аҳаммияти ҳудудҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ муайяншуда баррасӣ мекунанд¹. Ба аломати сафарбаркунии захираҳо ду унсур хос аст: захираҳои моддӣ ва инсонӣ.

Дар раванди мусобиқоти иҷтимоӣ ва мубодилаи моддию захиравӣ давлат қодир аст, ки мардумро ба таври мутамарказ ба сохторҳое, аз қабилӣ артиш, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ сафарбар кунад ва пеш аз ҳама, салоҳиятҳоро барои ҳалли масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ тамаркуз диҳад. Инчунин, давлат метавонад тавассути воситаҳои андозбандӣ захираҳои моддиро барои маблағгузории соҳаҳои муҳимми иҷтимоие равона намояд, ки гардиши молии худро надоранд, вале ба қобилияти ба даст овардани фоида дар дигар соҳаҳо – сохтмони роҳҳо ва дигар лоиҳаҳои инфрасохторӣ, артиш, судҳо, илми назариявӣ ва ғайра таъсири калон мерасонанд.

Муҳимтарин нишонаҳои фарқияти давлат аз дигар шаклҳои қабилӣ низомҳои идорӣ ин аст, ки ҳокимият бар ҷомеа ҳамчун фаъолияти мустақил ва тахассусии ҷудогона

¹Ниг.: Hendrik Spruyt. War, Trade, and State Formation. The Oxford Handbook of Political Science. 2011. 1320 p. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199604456.001.0001.

ташкил карда шудааст. Аз ҳамин ҷост, ки дар низомҳои ҷумҳуриявӣ, шохӣ, истибдодии давлатҳои аввалини Аврупои қадим вазифаҳои идоракунии ба мудирияти «корҳои умумӣ» ва танзими муносибатҳои иҷтимоӣ маҳдуд буданд¹. Аммо дар шаклҳои қадимтарини ташкили ҷомеаи ибтидоӣ дорандагони ҳокимият аз дигар аъзои ҷомеа ҷудо набуданд, ҳокимият ҷузъи ҷомеа ва ба асли худидоракунии ҳамчун шакли ибтидоии демократия асос ёфта буд². Яке аз тафовутҳои асосии ин шаклҳои ҳокимият усули иҷрои фармонҳо – мустақим (дар ҷомеаи ибтидоӣ) ва ваколатӣ (дар шароити давлатӣ) мебошад. Маҳз фармонҳои ҳокимияти падидаест, ки бо мурури замон дар раванди мураккабшавии минбаъдаи сохтори созишҳои иҷтимоӣ ба шакли қонун табдил ёфтааст.

Аммо дар механизми фаъолияти давлат ба падидаи қонун аҳаммияти аввалиндараҷа дода мешавад³. Қонунгузорӣ ҳамчун як низоми санадҳои меъёрии ҳамоҳангшуда ва тобеи он ба таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва ташаккули сохтори босифати муносибатҳо дар давлати ҳуқуқбунёд нигаронида шудааст⁴. Дар шароити муосир маҳз санади меъёрии ҳуқуқӣ воситаи асосии танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаҳои муайян гардида, низоми қонунгузорӣ тарҳи иҷтимоӣ ташкили сохтори давлатӣ ва ҳам тартиби муоширати ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоиро ташкил медиҳад.

Дар робита ба заминаҳои пайдоиши давлатҳои ҳуқуқӣ нақши иттилоотро баррасӣ кардан муҳим аст. Ягона манбаи таъмини пӯёии ҷомеаи инсонӣ мубодилаи иттилоот аст. Ҳатто қонунҳои муосир ҳамчун навъи муайяни иттилоот дар шакли

¹Ниг.: Ларкин М. А. Государство как институциональный субъект: сущность и специфические черты // Промышленность: экономика, управление, технологии. - 2010. - №1 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-kak-institutsionalnyy-subekt-suschnost-i-spetsificheskie-cherty> (санаи муроҷиат: 31.03.2024).

² Ниг.: Теория государства и права: учебник для бакалавров / под ред. В. К. Бабаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2014. – С. 69.

³Ниг.: Парасюк Е.А. Механизм государства: к исследованию понятия // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология.- 2009.- №2 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ:<https://cyberleninka.ru/article/n/mechanizm-gosudarstva-k-issledovaniyu-ponyatiya> (санаи муроҷиат: 31.03.2024).

⁴Ниг.: Котляр Е.М. Понятие и виды правоприменительных актов в отечественной правовой системе [Текст] / Е.М. Котляр // Скиф. – 2020. – №10 (50). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-vidy-pravoprimeritelnyh-aktov-v-otechestvennoy-pravovoy-sisteme>(санаи муроҷиат: 01.04.2024).

санадҳои хаттӣ содир мешаванд, ки ба сабаби баҳодиҳии дидории аломатҳои ҳарфӣ дар шуури инсон ҷо меёбанд. Новобаста аз он ки мо кадом ниҳоди ҳуқуқиро ба назар мегирем, алоқаи байни субъектҳо ҳамеша дар шакли воситаи иттилоотӣ муайян карда мешавад. Биниш, шунавоӣ, садо, бӯй, ламс ва ғайра, роҳҳои дарк ва интиқоли иттилоот мебошанд, ки тавассути онҳо шахс олами моддиро таҷриба ва иртибот бо ҷаҳонро таъмин мекунад. Бо баргаштан ба моҳияти падидаи «созмони иҷтимоӣ» мо на танҳо ҷомеа, балки шакли муайяни пӯёии таъсири мутақобилаи онҳоро низ эътироф мекунем, ки падидаи «созмон»-ро ба вуҷуд меорад.

Сохтори иҷтимоӣ ҳамчун вижагии дастаҷамъонаи субъектҳои иҷтимоӣ бо хусусиятҳои муайяни муносибат ва робитаҳои байни унсурҳои онҳо фаҳмида мешавад¹. Миқдори объектҳои таъсири мутақобила сатҳи мураккабии сохторро муайян мекунад ва ташкили ҷомеа низ истисно нест.

Сохтори ҷомеа аз се сатҳи таъсири мутақобила иборат аст, ки дар поёнтарин сатҳи он муносибатҳои иҷтимоӣ қарор дорад, ки аз таъсири мутақобилаи хусусии якчанд субъект иборатанд. Муносибатҳои ҳуқуқӣ дар унсурҳои таркибии худ (объект, субъект, мундариҷа) сатҳи навбатии ташкили ҷамъият – гурӯҳҳои иҷтимоиро муайян мекунанд. Объект дар муносибатҳои ҳуқуқӣ арзиш ё манфиатеро инъикос мекунад, ки гурӯҳ дар атрофи он муттаҳид шудааст ва мақоми субъект мансубият ба гурӯҳи иҷтимоиро шакл медиҳад.

Гуруҳҳои иҷтимоӣ аслан падидаи дарозмуддат буда, мувофиқан онҳо асосан дар натиҷаи муносибатҳои ҳуқуқӣ, ташаккул меёбанд, инчунин хусусияти дарозмуддат доранд. Дуруст аст, ки масалан муносибатҳои хариду фурӯш кӯтоҳмуддат буда, мақоми субъективии фурӯшандаро як шахс танҳо чанд соат ё рӯз ҳифз мекунад ва он арзиш ва манфиати доимӣ эҷод намекунад. Аммо муносибатҳои марбут ба эътиқоди динӣ муддати тӯлонӣ давом мекунанд ва субъекти онҳо медонад, ки ӯ бо дигар аъзои ҷомеаи динӣ ба таври доимӣ манфиатҳои умумӣ дорад, ки ин барои ба иттиҳодияи ҷамъиятии мувофиқ шомил шудан кофӣ аст.

Ҳамин тавр, муносибатҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби гурӯҳҳои иҷтимоӣ муайян карда мешаванд ва ин тарҳ дар низоми алоқаи субъектҳо ва гурӯҳҳо сохторбандӣ карда мешавад, ки дар натиҷаи он сатҳи сеюми мураккабии ҷомеа – қудрат шакл мегирад, ки дар шакли ҷамоҳангсозии мушаххаси равандҳои ин

¹Ниг.: Charles Crothers. Social Structure: History of the Concept. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. 2015. 2nd edition, Volume 22. Pp. 719-726. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.03115-9>.- С. 719.

гуна иртиботи байниҳамдигарӣ вучуд дорад.

«Молик»-и асосии қонун ва тартиби эҷоди он ҳокимияти давлатӣ мебошад. Маҳз намояндагони он ангезаҳои амали оянда ва ҳадафҳои онро муайян мекунад. Самти фаъолияти қонунгузорӣ аз иродаи онҳо вобаста аст: муносибатҳои ҷамъиятиро танзим кардан ё аз ҳисоби буҷа ғайриқонунӣ сарватманд гардонидани шахсони воқеӣ, қабул ё рад кардани ташаббуси қонунгузори ташкилоти ҷамъиятӣ ва монанди инҳо иродаи истисноии шахсоне мебошад, ки дар мақомоти дахлдор анҷоми вазифа мекунад.

Давлатҳои муосир низомҳои бениҳоят мураккаб, аз ҷумла дорои шумори зиёди унсурҳо ва зернизомҳо мебошанд, ки аҳаммияти усулҳои иртибототи унсурҳо, зернизомҳо ва низомҳоро бо ҳамдигар ба сатҳи хеле баланд меоранд, ки ҳатто як хато дар як ҷузъиёти хурд метавонад ба қори тамоми механизм таъсири манфӣ расонад. Иртиботи ҳар як ҷузъи механизми давлатӣ тавассути волоияти қонун сурат гирифта, низоми қонунгузорӣ тарҳи умумӣ ва самаранокии онро муайян мекунад.

Аммо бармегардем ба масъалаи фаъолияти қонунгузорӣ, ки дар ин мавзӯ бояд ба хусусияти ниҳодина будани татбиқи он диққати махсус дод. Дар шароите, ки ҷомеа як падидаи низомнок набуда, балки як падидаи бесарусомон аст, низоми қонунгузорӣ тарҳи дақиқи занҷирҳои алоқаи сабабу оқибати байни одамонро месозад. Аммо ин тарҳ аз рӯи асле амал мекунад, ки шахс ихтиёран ба сохтори абстрактӣ дохил карда шуда, тамоми ҳатарҳо ва манфиатҳои интиҳоби тарҳи рафтор дар ба даст овардани объекти дилхоҳро арзёбӣ мекунад, ки дар он маҷбуркунии давлатӣ ва ҳатари ҷазо танҳо яке аз алтернативаҳо мебошад.

Қонун танзимгари ҳаттии мусбати муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Аммо бояд дарк кард, ки ин танзимгари сунъӣ аст ва аз ҷониби одамон бар пояи дониши субъективиашон аз адолат ва қонун эҷод шудаву барои расидан ба ҳадафҳои, ки аз эътиқод, салоҳият, эҳсосот ва тарсҳои ботинии онҳо ташаккул ёфтаанд, равона шудааст. Дар ин сохтор муҳим аст, ки бояд қонунро танҳо абзоре ба назар гирифт, ки дорои қобилиятҳои амалкардии истисноӣ буда, аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо салоҳдиди худ ва дар доираи салоҳияти худ амалӣ карда мешавад.

Фаъолияти қонунгузорӣ ҳамчун шакли иҷрои вазифаҳои давлатӣ як намуди фаъолияти субъекти ваколатдор дар самти эҷоди қонун мебошад. Аз раванди қонунгузорӣ, ки ҳамчун падидаи пайдарпайи рӯйдодҳо вучуд дорад, фаъолият бо он фарқ мекунад, ки ҳамчун як намуди амал аз рӯи категорияи

самаранокии татбиқи роҳу усулҳое, ки натиҷаи умумии онҳо ба хусусиятҳои сифатии қонун таъсир мерасонад, баҳогузорӣ мешавад.

Фаъолияти қонунгузорӣ аз қонунҷодкунӣ аз ҷиҳати субъекти махсус – шахси ваколатдор фарқ мекунад. Агар давлатро ҳамчун низоми мустақили иҷтимоии идоракунии ҷомеа баррасӣ намоем, пас фаъолияти қонунгузорӣ дар он ҳамчун як низом дар дохили низом мавҷуд аст. Маҳсули фаъолияти қонунгузорӣ на танҳо қонун, балки ташаккули унсурҳои низоми қонунгузорӣ ҳам ҳаст, ки қобилияти ба як сохтори мушаххаси пешгӯишаванда табдил додани муносибати аъзои ҷомеаро дорост.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1.Charles Crothers. Social Structure: History of the Concept. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. 2015. 2nd edition, Volume 22. P. 719-726. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.03115-9>. C. 719.

2. Hendrik Spruyt. War, Trade, and State Formation. The Oxford Handbook of Political Science.- 2011.- 1320 p. DOI:10.1093/oxfordhb/9780199604456.001.0001.

3.Азизов У.А. Фаъолияти қонунгузорӣ: паҳлӯҳои назариявӣ ва амалӣ: васоити таълимӣ / У.А. Азизов. – Душанбе, 2014. – 207 с.

4.Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. Закрепление международных стандартов в области прав человека в национальной правовой системе Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 164 с.

5.Котляр Е.М. Понятие и виды правоприменительных актов в отечественной правовой системе [Текст] / Е.М. Котляр // Скиф. – 2020. – №10 (50). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-vidy-pravoprimeritelnyh-aktov-v-otechestvennoy-pravovoy-sisteme> (санаи мурочиат: 01.04.2024).

6.Ларкин М. А. Государство как институциональный субъект: сущность и специфические черты // Промышленность: экономика, управление, технологии. 2010. №1 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-kak-institutsionalnyy-subekt-suschnost-i-spetsificheskie-cherty> (санаи мурочиат: 31.03.2024).

7.Маҳмудзода М., Сотиволдиев Р. Ташаббусҳои қонунгузори Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва аҳамияти онҳо дар рушди давлати соҳибистиклол. Нашри 2-юм. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 192 с.

8.Мишина Н.Н. О формах осуществления функций государства // Евразийский Союз Ученых. 2016. №30-5 [Захираи

электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-formah-osuschestvleniya-funktsiy-gosudarstva-1> (санаи мурочиат: 31.03.2024).

9. Насриддинзода Э.С., Шохмурод Р. Нақши парламент дар таъмини волоияти қонун ва таҳкими ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Мақоми олии қонунгузори Тоҷикистон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. – Душанбе, 2021. – ҶДММ «Полиграф групп» – С. 97-113.

10. Нематов А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: актуальные вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – М., 2013. – 44 с.

11. Парасюк Е.А. Механизм государства: к исследованию понятия // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология.- 2009.- №2 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-gosudarstva-k-issledovaniyu-ponyatiya> (санаи мурочиат: 31.03.2024).

12. Петухов А. Ю. Моделирование социальных и политических процессов: учебное пособие / А. Ю. Петухов. – Нижний Новгород: ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2015. – 45 с.

13. Рындюк В. И. Совершенствование законодательства как правотворческая деятельность. Научный вестник Ужгородского национального университета. 2015. Серия Право. Выпуск 34.- Том 1.- С 40–43.

14. Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 209 с.

15. Сапун В.А., Турбова Я. В. Правотворчество и законотворчество: стратегия и тактика формирования права и закона // Юридическая техника. 2015. №9 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravotvorchestvo-i-zakonotvorchestvo-strategiya-i-taktika-formirovaniya-prava-i-zakona> (санаи мурочиат: 31.03.2024).

16. Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. - Издательства юридического факультета ТНУ.- №1 (1).- Душанбе, 2016. – С. 110-114.

17. Саъдизода Дж. Отражение прав и свобод человека в Конституции Республики Таджикистан. // Вестник Таджикского национального университета. (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. №2/8 (215). – Душанбе: Сино, 2016. -С. 254-257.

18. Теория государства и права: учебник для бакалавров / под ред. В. К. Бабаева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2014. – 715 с.

**Саъдизода Ч.,
Валиева Ф. С.**

Фишурда

Нигоҳе ба мафҳум ва моҳияти фаъолияти қонунгузорӣ

Мақола ба яке аз масъалаҳои мубрами илми ҳуқуқшиносӣ – мафҳум ва моҳияти фаъолияти қонунгузорӣ бахшида шудааст. Фаъолияти қонунгузорӣ ба эҷоди сарчашмаи асосии ҳуқуқ – қонун нигаронида шуда, диққати олимониро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам дар сатҳи амалӣ ҷалб мекунад. Ба андешаи муаллифон қонун танзимгари хаттии мусбати муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад. Аммо бояд дарк кард, ки ин танзимгари сунъӣ аст ва аз ҷониби одамон бар пояи дониши субъективӣ аз адолат ва қонун эҷод шудаву барои расидан ба ҳадафҳои, ки аз эътиқод, салоҳият, эҳсосот ва тарсиҳои ботинии онҳо ташаккул ёфтаанд, равона шудааст. Дар ин сохтор муҳим аст, ки бояд қонунро танҳо абзоре ба назар гирифт, ки дорои қобилиятҳои амалкардии истисноӣ буда, аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо салоҳдиди худ ва дар доираи салоҳияти худ амалӣ карда мешавад. Фаъолияти қонунгузорӣ ҳамчун шакли иҷрои вазифаҳои давлатӣ як намуди фаъолияти субъекти ваколатдор дар самти эҷоди қонун мебошад. Аз раванди қонунгузорӣ, ки ҳамчун падидаи пайдарпайи рӯйдодҳо вучуд дорад, фаъолият бо он фарқ мекунад, ки ҳамчун як намуди амал аз рӯи категорияи самаранокӣ татбиқи роҳи усулҳои, ки натиҷаи умумии онҳо ба хусусиятҳои сифатии қонун таъсир мерасонад, баҳогузори мешавад. Дар умум аз ҷониби муаллифон таҳлили илмӣ ҳамаҷониба гузаронида шуда, таклифи пешниҳодҳои судманд манзур шудааст, ки барои рушди қонунгузорӣ ва низомии ҳуқуқии Тоҷикистон метавонанд, ки хизмат намоёнд.

**Саъдизода Дж.,
Валиева Ф. С.**

Аннотация

Взгляд на понятие и сущность законодательной деятельности

Статья посвящена одному из актуальных вопросов юридической науки - понятию и сущности законодательной деятельности. Законодательная деятельность направлена на создание основного источника права – закона и привлекает внимание ученых как в теоретическом, так и в практическом плане. По мнению авторов, право -

это письменный позитивный регулятор правовых отношений. Однако необходимо понимать, что это искусственный регулятор, созданный людьми на основе их субъективных знаний о справедливости и праве и направленный на достижение целей, которые формируются их убеждениями, компетенциями, эмоциями и внутренними страхами. В этом контексте важно рассматривать закон как инструмент, обладающий исключительными оперативными возможностями и реализуемый государственными органами по их усмотрению и в пределах их полномочий. Законодательная деятельность как форма осуществления государственных функций представляет собой вид деятельности уполномоченного субъекта по созданию закона. От законодательного процесса, существующего как последовательное явление событий, деятельность отличается тем, что как вид действия она оценивается по категории эффективности реализации методов и способов, общий результат которых влияет на качественные характеристики закона. В целом авторами проведен комплексный научный анализ и внесены полезные предложения и пожелания, которые могут послужить развитию законодательства и правовой системы Таджикистана.

**Sadizoda J.,
Valieva F. S.**

The summary

A view of the concept and essence of legislative activities

The article is devoted to one of the topical issues of legal science — the concept and essence of legislative activity. Legislative activity is aimed at creating the main source of law — the law and attracts the attention of scientists both in theoretical and practical terms. According to the authors, law is a written positive regulator of legal relations. However, it is necessary to understand that this is an artificial regulator created by people based on their subjective knowledge of justice and law and aimed at achieving goals that are formed by their beliefs, competencies, emotions and internal fears. In this context, it is important to consider the law as an instrument with exceptional operational capabilities and implemented by government agencies at their discretion and within their authority. Legislative activity as a form of implementing state functions is a type of activity of an authorized subject to create a law. It differs from the legislative process, which exists as a sequential phenomenon of events, in that as a type of action it is assessed by the category of efficiency of the implementation of methods and ways, the overall result of which affects the qualitative characteristics of the law. In general, the authors conducted a comprehensive scientific analysis and made useful suggestions and wishes that could serve the development of legislation and the legal system of Tajikistan.

Муқарризи мақола Бобочонзода И. Ҳ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ СИРРИ БОНКӢ

Калидвожаҳо: институти сирри бонкӣ, ҷавобгарии маданӣ, меҳнатӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ, кирдори зиддиҳуқуқӣ, зарар, гуноҳ, алоқаи сабабӣ, ғаъолияти бонкӣ, ташкилотҳои махсуси иқтисодӣ, воситаҳои пулӣ, ғимояи ҳуқуқҳои муштариён будани пасандозҳо., ҳисоббаробаркуниҳо, муомилот бо қоғазҳои қимматнок, муносибатҳои молӣ – пулӣ.

Ключевые слова: институт банковской тайны, гражданская, трудовая, административная, уголовная ответственность, противоправное деяние, ущерб, вина, причинно-следственная связь, банковская деятельность, специальные экономические организации, денежные инструменты, защита прав клиентов, вклады, расчеты, операции с ценными бумагами, финансово-денежные отношения.

Key words: banking secrecy, civil, labor, administrative, and criminal liability, unlawful act, damage, fault, causality, banking activities, special economic organizations, monetary instruments, customer protection, deposits, settlements, securities transactions, financial and monetary relations.

Ҳифзи ҳуқуқи сирри бонкиро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) таъмин менамояд. Кафилҳои сирри бонкӣ муассисаи молиявӣ, Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) ва агентии суғуртаи пасандозҳо мебошанд. Сирри бонкӣ яке аз намудҳои сирри бо қонун ҳифзшаванда мебошад. Дастрасӣ ба иттилооте, ки онро ташкил медиҳад, бо мақсади таъмини суботи низоми бонкӣ ва ғаъолияти бехатару самараноки он бо қонунгузори амалкунанда маҳдуд карда мешавад.

Кафолатҳои қонунӣ ҳифзи сирри бонкӣ бо андешидани чораҳои ҳуқуқи давлатӣ ва хусусӣ амалӣ карда мешавад. Онҳо тавассути дар

* Унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сардори идораи ҳуқуқи КВД БА ҶТ “Амонатбонк” Email: asoeva-g@amonatbank.tj

қонунгузорӣ муқаррар намудани уҳдадорӣи ташкилотҳои қарзӣ ва шахсони дигар оид ба таъмини махфияти маълумоти дорои сирри бонкӣ, инчунин ҷавобгарӣ барои ифшои ғайриқонунӣи он амалӣ карда мешаванд.

Зарурати таъмини ҳуқуқҳои мизоҷон ва корреспондентҳои ташкилоти қарзӣ оид ба ҳифзи махфияти маълумоти дорои сирри бонкӣ вобаста ба таҷовузи ғайриқонунӣ ба ин маълумот ҳам аз ҷониби субъектҳои, ки ҳифзи маълумоти зикршударо тибқи уҳдадорӣи дар қонун пешбинишуда оид ба махфӣ нигоҳ доштани ин маълумот кафолат медиҳанд ва ҳам аз ҷониби шахсони сеюм, ки ба таври ғайриқонунӣ гирифтаанд, ба миён меояд.

Ҷавобгарӣ дар соҳаи низомӣи сирри бонкӣ бо баробари аз тарафи шахсе, ки чунин маълумотро бе асосҳои қонунгузорӣ ифшо намудааст, ба миён омада, дар асоси талаботи меъёрҳои қонунгузорӣи соҳаҳои дахлдори ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад.

Ба андешаи Т. А. Андронова айнӣ замон барои ифшои маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, асоси ҷавобгарӣи маъмурӣ, ҷиноятӣ ва маданӣ мегардад¹.

Ба андешаи Е. В. Фаткина бошад, қонунгузорӣ намудҳои зерини ҷавобгариро барои вайрон кардани сирри бонкӣ муқаррар менамояд: маданӣ, интизомӣ, маъмурӣ ва ҷиноятӣ².

Мо низ ҷонибдори ақидаи Е. В. Фаткина мебошем. Зеро барои вайрон намудани низомӣи махфияти сирри бонкӣ тамоми намудҳои ҷавобгарӣи ҳуқуқӣ ба миён меояд, ки ҳар яке онҳоро дар поён таҳлил менамоем.

Муҳаққиқ Н. В. Лиситсин хусусиятҳои фарқкунандаи моҳияти намудҳои ҷавобгарӣи ҳуқуқиро дар низомӣи сирри бонкӣ таҳлил намуда, қайд мекунад, ки ҷавобгарӣи ҷиноятӣ, инчунин ҷавобгарӣи маъмурӣ хусусияти ҷамъиятию ҳуқуқӣ дорад, яъне, чун қоида, давлат субъекти ҷавобгарӣи ҷиноятӣ ва маъмурӣ мебошад. Ҳуқуқи талаб кардани ба ҷавобгарӣи маданӣ кашидани гунаҳкор барои ифшои сирри бонкӣ ба шахси воқеӣ - муштари бонк, ки бо содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ манфиатҳои қонунӣ ӯ поймол шудааст, тааллуқ дорад³.

Ҷавобгарии маданӣ – ҳуқуқӣ барои вайрон кардани сирри бонкӣ.
Ҷавобгарии маданӣ як намуди мучозот дар шакли муносибатҳои ҳуқуқӣ

¹Ниг.: Андронова Т.А. Банковская тайна: проблемы правового регулирования: дисс...кан...юр...наук.- Москва – 2008. –С. -162.

² Ниг.: Фаткина Е.В. Правовая природа банковской тайны: дисс...кан...юр...наук.- М., 2015. –С. 134.

³ Ниг.: Лисицина Н.В. Банковская тайна как объект правового регулирования: дисс. к.ю.н.- М., 2003. –С.147.

мебошад, ки бо оқибатҳои номусоиди дорои хусусияти молумулкӣ ва баъзан ғайримолумулкии аз ҷониби гунаҳгор (қарздор) буда, бо маҷбуркунии давлат таъмин гардида, бо маҳкумияти содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва мавзуи он ҳамроҳ мешавад¹.

Олимон ба хулоса омадаанд, ки ҷавобгарии маданӣ – ҳуқуқӣ бо мавҷудияти се нишонаҳои асоснок карда мешавад: - маҷбуркунии давлатӣ; - оқибатҳои манфии ногувор барои ҳуқуқвайронкунанда (қарздор); - маҳкумияти ҳуқуқвайронкунанда ва субъекти ӯ².

Дар адабиёти ҳуқуқӣ масъалае баррасӣ шудааст, ки барои ифшои ғайриқонунии сирри бонкӣ кӣ бояд ҷавобгар бошад? - корманди мушаххаси бонк ё ҳуди бонк ҳамчун шахси ҳуқуқӣ³. Баъзе муаллифон бар ин назаранд, ки дар сурати аз ҷониби бонк ифшо кардани маълумоти дорои сирри бонкӣ муштарӣ ҳуқуқ дорад аз бонк ҷуброни зиёро талаб намояд. Чунин ҷавобгарӣ ба зиммаи кормандони бонке гузошта мешавад, ки онро ошкор мекунанд⁴.

Н. В. Лиситсина чунин мешуморад, ки истинод ба м. 139 Кодекси маданияи Федератсияи Русия (ФР) комилан қобили қабул нест, зеро он муносибатҳои марбут ба ҳифзи сирри хизматӣ ва тичоратиро танзим мекунад, дар ҳоле ки танзими ҳуқуқи сирри бонкиро м. 857 Кодекси маданияи ФР ба танзим даровардааст. Илова бар ин, аз андешаи зикршуда бармеояд, ки ҷавобгарӣ дар шакли ҷуброни зарар ҳам ба зиммаи ташкилоти қарзӣ ва ҳам ба корманди мушаххаси он, ки ба вайрон кардани низоми сирри бонкӣ роҳ додааст, гузошта мешавад⁵.

Моддаи 946 Кодекси маданияи ҚТ ҷавобгарию барои аз ҷониби бонк ифшо кардани маълумоти дорои сирри бонкӣ пешбинӣ мекунад - муштарие, ки ҳуқуқаш вайрон шудааст, ҳуқуқ дорад аз бонк ҷуброни зарарро талаб намояд.

Дар ин маврид зиён ҳароҷоте мебошад, ки шахси ҳуқуқаш вайрон гардида, барои барқарор намудани ҳуқуқи вайроншуда, гум шудан ё осеб дидани молу мулки худ (зарари воқеӣ), инчунин даромади гумшудае, ки ин

¹ Ниг.: Гражданское право. Часть первая: Учебник // Отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. – М.: Юрист, 2008. –С. 660.

² Ниг.: Гражданское право. Часть первая: Учебник // Отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. – М.: Юрист, 2008. –С. 659.

³ Ниг.: Андропова Т.А. Асари ишорашуда. –С. -163

⁴ Ниг.: Гражданское право. Том 2. Учебник. Издание третье, переработанное и дополненное / Под. ред. А. П. Сергеева А. Я, Толстого КЮ М.: “ПБОЮЛ Л В. Рожников”, 2000. –С. 454.

⁵ Ниг.: Лисицина Н.В. Асари ишорашуда. –С.147.

шахс дар шароити муътадили муомилоти маданӣ дар сурати вайрон нашудани ҳуқуқаш (фоидаи аз даст додашуда) гирифта метавонист, доништа мешавад. Ҳамзамон, дар қ. 3 моддаи 14 КМ ҚТ пешбинӣ гардидааст, ки агар шахси вайронкардаи ҳуқуқ даромад ба даст оварда бошад, шахсе, ки ҳуқуқаш вайрон гардидааст, ҳуқуқ дорад дар баробари зиёнҳои дигар фоидаи аздастрафтаре ба андозаи на камтар аз чунин даромад талаб намояд¹.

Моддаи 49 Қонуни ҚТ «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» ҷавобгарии субъектҳоеро, ки ба маълумоти дорой сирри бонкӣ дастрасӣ пайдо кардаанд, муқаррар кардааст. Аз ҷумла, барои ифшои сирри бонкӣ БМТ, роҳбарони (шахсони мансабдори) мақомоти марказии давлатӣ, шахсони мансабдор, Хазиная суғуртаи пасандозҳои давлатӣ, инчунин ташкилотҳои қарзӣ, аудиторӣ ва дигар ташкилотҳо, мақомоти назорати асёр ва агентҳо, шахсони мансабдор ва кормандони мақомоти давлатӣ дар доираи талаботи қонунгузорӣ ҷавобгарӣ доранд.

Ҷавобгарии маданӣ танҳо дар сурати риояи шартҳои муайян ба миён меояд, ки ҳамаи онҳоро дар якҷоягӣ таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ ном мебаранд. Тибқи моддаи 462 КМ ҚТ шахс дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарии маданӣ кашида мешавад: 1) иҷро накардани уҳдадорӣ; 2) номатлуб иҷро намудани уҳдадорӣ; ва 3) ҳангоми мавҷуд будани гуноҳ (дар шакли қасдона ва ё аз беэҳтиётӣ); 4) инчунин, дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ.

Таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ аз аломатҳои зерин иборат мебошад: 1) кирдори зиддихуқуқӣ; 2) мавҷудияти гуноҳ; 3) алоқаи сабабии байни кирдор ва оқибати фарорасида; 4) мавҷудияти зарар².

Ғайриқонунӣ ифшо кардани маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, бешубҳа амали ғайриқонунӣ ба ҳисоб меравад, зеро он қонун, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки амнияти иттилооти онҳо кафолат дода мешавад ва қоидаҳои амалиёти бонкиро, ки онҳо анҷом медиҳанд, вайрон мекунад.

Иҷрои номатлуб ва ё иҷро накардани уҳдадориҳо боиси пайдо шудани амал ғайриқонунӣ мегардад. Беамалии ғайриқонунӣ бо беамалии оддии субъект маҳдуд нашуда, балки аз худдорӣ кардан аз амалҳои муайяне, ки санади ҳуқуқӣ ё шартнома пешбинӣ кардааст, иборат аст³.

¹ Ниг.: Фаткина Е.В. Асари ишорашуда. –С. 135.

² Ниг.: Гражданское право. Часть первая: Учебник / Отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. – М.: Юрист, 2008. –С. 663.

³ Ҳамон ҷой. –С. 663.

Ифшои маълумот дар бораи муштариён, муҳбирони худ ва амалиёти бонкӣ, ки онҳо анҷом медиҳанд, ҳамчун ғайриқонунии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад, яъне: а) ба шахсоне, ки тибқи қонун ҳукуқи гирифтани ин маълумотро надоранд, б) ба шахсоне, ки ҳукуқи гирифтани ин маълумотро доранд, вале ба андозаи зиёдтар ё бар ҳилофи тартиби муқаррарнамудаи қонун пешниҳод намудани он (масалан, аз ҷониби бонк ба мақомоти тафтишоти пешакӣ пешниҳод намудани шаҳодатномаи амалиёт ва суратҳисобҳои муштарӣ - шахси ҳукуқӣ дар сурати набудани розигии зарурии роҳбари мақомоти тафтишот).

Унсурҳои дигари таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ ин мавҷуд будани зарар мебошад. Зарар дар ҳукуқи маданӣ ин камшавии ҳукуқи субъективии маданӣ ё аз даст рафтани фоида мебошад. Ба шахс ё молу мулк зарар расонида мешавад. Дар адабиёти ҳукуқӣ ва таҷрибаи судӣ мафҳумҳои «зарар», «зиён», «талафот» истифода мешаванд. Зарар ва зиён аксар вақт ҳамчун синоним ҳисобида мешаванд. Мафҳумҳои «зарар» ва «талафот» ба ҳам мувофиқ нестанд. Зарар мафҳуми васеътар буда, ба зарари молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ ҷудо мешавад.

С. С. Алексеев пешниҳод мекунад, ки объект, субъекти ҳуқуқвайронкунӣ ва тарафи объективии он (ғайриҳуқуқӣ будани амалҳои ҳуқуқвайронкунида, натиҷаи зараровар ва алоқамандии сабабӣ байни онҳо) ҳамчун аломатҳои таркиби ҳуқуқвайронкунии маданӣ ҳисобида шаванд ва бо ҳамин мавҷудияти онҳоро муқаррар намуда, дар бораи нисбат ба шахс таъбиқ намудани чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ - маданӣ бояд сухан кард. Ў гуноҳро ба катори унсурҳои ҳатмии таркиби ҳуқуқвайронкунӣ дохил намекунад ва ин аз инъикоси дурусти хусусиятҳои ҳоси ҷавобгарӣ дар ҳукуқи маданӣ шаҳодат медиҳад¹.

М. М. Агарков чунин андеша дорад: «...зарар бояд дар натиҷаи қасд ё беэҳтиётӣ дағалонаи ҷабрдида ба вуқӯъ ояд. Ин маънои онро надорад, ки зарар бояд танҳо аз ҷониби ҳуди ҷабрдида ба ҳудаш расонида шавад. Барои зарари ба худ расонида ҳеҷ қас ҷавобгар намебошад... дар назар зараре фаҳмида мешавад, ки ҳамчун натиҷаи умумии ҳам ҷавобгар (зиён-расонанда) ва ҳам ҷабрдида фаро мерасад»².

Мутобиқи муқаррароти моддаи 946 КМ ҚТ муштарӣ, ки дар робита ба ифшои маълумоти сирри бонкӣ аз ҷониби бонк ҳуқуқаши поймол шудааст,

¹ Ниг.: Алексеев С.С. Проблемы теории права.- М., 1972.- Т. 1. - С. 89.

² Ниг.: Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. - М., 2003. -С. 249.

ҳуқуқ дорад аз бонк ҷуброни зарари расонидашударо талаб намояд, яъне зарари воқеӣ ва ғоидаи аз даст рафта.

Ҳолати мазкур байни олимони баҳсҳои илмиро ба миён овардааст, ки оё байни Кодекси маданӣ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи бонкҳо ва ғайриҷаҳишҳои бонкӣ» муҳолифатҳо ҷой доранд ё не.

Ба андешаи Е. В. Фаткина ҳуқуқи муштарӣ барои талаб кардани ҷуброни зарари расонидашуда, аз ҷумла зарари воқеӣ ва ғоидаи аз даст додашуда дар Кодекси маданияи ФР пешбинӣ шудааст, ки танҳо нисбат ба бонкҳо даъво кардан мумкин аст. Қонун дар бораи бонкҳо бошад, барои ифшои сирри бонкӣ нисбат ба доираи муайяни мақомот, ташкилотҳо, инчунин шахсони мансабдор ва кормандони онҳо, аз ҷумла ҷуброни зиён бо тартиби муқаррарнамудаи қонуни федералӣ ҷавобгарӣ муқаррар мекунад. Дар фарқият аз Кодекси маданияи ФР, Қонун «Дар бораи бонкҳо» истилоҳи зиёнро истифода мебарад ва аз ин рӯ ҷуброни ғоидаи аз даст рафтаре вобаста ба ифшои сирри бонкӣ пешбинӣ намекунад. Аммо, номгуӣи шахсони масъул барои ифшои маълумоти махфӣ мутобиқи Қонун «Дар бораи бонкҳо...» низ бо муқаррароти КМ ФР мувофиқат намекунад¹.

Андешаи мазкур қобили дастгирӣ мебошад. Аз ин рӯ, тавре дар боло зикр кардем, бо назардошти он, ки ифшо намудани сирри бонкӣ дар натиҷаи вайрон намудани уҳдадорихои шартномавӣ ба миён меояд, ба андешаи мо муштариё, ки ҳуқуқаш нисбат ба махфияти сирри бонкӣ вайрон гардидааст, дар баробари ҳуқуқи талаб намудани зарари воқеӣ, инчунин ҳуқуқ дорад, ки ҷуброни зарари ғоидаи аздастрафтаре талаб намояд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳамчун масъалаи баҳсӣ ин мушкил будани исботи мавҷудияти робитаи сабабӣ байни ифшои ғайриқонунии сирри бонкӣ ва зиёни ба муштарӣ расонидашуда қарор гирифтааст.

Н. Сапожников пешниҳод намудааст, ки муштарӣ бонкҳо бояд дар созишномаҳои дахлдор шартҳои ҷавобгариӣ ташкилотҳои қарзиро барои вайрон кардани сирри бонкӣ дар шакли пардохти ҷарима ворид кунанд². Ақидаи мазкур аз тарафи Н. В. Лиситина дастгирӣ ёфта, муҳаққиқ пешниҳод намудааст, ки тибқи қонун нисбати ташкилотҳои қарзӣ барои ифшои маълумоте, ки сирри бонкии муштарӣ ё муҳбирро ташкил медиҳад, бояд ҷарима муқаррар карда шавад³.

¹ Ниг.: Фаткина Е.В. Асари ишорашуда. –С. – 140.

² Ниг.: Сапожников Н. Правовой режим банковской тайны // Законность.- 2001.- № 7. –С. 15.

³ Ниг.: Лисицина Н.В. Асари ишорашуда.–С.159.

Андешаҳои мазкур қобили дастгирӣ мебошанд, зеро яке аз маъмултарин воситаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ ин ҷуброни зарар ва ҷарима ба ҳисоб меравад. Аммо аини ҳол дар сатҳи қонунгузори ҚТ дар соҳаи фаъолияти бонкдорӣ барои вайрон намудани махфияти сирри бонкӣ намуд ва андозаи ҷавобгарии маданӣ пешбинӣ нагардидааст. Бинобар ин, мо низ чунин пешниҳод мекунем, ки дар қонунгузори амалкунанда намуд ва андозаи ҷавобгарии маданӣ дар намуди ҷаримаи аҳдшиканӣ барои вайрон кардани низоми махфияти сирри бонкӣ муқаррар карда шавад.

Андозаи ҷуброни зарари маънавӣ аз тарафи суд муайян карда шуда, ба андозаи ҷуброни зарари молу мулкӣ вобаста нест. Ҷуброни зарари маънавӣ сарфи назар аз ҷуброни зарари молумулкӣ ва зиёни истеъмолкунанда анҷом дода мешавад. Ғайр аз ин, дар адабиёти ҳуқуқӣ ворид намудани тағйирот ба қонунгузори маданӣ пешниҳод шудааст, ки имкони ҷуброни зарари ғайримулмулкиро, ки ба эътибори кории шахси ҳуқуқӣ расонида шудааст, пешбинӣ менамояд¹. Дар ин маврид сухан дар бораи ҷуброни зарари маънавӣ меравад, ки ба ҷуброни оқибатҳои ҳуқуқвайронкуниё, ки мазмун ё арзиши иқтисодӣ надоранд, аз ҷумла ба эътибори кории шахси ҳуқуқӣ алоқаманд аст.

Шарти муҳими ба миён омадани ҷавобгарии маданӣ робитаи сабабӣ байни рафтори ғайриқонунӣ ва оқибатҳои фарорасида мебошад.

Ҳангоми муайян кардани робитаи сабабӣ ва гуноҳ, қайд кардан муҳим аст, ки сабаб – оқибати кирдор дар муайян кардани андозаи ҷавобгарӣ аҳаммияти ҳуқуқӣ надорад². Алоқаи сабабии кирдор ва оқибати фарорасида ва гуноҳ танҳо бо он ҳолат алоқаманданд, ки онҳо шартҳои зарурии ҷавобгарии маданӣ мебошанд.

Аз ҷиҳати мурофиавӣ исбот кардани робитаи сабабӣ байни ҳуқуқвайронкуниё, ки аз ифшои маълумоти дорони сирри бонкӣ иборат аст ва оқибатҳои дар натиҷаи товони зарар расонидашуда ниҳоят душвор аст³. Зеро, тибқи талаботи банди 2 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 23 июни соли 2010 таҳти №3 «Дар бораи ҳалномаи судӣ» ҳалнома ҳамон вақт асоснок мебошад, ки агар ҳолатҳои парванда бо далелҳои дар маҷлиси судӣ

¹ Ниг.: Боннер А. Можно ли причинить вред юридическому лицу? // Российская юстиция, 1996, №6. –С.52.

² Ниг.: Додозода А.М. Масъалаҳои гуноҳ дар вайронкуниҳои уҳдадорихи шартномавӣ дар ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикитон: дисс. ном... илм...ҳуқуқ. -Душанбе, 2025. –С.103.

³ Ниг.: Сапожников Н. Правовой режим банковской тайны // Законность. 2001. №7. –С. 11-15. Захираи электронӣ// Манбаи дастрасӣ: https://cat.libnvkz.ru/CGI/irbis64r_14.(санаи мурочиат 22.03.2025.).

таҳқиқгардида, ки ба талаботи қонун оиди дахлдорӣ ва ҷоизии далелҳо ҷавобгӯӣ мебошанд, ё ҳолатҳое, ки ба исбот эҳтиёҷ надоранд (моддаи 64 КММ) тасдиқ шуда бошанд. Инчунин, вақте ки ҳалнома ҳулосаҳои мукаммали судро дар бар мегирад, ки онҳо аз ҳолатҳои воқеии парванда бармеояд¹.

Аломати дигари муҳими фаро расидани ҷавобгарии маданӣ ин мавҷудияти гуноҳ мебошад. Ба андешаи олими ватанӣ А. М. Додозода таҳти мафҳуми гуноҳ муносибати рӯҳӣ ва иродавии субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ ба моҳияти ҳаракати (беҳаракатии) зиддиҳуқуқии онҳо, алокаи сабабӣ ва оқибати фаро расидани натиҷаи кирдори содиршуда фаҳмида мешавад².

Ба андешаи М. З. Раҳимзода гуноҳ шартӣ субъективии ҷавобгарии ҳуқуқӣ буда, муносибати ҳуқуқвайронкунандаро ба рафтори зиддиҳуқуқии худ ва оқибати он ифода менамояд. Одатан он ҳамчун муносибати рӯҳии субъективии шахсе ба рафтори зиддиҳуқуқии худ ва оқибати он ки бо назардошти натиҷаи нохуши рафтори худ ва бошуурона имконияти бартараф намудани он баҳо дода мешавад. Чунин муносибати анъанавӣ ва дар навбати худ пурра асоснок барои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва як қатор соҳаҳои дигари ҳуқуқӣ, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро барои рафтори нодурусти одамон муқаррар менамояд, хос мебошад. Он ба шаклҳои гуногуни гуноҳ асос ёфта ва аз он ҳамчун қоида мазмуни чораҳои ҷавобгарии татбиқмешуда вобаста мебошад. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, сухан дар бораи фарқияти қасд ва беэҳтиётӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ меравад. Ҳуқуқвайронкунӣ қасдан содиршуда эътироф мешавад, агар вайронкунанда рафтори зиддиҳуқуқии худро дарк карда, ногузирии оқибати нохуши онро пешбинӣ намояд, онро меҳоста бошад ё бошуурона ба фаро расидани он роҳ диҳад (моддаи 28 КҶ ҚТ). Ҳуқуқвайронкунӣ аз беэҳтиётӣ содиршуда ҳамоно вақт эътироф карда мешавад, ки вайронкунанда ҳарчанд оқибати онро пешбинӣ намуда бошад ҳам, аз рӯйи ҳолати кор метавонист ва бояд оқибати нохуши рафтори худро пешбинӣ мекард ё агарчанде пешбинӣ накарда бошад ҳам, вале худбоварона барои бартараф намудани он умед мебандад (моддаи 29 КҶ ҚТ)³.

¹ Ниг.: Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – С. – 374.

² Ниг.: Додозода А.М. Асари ишорашуда. –С.14.

³ Ниг.: Ҳуқуқи граждани. Қисми 1. Китоби дарсӣ. //Дар зери таҳрири узви вобастаи Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор Усмонов О.У.- Нашриёти ҚС “Матбуот”. – Душанбе. – 2001. –С. 360-361.

Ба андешаи М. З. Раҳимзода дар ҳукуки маданӣ гуноҳ ҳамчун шартӣ ҷавобгарӣ то дараҷае хусусияти ба худ хос дорад. Ин ба хусусиятҳо муносибатҳои вобастагӣ дорад, ки ҳукуки маданӣ ба танзим мебарорад. Дар бисёр ҳолатҳо онҳо хусусияти молию пулӣ дошта, ба функцияи ҷубронӣ барқарорномаи ҷавобгарии ҳукуки маданӣ асос меёбанд. Зеро барои ҷуброни зиёни дидаи иштирокчиёни муомилоти молумулкӣ, муносибати субъективонаи зараррасонандагони он ба рафтори худ, ҳамчун қоида аҳамияти муҳим надорад. Маҳз барои ҳамин ҳам, дар ҳукуки маданӣ фарқи шартҳои гуноҳ ниҳоят кам аҳамияти ҳуқуқӣ дорад. Чунки барои ба вучуд омадани ҷавобгарӣ дар бисёр ҳолатҳо мавҷудияти ҳамагуна шакли гуноҳи ҳуқуқвайронкунанда басанда мебошад¹.

Ҷавобгарии интизомӣ – ҳуқуқӣ барои вайрон кардани сирри бонкӣ. Ташкилотҳои қарзӣ ва кормандони онҳо дар муносибати ҳуқуки меҳнатӣ қарор доранд, ки чунин муносибатҳоро Кодекси меҳнати ҚТ² таҳти танзими ҳуқуқӣ қарор додааст.

Мутобиқи талаботи моддаи 18 Кодекси меҳнат, корманд уҳдадор аст: маълумоти дорои сирри давлатӣ, хизматӣ, тиҷоратӣ ё сирри дигари бо қонун ҳифзшаванда, бинобар иҷрои уҳдадорихи меҳнатӣ ба ӯ маълум гардидааст, фош накунад.

Ба андешаи Т. А. Сошникова кормандоне, ки аз ҷониби чунин корфармо ба кор қабул шудаанд, вазифадоранд, ки ҳангоми бастанӣ шартномаи меҳнатӣ ҳамчун шартҳои иловагӣ махфияти сирри тиҷоратиро нигоҳ доранд. Кормандон бояд бо Низомнома дар бораи сирри тиҷоратӣ бо имзо шинос шаванд. Дар рафти кор, инчунин бо корманд дар бораи ифшо накардани сирри тиҷоратӣ шартномаи иловагӣ бастан мумкин аст³.

Дар Кодекси меҳнати ҚТ механизмҳои ҳуқуқии амалӣ кардани уҳдадорӣ дар моддаи 18 Кодекси мазкур пешбинишуда муқаррар карда шудааст. Чунончӣ, мутобиқи талаботи қ. 1 моддаи 42 Кодекси меҳнати ҚТ шартномаи меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо метавонад бо асосҳои зерин бекор карда шавад: аз тарафи корманд фош намудани маълумоти дорои сирри давлатӣ ё дигар сирри бо қонун

¹Ҳамон ҷо. –С. 361.

²Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат 22.03.2025).

³ Ниг.: Сошникова Т.А. Проблемы привлечения к материальной ответственности работника за разглашение коммерческой тайны// ОБРАЗОВАНИЕ И ПРАВО.- № 6, 2022. –С. 394–400.

ҳифзшаванда, ки ба ӯ ҳангоми иҷрои уҳдадориҳои меҳнатӣ маълум шудаанд.

Муқаррароти дар боло зикршуда инчунин ба муносибатҳои вобаста ба сирри бонкӣ низ татбиқ карда мешавад, зеро он яке аз намудҳои сирри бо қонун ҳифзшаванда мебошад.

Механизми муҳими ҳифзи махфияти сирри бонкӣ нисбат ба кормандони ташкилотҳои қарзӣ ва дигар мақомотҳое, ки дорандаи маълумоти дорой сирри бонкӣ мебошанд, ин муқаррароти моддаи 190 Кодекси меҳнати ҚТ ба ҳисоб меравад, ки ҳолати қасдона фош намудани сирри хизматӣ ва тичоратӣ, агар шартҳои маҳфуз нигоҳ доштани он дар қонунгузори ҚТ ва шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ шуда бошанд, он ҳамчун асоси ба миён омадани ҷавобгарии ғурури моддии корманд эътироф мегардад.

Муқаррарот дар бораи ҷавобгарӣ барои ифшои маълумоти махфӣ, аз ҷумла, сирри бонкӣ, дар як қатор қонунҳои ҚТ низ пешбинӣ шудаанд, ки шахсони мансабдорро ҳамчун субъекти ҷавобгарӣ барои фош намудани он пешбинӣ мекунанд. Чунончӣ, тибқи талаботи қ.1 моддаи 43 ҚҚТ “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” аъзои Шурои нозирон, кормандони Ҳазина ва шахсоне, ки зери роҳбарии онҳо кор мекунанд ё аз ҷониби Ҳазина ҷалб карда мешаванд, бояд иттилооти фаъолияти ташкилоти қарзиро, ки дар натиҷаи татбиқи ҳамин Қонун дастрас мекунанд, махфӣ нигоҳ доранд.

Инчунин, тибқи талаботи қ. 8 моддаи 28 ҚҚТ “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” Бюрои таърихи қарз барои таҳрифи иттилооте, ки аз таъминкунандагони иттилоот гирифта шудааст, тибқи қонунгузори ҚТ ҷавобгар мебошад.

Тазакурр бояд дод, ки намудҳои ҷавобгарии интизомӣ барои вайрон кардани низоми махфияти сирри бонкӣ дар ҳуди Кодекси меҳнат пешбинӣ карда шудааст, ки тибқи талаботи қ. 1 моддаи 62 Кодекси меҳнат, барои аз ҷониби корманд вайрон кардани интизоми меҳнат, корфармо ҳуқуқ дорад чунин намудҳои ҷазои интизомиро татбиқ намояд: сарзаниш; танбех; танбеҳи қатъӣ; қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо дар ҳолатҳои пешбиниамудай Кодекси мазкур ва дигар санадҳои қонунгузори ҚТ.

Тавре дар боло зикр карда шуд, вайрон намудани низоми махфият дар ташкилоту муассисаҳо яке аз асосҳои бо ташаббуси корфармо қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки қонунгузори меҳнати ҚТ барои аз ҷониби кормандони ташкилотҳои қарзӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳое, ки ба маълумоти сирри

бонкӣ дастрасӣ доранд, ҷавобгарии интизомиро дар намуди қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо татбиқ мекунанд.

Ҷавобгарии маъмурий – ҳуқуқӣ барои вайрон кардани сирри бонкӣ. Ғайриқонунӣ ғош кардани маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, инчунин боиси ҷавобгарии маъмурий мегардад.

Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ¹ гарчанде, ки меъёри махсусро барои вайрон намудани низоми махфияти сирри бонкӣ пешбинӣ накарда бошад, ҳам вале тавассути баъзе меъёрҳои қисми махсус ба ҳимояи институти сирри бонкӣ равона карда шудааст. Чунончӣ, моддаи 554¹ Кодекси мазкур ҷавобгарии маъмуриро барои ошкор кардани маълумоте, ки сирри тиҷоратии субъектҳои хоҷагидор ва соҳибкорони инфиродиро ташкил медиҳадро пешбинӣ намудааст. Диспозитсияи меъёри мазкур барои кирдорҳои зерин фаро расидани ҷавобгарии маъмуриро пешбинӣ намудааст: ошкор кардани маълумоте, ки сирри тиҷоратии субъектҳои хоҷагидор ва соҳибкорони инфиродиро ташкил медиҳад.

Тазаккур бояд дод, ки субъекти ҳуқуқвайронкунии мазкур субъекти махсусро ташкил медиҳад, ки аз шахсони мансабдори мақомоти давлатии зиддинҳисорӣ иборат мебошад.

Шарти асосии фаро расидани ҳуқуқвайронкунии мазкур ин набудани аломатҳои таркиби ҷиноят ба шумор меравад. Моддаи 554¹ КҲМ ҚТ ҷавобгарии маъмуриро дар намуди ҷарима ба андозаи аз шаст то сад нишондиҳанда барои ҳисобҳоро муқаррар намудааст.

Дигар меъёре, ки ба масъалаи ҳифзи сирри бонкӣ равона карда шудааст, ин муқаррароти моддаи 527¹ КҲМ ҚТ ба ҳисоб меравад, ки он ҷавобгарии маъмуриро барои риоя накардани талаботи қонунгузории ҚТ дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом, ба ҳисоб меравад.

Ҳуқуқвайронкунии мазкур низ танҳо дар сурати мавҷуд набудани аломатҳои таркиби ҷиноят фаро расида, субъекти он мақомот ва шахсони мансабдоре мебошанд, ки дар қонунгузории ҚТ дар соҳаи муқовимат ба қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузории терроризм ва маблағгузории паҳнкунии силоҳи қатли ом, ваколатдор гардидаанд.

¹ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31 декабри соли 2008, №455// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 27.03.2025).

Моддаи 527¹ КҲМ ҚТ ҷавобгарии маъмуриро вобаста ба субъекти ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ чунин муқаррар намудааст: ба шахсони мансабдор аз сад то дусад, ба соҳибкорони инфиродӣ аз сесад то панҷсад ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо мусодираи ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҷарима таъйин карда мешавад.

Боби 29 КҲМ ҚТ ҳуқуқвайронкуниҳоро дар соҳаи қонунгузории бонкӣ муқаррар намудааст, ки барои кирдорҳои зерин ҷавобгарии маъмурӣ муқаррар намудааст: риоя накардани қоидаҳои пешниҳоди ҳисобот ва иттилоот дар бораи фаъолияти бонкӣ (моддаи 535), рекламаи ошкоро бардурӯғи хизматрасонии бонкӣ (моддаи 536), пешниҳод накардани маълумот дар бораи тавозуни (баланси) пардохт (моддаи 537), ба қайд нагузоштани суратҳисобҳо ва амонатҳои берун аз ҳудуди ҚТ кушодашаванда (моддаи 538), беасос саркашӣ кардан аз қабули асъори миллии ҚТ (моддаи 539), барои реклама истифода кардани тасвирҳои пулҳои қоғазии асъори миллии ҚТ (моддаи 539), муомилоти ғайриқонунӣ бо асъори хориҷӣ (моддаи 541).

Боби 29 КҲМ ҚТ гарчанде ки ба ҳимояи қонунгузории соҳаи бонкӣ равона карда шуда бошад ҳам, вале дар он муқарроти махсус дар бораи ҳимояи ҳуқуқ ба сирри бонкӣ пешбинӣ нагардидааст, ки ин яке аз камбудихо дар соҳаи қонунгузорӣ ба шумор меравад. Зеро дар қонунгузорӣ мустаҳкам нагардидани меъёрҳои императивии ҳуқуқӣ самаранокии институти ҳуқуқӣ дар ҷомеа коста мегардад.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани сирри бонкӣ. Қонунгузории ҷиноятӣ ҚТ соҳаи муҳимтарини ҳуқуқи оммавӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ҳимояи тамоми соҳаҳои ҳуқуқ нигаронида шудааст.

Кодекси ҷиноятӣ ҚТ¹ ҳамчун санади кодификатсионӣ ва санади ягонаи муайянкунандаи кирдор ҳамчун ҷиноят ва муқаррар намудани ҷазо барои он бо муқаррар намудани якҷанд меъёрҳои ҳуқуқ ба маълумоти шахсӣ, аз ҷумла маълумоти сирри бонкиро ҳимоя намудааст.

Тазаккур бояд дод, ки кафили муҳими ҳифзи сирри бонкӣ Кодекси ҷиноятӣ мебошад, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ғайриқонунӣ гирифтани ва ифшои маълумоти дорои сирри бонкӣ пешбинӣ мекунад².

¹ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] аз 21 майи соли 1998, таҳти №574 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

² Ниг.: Андропова Т.А. Асари ишорашуда. –С. 163.

Моддаи 277 КҶ ҚТ барои ҷамъоварии маълумоти дорои сирри тичоратӣ ё бонкӣ ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ намудааст, ки тарафи субъективии он аз кирдорҳои зерин иборат аст: 1. тасарруфи аснод; 2. ришвадихӣ; 3. таҳдид нисбати шахсоне, ки сирри тичоратӣ ё бонкиро медонанд ё бо наздикони онҳо; 4. дошта гирифтани мавҷи воситаҳои алоқа; 5. ғайриқонунӣ тамос гирифтани ба низом ё шабакаи компютерӣ; 6. истифодаи воситаҳои махсуси техникӣ; 7. бо роҳи дигари ғайриқонунӣ.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ бо моддаи мазкур танҳо дар сурати мавҷуд будани ду мақсад: 1) ифшо намудани он ва 2) истифодаи ғайриқонунии ин маълумотҳо, ба миён меояд.

Субъекти ҷинояти мазкур шахси мукаллафи ҳангоми содир кардани ҷиноят ба синни 16 – солагӣ расида мебошад.

Объекти ҷинояти мазкур муътадили муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ, ба хусус фаъолияти бонкӣ мебошад.

Тарафи объективии ҷинояти мазкурро қасди бевосита дар бар мегирад. Зеро шахс дарк мекунад, ки ғайриқонунӣ маълумот ба даст оварда истодааст, оқибати нгувори онро пешбинӣ мекунад ва фаро расидани чунин оқибатро меҳақад.

Қонунгузорӣ барои содир кардани ҷинояти мазкур чунин намуди ҷазоро муқаррар намудааст: ҷарима ба андозаи аз дусаду панҷоҳ то сесаду шасту панҷ нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол.

Ҷинояти мазкур дорои хусусияти айбдоркунии умумӣ буда, ҳангоми ҳама доштани асос ва шартҳои моддаи 140 КМҚ ҚТ парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда мешавад.

Ба даст овардан ва ифшои ғайриқонунии маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, бар ҳилофи иродаи соҳиби он, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро, ки тибқи қонун махфӣ будани маълумоти мазкур қафолат дода шудааст, поймол намуда, инчунин боиси расонидани зарар мегардад. Аз ин рӯ, ҷабрдидаи ҷинояти мазкур шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие мебошанд, ки маълумотҳои ғайриқонунӣ ҷамъ кардашуда ба онҳо тааллуқ дорад.

Механизми дигари ҳимояи сирри бонкӣ ин меъёри м. 278 КҶ ҚТ ба ҳисоб меравад, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои ифшои сирри бонкӣ пешбинӣ намудааст. Тибқи талаботи моддаи мазкур кирдорҳои зерин таркиби ҷинояти дар м. 278 КҶ ҚТ пешбинишударо ташкил медиҳанд: ифшои ғайриқонунӣ ё истифодаи сирри тичоратӣ ё бонкӣ бидуни розигии молики он аз ҷониби шахсе, ки ин сир вобаста ба фаъолияти касбӣ ё

хизматиаш маълум буд ва ин кирдор бо мақсади ғаразнок ё дигар манфиати шахсӣ содир гардида, ба корхонаи тиҷоратӣ ё соҳибкори инфиродӣ ба миқдори калон зарар расондааст.

Аз муқаррароти ҳуди меъёри мазкур маълум мегардад, ки субъекти ҷинояти мазкур субъекти махсус - шахсе, ки ин сир вобаста ба фаъолияти касбӣ ё хизматиаш маълум буд, баромад карда метавонанд. Тибқи талаботи қонунгузорӣ чунин шахсон ба маълумоти дорои сирри бонкӣ ҳукуқи дастрасӣ доранд: фиристонандагон ва гирандагони интиқолҳои пулӣ; кормандони БМТ; кормандони Палатаи ҳисоби ҚТ, вобаста ба аудити муштариини ташкилоти қарзӣ дар қисми хизматрасонии маблағҳои бучети давлатӣ, фондҳои давлатӣ ва қарзи давлатӣ; судяҳо; иҷроии мақомоти иҷро; кормандони бюрои таърихи қарз; таҳқиқбаранда ва муфаттишон; кормандони мақомоти андоз аз рӯйи масъалаҳои пардохти андози шахсони ҳукуқӣ.

Ду шарт асосии фаро расидани ҷинояти мазкур дар диспозитсияи м. 278 КҚ ҚТ пешбинӣ шудааст: якум агар мақсади ғаразнок ё дигар манфиати шахсӣ содир шуда бошад ва дуюм ба корхонаи тиҷоратӣ ё соҳибкори инфиродӣ ба миқдори калон зарар расонида бошад.

Тарафи объективии ҷинояти мазкурро қасди бевосита дарбар мегирад. Зеро шахс дарк мекунад, ки ғайриқонунӣ маълумотро фош намуда истодааст, оқибати нгувори онро пешбинӣ мекунад ва фаро расидани чунин оқибатро меҳаҳад.

Қонунгузорӣ барои содир кардани ҷинояти мазкур чунин намуди ҷазоро муқаррар намудааст: бо ҷарима ба андозаи аз дусаду панҷоҳ то панҷсаду чилу ҳафт нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то се сол бо маҳрум кардан аз ҳукуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян ба муҳлати то панҷ сол.

Яке аз хусусияти ҳоси ҷинояти мазкур дар он ифода мегардад, ки меъёри мазкур, инчунин хусусияти муурофиавиро низ доро мебошад. Зеро, тибқи эзоҳи м. 278 КҚ ҚТ таъқиби ҷиноят барои содир намудани кирдорҳои пешбиниамудаи ҳамин модда мутобиқи аризаи корхонаи тиҷоратӣ ё соҳибкори инфиродии зарардида оғоз меёбад.

Аз мазмуни эзоҳи мазкур маълум мегардад, ки дар он норасоии қонунгузорӣ ба назар мерасад. Зеро, агар дар натиҷаи содир гардидани ҷинояти мазкур шахси воқеӣ зарар дида бошад, пас дар ин ҳолат оё парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда мешавад ё намешавад? Чунки соҳибмулкони сураҷҳисобҳои бонкӣ ба ғайр аз соҳибкорони инфиродӣ инчунин шахсони воқеӣ низ шуда метавонанд.

Таҳлили ҷавобгарии ҳукуқӣ барои ифшои сирри бонкӣ нишон медиҳад, ки ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ – ҳукуқӣ хусусияти умумӣ - ҳукуқӣ доранд, яъне чун қоидаи умумӣ давлат субъекти ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурӣ ва муайянкунандаи ҷазо барои он мебошад. Дар ҷавобгарии маданӣ – ҳукуқӣ бошад, ҳуқуқи талаб кардани ба ҷавобгарии маданӣ кашидани гунаҳкор барои ифшои сирри бонкӣ ва муайян намудани намуди ҷавобгарӣ ба соҳибони суратҳисоби бонкӣ ва муштариёни ташкилотҳои қарзӣ тааллуқ дорад, ки бо содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ манфиатҳои қонунии онҳо поймол шудааст. Ғайр аз он, ғоидаи молумулкӣ аз татбиқи ҷазои маданӣ ба соҳибони суратҳисоби бонкӣ ва муштариёни ташкилотҳои қарзӣ тааллуқ дорад, ки бо содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ манфиатҳои қонунии онҳо поймол шудааст, тааллуқ дорад.

Инчунин, хусусияти ҳоси ҷавобгарии маданӣ аз ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ барои ифшои ғайриқонунии сирри бонкӣ дар он ифода меёбад, ки ба ҷавобгарӣ кашидани ҳуқуқвайронкунанда аз иродаи ҳуди шахси зарардида вобаста мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. -М., 2003.
2. Алексеев С.С. Проблемы теории права. - М., 1972.- Т. 1.- 396 с.
3. Андропова Т.А. Банковская тайна: проблемы правового регулирования: дисс...кан...юр...наук.- Москва – 2008.- 197 с.
4. Боннер А. Можно ли причинить вред юридическому лицу? // Российская юстиция, 1996, №6. –С. 37 - 52.
5. Гражданское право. Том 2. Учебник. Издание третье, переработанное и дополненное // Под. ред. А. П. Сергеева А. Я, Толстого КЮ М.: “ПБОЮЛ Л В. Рожников”, 2000.
6. Гражданское право. Часть первая: Учебник // Отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. – М.: Юристъ, 2008.
7. Додозода А.М. Масъалаҳои гуноҳ дар вайронкуниҳои уҳдадориҳои шартномавӣ дар ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. ном... илм...ҳуқуқ.- Душанбе, 2025.
8. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 22.03.2025).
9. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, [Матн] аз 21 майи соли 1998, таҳти №574 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2025).

10. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008, таҳти №455// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 27.03.2025).

11. Лисицина Н.В. Банковская тайна как объект правового регулирования: дисс. к.ю.н.- М., 2003.

12. Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2019.- 450 с.

13. Сапожников Н. Правовой режим банковской тайны // Законность. -2001.- № 7. –С. 11-15.

14. Сошникова Т.А. Проблемы привлечения к материальной ответственности работника за разглашение коммерческой тайны// Образование и право.- № 6, 2022. –С. 394–400.

15. Фаткина Е.В. Правовая природа банковской тайны: дисс...кан...юр...наук.- М., 2015.- 243 с.

16. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1. Китоби дарсӣ. Дар зери таҳрири узви вобастаи Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор Усмонов О.У. - Нашриёти ҚС “Матбуот”. - Душанбе. – 2001. – 399 с.

Асоева Г. А.

Фишурда

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон кардани сирри бонкӣ

Дар мақола масъалаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон кардани махфияти сирри бонкӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Қайд мегардад, ки зарурати таъмини ҳуқуқҳои мизочон ва корреспондентҳои ташкилоти қарзӣ оид ба ҳифзи махфияти маълумоти дорои сирри бонкӣ вобаста ба таҷовузи ғайриқонунӣ ба ин маълумот ҳам аз ҷониби субъектҳои, ки ҳифзи маълумоти зикршударо тибқи уҳдадорӣ дар қонун пешбинишуда оид ба махфӣ нигоҳ доштани ин маълумот кафолат медиҳанд ва ҳам аз ҷониби шахсони сеюм, ки ба таври ғайриқонунӣ гирифтаанд, ба миён меояд. Ҷавобгарӣ дар соҳаи низомии сирри бонкӣ бо баробари аз тарафи шахсе, ки чунин маълумотро бе асосҳои қонунгузорӣ ифшо намудааст, ба миён омада, дар асоси талаботи меъёрҳои қонунгузории соҳаҳои дахлдори ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад, аз ҷумла қонунгузории маданӣ, меҳнат, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ҷиноятӣ.

Асоева Г. А.

Аннотация

Юридическая ответственность за разглашение банковской тайны

В статье рассматриваются вопросы юридической ответственности за разглашение банковской тайны. Отмечается, что необходимость обеспечения прав клиентов и корреспондентов кредитной организации на защиту конфиденциальности сведений, составляющих банковскую тайну, возникает в связи с противоправным посягательством на эту информацию как со стороны субъектов, гарантирующих защиту указанной информации в соответствии с обязанностью сохранения конфиденциальности данной информации, предусмотренной законом, так и со стороны третьих лиц, получивших ее противоправным путем. Ответственность в области банковской тайны возникает в равной степени у лица, разгласившего такую информацию без законных оснований, и регулируется на основании требований законодательных норм соответствующих отраслей права, включая гражданское, трудовое, административное и уголовное законодательство.

Asoeva G. A.

The summary

Legal liability for disclosure of bank secrecy

This article examines issues of legal liability for disclosure of banking secrecy. It is noted that the need to ensure the rights of clients and correspondents of a credit institution to protect the confidentiality of information constituting a banking secret arises in connection with unlawful infringement of this information, both by entities guaranteeing the protection of said information in accordance with the obligation to maintain the confidentiality of this information stipulated by law, and by third parties who have obtained it illegally. Liability for banking secrecy arises equally for any person who discloses such information without legal grounds, and is regulated by the requirements of the relevant branches of law, including civil, labor, administrative, and criminal law.

Муқарризи мақола Ғаюрзода Ш. К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 347. 4 (575.3) Қурбонзода М. С*.

**ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХӢ – ҲУҚУҚИИ УЗВИЯТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ДАР СОЗМОНИ ОЗУҚАВОРӢ ВА КИШОВАРЗИИ
СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД**

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегия, озуқаворӣ, кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, гуруснагӣ, тағйирёбии иқлим, захираҳои табиӣ, муҳити зист, замин, чорводорӣ, ҷангал, экосистема, моҳипарварӣ, ғалла.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, стратегия, продовольствие, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, голод, изменение климата, природные ресурсы, окружающая среда, земля, животноводство, леса, экосистемы, рыболовство, зерно.

Key words: Republic of Tajikistan, strategy, food, agriculture, food security, hunger, climate change, natural resources, environment, land, animal husbandry, forests, ecosystems, fisheries, grain.

Созмони Милали Муттаҳид (минбаъд - СММ) иттиҳодияи байналмилалӣи универсалӣ мебошад, ки соли 1945 таъсис дода шудааст. Мақсадҳои СММ тибқи Оинномаи он аз дастгири намудани сулҳ ва амнияти байналмилалӣ ва инкишоф додани муносибатҳои дӯстона байни миллатҳо дар асоси ба ҷо овардани принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо, иборат мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҶТ) санаи 2 марти соли 1992 ба узвияти СММ пазируфта шуд ва ҳамчун субъекти комилҳуқуқӣ ҷомеаи ҷаҳон имрӯзҳо бо ташаббусҳои созанда зери роҳбарии Президенти ҶТ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли мушкилоти гуногуни глобалӣ махсусан, дар соҳаи обу иқлим нақши созгори хешро мегузорад.

Мутобиқи моддаи 7 Оинномаи СММ ҳамаи мақомоти он ба ду гурӯҳ яъне мақомтҳои асосии СММ (Ассамблеяи Генералӣ, Шурои Амният, Шурои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Шурои сасоят, Суди байналмилалӣ, Котибот) ва мақомоти ёрирасони СММ (Мақомоти

* Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ, докторанти PhD-и соли 3-юми кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ. Тел.: (+992) 986-76-98-98. Е - mail: qurbonzoda1111@gmail.com

байнихукуматӣ ва коршиносон, фондҳо ва барномаҳо ва диг.), ҷудо карда мешавад.

Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки сохтори СММ аз муассисаҳои махсусгардонидашуда низ иборат мебошад. Тибқи моддаи 57 Оинномаи СММ муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ бо созишномаҳои байнихукуматӣ таъсис дода шудаанд ва бо масъулияти васеи байналмилалӣ, ки дар санадҳои таъсисии онҳо муайян шудаанд, дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳанг, маориф, тандурустӣ ва соҳаҳои ба ин монанд, фаъолият менамоянд.

Айни ҳол 18 муассисаи махсусгардонидашудаи СММ таъсис дода шудаанд ва фаъолият намуда истодаанд. Аз ҷумла, Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ (ВОИС), Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ (ВОЗ), Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ (минбаъд ФАО) ва диг¹.

Муассисаи махсусгардонидашудаи СММ тибқи моддаи 57 Оинномаи СММ чунин аломатҳои хосро доро мебошанд: ташкилбӣи ташкилотҳо дар асоси созишномаҳои байнихукуматӣ; ҷавобгарии васеи байналмилалиро дар доираи санадҳои муассисавиашон дар бар мегиранд; ҳамкориҳоро дар соҳаи махсус ба амал мебароранд; бо СММ дар алоқа мебошанд.

Инчунин, бояд зикр намуд, ки муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ ташкилотҳои байналмилалӣи доимоамалкунанда мебошанд².

ФАО як муассисаи махсуси СММ мебошад, ки талошҳои байналмилалиро барои мубориза бо гуруснагӣ роҳбарӣ мекунад. Ҳадафи ФАО таъмини амнияти озуқаворӣ барои ҳама ва кафолати дастрасии мунтазами аҳоли ба ғизои баландсифат мебошад. Бо 195 аъзо (194 кишвар ва як ташкилоти минтақавӣ Иттиҳоди Аврупо) ФАО дар зиёда аз 130 кишвари ҷаҳон кор мекунад³.

Ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ ба соҳаи кишоварзии бисёр кишварҳо зарари харобиовар расонд, ки дар навбати худ бӯҳрони озуқаворӣ дар саросари ҷаҳонро ба вуҷуд овард. Дар ин ҳолат зарурати таъсиси як созмони махсуси байналмилалӣ бо мақсади ҳалли мушкилоти умумиҷаҳонии кишоварзӣ ва озуқаворӣ ба миён омад. Давлатҳо (бевосита ё бавосита дар давоми ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ зарардида) бо кӯмаки чунин

¹United Nations system table for 2025 (Russian). [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_system_chart_ru.pdf. (санаи мурочиат 12.10.2025).

² Ниг ба: Фарҳанги истилоҳоти ҳукуки байналмилалӣ. //Зери таҳрири н.и.х, дотсент Бобоев У.Х. – Душанбе, 2011.- С. 154-155.

³Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.fao.org/about/about-fao/ru/>. (санаи мурочиат 12.10.2025).

ташкилоти нави байналмилалӣ изҳори умедворӣ карданд, ки хоҷагии қишлоқи миллиро барқарор кунанд ва инчунин вобастагии худро аз вориодоти озуқаворӣ коҳиш диҳанд.

Ақидаи ташкили механизми байналмилалӣ барои ҳалли мушкилоти хусусияти аграрӣ дар таърихи муносибатҳои байналмилалӣ навабуд, зеро он қаблан бо сабабҳои гуногун ба вуҷуд омада буд, аммо танҳо дар аввали асри XX дар ин самт қадамҳои мушаххас гузошта шуданд. Соли 1905 дар Италия (Рим) институти Байналмилалии кишоварзӣ таъсис дода шуд, ки соли 1930 барӯйхатгирии умумиҷаҳонии кишоварзиро, ки барои он замон хеле муҳим буд, гузаронид, ки дар асоси он маълумоти муфиди омӯрӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ ба даст оварда шуд. Аз соли 1935 ин Институт дар ҳамкорӣ бо Лигаи Миллатҳо ва Созмони Байналмилалии Меҳнат (СБМ) ба мушкилоти мушаххаси озуқаворӣ дар миқёси ҷаҳонӣ машғул шуд. Каме баъдтар дар давраи аз 18 май то 3 июни соли 1943 дар Шаҳри Хот-Спрингс (иёлоти Вирҷиния, ИМА) конфронси байналмилалии байниҳукуматӣ баргузор шуд, ки масъалаи асосии рӯзнома масъалаи таъсиси Созмони байналмилалии озуқаворӣ ва кишоварзӣ буд. Дар кори конфронси номбаршуда намояндагони 44 давлати эътилофи зиддигитлерӣ, аз ҷумла ИҶШС иштирок карданд. Бо вуҷуди ихтилофоти назаррас дар бораи ҳадафҳо ва вазифаҳои созмони нави байналмилалӣ, намояндагони ҳамаи давлатҳо дар масъалаи зарурати таъсиси чунин созмон муттаҳид буданд. Конфронс як қатор тавсияҳои муҳимро барои давлатҳо оид ба рушди кишоварзии миллий ва коҳиш додани монеаҳои тарифӣ барои маҳсулоти кишоварзӣ қабул кард. Конфронс инчунин, номи мувофиқашудаи ташкилоти нави байналмилалии пешбинишударо Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Миллатҳои Муттаҳид (ФАО) тасдиқ кард¹.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар ҷаҳон аввалин маротиба дар ибтидои солҳои 70-ум бо сабаби бӯхрони ҷаҳонии ғалла ба бехатарии озуқаворӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Ҳамон вақт яке аз муассисаҳои махсусгардонидаи СММ Созмони байналмилалии озуқаворӣ ва кишоварзӣ стратегияи байналмилалиро таҳия кард, ки он мавзӯи баррасии доимӣ дар сатҳи байниҳукуматӣ қарор гирифт².

Мутобиқи қарорҳои Конференсияи ҷаҳонии озуқаворӣ соли 1974 Кумитаи бехатарии озуқаворӣ ҷаҳон бо ваколатҳои пурра нисбат ба сиёсати ин соҳа, инчунин Кумитаи ёрии озуқаворӣ таъсис дода шуданд.

¹ Ниг.: Антонова И.В., Современные международно – правовые проблемы деятельности ФАО: дис. ... кандидата юридических наук. – М., 2009. – С. 18-19.

² Ниг.: Гордеев АВ., Продовольственное обеспечение России. -М. Колос, 1999.- С.52.

Якқатор кишварҳо маблағи ғайрибуҷети ро барои тадбирҳои таҳиякардаи ин конференсия ҷудо карданд¹.

Бухрони ҷаҳонии озуқаворӣ оғози солҳои 80 - ум тақонбахши ташкили захираҳои ҷаҳонии озуқаворӣ (пеш аз ҳама ғалла) ва муқаррар кардани маҳакҳои захираҳои миллий гашт. Соли 1996 дар Анҷумани ҷаҳонии озуқаворӣ дар Рим 130 кишвари ширкаткунанда масъалаҳои масъулияти давлат барои бехатарии озуқавориро дар сатҳи фард, минтақа, кишвар ва тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор дода, масъалаи сер кардани аҳолии афзоюндаи ҷаҳонро гузоштанд. Масъалаи мазкур ҳануз дар асрҳои 18 ва 19 боиси нигаронии олимони шуда буд².

Ҷаъолияти ҶАО бо гуногунрангӣ хос аст ва ба расонидани кӯмаки амалӣ дар мубориза бо гуруснагӣ, аз ҷумла амалиёти оперативӣ дар сурати обҳезӣ ва дигар офатҳои табиӣ, инчунин кӯмак барои пешгирии эрозияи хок ва мусоидат дар таҳияи стратегияҳои миллии ҳифзи озуқаворӣ равона шудааст³.

ҶАО дар самти барҳам додани гуруснагӣ, баланд бардоштани сифати ғизо, рушди соҳаи кишоварзӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиӣ ҷаъолият мекунад⁴. Аз замони таъсисаш дар соли 1945, ин Созмон нақши марказиро дар ташаккули сиёсати ҷаҳонии амнияти озуқаворӣ бозида, ба кишварҳои узв кӯмаки техникаӣ ва молиявӣ мерасонад, то рушди бахши аграриро таъмин намоянд. Ҳуҷҷати асосие, ки ҷаъолияти Созмонро танзим мекунад, Оинномаи он мебошад, ки 16 октябри соли 1945 қабул шудааст.

Бояд қайд намуд, ки имрӯзҳо ҷаъолияти ҶАО тавассути якқатор санадҳои байналмилалӣ ба танзим дароварда мешавад. Аз ҷумла, яке аз чунин санадҳо ин Стратегияи ҶАО оид ба тағйирёбии иқлим барои солҳои 2022-2031 ба шумор меравад. Ин Стратегия дар ҷаласаи 170-уми Шурои ҶАО моҳи июни соли 2021 тасдиқ шудааст.

Тибқи Стратегияи мазкур ҷаъолияти ҶАО ба беҳбуд бахшидан ба чор самт аз ҷумла, беҳтар кардани истеҳсолот, беҳтар кардани сифати ғизо, беҳтар кардани муҳити зист ва беҳтар кардани сифати зиндагӣ бо риояи принсипи «набояд ҳеҷ кас бе таваҷҷуҳ гузошта шавад», равона карда шудааст. Дар ниҳоят ҳадафҳои ҶАО аз бартараф кардани камбизоатӣ, бартараф кардани гуруснагӣ ва кам кардани нобаробарӣ иборат

¹ Ниг.: Борисенко Е.Н. Продовольственная безопасность России, проблемы и перспективы. - М., Экономика. 1997.- С. 234.

² Ниг.: Пирзода С. Танзим ва таъмини бехатарии озуқаворӣ (дар мисоли вилояти Хатлон): рис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2024.- С. 14.

³ Ниг.: Антонова И.В. Асари ишорашуда. – С. 67.

⁴ Ниг.: Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ. / Ҳайати муаллифони, муҳаррири масъул, профессор Менглиев Ш.М.- Душанбе, 2010.- С. 253.

мебошанд¹. Тибқи сарсухани Стратегияи мазкур яке аз омилҳои қабули Стратегия ин таъсири давомдори пандемияи COVID-19 дар ҷаҳон ва таназзули экосистемаҳо ба ҳисоб меравад.

Мутобиқи Стратегияи ФАО оид ба тағйирёбии иқлим, тағйирёбии иқлим мушкилоти миқёси ҷаҳонӣ буда, ҳалли он чораҳои ҳамаҷонибаи байнисоҳавӣ, аз ҷумла дар сатҳи системаҳои агросаноатиро талаб мекунад. Бинобар ин, ФАО дастгирии аъзои Созмонро дар талошҳои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва коҳиш додани он тавассути эҷоди системаҳои агросаноатии ба иқлим тобовар ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор, аз ҷумла рафъи гуруснагӣ ва ғизои нокифоя афзоиш медиҳад².

Мавриди зикр аст, ки Нақшаи амали ФАО барои солҳои 2022 – 2025 оид ба татбиқи Стратегияи ФАО вобаста ба тағйирёбии иқлим қабул карда шудааст. Нақшаи амали мазкур аз се унсур иборат мебошад. Унсури якум ин амали намудани чорабиниҳои мушаххас дар сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ яъне баланд бардоштани самаранокии тадбирҳои глобалӣ ва минтақавии сиёсат ва роҳбарӣ дар масъалаҳои тағйирёбии иқлим бо роҳи мусоидат ба татбиқи қарорҳои инноватсионӣ, кӯмак дар дастрасӣ ба охирон маълумотҳои воқеӣ дар соҳаи озуқаворӣ ва кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Унсури дуюм ин амали намудани чорабиниҳои мушаххас дар сатҳи ҳар як давлат яъне рушди иқтисодии кишварҳо барои мубориза бо тағйирёбии иқлим бо роҳи тақвияти дастгирии техникӣ ва сиёсии давлатҳо аз ҷониби ФАО, тавонмандии аъзои Созмон дар соҳаи дастрасӣ ба маблағгузориҳои иқлим ва таъсиси робитаҳои шарикӣ, мусоидат ба татбиқи таҷрибаи пешқадами соҳаи озуқаворӣ ва кишоварзӣ, мебошад. Унсури сеюм ин амали намудани чорабиниҳои мушаххас дар сатҳи маҳал яъне афзоиши корҳо оид ба мубориза бо тағйирёбии иқлим дар маҳалҳо бо роҳи тавонмандсозии деҳқонон ва ҷамоатҳои маҳаллӣ дар мубориза бо тағйирёбии иқлим, баланд бардоштани устувории ҷамоатҳои маҳаллӣ ва экосистемаҳо ба хатарҳои иқлимӣ ва маблағгузорӣ ба субъектҳои маҳаллӣ, ба шумор меравад³.

¹Стратегическая рамочная программа ФАО на 2022–2031 годы. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.fao.org/climate-change/what-we-do/fao-strategic-framework/ru>. (Санаи мурочиат: (19.12.2025).

² Стратегия ФАО в отношении изменения климата на 2022–2031 годы. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/c543fb1b-1438-4209-8047-1dccc2bf8507/content>. (Санаи мурочиат: (19.12.2025).

³ План действий ФАО на 2022 - 2025 годы по осуществлению Стратегии ФАО в отношении изменения климата. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6181152e-6c97-4623-baff-6042d8d87d02/content>. (санаи мурочиат: (19.12.2025).

ҶТ, ки соли 1995 узви ФАО гардидааст, уҳдадор аст, ки сиёсати миллии худро бо меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ созад.

Яке аз санадҳои муҳими ҳуқуқии ҳамкорӣ миёни ҶТ ва ФАО Созишномаи ҳамкорӣ, ки соли 1996 ба имзо расид, ки ҳуди ҳамин сол дар асоси ин ҳуҷҷат шуъбаи ҳамоҳангсозии ҳолатҳои фавқулодда дар ҶТ кушода шуд. Чорабиниҳои аввал асосан ба қонеъ кардани дархостҳои фаврӣ дар бораи таъминоти маҳсулоти кишоварзӣ ва кӯмак ба гурезаҳои баргашта равона карда шуда буданд, ки дастгирии донорӣ дар он вақт асосан аз ҷониби Шветсия ва Норвегия амалӣ карда мешуданд¹. Инчунин, ФАО ва ҶТ созишномаи дигари ҳамкориро соли 2016 ба имзо расониданд. Дар доираи созишномаи мазкур се самти асосии ҳмкорӣ яъне амнияти озуқаворӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва муқовимат ба тағйирёбии иқлим барои давраи солҳои 2016-2017 муайян карда шуда буд².

Мувофиқи қарори Ҳукумати ҶТ аз 9 феввали соли 2016, №51 дар хусуси лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати ҶТ ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ оид ба таъсиси намоёндагии Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ дар ҶТ, намоёндагии ФАО дар ҶТ таъсис дода шудааст³.

Ғайр аз ин, Ҳукумати ҶТ қарор дар бораи тасдиқи лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати ҶТ ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид оид ба амалисозии лоиҳаи «Идоракунии даврагии заҳрхимикатҳо ва нобудсозии заҳрхимикатҳои дорои моддаҳои устувори органикӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Туркия»-ро аз 31 октябри соли 2018, № 517, ба тасвиб расонидааст⁴.

Ҳамкориҳои ҶТ бо ФАО махсусан дар самти истифодаи оқилонаи обу иқлим, таъмини амнияти озуқаворӣ, пайгирӣ ва тезонидани раванди амалишавии масъалаи воридоти қутосҳои наслдеҳ аз

¹ <https://khovar.tj/> (санаи мурочиат: 15.03.2025).

² Арзебии фаёлияти ФАО Дар Тоҷикистон (2004-2009).- Р. 26, [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.livestock-emergency.net/wp-content/uploads/2020/04/FAO-2009>. (Санаи мурочиат: (17.12.2025).

³ Ниг ба: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар хусуси лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид оид ба таъсиси намоёндагии Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз 9 феввали соли 2016, №51. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.adlia.tj/>. (Санаи мурочиат: (17.12.2025).

⁴ Ниг ба: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тасдиқи лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид оид ба амалисозии лоиҳаи "Идоракунии даврагии заҳрхимикатҳо ва нобудсозии заҳрхимикатҳои дорои моддаҳои устувори органикӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Туркия"-ро аз 31 октябри соли 2018 № 517, [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.adlia.tj/>. (Санаи мурочиат: (17.12.2025).

Муғулистон ба Тоҷикистон ва мубориза бар зидди малах аҳамияти бештарро касб менамояд¹.

Солҳои охир ҳамкориҳои байналмилалӣ – ҳуқуқии ҚТ бо ФАО боз ҳам вусъат ёфта истодаанд. Ҳамин аст, ки санаи 25 апрели соли 2024 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сафари расмӣ ба Ҷумҳурии Италия дар шаҳри Рим бо Мудири кулли Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ Тсю Донгюй вохӯрданд. Дар мулоқот зикр гардид, ки ҳамкорӣ бо Созмон ва ислоҳоти кишоварзӣ дар ҚТ ба амалисозии яке аз ҳадафҳои стратегӣ – таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат хоҳад намуд. Ҳамчунин бояд гуфт, ки беҳбуд бахшидан ба самаранокии соҳаи кишоварзӣ ва таҳкими рушди устувори ин бахш омили муҳими баланд бардоштани некуаҳволии мардуми деҳот аст. Барои ҚТ дар доираи пешбурди сиёсати инкишофи «Иқтисоди сабз» воридоти технологияҳои ниҳолпарварӣ баҳри барқарор намудани ҷангалзор, Ҳифзи ҷангалу буттазор аз эрозия ва шусташии заминҳо иқдоми саривақтӣ ба шумор меравад².

Ҳамчунин, қайд намудан ба маврид аст, ки 29 апрели соли 2025 Мудири кулли Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ Тсю Донгюй бо сафари расмӣ ба ҚТ ташриф оварданд, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ўро ба ҳузур пазируфтанд. Дар вохӯрӣ тақвияти ҳамкориҳо дар самтҳои комплекси агросаноатӣ, таъмини низоми босуботи озуқаворӣ, мутобикшавӣ ба оқибатҳои тағйирёбии иқлим ва Ҳифзи муҳити зист, баррасӣ гардид. Инчунин, қайд гардид, ки татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаҳои идораи самаранокӣ заминро захираҳои об, беҳбудӣ бахши чорводорӣ, хоҷагиҳои моҳипарварӣ, ҷангал, Ҳифзи растаниҳо, дастрасӣ ба тухмиҳои хушсифат, идораи мубориза бо ҳашароти зараррасон, ҷорӣ намудани навовариҳо ва технологияҳои муосири кишоварзӣ барои ҚТ аҳамияти хело муҳимдоранд³.

Ташаббус ва пешниҳодҳои Пешвои миллат, Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи ҷаҳонӣ мақоми хоса дошта, боиси ифтихори кулли мардуми Тоҷикистон аст, ки мероси фарҳангии кишоварзии аҷдодии тоҷикон дар ҷаҳон муаррифӣ гардида, «Дараи алмосӣ», «Гӯсфанди зоти ҳисорӣ» ва «Ангури гулобӣ - тоифӣ» ба

¹ Ниг ба: Дараи алмосӣ, гӯсфанди зоти ҳисорӣ ва ангури гулобии тоифӣ ҳамчун низоми мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ эътироф гардид. Кишоварзӣ (нашрияти Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон). Душанбе. Април – июни соли 2025. №2 (008). С. 28-29.

² Ниг ба: Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Тсю Донгюй. Ҷумҳурият. Аз 26 апрели соли 2024, №78 (24 941).- С. 1.

³ Мулоқоти Пешвои миллат бо Тсю Донгюй. Садои мардум. Аз 30 апрели соли 2025, №54 (4950). – С. 1.

Низомии мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ (НМКАҶ (GIAHS)) ҳамчун меросии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид¹.

Қобили тазаккур аст, ки дар соли 2025 аз замони таъсисёбии ФАО 80 сол сипарӣ гардид. Аз ин рӯ, ҷиҳати 80-умин солгарди таъсисёбии ФАО дар қароргоҳи Созмон шаҳри Рими Ҷумҳурии Италия чорабиниҳои сатҳи баланд ташкил ва баргузор карда шуд. Дар ҳошияи чорабиниҳои мазкур санаи 31 октябри соли 2025 маросимии ҷоизасупории «Низомии мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ» ва имзои «Созишнома байни Ҳукумати ҶТ ва Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии СММ вобаста ба таъсиси Гӯшаи Тоҷикистон оид ба тағйирёбии иқлим дар қароргоҳи Ташкилоти озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид», баргузор гардид, вазири кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳакимзода Қурбон иштирок ва суҳанронӣ намуданд. Бояд қайд намуд, ки дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ Тоҷикистон ягона кишвар маҳсуб меёбад, ки дорандаи сертификати «Низомии мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ» гардида, гӯсфанди зоти ҳисорӣ ва ангури навъи тоифии гулобии дараи Алмосӣ ба Низомии мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ шомил карда шуд, ки ин як дастоварди таърихӣ барои кишвари мо ба шумор меравад, ки мероси кишоварзии моро даҳсолаҳо ҳифз ва такмил медиҳанд².

Ба рӯйхати мероси кишоварзии ФАО ҳудудҳое дохил карда мешаванд, ки бо арзиши баланди аграрӣ, гуногунии биологӣ ва фарҳангӣ фарқ мекунанд. Бояд қайд кард, ки дар ин минтақа (дараи Алмосӣ) навъҳои маҳаллии гандум, ҷав, сабзавот ва ангур, алахусус навъи гулобии «тоифи» парвариш карда мешаванд, ки аз он шарбат, нӯшокиҳо ва шароб истеҳсол карда мешаванд. Ғайр аз ин, дар ин минтақа гӯсфанди ҳиссорӣ, ки ба шароити шадиди иқлимӣ мутобиқ карда шудаанд, парвариш ва нигоҳ дошта мешаванд³.

Ҳамин тавр, ФАО яке аз муассисаҳои муҳими махсусгардонидашудаи СММ ба шумор рафта, аз замони ташкилёбиаш ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои оинномавиаш яъне баланд бардоштани сифати ғизо ва сатҳи зиндагии одамон, таъмини афзоиши самаранокии истеҳсол ва тақсмоти тамоми маҳсулоти хӯрокворӣ ва кишоварзӣ, беҳтар кардани вазъи аҳолии деҳот, мусоидат ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, рафъи таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ ҶТ ва раҳиҳои инсоният аз гуруснагӣ ғайриамонӣ пурсамареро анҷом дода истодааст.

¹ Дараи алмосӣ, гӯсфанди зоти ҳисорӣ ва ангури гулобии тоифӣ ҳамчун низомии мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ эътироф гардид. Кишоварзӣ.- Душанбе. Април – июни соли 2025. №2 (008).- С. 24.

² Мактуб ба Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз 7 июли соли 2025, №01/1759.

³ Ущелье Алмоси внесено в список наследия GIAHS.// Народная газета. Аз 16 июли соли 2025, №29 (20518). -С. 6.

Ҳамкориҳои ҶТ бо ФАО дар ҳоли густариш буда, таъсиси намояндагии он дар ҶТ аз соли 2016 ва ба имзо расидани Созишномаҳои дар боло қайдгардида ба ин раванд тақдир бахшид ва дар оянда бо дар амал ҷорӣ намудани таҷрибаи ғании ФАО, дар ҶТ дар самти кишоварзӣ, моҳидорӣ ва хоҷагии ҷангал имкон фароҳам меояд, ки ҷиҳати расидан ба истиқлолияти озуқаворӣ гомҳои боз ҳам устувортар гузошта шавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Устав ООН. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>. (санаи мурочиат: 12.10.2025).
2. United Nations system table for 2025 (Russian). [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_system_chart_ru.pdf. (санаи мурочиат: 12.10.2025).
3. Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.fao.org/about/about-fao/ru/>. (санаи мурочиат: 12.10.2025).
4. Стратегическая рамочная программа ФАО на 2022–2031 годы. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.fao.org/climate-change/what-we-do/fao-strategic-framework/ru>. (санаи мурочиат: 19.12.2025).
5. Стратегия ФАО в отношении изменения климата на 2022–2031 годы. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/c543fb1b-1438-4209-8047-1dccc2bf8507/content>. (санаи мурочиат: 19.12.2025).
6. План действий ФАО на 2022 - 2025 годы по осуществлению Стратегии ФАО в отношении изменения климата. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6181152e-6c97-4623-baff-6042d8d87d02/content>. (санаи мурочиат: 19.12.2025). <https://khovar.tj/> (санаи мурочиат: 15.03.2025).
7. Арзёбии фаъолияти ФАО дар Тоҷикистон (2004-2009), Р. 26, [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.livestock-emergency.net/wp-content/uploads/2020/04/FAO-2009>. (санаи мурочиат: 17.12.2025).
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тасдиқи лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба амалисозии лоиҳаи "Идоракунии даврагии заҳрхимикатҳо ва нобудсозии заҳрхимикатҳои дорои моддаҳои устувори органикӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Туркия"-ро аз 31 октябри соли 2018 №

517, [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.adlia.tj/>. (санаи муроҷиат: 17.12.2025).

9.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар хусуси лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид оид ба таъсиси намояндагии Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Аз 9 феввали соли 2016, №51. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://mmih.adlia.tj/>. (санаи муроҷиат: 17.12.2025).

10.Дарай алмосӣ, гӯсфанди зоти ҳисорӣ ва ангури гулобии тоифӣ ҳамчун низоми мероси кишоварзии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ эътироф гардид.// Кишоварзӣ.- Душанбе. Април – июни соли 2025. №2 (008).- С. 28-29.

11.Мулоқоти Эмомалӣ Раҳмон бо Тсю Донгюй. //Ҷумҳурият. Аз 26 априли соли 2024, №78 (24 941).- С.1.

12. Мулоқоти Пешвои миллат бо Тсю Донгюй.// Садои мардум. Аз 30 априли соли 2025, №54 (4950). -С. 1.

13.Ущелье Алмоси внесено в список наследия GIAHS.// Народная газета. Аз 16 июли соли 2025, №29 (20518).- С. 6.

14.Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи байналмилалӣ. //Зери таҳрири н.и.ҳ, дотсент Бобоев У.Х.- Душанбе, 2011.

15.Гордеев АВ. Продовольственное обеспечение России.- М., Колос. 1999.

16. Борисенко Е.Н., Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы.- М., Экономика, 1997.

17.Пирзода С. Танзим ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ (дар мисоли вилояти Хатлон): рис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2024.

18.Антонова И.В. Современные международно – правовые проблемы деятельности ФАО: дис. ... кандидата юридических наук. – М., 2009.

19.Ҳуқуқи байналмилалӣ. Китоби дарсӣ. // Ҳайати муаллифон, муҳаррири масъул, профессор Менглиев Ш.М.- Душанбе, 2010.

20. Мактуб ба Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз 7 июли соли 2025, №01/1759.

Қурбонзода М.С.

Фишурда

**Заминаҳои таърихӣ – ҳуқуқии узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар
Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид**

Дар мақолаи мазкур заминаҳои таърихӣ – ҳуқуқии узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид (ФАО) мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

ФАО дар самти барҳам додани гуруснагӣ, баланд бардоштани сифати ғизо, рушди соҳаи кишоварзӣ ва идоракунии устувори захираҳои табиӣ фаъолият намуда, дар ташаккули сиёсати ҷаҳонии амнияти озуқаворӣ нақши муҳим бозида, ба кишварҳои узв кӯмаки техникӣ ва молиявӣ мерасонад.

Дар мақола ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ФАО ҷиҳати рафъи таҳдидҳо ба амнияти озуқаворӣ ва ҳифзи мероси кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, муҳим арзёбӣ гардидааст.

Курбонзода М.С.

Аннотация

Историко-правовые предпосылки членства Республики Таджикистан в продовольственной и сельскохозяйственной Организации Объединенных Наций

В данной статье анализируются историка – правовые предпосылки членства Республики Таджикистан в продовольственной и сельскохозяйственной Организации Объединенных Наций (ФАО).

ФАО работает над ликвидацией голода, улучшением качества продовольствия, развитием сельского хозяйства и устойчивым управлением природными ресурсами, играет важную роль в формировании глобальной политики продовольственной безопасности, оказывает техническую и финансовую помощь государствам-членам.

В статье было оценено сотрудничество Республики Таджикистан с ФАО для устранения угроз продовольственной безопасности и защиты сельскохозяйственного наследия Республики Таджикистан на международной арене.

Qurbonzoda M.S.

The summary

Historical and legal background of the Republic of Tajikistan's membership in the Food and Agriculture Organization of the United Nations

This article analyzes the historical and legal prerequisites for the membership of the Republic of Tajikistan in the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).

FAO works to eliminate hunger, improve food quality, develop agriculture and manage natural resources sustainably, plays an important role in shaping global food security policy, and provides technical and financial assistance to Member States.

The article assessed the cooperation of the Republic of Tajikistan with the FAO to eliminate threats to food security and protect the agricultural heritage of the Republic of Tajikistan in the international arena.

Муқарризи мақола Қодиров Н. А. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

**II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ)
(ИХТИСОС: 5. 1. 2)**

**II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ)
НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)**

УДК: 342. 7 (575. 3)

Соибов З.М.*

**МАСЪАЛАҲОИ ТАФОВУТИ «КОНТРОЛ» ВА «НАЗОРАТ» ДАР
ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ: ТАҲЛИЛИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚӢ**

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, контрол, назорат, таъсиррасонӣ, объект, мақсад, Президент, мақомоти ҳокимияти иҷроия, функция, ҳуқуқи маъмурӣ, қонунгузорӣ, самаранокӣ, ҳуқуқвайронкунӣ.

Ключевые слова: государственное управление, контроль, надзор, воздействие, объект, цель, Президент, органы исполнительной власти, функция, административное право, законодательство, эффективность, правонарушение.

Key words: public administration, control, supervision, impact, object, goal, President, executive authorities, function, administrative law, legislation, efficiency, offense.

Тавре аз назарияи умумии идоракунии давлатӣ ва илми ҳуқуқи маъмурӣ бармеояд, мафҳуми контрол ва назорат ҳамчун воситаи таъмини қонуният дар идоракунии давлатӣ ва функцияи идоракунии давлатӣ баромад мекунад, ки онҳо хусусияти умумиро дар худ таҷассум менамоянд. Хусусиятҳои умумии истилоҳоти контрол ва назорат дар инҳо зоҳир мегарданд: функцияи асосии идоракунии давлатӣ дар соҳаҳои дахлдори ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ мебошанд; аз ҷониби субъектони идоракунии давлатӣ амалӣ гардонида мешаванд; тавассути санҷишҳо ба амал бароварда мешаванд; ҳангоми санҷиш, ки дар заминаи онҳо сурат мегирад, объекти санҷидашаванда мавриди омӯзиш қарор мегирад; вобаста ба натиҷаи онҳо ягон навъи амалҳои идоракунӣ дар муносибат бо объекти санҷидашуда амалӣ сохта мешавад¹.

Тавре зикр карда шуд, дар шароити муосир қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) тафовути миёни мафҳумҳои контрол ва назоратро дар шакли меъёрӣ ва мушаххас пешбинӣ накардааст. Онҳоро мазмунан ба як маънӣ муайян намудааст. Аммо, дар илми ҳуқуқи маъмурӣ солҳои тӯлонист, ки нисбат ба мафҳумҳои контрол ва назорат андешаҳои мухталиф ҷой доранд ва онҳоро аз ҳамдигар фарқ

* Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва маъмурии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

¹ Ниг.: Нетесова М.С. О разграничении функций контроля и надзора в государственном управлении // Власть. – 2007. – №2. – С. 99.

менамоянд. Мутобиқи андешаҳои ҷойдошта мафҳуми контрол аз мафҳуми назорат мазмунӣ васеъ дошта, охириро ҳамчун контроли маҳдуд арзёбӣ менамоянд¹. Қайд бояд намуд, ки истилоҳи контрол бо назардошти омилҳо ва махсусияти худ аз истилоҳи назорат дар раванди идоракунии давлатӣ (контрол ва назорат ҳамчун функсияи идоракунии давлатӣ) аз ҳамдигар тафовут доранд, ки олимони мутахассисони соҳавӣ онҳоро гуногун арзёбӣ намудаанд. Бо назардошти андешаҳо ва нуқтаҳои назари дар илми ҳуқуқи маъмурӣ ҷойдошта, чунин фарқиати миёни контрол ва назорат ҷой доранд.

Вобаста ба тобеияти объектони контролшаванда ва назоратшаванда. Дар контрол объектони контролшаванда асосан ба субъектони контролшаванда тобеъ мебошад. Андешаи дигаре низ ҷой дорад, ки ба ғайр аз контроли давлатии молиявӣ, дар ҳама намуди дигари муносибатҳои контролӣ, муносибатҳои тобеиятӣ ҷой дорад. Дар назорат ин гуна ҳолат истисно аст. Яъне, объекти назоратшаванда ба мақомоти назораткунаанда тобеъ ва ҳисоботдиҳанда нест.

Вобаста ба доираи амалишавиашон. Қайд намудан бамаврид аст, ки доираи фаъолияти контролӣ нисбат ба фаъолияти назоратӣ васеъ мебошад. Дар раванди контрол дар баробари санҷиши иҷрои талаботи қонунгузорӣ, қоидаҳои беҳатарӣ, ки барои назорат низ мансуб аст, инчунин иҷрои дастуру супориш ва фармоишҳои роҳбарон низ санҷида мешавад².

Вобаста ба самтҳои таъсиррасонӣ. Дар мавриди контрол самтҳои гуногуни фаъолияти объекти контролшаванда санҷида мешаванд. Яъне, дар раванди баамалбарории фаъолияти контролӣ фаъолияти молиявӣ, хоҷагидорӣ ва ғайра мумкин аст, ки таҳти контрол қарор гирад. Дар назорат бошад ин гуна нест. Яъне, ба ин самтҳои фаъолияти объекти назоратшаванда таъсир расонидан имконнопазир аст.

Вобаста ба қабули тадбирҳо. Бояд гуфт, ки дар натиҷаи контрол тадбирҳои гуногуни ҳуқуқӣ қабул карда мешаванд. Чунончи, тадбирҳои интизомӣ, ҷавобгарии моддӣ, маъмурӣ ва ҷиноятӣ. Дар натиҷаи назорат бошад, тадбири ҳуқуқии мушаххас қабул мегардад.

Вобаста ба мақсадашон. Бояд қайд намуд, ки мақсади асосии контрол ва назорат ин таъмини қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ мебошад. Аммо, аз рӯи табиати мақсадҳои онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Мақсади контрол на танҳо муайян намудани тибқи талаботи қонунгузорӣ будани амал мебошад, ҳамчунин баҳодиҳии самаранокӣ ва беҳбудии фаъолияти объектҳои контролшаванда аст. Дар бештар маврид муҳаққиқон контролро ҳамчун воситаи ислоҳномаии фаъолияти объекти контролшаванда муайян намудаанд. Яъне, дар баробари ошкор намудани вайроншавии талаботи

¹Ниг.: Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право. Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2005. – С. 744.

²Ниг.: Нетесова М.С. Асари ишорашуда. – С. 99.

қонунгузорӣ ва дигар меъёрҳо, ҳамчунин сабаб ва омилҳои сар задани ҳуқуқвайронкуниҳо ошкор гардида, роҳҳои бартараф намудани мушкилиҳо ва камбудии ҷойдошта тавсия мегарданд. Дар назорат бошад, асосан воситаҳо ва чораҳои ҳуқуқмуҳофизавӣ ва юрисдиксионӣ истифода мегардад¹. Мақсади назорат ба таври мушаххас бошад, ошкор намудани ҳуқуқвайронкуниҳо аз ҷониби объектҳои назоратшаванда мебошад.

Вобаста ба хусусияти амалисозӣ контрол асосан хусусияти нақшавӣ дорад. Хусусияти нақшавии контрол дар он ифода мегардад, ки контрол асосан дар заминаи нақшаи муайяни таҳиягардида мавриди амал сурат мегирад. Масалан, мувофиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 02 декабри соли 2002, №66, фаъолияти назоратӣ дар асоси нақшаҳои дусолаи тафтишии комплекси ва нақшаҳои солонаи санҷишҳои мавзӯӣ, ки бинобар зарурати таъмини назорати системавии ҳамаҷонибаи истифодаи воситаҳои давлатӣ ва амволи давлатӣ, бо назардошти ҳамаи самтҳои фаъолияти тафтишотӣ тартиб дода шудааст, созмон дода мешавад. Назорат бошад (назорати маъмурӣ), ба таври мунтазам нисбат ба объекти муайян ба роҳ монда мешавад².

Вобаста ба субъекти амаликунанда бошад, контрол аз ҷониби тамоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ нисбат ба объектҳои муайян, ки ба онҳо тобеъ ва ҳисоботдиҳанда мебошанд ва институтҳои ҷамъиятӣ, ки ба унвони амалисозии контроли ҷамъиятӣ, ҳамчунин аз тарафи мақомоти махсусгардонидашуда (контроли махсус)³ ба амал бароварда мешаванд. Барои баамалбарории назорат мақомоти махсус⁴, дар шакли ташкилӣ-ҳуқуқии ҳадамот, нозирот ва ғайра, ки ҳамчун мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия ва ё дар тобеияти ягон вазорату идораҳои дахлдор таъсис гардидаанд ва бевосита барои амалисозии фаъолияти назоратӣ таъйин гардидаанд, таъсис меёбанд.

Аз мазмуни воқеии контрол бармеояд, ки он нисбат ба мафҳуми назорат васеътар буда, фарогири самтҳои гуногун бо татбиқи чораҳои мухталиф мебошад. Чунки, дар шароити муосир дар мавриди аввал контрол инъикоскунандаи ҷанбаҳои идоракунии ва ташкилии баамалбарории мақомоти идоракунии давлатӣ буда, моҳиятан категорияи умумӣ,

¹Ниг.: Зубарев С.М. Система контроля в сфере государственного управления: монография / С.М. Зубарев. – М.: ИНФРА-М, 2019. – С. 28-32.

²Ниг.: Мамина О.И., Семичева А.С. Правовая природа надзора и надзорной деятельности как способа обеспечения конституционного принципа законности // Вестник Академии права и управления. – 2019. – №2 (55). – С. 27.

³Ниг.: Мах И.И. Государственный контроль и надзор как способы обеспечения законности в Республике Беларусь // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2011. – №1 (21). – С. 14

⁴Ниг.: Административное право России: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. В.Я. Кикотя, П.И. Конова, И.Ш. Киляшанова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – С. 525.

пайвастанунада ва ташкилӣ аст, ки намуд ва шаклҳои гуногуни фаъолияти тафтишотӣ, ҳамчунин шаклҳои гуногуни мусоидат ба ошкорнамоии ҳуқуқвайронкунӣҳо муттаҳид менамояд¹.

Тавре дар боло қайд гардид, дар заминаи контрол риояи талаботи қонунгузорӣ (яъне, риояи қонуният), баҳодиҳии фаъолият ва самаранокӣ фаъолияти объектҳои контролқунада муайян карда мешавад. Ба амал баровардани контрол бо риояи талаботи қонунгузорӣ маҳдуд намегардад. Дар доираи он ҳам риояи қонуният ва ҳам мақсаднокӣ фаъолият баҳо дода мешавад, ки дар назорат бо риояи қонуният маҳдуд мегардад. Яъне, дар натиҷаи контрол муайян карда мешавад, ки фаъолияти объекти контролқунада бо риояи принсипи қонуният мақсаднок сурат гирифтааст ё не. Дар ин замина самаранокӣ фаъолияти объект дар давраи дахлдор муайян карда мешавад.

Паҳлуи дигари бисёрҷанба будани мақсади контрол тибқи арзёбиҳои илмӣ дар баробари таъмини қонуният, ҳамчунин таъмини ба амалбарории сиёсати давлатӣ дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва ташкил ва ниғаҳдории механизми аксулалоқа мебошад². Яъне, дар заминаи он сиёсати давлатӣ пеш бурда шуда, алоқаи баръакс аз ҷониби объектҳои дахлдор бо пешниҳоди иттилооти зарурӣ ва дахлдор ташкил ва ниғаҳдорӣ мешавад. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки иттилооти ғаврӣ вобаста ба фаъолияти объекти контролшаванда дастрас шуда, ҳолати кори объектҳои контролшаванда, мутобиқати фаъолияти онҳо ба манфиати давлат, норасоиҳо дар мазмуни қарори қабулшуда ва фаъолияти кормандони дастгоҳи давлатӣ, ҳамчунин сифати фаъолияти шахсони мазкур муайян карда шаванд³. Аз ин бармеояд, ки контрол ба он хотир амалӣ мегардад, ки объекти контролшаванда чи гуна фаъолият менамояд, сатҳу сифати фаъолияти он дар қадом сатҳ аст, мушкилиҳои ҷойдоштаи фаъолияти онҳо мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифта, роҳҳои бартарафсозии онҳо муайян ва тавсияҳо нисбат ба беҳтар кардани кори он дода мешавад.

Назорат бошад, моҳиятан аз контрол маҳдуд аст, ҳарчанд дар сарчашмаҳои илмӣ андешаи васеъ будани он аз контрол ҷой дорад⁴. Он хусусияти соҳавӣ дошта, дар самти мушаххас равона мегардад. Ҳамчунин, мақсадҳои назорат мушаххас буда, танҳо баҳри риояи қонуният дар самти мухталиф равона мегардад. Ҷи тавре, ки дар боло баён гардид, дар заминаи контрол ҳам риояи қонуният ва ҳам мақсаднокӣ ва самара-

¹Ниг.: Архипов С.В. Проблемы разграничения контроля и надзора в сфере государственного управления // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – №44. – Т. 18. – С. 32.

²Ниг.: Кудилинский М.Н. Контроль как вид государственно-управленческой деятельности: к соотношению понятий «контроль» и «надзора» // Социология и право. – 2015. – №1 (27). – С. 41.

³Ниг.: Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. – М., 1974. – С. 6.

⁴Ниг.: Старосьцяк Е. Элементы науки управления. – М.: Прогресс, 1965. – С. 199-200.

нокии фаъолият муайян мегардад, ки дар назорат ин ҳолат бо риояи танҳо қонуният маҳдуд мегардад. Ба сифати объектҳои назорат (махсусан назорати маъмури) инҳо дохил мешаванд: таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, назорати мутобиқати амали объектҳо ба меъёрҳо ва қоидаҳои муқарраршуда, назорати равандҳои технологӣ, ҳифзи арзишҳои моддӣ ва маънавӣ¹. Аз ин бармеояд, ки дар соҳаҳои мухталиф объектҳои муайян тибқи қонунгузори кишвар таҳти муҳофизат қарор дошта, назорат карда мешаванд.

Ҷанбаи дигари маҳдуд будани назорат аз контрол дар он зоҳир мегардад, ки дар заминаи назорат (асосан назорати маъмури) риояи қоида ва талаботи мушаххас дар соҳаҳои дахлдор таъмин карда мешаванд. Масалан, назорати фитосанитарӣ, назорати байторӣ, назорати нақлиёт, назорати санитарӣ-эпидемиологӣ, назорати риояи қонунгузори меҳнат, назорат дар соҳаи маориф ва илм, назорати сӯхтор ва ғ. Яъне, назорат бо таъмини риояи қоида ва талаботи мушаххас маҳдуд мегардад. Контрол бисёрҷанба буда, дар маҷмуъ иҷро ва риояи талаботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ, муайян намудани сифат ва самаранокӣ, ҳамчунин мақсаднокии фаъолияти объектҳои контролшаванда таъмин карда мешаванд.

Бо назардошти намудҳои контрол ва назоратро аз ҳамдигар фарқ мекунам. Бояд гуфт, ки контрол дар таносуб бо назорат намудҳои гуногун дорад. Чунончи, контрол вобаста ба муҳлати амалинамоӣ - ба пешакӣ, ҷорӣ ва минбаъда, вобаста ба самти амалисозӣ – дохилӣ ва берунӣ², вобаста ба субъекти амаликунанда – контроли Президенти ҚТ, контроли мақомоти ҳокимияти қонунгузорӣ, контроли мақомоти ҳокимияти иҷроия, контроли мақомоти ҳокимияти судӣ, контроли маҳсус ва контроли ҷамъиятӣ ва ғ. ҷудо мешавад. Назорат (назорати давлатӣ) бошад, асосан ба ду намуд ҷудо мешавад, ки вобаста ба мақомоти амаликунанда аст. Яъне, вобаста ба ин маҳак назорати давлатӣ ба назорати маъмури ва назорати прокурорӣ ҷудо мешавад.

Аз мазмуни гуфтаҳои болозикр бармеояд, ки бо назардошти маҳакҳои мазкур контрол аз назорат васеъ аст. Яъне, пеш аз ҳама контрол ҳам давлатӣ ва ҳам ҷамъиятӣ мешавад. Назорат бошад, танҳо давлатӣ аст, ки аз ҷониби мақомоти давлатии муайян амалӣ гардонида мешавад. Ҳамчунин, контрол аз ҷониби доираи зиёди мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва институтҳои ҷамъиятӣ ба роҳ монда мешавад. Масалан, контроли президентӣ ва контроли мақомоти ҳокимияти қонунгузор, ки назорат аз ҷониби онҳо амалӣ карда намешавад. Дар алоқамандӣ бо ин бояд гуфт, ки назорати давлатӣ ба истиснои назорати

¹Ниг.: Мах И.И. Асари ишорашуда. – С. 16.

²Ниг.: Кудилинский М.Н. Контроль как вид государственно-управленческой деятельности: к соотношению понятий «контроль» и «надзора» // Социология и право. – 2015. – №1 (27). – С. 48.

прокурорӣ, асосан аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия ба роҳ монда мешавад.

Дар маҷмӯъ қайд намудан лозим аст, ки андешаи ягона вобаста ба мафҳум, мазмун ва табиати «контрол» ва «назорат» дар илми муносири ҳуқуқи маъмурӣ ҷой надорад, аммо тафовут намудан ва ҷудо кардани мафҳумҳои мазкур аз ҷониби аксарияти мутахассисони соҳа мувофиқи мақсад шуморида шудааст. Аммо, барои пурра ва дар сатҳи зарурӣ ҷудо намудани онҳо таҳлили ҳамаҷониба ва мушаххаснамоии табиати онҳо лозим аст. Чунки, баъзе муаммоҳо, ба мисли муносибатҳои тобеиятӣ миёни субъект ва объектҳои онҳо (ба андешаи аксари муҳаққиқон дар контрол бояд, ки объекти контролшаванда ба субъекти контролкунанда тобеъ бошад ва дар назорат бошад, ин гуна тобеият истисно аст. Аммо, андешаҳои дигаре низ ҷой доранд, ки дар баъзе ҳолатҳо (масалан, дар муносибатҳои молиявӣ, тафтиши молиявӣ ва ғ.) миёни контролкунанда ва контролшаванда муносибатҳои тобеиятӣ ҷой надорад), шаклҳои амалисозии онҳо (шаклҳои амалисозии онҳо бо ҳам монанд мебошанд, ки ба таври мушоҳида, санҷиш, тафтиш ва ғ. гузаронида мешаванд), но-муайянии баъзе намудҳои назорат (аз ҷумла назорати гумрукӣ), ки мансубияти онҳо ба контрол ва ё назорат мушаххас нест ва ғ. барои фарқияти мафҳумҳои контрол ва назорат гуногунфаҳмиро метавонанд ба бор оранд. Бинобар ҳамин, тавре зикр гардид, дар қонунгузориҳои ҚТ тафовути миёни онҳо гузошта нашуда, ба як мазмун фаҳмида мешаванд. Онҳо новобаста аз он, ки ба як мазмун фаҳмида мешаванд, воситаи муҳимтарини таъмини қонуният ва интизом дар идоракунии давлатӣ ба шумор мераванд, ки дар умум ба баланд бардоштани самаранокии онҳо мусоидат менамоянд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Административное право России: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / под ред. В.Я. Кикотя, П.И. Конова, И.Ш. Килясханова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 759 с.

2.Архипов С.В. Проблемы разграничения контроля и надзора в сфере государственного управления // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – №44. – Т. 18. – С. 30-32.

3.Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право. Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2005. – 800 с.

4.Зубарев С.М. Система контроля в сфере государственного управления: монография / С.М. Зубарев. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 150 с.

5.Кудилинский М.Н. Контроль как вид государственно-управленческой деятельности: к соотношению понятий «контроль» и «надзора» // Социология и право. – 2015. – №1 (27). – С. 38-49.

6.Мамина О.И., Семичева А.С. Правовая природа надзора и надзорной деятельности как способа обеспечения конституционного

принципа законности // Вестник Академии права и управления. – 2019. – №2 (55). – С. 25-29.

7. Мах И.И. Государственный контроль и надзор как способы обеспечения законности в Республике Беларусь // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2011. – №1 (21). – С. 13-17.

8. Нетесова М.С. О разграничении функций контроля и надзора в государственном управлении // Власть. – 2007. – №2. – С. 97-101.

9. Старосьцяк Е. Элементы науки управления. – М.: Прогресс, 1965. – 423 с.

10. Студеникина М.С. Государственный контроль в сфере управления. – М., 1974. – 160 с.

Соибов З.М.

Фишурда

Масъалаҳои тафовути «контрол» ва «назорат» дар идоракунии давлатӣ: таҳлили маъмурӣ-ҳуқуқӣ

Мафҳумҳои «контрол» ва «назорат» дар идоракунии давлатӣ ба масъалаҳои баҳснок дар илми ҳуқуқи маъмурии муосир шомиланд, ки вобаста ба онҳо андеша ва консепсияи ягонаи илмӣ то ҳол ҷой надорад. Нуқтаҳои назари гуногун вобаста ба мазмун, табиат ва тафовути онҳо аз ҷониби муҳаққиқон ва олимон пешниҳод гардидаанд, ки бо асоси омилҳои муайян алоқамандӣ доранд. Қонунгузориҳои ҶТ ҳудудҳои фарқиятгузориҳои мафҳумҳои мазкурро муқаррар накардааст, ки ин яке аз омилҳои гуногуншаклии андешаҳо нисбат ба онҳо маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти ин, дар мақола масъалаи тафовути миёни мафҳумҳои «контрол» ва «назорат» дар идоракунии давлатӣ аз нигоҳи назарияи ҳуқуқи маъмурӣ таҳлил гардида, оид ба он андешаҳо ва мавқеъҳои муаллифӣ баён гардидааст.

Соибов З.М.

Аннотация

Вопросы различия «контроля» и «надзора» в государственном управлении: административно-правовой анализ

Понятия «контроль» и «надзор» в государственном управлении относятся к числу дискуссионных вопросов современного административного права, по которым до сих пор не существуют единых научных мнений и концепции. Исследователями и учёными высказаны различные точки зрения относительно их содержания, природы и различий, что связано с определёнными основаниями и факторами. В законодательстве Республики Таджикистан не установлены границы различия этих понятий, что является одним из факторов разнообразия мнений относительно них. Учитывая это, в статье анализируется вопрос о различии понятий «контроль» и «надзор» в государственном управлении с точки зрения теории

административного права, высказываются мнения и позиции автора по данному вопросу.

Soibov Z.M.

The summary

Questions of the difference "control" and "monitoring" and gosudarstvennom of administration: administrative-legal analysis

The concepts of "control" and "supervision" and state management are among the controversial issues of modern administrative law, according to which there are still no unified scientific opinions and concepts. Researchers and scholars express different points of view regarding their content, nature, and differences, which are connected with certain fundamentals and factors. In the legislation of the Republic of Tajikistan, the boundaries of the differences between these concepts are not established, which is one of the factors of the diversity of opinions regarding them. Considering this, the article analyzes the question of the difference between the concepts of "control" and "supervision" in state management from the point of view of the theory of administrative law, the author's opinions and positions on this issue are expressed.

Муқарризи мақола Ғадоев Б. С. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 347.63 (575.3)

Хаитов С.П*, Гаюрзода Ш.К.*

ПРАВОВОЙ АСПЕКТ МЕХАНИЗМА РЕАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: законность, правовой аспект, законодательная база, распределение и использование государственных ресурсов, экономический рост, реализация налоговой политики, планирования, правоотношения; финансы; бюджет; налоги; законы о налогах, бюджетный процесс, финансовой отчетности, подзаконные акты, финансовая деятельность, национальная потребность, финансово-правовая политика.

Калидвожаҳо: қонуният, ҷанбаи ҳуқуқӣ, ҷаҳорҷубаи қонунгузорӣ, тақсим ва истифодаи захираҳои давлатӣ, рушди иқтисодӣ, татбиқи сиё-

*Кандидат юридических наук, доцент кафедры административного и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета, кандидат юридических наук, доцент (г. Душанбе, Таджикистан). E-mail: saidali.66@list.ru.

*Доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета.

сати андоз, банақшагирӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ; молия; буҷет; андозҳои қонунҳои андоз; раванди буҷет; ҳисоботи молиявӣ; қонунҳои оинномавӣ; ғаёлияти молиявӣ; ниёзҳои миллӣ, сиёсати молиявӣ ва ҳуқуқӣ.

Key words: legality, legal aspect, legislative framework, distribution and use of public resources, economic growth, implementation of tax policy, planning, legal relations; finance; budget; taxes; tax laws, budget process, financial reporting, by-laws, financial activities, national need, financial and legal policy.

Правовой аспект играет важную роль в формировании и реализации финансово-правовой политики Республики Таджикистан (далее - РТ). Он обеспечивает основы для создания законодательной базы, регулирующей налоговую систему, бюджетное планирование, распределение доходов и расходов, контроль, за финансовыми институтами и другие аспекты финансовой деятельности.

Как отмечал Джон Локк: «Где нет закона, там нет свободы»¹, так как сила закона заключается в его реальных, позитивных действиях. Это высказывание подчеркивает важность правового аспекта в механизме реализации финансовой политики. Законность и правовые нормы обеспечивают не только стабильность и предсказуемость в финансовой сфере, но и защиту прав и интересов граждан, создавая основу для справедливого и эффективного управления государственными финансами.

Подтверждению, данному контексту российские ученые Н.И. Матузов и А.В. Малько также отмечают, что законность - это и неременный атрибут демократии, свободы личности, реальности прав человека. Несмотря на всю свою многогранность, законность имеет достаточно простое и краткое определение. Под законностью понимается строгое и неуклонное соблюдение всеми субъектами права существующих в стране законов и основанных на них подзаконных нормативных актов. Основой, которой является соблюдение. Именно в нем изначальный смысл и суть рассматриваемого явления в любой его интерпретации. Нет соблюдения - нет и законности².

Финансово-правовая политика каждого государства, которая формируется с помощью принятых законов, реализация которых производится предусматриваемым им механизмом, играет ключевую роль в управлении экономикой и социальным развитием страны. Важным компонентом этой политики является налоговая система, которая определяет источники доходов государства, уровень налогового бремени для граждан и бизнеса, а также стимулирует или тормозит экономический

¹См.: Smith, J. (2020). «The Role of Legal Aspects in Implementing State Financial Policy» Journal of Finance and Law, 15 (2), – P. 45-60.

²См.: Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник [Текст] / Н.И. Матузов, А.В. Малько.- М.: Юрист, 2004. – С.197.

рост. Однако эффективная реализация налоговой политики требует не только экономических знаний, но и тщательного правового обеспечения.

Поэтому «...норм конституции, законов и Налогового кодекса следует, что законность в регулировании налогово-финансовых и в целом всех других правовых отношений играет определяющую роль»¹. Потому что «...построение демократического общества и правового государства с развитой и продвинутой финансовой системой зависит от соблюдения и реализации таких принципов, как законность, демократизм, публичность, гласность, равноправие субъектов РТ и т.д.»².

По данным Международного валютного фонда, налоговые поступления, как процент от ВВП различаются среди разных стран: так например, в США это составляет около 11%, в Японии - около 29%, Южная Корея около 16 %, в Сингапуре 14,1%, в Китае - около 8%, в России около 12,37%, а в Республике Таджикистан составляют около 11% от ВВП ³. налоговые поступления. На примере США, Японии, Кореи, Сингапура, Китая, России и Таджикистана мы рассмотрим, как правовой аспект влияет на формирование налоговой политики в этих странах и какие последствия это имеет для экономического развития и обеспечения социальной справедливости.

Влияние правового аспекта на формирование налоговой политики в этих странах. В США налоговая система тщательно регулируется законами и налоговыми кодексами на федеральном, штатном и муниципальном уровнях. Принятие и изменение налогового законодательства требует обширных обсуждений в конгрессе и штатных легислатурах. Правовой аспект играет ключевую роль в определении структуры налоговой системы, установлении налоговых ставок, а также в регулировании процедур сбора налогов и рассмотрения налоговых споров. В Японии налоговая система также основывается на законах и налоговом кодексе, регулирующих налоговые обязательства физических и юридических лиц. Правительство периодически вносит изменения в налоговое законодательство, чтобы адаптировать его к изменяющимся экономическим условиям и социальным потребностям страны. Как и в других развитых странах, в Республике Корея налоговая политика также регулируется законами и налоговым кодексом. Правительство активно рабо-

¹См.: Хаитов С.П. Законность как принцип налоговых и финансовых правовых отношений в Республике Таджикистан [Текст] / С.П. Хаитов. //Правовая жизнь.- №3 (51).- 2025. - С.75.

²См.: Хаитов С.П. Финансово – правовая политика: некоторые вопросы законодательного регулирования в Республике Таджикистан [Текст] / С.П. Хаитов. // Правовая жизнь.- №3 (51).- 2025. - С.115.

³ [Налоговые поступления. Страны - статистика по годам](https://statbase.ru/datasets/finance/tax-revenue/) [Электронный ресурс] <https://statbase.ru/datasets/finance/tax-revenue/> - Режим доступа: 20.09.2024 г.

тает над совершенствованием налоговой системы с целью стимулирования экономического роста и поддержки социальной справедливости.

Сингапур известен своей прозрачной и простой налоговой системой, которая также основывается на законах и налоговом кодексе. Правительство Сингапура регулярно проводит реформы налоговой системы с целью привлечения инвестиций и поддержки предпринимательства.

В Китае налоговая система строго регулируется законами и налогово-правовым нормам, устанавливаемыми на центральном и региональном уровнях. Правительство Китая активно использует налоговую политику, как инструмент регулирования экономики и социального развития страны.

В России налоговая система также подвержена правовому регулированию. Законы и налоговый кодекс определяют налоговые ставки, процедуры уплаты налогов и права налогоплательщиков. Правительство России постоянно работает над совершенствованием налоговой системы с целью стимулирования экономического роста и повышения инвестиционной привлекательности страны.

В Таджикистане налоговая система также регулируется законами и налоговым кодексом. Правительство стремится к постоянному улучшению налоговой политики для поддержки экономического роста и социального развития страны, учитывая ее особенности и потребности.

В каждой из этих стран правовой аспект играет важнейшую роль в формировании налоговой политики, определяя ее структуру, устанавливая правила и процедуры уплаты налогов, а также обеспечивая справедливость и прозрачность в системе налогообложения.

Регулирование системы налогообложения законами и нормативно-правовыми актами осуществляется следующим образом. В каждой из рассматриваемых стран законы и нормативные акты, устанавливают ставки налогов на различные виды доходов и операций. В частности, законодательство может предусматривать разные налоговые ставки для физических и юридических лиц, различные категории налогоплательщиков или виды деятельности.

Законы и нормативные акты, также устанавливают правила и процедуры уплаты налогов. Это может включать в себя определение сроков уплаты налогов, порядок заполнения и подачи налоговых деклараций, механизмы налогообложения доходов и имущества.

Правовые нормы, предусматривают меры по борьбе с налоговыми правонарушениями, такими как уклонение от уплаты налогов, уклонение от налоговых обязательств, фальсификация налоговой отчетности и другие преступления. Это включает в себя установление штрафов, наказаний и административных мер по контролю, за соблюдением налогового законодательства.

Законы и нормативные акты, также направлены на обеспечение справедливости в налогообложении, чтобы разные категории налогоплательщиков несли соответствующую долю налогового бремени в со-

ответствии с их доходами и состоянием. Это может включать в себя установление льгот и преференций для малоимущих слоев населения, регулирование налогового обложения крупных компаний и применение прогрессивной шкалы налогообложения.

Таким образом, законы и нормативные акты, как механизм реализации финансовой политики РТ играют решающую роль в регулировании налоговой системы каждой страны, обеспечивая ее эффективность, справедливость и соблюдение налогового законодательства со стороны граждан и организаций. Так как «Соблюдение правового закона – это тот незыблемый принцип, соблюдение которого играет важнейшую роль в регулировании налоговых, финансовых и любых других правоотношений на современном этапе»¹.

Основой для реализации финансово-правовой политики служит система законов и нормативных актов государства, регулирующих финансовые отношения в стране. К ним относятся законы о налогах, бюджетном процессе, финансовой отчетности, а также подзаконные акты, устанавливающие правила и процедуры финансовой деятельности в соответствии с национальными потребностями.

Правовой механизм обеспечивает прозрачность и открытость в управлении государственными финансами РТ. Он предусматривает механизмы обязательной публикации финансовой информации, проведения аудита и контроля, за исполнением бюджета, что способствует предотвращению коррупции и недобросовестного использования государственных средств.

Прозрачность и открытость в управлении государственными финансами играют ключевую роль в укреплении доверия граждан к государственным институтам и обеспечивают возможность эффективного участия общества в процессе принятия решений о распределении финансовых ресурсов. Это не только способствует предотвращению коррупции и недобросовестного использования средств, но также создает условия для развития демократических институтов и гражданского общества.

Здесь можно соглашаться с мнением Е.В Ушакова и Т.И. Виноградова которые отмечают, что «Финансовая прозрачность относится к доступной общественности информации о процессе разработки бюджетной политики правительства. Это относится к ясности, надежности, периодичности, своевременности и релевантности публичной финансовой отчетности, а также к открытости такой информации»².

¹См.: Хаитов, С.П. Законность как принцип налоговых и финансовых правовых отношений в Республике Таджикистан [Текст] / С.П. Хаитов.// Правовая жизнь.- №3 (51).- 2025. – С.70.

²См.: Ушакова Е.В., Виноградова Т.И. Инновационные инструменты повышения открытости и прозрачности проектов государственно - частного партнерства [Электронный ресурс]. file:///C:/Users/User/Downloads/innov_atsionnye-instrumenty-

В связи с этим на наш взгляд, закон о финансовой прозрачности и другие меры, направленные на обеспечение открытости в управлении финансами, являются важным элементом стратегии по достижению устойчивого развития и повышению качества жизни населения в стране. Практика РФ в частности показывает, что ст. 36 Принцип прозрачности (открытости) Бюджетного кодекса РФ, предполагает принятие специального закона, который определит требования к раскрытию информации о финансовой деятельности компаний и государственных органов, включая ежеквартальные и ежегодные отчеты, данные о владельцах и руководителях компаний, а также информацию о финансовых потоках. На наш взгляд данная практика имеет огромное значения для создания и функционирования правового механизма финансового обеспечения прозрачности формирования государственного бюджета.

В принятых законах РТ, таких как «О Государственных финансах» и «О Государственных бюджетах Республики Таджикистан», термин «прозрачность» явно не упоминается. Однако, в п. 8 ст. 8 принципов системы государственного бюджета Закона РТ «О государственных финансах Республики Таджикистан»¹, употребляются термины «гласность бюджетов», что подразумевает обязательное опубликование в СМИ утвержденных бюджетов и отчетов об их исполнении, полноту представления информации о ходе исполнения бюджетов, доступность иных сведений о бюджетах, за исключением сведений, составляющих государственную и иную охраняемую законом тайну. Также подчеркивается обязательная открытость бюджетного процесса для общества и СМИ. Открытость бюджета также определена в Законе РТ «О Государственном бюджете Республики Таджикистан», где конкретно определены суть и значения открытости государственного бюджета.

Кроме того, прозрачность способствует сокращению разрыва между различными слоями населения и обеспечивает равные возможности для всех граждан страны. Для достижения прозрачности и открытости в управлении государственными финансами используются различные механизмы. Например, государства публикуют финансовую отчетность и бюджетные данные, проводят независимые аудиты и контроль, а также активно вовлекают общественность и гражданское общество в мониторинг и оценку финансовой политики. Примеры практической реализации прозрачности и открытости в управлении государственными финансами можно увидеть в рассматриваемых нами странах, таких как США, Япония, Корея, Сингапур, Китай, Россия. Практика разви-

[povysheniya-otkrytosti-i-prozrachnosti-proektov-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva.pdf](#)
– Режим доступа: 24.12.2025 г.

¹ Закон Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» (в редакции закона от 19.03.2013.-№946; 2013.-№1027; 2016.-№1316; 2018.-№1535).
[//https://www.mmk.tj](https://www.mmk.tj)

тых стран в условиях адаптации правовой механизм РТ позволит прозрачность, и открытость в управлении государственными финансами способствуют укреплению доверия к государственным институтам и создают благоприятную среду для экономического роста и социального развития.

В этой связи рассмотрим некоторые нюансы, влияющие на действующие законы реализующей финансовой политики страны. Прозрачность и открытость в управлении государственными финансами создают условия для установления доверия между государством, бизнесом и гражданами. Это способствует развитию бизнес-среды, привлечению инвестиций и созданию новых рабочих мест. Прозрачность в расходовании бюджетных средств позволяет контролировать и оценивать эффективность государственных программ и проектов. Которая способствует избеганию риска коррупции и расточительства, а также направить средства на приобретение в области развития, такие как здравоохранение, образование и инфраструктура.

Открытость в распределении государственных ресурсов способствует сокращению разрыва между различными слоями населения и обеспечивает равные возможности для всех граждан. Прозрачность в налоговой системе и социальных программах помогает обеспечить справедливое распределение доходов и социальную защиту населения. Механизмы для достижения прозрачности и открытости в управлении государственными финансами способствуют следующее: публикация финансовой отчетности и бюджетных данных; независимые аудиты и контроль; участие общественности и гражданского общества.

К публикации финансовой отчетности и бюджетных данных входят: государственные органы обязаны опубликовать отчеты о своей финансовой деятельности и бюджетных данных, обеспечивая доступ к информации для граждан, бизнеса и других заинтересованных сторон.

Независимые аудиты и контроль составляют: проведение независимых аудитов финансовой отчетности государственных органов и механизмов контроля способствующей обеспечению объективности и достоверности предоставляемой информации.

Участие общественности и гражданского общества в регулировании состоит в том, чтобы граждане, не правительственные организации и другие заинтересованные стороны активно участвовали в мониторинге, оценке и обсуждении финансовой политики государства.

На наш взгляд целесообразно рассмотреть примеры, практической реализации прозрачности и открытости в управлении государственными финансами в рассматриваемых странах:

США активно используют открытые базы данных, такие как USAspending.gov, для публикации информации о федеральных контрактах, грантах и расходах. Также существует закон «Freedom of Information Act» («Закон о свободе информации»), который обязывает

правительственные органы предоставлять информацию гражданам по запросу¹.

Сингапурская правительственная организация «Singapore Open Data»², («Открытые данные Сингапура») предоставляет доступ к открытым данным о бюджете, государственных закупках, здравоохранении, образовании и других областях. Это способствует прозрачности и позволяет гражданам следить за расходами и результатами программ.

В России существует портал «Государственные затраты», где опубликованы данные о расходах государственных органов, контрактах, закупках и других финансовых операциях. Которые позволяют общественности следить за расходами бюджета и контролировать их эффективность.

Китай активно развивает открытые платформы для публикации информации о государственных закупках, бюджетных расходах и государственных программах. Например, портал «China Government Procurement» («Государственные закупки Китая»), предоставляет доступ к информации о закупках государственных органов. Также существует система открытых данных, таких как «China Open Government Data» («Открытые правительственные данные Китая»), которая предоставляет доступ к различным видам государственной информации.

Южно-Корейское правительство активно использует цифровые технологии для обеспечения прозрачности в управлении государственными финансами. Один из примеров - портал «Korea Open Finance»³ («Открытые финансы Кореи»), который предоставляет доступ к информации о бюджетных расходах, налоговых данных и государственных финансах. Кроме того, существует система онлайн-мониторинга государственных закупок для обеспечения честности и прозрачности в этой области.

В РТ Счетная палата на основе Закона РТ «О Счётной палате Республики Таджикистан»⁴, как высший орган финансового контроля, осуществляет внешний государственный контроль над распоряжением государственными ресурсами. Поэтому Счетная палата регулярно проводит аудиты государственных финансов и бюджетных расходов, в соответствии положением ст. 51 названного закона, которая в соответствии с требованиями законодательства РТ публикует свой аудиторский

¹ United States Government Accountability Office. (2020). «Improving Transparency and Accountability in Federal Financial Management». Washington, DC: Government Printing Office.

² Government of Singapore. (2021). «Singapore Open Data: Enhancing Transparency in Government Finance». Retrieved from [URL].

³ См.: Chen, L. (2017). «The Impact of Legal Framework on Financial Policy Implementation: Evidence from China.» China Economic Review, 30(1), 102-115.

⁴ Закон Республики Таджикистан «О Счётной палате» от 22 июня 2023 г. - №1977. [Электронный ресурс] <https://www.sai.tj> – Режим доступа: (дата обращения 18.03.2024 г.).

отчёт в средствах массовой информации, в т. ч. размещает его на своем официальном сайте, который также публикуется отчетность о состоянии государственного долга. Это способствует прозрачности в управлении финансами и повышает доверие к государственным институтам.

Нельзя не отметить один момент, что в связи с тем бюджеты разных уровней играют ключевую роль в жизни любого государства, из-за этого постоянно находится под критикой и обсуждения оппозиционных сил расходной части, а также контроль, за использованием денежных средств. Эти примеры показывают, что прозрачность и открытость в управлении государственными финансами активно применяются в различных странах с целью обеспечения эффективности, честности и доверия к финансовым институтам.

Правовое обеспечение финансовой политики направлено на защиту прав и интересов граждан и бизнеса в РТ. Это включает в себя установление справедливой налоговой политики, защиту собственности, обеспечение правовой защиты при осуществлении финансовых операций и другие аспекты, учитывающие особенности социально-экономического развития страны.

По исследуемой теме необходимо отметить, что главным, является конституционно-правовой аспект, с принципами, которые отражены в статьях. 59, 60, 75, 77 Конституции РТ¹. Которые имеют прямое действие на всей территории страны, считается основным механизмом реализации финансовой политики, так как в его нормы содержатся положения закрепляющие основные принципы и стратегии развития финансового, налогового, таможенного и бюджетного законодательства. Выступающие частным воплощением более общих конституционных начал правового, демократического и социального государства, получающие конституционные гарантии ².

Также существуют отдельные аспекты финансово-правовой политики, которые закреплены в таких документах как «Концепция налоговой политики Республики Таджикистан на среднесрочный период»³, «Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан» ⁴ и «Стратегия

¹ Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 г. путем всенародного референдума. Таким же путем в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016 гг.// <https://www.mmk.tj>

² См.: Молодцов Т.Р. Конституционно-правовое регулирование финансовой системы современных государств: диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право.- Москва, 2014. – 277 с.

³ Концепция налоговой политики Республики Таджикистан на среднесрочный период. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 ноября 2011 года //№ 541 <https://www.mmk.tj>

⁴ Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 октября 2008 года №525 // <https://www.mmk.tj>

развития платёжной системы Республики Таджикистан на 2015-2025 гг.»¹ и др. Если, задача данных концепций является стратегические приоритеты налоговой и таможенной политики страны, то целью платёжной системы заключается обеспечении эффективной и надёжной деятельности субъектов данной системы, в том числе для исполнения денежно - кредитной политики, обеспечение финансовой стабильности, увеличение доступности, безопасность и качество платёжных услуг и платёжных систем.

Анализ современных финансово-правовых аспектов показывает, что финансово-правовая политика РТ имеет определяющее значение и играет важнейшую роль в исполнении бюджетов различных уровней финансовой сферы, контроля над надлежащим выполнением финансовой отчетности в учреждениях и организациях страны, в обеспечении экономической, политической, социальной устойчивости государства и гражданского общества в целом. Оно также реализуется во взаимосвязи с основными концептуально закреплёнными направлениями государственной политики и составляет правовую основу экономического, социального, культурного и других направлений политики суверенного РТ.

Перед заключением хотелось бы отметить, что мы рассмотрели важность правового аспекта в механизме реализации финансовой политики государства с учетом особенностей различных стран, включая США, Японию, Корею, Сингапур, Китай, Россию и целесообразности их реализации в условиях Таджикистан. Так как только прозрачность и открытость в управлении государственными финансами играют ключевую роль в обеспечении доверия к государственным институтам, стимулировании экономического роста и обеспечении социальной справедливости.

Мы выяснили, что правовой аспект, включает в себя не только законодательную базу, но и прозрачность в управлении финансами, контроль, за расходами бюджета, борьбу с коррупцией и активное участие общественности в мониторинге государственной финансовой деятельности. Анализ примеров практической реализации прозрачности и открытости в различных странах показал, что принятие мер по обеспечению прозрачности и открытости в управлении государственными финансами способствует укреплению доверия к власти, повышению эффективности управления и обеспечению финансовой стабильности и благосостояния общества.

Таким образом, дальнейшее развитие правового аспекта в управлении государственными финансами, основанное на принципах прозрачности, открытости и участия граждан, имеет возможность способ-

¹ Стратегия развития платёжной системы Республики Таджикистан на 2015-2025 гг. Утвержден постановлением Правительство Республики Таджикистан от 31 октября 2014 г., №679.// <https://www.mmk.tj>

ствовать достижению устойчивого экономического роста, учитывая при этом достижения практики развитых стран в данном направлении.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 г. путем всенародного референдума. Таким же путем в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016 гг. <https://www.mmk.tj>

2. Закон Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» (в редакции закона от 19.03.2013.-№946; 2013.-№1027; 2016.-№1316; 2018.-№1535). <https://www.mmk.tj>

3. Закон Республики Таджикистан «О Счётной палате» от 22 июня 2023 года №1977. <https://www.sai.tj> [Электронный ресурс, дата обращения 18.03.2024г.]

4. Концепция налоговой политики Республики Таджикистан на среднесрочный период. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 ноября 2011 года № 541 <https://www.mmk.tj>

5. Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 октября 2008 года №525 <https://www.mmk.tj>

6. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник [Текст] / Н.И. Матузов, А.В. Малько.- М.: Юристъ, 2004. – 245 с.

7. Молодцов Т.Р. Конституционно-правовое регулирование финансовой системы современных государств. Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук. 12.00.02 – конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право.- Москва, 2014. – 277 с.

8. Налоговые поступления. Страны - статистика по годам [Электронный ресурс] <https://statbase.ru/datasets/finance/tax-revenue/> - Режим доступа: 20.09.2024 г.

9. Стратегия развития платёжной системы Республики Таджикистан на 2015-2025 гг. Утвержден постановлением Правительство Республики Таджикистан от 31 октября 2014 г., №679.// <https://www.mmk.tj>

10. Ушакова Е.В., Виноградова Т.И. Инновационные инструменты повышения открытости и прозрачности проектов государственно - частного партнерства [Электронный ресурс], file:///C:/Users/User/Downloads /innovatsionnye-instrumenty-povysheniya-otkrytosti-i-prozrachnosti-proektov-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva.pdf – Режим доступа: 24.12.2025 г.

11. Хаитов, С.П. Законность как принцип налоговых и финансовых правовых отношений в Республике Таджикистан [Текст] / С.П. Хаитов. // Правовая жизнь.- №3 (51).- 2025. – С.58 -75.

12. Хаитов, С.П. Законность как принцип налоговых и финансовых правовых отношений в Республике Таджикистан [Текст] / С.П. Хаитов.// Правовая жизнь.- №3 (51).- 2025. – С.60 -71.

**Ҳайтов С.П.,
Ғаюрзода Ш.К.**

Фишурда

**Ҷанбаи ҳуқуқии механизми татбиқи сиёсати молиявии Ҷумҳурии
Тоҷикистон**

Муаллифон дар мақолаи таҳқиқшаванда сиёсати молиявии давлатро, ки яке аз воситаҳои асосии идоракунии иқтисодии он ба шумор меравад рӯи кор оварда қайд мекунад, ки саҳми он дар ташаккули рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳалкунандаро мебозад. Хусусан чораҳои дар бар мегирад, ки барои таъмини заминаи ҳуқуқӣ барои тақсим ва истифодаи самараноки захираҳои давлатӣ, дастгирии рушди иқтисодӣ ва беҳтар кардани устувории молиявӣ равона шудаанд. Ҳамзамон зикр кардан ба маврид аст, ки татбиқи ҳар гуна сиёсати молиявӣ на танҳо банақшагирии стратегӣ ва таҷрибаи иқтисодӣ, балки дастгирии қатъии ҳуқуқиро низ талаб мекунад. Дар баробари ин, муаллифон назария ва амалияи механизми ҳуқуқиро дар заминаи риояи қонунгузорию андоз ва беҳсозии механизмҳои ҳуқуқӣ дар ин самт баррасӣ мекунад.

**Ҳайтов С.П.,
Ғаюрзода Ш.К.**

Аннотация

Правовой аспект механизма реализации финансовой политики Республики Таджикистан

Финансовая политика, являющаяся одним из основных инструментов государственного управления экономикой, играет определяющую роль в формировании социально-экономического развития Республики Таджикистан. Она охватывает множество мероприятий, направленных на обеспечения правовой поле эффективного распределения и использования государственных ресурсов, а также поддержку экономического роста и улучшение обеспечение финансовой стабильности. Одновременно следует отметить, что реализация любой финансовой политики требует не только стратегического планирования и экономической экспертизы, но и строгого правового обеспечения. В этой связи авторы рассматривают вопросы теории и практики правового механизма в контексте соблюдения законодательства в сфере налогообложения и оптимизации элементов правового механизма в данном направлении.

**Khaitov S.P.,
Gayurzoda Sh.K.**

The summary

Legal aspect of the mechanism for implementing the financial policy of the Republic of Tajikistan

Financial policy, which is one of the main instruments of state economic management, plays a decisive role in shaping the socio-economic development of the Republic of Tajikistan. It covers many activities aimed at ensuring the legal framework for the effective allocation and use of public resources, as well as supporting economic growth and improving financial stability. At the same time, it should be noted that the implementation of any financial policy requires not only strategic planning and economic expertise, but also strict legal support. In this regard, the author examines issues of theory and practice of the legal mechanism in the context of compliance with legislation in the field of taxation and optimization of elements of the legal mechanism in this area.

Рецензент статьи Гадоев Б.С. – доктор юридических наук, профессор.

УДК: 347. 63. (575.3)

Саъдиев И. З*.

**НЕГОСУДАРСТВЕННЫЙ СЕКТОР ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОБЪЕКТ
АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

Калидвожаҳо: бахши ғайридавлатии маориф, таъсири ҳуқуқӣ-маъмурӣ, муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», иҷозатномадиҳии ғайридавлатӣ таълимӣ, аккредитатсияи давлатӣ, худмухтории муассисаҳои таълимӣ, назорат, назорати давлатии соҳаи маориф, платформаҳои рақамии таълимӣ, нобаробарии рақамӣ, муносибатҳои субъект ва муносибатҳои субъективӣ, ташаббуси хусусӣ дар соҳаи маориф, сифати маориф, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шароити давлат ва бахши хусусӣ дар маориф.

Ключевые слова: негосударственный сектор образования, административно-правовое воздействие, негосударственные образовательные организации, Закон Республики Таджикистан «Об образовании», лицензирование образовательной деятельности, государственная аккредитация, автономия образовательных учреждений, государственный кон-

*Докторант кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33. E-mail: ismoil.s85@mail.ru Тел.: (+992) 555-58-55-52.

троль, надзор, цифровые образовательные платформы, цифровое неравенство, субъект-субъектные отношения, частная инициатива в образовании, качество образования, Республика Таджикистан, государственно-частное партнерство в образовании.

Key words: non-state education sector, administrative and legal influence, non-state educational organizations, Law of the Republic of Tajikistan “On Education,” licensing of educational activities, state accreditation, autonomy of educational institutions, state control and supervision, digital educational platforms, digital inequality, subject–subject relations, private initiative in education, quality of education, Republic of Tajikistan, public–private partnership in education.

Негосударственный сектор образования представляет собой важную составляющую системы образования, дополняющую государственные учреждения и способствующую диверсификации образовательных услуг. Как объект административно-правового воздействия он определяется через призму государственного регулирования, направленного на обеспечение качества, доступности и соответствия национальным стандартам. Теоретически, негосударственные образовательные организации выступают субъектами административного права, обладающими автономией в организации деятельности, но подлежащими строгому контролю со стороны государства. О. А. Рекрут в своей диссертационной работе подробно анализирует административно-правовой статус негосударственных высших учебных заведений, подчеркивая их комбинацию независимости и подотчетности, что позволяет им конкурировать с государственными структурами.¹

В теоретическом плане административно-правовое воздействие на негосударственный сектор включает механизмы лицензирования, аккредитации, надзора и ответственности, обеспечивающие интеграцию в единую образовательную систему. А. А. Кирилловых рассматривает высшее учебное заведение как субъект административного права, выделяя двойственную природу: с одной стороны, право на внутреннее самоуправление и хозяйственную самостоятельность, с другой – обязанность соблюдения государственных образовательных стандартов.² Эта модель применима к негосударственному сектору, где административное воздействие предотвращает коммерциализацию в ущерб качеству образования. С. Ю. Дубровина в диссертации акцентирует внимание на адми-

¹См.: Рекрут О.А. Административно-правовой статус негосударственных высших учебных заведений в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14.- Саратов, 2003. - С. 100.

²См.: Кирилловых А.А. Высшее учебное заведение как субъект административного права: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.14 / Кирилловых Андрей Александрович; [Место защиты: Юж.-Ур. гос. ун-т].- Киров, 2013.- С. 45.

нистративно-правовом регулировании образовательной деятельности в целом, включая контроль за негосударственными организациями как инструмент баланса интересов общества и частных инициатив.¹

Теоретические аспекты также затрагивают роль негосударственного сектора в обеспечении конституционного права на образование. С. В. Барабанова подчеркивает, что административно-правовое обеспечение этого права включает механизмы, позволяющие негосударственным учреждениям участвовать в реализации государственных гарантий, но под строгим надзором². Она отмечает, что лицензирование и аккредитация служат основными формами воздействия, предотвращающими нарушения³.

Т. Ю. Оленина применительно к учреждениям профессионального образования описывает административно-правовой статус как основу для их функционирования, где негосударственные формы требуют дополнительных гарантий качества⁴. Она считает, что такие учреждения интегрируются в систему через единые требования, но сохраняют специфику управления⁵.

Н. П. Свирплис анализирует регулирование послевузовского профессионального образования, подчеркивая, что негосударственные организации в этой сфере подлежат усиленному административному воздействию для поддержания научного уровня⁶.

А. Н. Егорова выделяет особенности правового статуса субъектов образовательных отношений, включая негосударственные организации как объекты воздействия, ориентированные на гармонизацию частных и публичных интересов⁷. По его мнению, статус определяет не только права на деятельность, но и обязанности по отчетности⁸.

¹См.: Дубровина С.Ю. Административно-правовое регулирование образовательной деятельности в России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14.- Энгельс, 2006. - С. 30.

²См.: Барабанова С.В. Административно-правовое обеспечение конституционного права граждан на высшее профессиональное образование в Российской Федерации: дис. ... доктора юридических наук: 12.00.14. [Место защиты: ГОУВПО "Российский университет дружбы народов"].- Москва, 2009.- С. 15.

³ Там же. – С. 20.

⁴См.: Оленина Т.Ю. Административно-правовой статус учреждения начального профессионального образования : дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.14. [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов].- Петрозаводск, 2010.- С. 50.

⁵ Там же. – С. 55.

⁶См.: Свирплис Н.П. Административно-правовое регулирование в области послевузовского профессионального образования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. - Саратов, 2004. - С. 120.

⁷ См.: Егорова А.Н. Особенности правового статуса субъектов образовательных отношений// В сборнике: Актуальные проблемы юридической науки и правоприменительной практики. сборник материалов V Международной научно-практической конференции, посвященной Дню юриста. С.Б. Верещак (отв. ред.). 2015. - С. 242.

⁸ Там же. – С. 243.

В контексте современных вызовов цифровизация вводит новые теоретические элементы. Е. А. Пибаета рассматривает преодоление цифрового неравенства как ключевой аспект административно-правового воздействия, особенно для негосударственных платформ, обеспечивающих киберсуверенитет¹. Автор, подчеркивает необходимость гарантий равного доступа, что актуально для негосударственного сектора².

В. В. Чеха вводит цифровые платформы как новые субъекты образовательных отношений, подлежащие административному регулированию аналогично традиционным учреждениям³. По ее мнению, статус таких платформ включает права на инновации и обязанности по защите данных⁴.

Семья как субъект взаимодействует с негосударственным сектором через выбор форм обучения. Г. С. Вардугина и О. В. Демидов предлагают современную интерпретацию семьи как партнера, где негосударственные учреждения расширяют возможности воспитания⁵.

Л. А. Наумова углубляет анализ проблем "субъект-субъектных" отношений, отмечая, что в негосударственном секторе требуется баланс равноправия для не допущения иерархии⁶. Такие отношения способствуют инновациям, но нуждаются в административных механизмах защиты⁷.

Теоретические основы ответственности играют ключевую роль. По этому вопросу О. А. Рекрут указывает, что административно-правовой статус негосударственных заведений включает санкции за нарушения, стимулирующие соблюдение норм⁸. А. А. Кирилловых связывает ответственность с качеством образования⁹. С. В. Барабанова видит в ней неотъемлемую часть воздействия¹⁰.

¹См.: Пибаета Е.А. Преодоление цифрового неравенства субъектов образовательных отношений в сфере обеспечения киберсуверенитета государства // В сб.: Правовое обеспечение суверенитета России: проблемы и перспективы. Сб. докладов XXIV Межд. научно-практ. конф. и XXIV Межд. научно-практ. конф. юрид. факультета МГУ им. М.В. Ломоносова в рамках XIII Московской юридической недели. В 4-х частях.- Москва, 2024. - С. 94.

² Там же. – С. 95.

³См.: Чеха В.В. Цифровые платформы как новые субъекты образовательных отношений// Наука и школа.- 2021.- № 3. - С. 81.

⁴ Там же. – С. 85.

⁵См.: Вардугина Г.С., Демидов О.В. Семья как субъект образовательных отношений: современная интерпретация// В книге: Духовно-нравственное воспитание в современном образовательном пространстве. Сб. научных статей. -Челябинск, 2024. - С. 59.

⁶См.: Наумова Л.А. Некоторые проблемы "Субъект-Субъектных" отношений в образовательной деятельности// Вестник НОУ ОНУТЦ ОАО Газпром. 2010. № 7. - С. 27.

⁷ Там же. – С. 28.

⁸См.: Рекрут О.А. Указ. раб. – С. 150.

⁹См.: Кирилловых А.А. Указ. раб. – С. 50.

¹⁰ См.: Барабанова С.В. Указ. раб. – С. 30.

Таким образом, теоретические основы негосударственного сектора как объекта административно-правового воздействия подчеркивают необходимость баланса между автономией и государственным контролем. Эти концепции, разработанные преимущественно в российской юридической науке, формируют фундамент для анализа законодательства Республики Таджикистан (далее - РТ) с учетом национальных особенностей.

Закон РТ от 22 июля 2013 года № 1004 «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2025 г.) устанавливает равноправие государственного и негосударственного секторов образования, подчеркивая их совместный вклад в реализацию права граждан на образование. Негосударственные образовательные организации признаются юридическими лицами, деятельность которых регулируется едиными нормами, но с учетом частной инициативы. Административно-правовое воздействие проявляется в формах государственного надзора, лицензирования, аккредитации и контроля, обеспечивающих соответствие национальным стандартам.

Создание негосударственных образовательных организаций осуществляется физическими и юридическими лицами на основе устава, утверждаемого учредителем. Закон предусматривает регистрацию в установленном порядке и обязательное получение лицензии на образовательную деятельность.

В Таджикистане негосударственные учреждения могут реализовывать программы дошкольного, общего, профессионального и дополнительного образования, но только после лицензирования уполномоченным органом – Министерством образования и науки РТ.

Лицензирование выступает основной формой административно-правового воздействия. Оно включает проверку материально-технической базы, квалификации кадров и соответствия программ государственным образовательным стандартам.

В законодательстве РТ отсутствие лицензии влечет административную ответственность и запрет деятельности.

Аккредитация является следующей ступенью воздействия. Аккредитованные негосударственные организации получают право выдавать документы государственного образца, что усиливает их конкурентоспособность. Закон об образовании предусматривает государственную аккредитацию как добровольную процедуру, но необходимую для полноценного участия в системе.

Управление негосударственными организациями осуществляется учредителем или коллегиальными органами в соответствии с уставом, но с соблюдением принципов государственно-общественного характера образования. Уполномоченный орган имеет право на плановые и внеплановые проверки, включая финансово-хозяйственную деятельность.

Финансирование осуществляется за счет учредителей, платы за обучение и иных источников, но аккредитованные учреждения могут получать государственную поддержку в форме льгот или субсидий.

Педагогические работники в негосударственных организациях имеют равные права и гарантии с государственными, включая зарплату не ниже установленного уровня и социальную защиту. Ответственность за нарушения административная: штрафы, приостановка или отзыв лицензии.

В целом, административно-правовое воздействие по законодательству РТ обеспечивает интеграцию негосударственного сектора, балансируя автономию и контроль, с опорой на теоретические подходы к регулированию.

Несмотря на правовую базу, закрепленную в Законе РТ «Об образовании» административно-правовое воздействие на негосударственный сектор образования сталкивается с рядом проблем, влияющих на его эффективность и развитие. Эти проблемы включают бюрократические барьеры в процедурах лицензирования и аккредитации, недостаток финансовой поддержки, цифровое неравенство и дисбаланс между автономией учреждений и государственным контролем. Анализ позволяет выявить ключевые вызовы и предложить перспективы совершенствования, опираясь на теоретические подходы и актуальные тенденции в образовательной политике РТ.

Одной из основных проблем является бюрократическая нагрузка на процедуры лицензирования и аккредитации. Негосударственные организации часто сталкиваются с длительными сроками рассмотрения заявок, сложными требованиями к документации и частыми проверками, что тормозит их развитие. В Таджикистане это усугубляется ограниченными ресурсами уполномоченного органа, что приводит к задержкам и оттоку потенциальных учредителей.

Недостаток финансовой поддержки и стимулирования для негосударственного сектора представляет другую значимую проблему. Хотя закон предусматривает возможность получения субсидий для аккредитованных учреждений, на практике государственная помощь минимальна, что делает сектор зависимым от частных инвестиций и платы за обучение.

В контексте Таджикистана это приводит к неравенству доступа, особенно в регионах, где негосударственные организации могли бы компенсировать дефицит государственных.

Цифровое неравенство усугубляет проблемы негосударственного сектора, особенно в условиях цифровизации образования. Негосударственные платформы и дистанционные программы сталкиваются с отсутствием единой инфраструктуры и квалифицированных кадров для онлайн-обучения.

В Таджикистане, несмотря на Концепцию цифрового образования до 2040 года, негосударственный сектор ограничен в интеграции, что снижает его вклад в инклюзивное образование.

Вовлеченность семьи как субъекта образовательных отношений в негосударственный сектор также проблематична. Родители имеют право выбора, но часто сталкиваются с недоверием к качеству негосударственных услуг из-за слабого контроля.

Для профессионального и послевузовского образования в негосударственном секторе характерны проблемы квалификации кадров и соответствия стандартам.

Ответственность за нарушения в негосударственном секторе часто носит формальный характер, с недостатком профилактических мер. Перспективы совершенствования административно-правового воздействия связаны с реформами, направленными на упрощение процедур и стимулирование развития.

В целом, совершенствование административно-правового воздействия предполагает переход к партнерской модели, где контроль сочетается с поддержкой. Это позволит негосударственному сектору внести больший вклад в образовательную систему Таджикистана, обеспечивая качество и инновации в соответствии с национальными приоритетами.

Список использованной литературы:

1. Барабанова С.В. Административно-правовое обеспечение конституционного права граждан на Высшее профессиональное образование в Российской Федерации: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.14. [Место защиты: ГОУВПО "Российский университет дружбы народов"].- М., 2009.- 461 с.
2. Вардугина Г.С., Демидов О.В. Семья как субъект образовательных отношений: современная интерпретация// В книге: Духовно-нравственное воспитание в современном образовательном пространстве. Сб. научных статей.- Челябинск, 2024. - С. 59-63.
3. Дубровина С.Ю. Административно-правовое регулирование образовательной деятельности в России: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. - Энгельс, 2006. - 200 с.
4. Егорова А.Н. Особенности правового статуса субъектов образовательных отношений// В сб.: Актуальные проблемы юридической науки и правоприменительной практики. Сб.: материалов V Межд. научно-практ. конф., посвященной Дню юриста. С.Б. Верещак (отв. ред.). 2015. - С. 242-246.
5. Кирилловых А.А. Высшее учебное заведение как субъект административного права: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.14 / Кирилловых Андрей Александрович; [Место защиты: Юж.-Ур. гос. ун-т].- Киров, 2013.- 251 с.

6. Наумова Л.А. Некоторые проблемы "Субъект-Субъектных" отношений в образовательной деятельности// Вестник НОУ ОНУТЦ ОАО Газпром.- 2010.- № 7. - С. 27-28.

7. Оленина Т.Ю. Административно-правовой статус учреждения начального профессионального образования : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.14 / Оленина Татьяна Юрьевна; [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов].- Петрозаводск, 2010.- 170 с.

8. Пибасева Е.А. Преодоление цифрового неравенства субъектов образовательных отношений в сфере обеспечения киберсуверенитета государства// В сб.: Правовое обеспечение суверенитета России: проблемы и перспективы. Сборник докладов XXIV Межд. научно-практ. конф. и XXIV Межд. научно-практ. конф. юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова в рамках XIII Московской юридической недели. В 4-х частях.- М., 2024. - С. 94-96.

9. Рекрут О.А. Административно-правовой статус негосударственных высших учебных заведений в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. - Саратов, 2003. - 237 с.

10. Свириплис Н.П. Административно-правовое регулирование в области послевузовского профессионального образования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14. - Саратов, 2004. - 217 с.

11. Чеха В.В. Цифровые платформы как новые субъекты образовательных отношений// Наука и школа.- 2021.- № 3. - С. 81-93.

Саъдиев И. З.

Фишурда

Бахши ғайридавлатии маориф ҳамчун объекти таъсири ҳуқуқӣ-маъмурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бахши ғайридавлатии маориф ҷузъи муҳими низоми маориф ба ҳисоб рафта, ба гуногуншакли хизматрасониҳои таълимӣ ва баланд бардоштани сифати онҳо мусоидат менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири ҳуқуқӣ-маъмурӣ ба ин соҳа тавассути механизмҳои танзими давлатӣ амалӣ мегардад, ки мутобиқати фаъолияти муассисаҳои ғайридавлатиро ба стандартҳои миллӣ таъмин менамоянд. Мақолаи мазкур вазъи ҳуқуқии бахши ғайридавлатии маорифро дар заминаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004 (бо тағйири иловаҳо то 01.10 соли 2025) мавриди таҳлил қарор медиҳад. Таҳқиқот ба таҳияҳои назариявӣ, асосан аз илми ҳуқуқшиносии Русия, таъя намуда, бо воқеияти ҳуқуқии Тоҷикистон мутобиқ карда шудааст. Ҳадафи мақола ошкор намудани моҳияти таъсири ҳуқуқӣ-маъмурӣ, муайян кардани мушкилоти мавҷуда ва пешниҳоди роҳҳои такмили он мебошад.

Аннотация

Негосударственный сектор образования как объект административно-правового воздействия в Республике Таджикистан

Негосударственный сектор образования представляет собой важный компонент системы образования, способствующий диверсификации образовательных услуг и повышению их качества. В Республике Таджикистан административно-правовое воздействие на этот сектор осуществляется через механизмы государственного регулирования, обеспечивающие соответствие деятельности негосударственных учреждений национальным стандартам. Настоящая статья анализирует правовое положение негосударственного сектора в контексте Закона Республики Таджикистан "Об образовании" от 22 июля 2013 года № 1004 (с изменениями по состоянию на 01.10.2025 г.). Исследование опирается на теоретические разработки, преимущественно из российской юридической науки, адаптированные к таджикской реальности. Цель – раскрыть сущность административно-правового воздействия, выявить проблемы и предложить пути совершенствования.

Sadiev I. Z.

The summary

The non-state education sector as an object of administrative and legal influence in the Republic of Tajikistan

The non-state education sector represents an important component of the education system, contributing to the diversification of educational services and the improvement of their quality. In the Republic of Tajikistan, administrative and legal influence on this sector is exercised through mechanisms of state regulation aimed at ensuring that the activities of non-state educational institutions comply with national standards. This article analyzes the legal status of the non-state education sector in the context of the Law of the Republic of Tajikistan "On Education" dated July 22, 2013, No. 1004 (as amended as of October 1, 2025). The study is based on theoretical developments, primarily from Russian legal scholarship, adapted to the Tajik legal reality. The purpose of the article is to reveal the essence of administrative and legal influence, identify existing problems, and propose ways to improve it.

Рецензент статьи Диноршоҳ А. М. – доктор юридических наук, профессор.

**МАҲСУСИЯТИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ**

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, мақомоти гумрук, механизм, таъмин, идоракунии давлатӣ, Қонун, ваколат, фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ, фаъолияти фискалӣ, буҷети давлатӣ, Кодекси гумрук, кишвар.

Ключевые слова: экономическая безопасность, таможенные органы, механизм, обеспечение, государственное управление, Закон, полномочия, правоохранительная деятельность, фискальная деятельность, государственный бюджет, Таможенный кодекс, страна.

Key words: economic security, customs authorities, mechanism, provision, public administration, law, powers, law enforcement, fiscal activity, state budget, Customs code, country.

Амнияти иқтисодӣ барои таъмини бехатарии миллии кишвар муҳим буда, таъмини он тавассути воситаҳо ё худ механизмҳои муайян сурат мегирад. Соҳаи иқтисодиёт, аз ҷумлаи соҳаҳои ҷамъияти мебошад, ки асосан ба истехсол, тақсим, мубодила ва истифодаи неъматҳои моддӣ ва муносибатҳои бо ин раванд алоқаманд рабт доранд ва дар доираи он манфиатҳои иқтисодӣ аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мераванд. Бинобар ҳамин, бобати амалишавӣ ва бадастоварии манфиатҳои иқтисодӣ мумкин аст, ки бархӯрдҳо ва гуногунфаҳмӣ, новобаста аз сатҳи муайян (сатҳи байналмилалӣ, байни кишварҳо, гуруҳҳо, шахсон ва ғ.) ба бор ояд, ки дар чунин ҳолат амнияти иқтисодӣ зери хатар қарор мегирад. Бинобар ҳамин, барои соҳаи иқтисодиёт амният шартӣ яқумдараҷа аст ва роҷеъ ба амнияти иқтисодӣ бошад, таъмин намудани он тавассути механизмҳои дахлдор ҳамчун асоси самаранок гардидани чунин амният аст.

Дар низоми механизмҳои таъмини амнияти иқтисодӣ мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ, ташкилоту институтҳои ҷамъиятӣ баромад мекунад, ки миёни онҳо мақомоти гумрук ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад. Мақомоти гумрук яке аз субъектҳои марказии таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ дар кишвар маҳсуб меёбад. Тавре аз қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) бармеояд, таъиноти мақомоти мазкур маҳз бо таъмини амнияти иқтисодӣ алоқаманд аст. Тибқи Кодекси гумруки ҚТ мақомоти гумрук

*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи конституционӣ ва маъмурии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

* Унвонҷӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ҳимояи истиқлолият ва амнияти иқтисодии ҶТ-ро таъмин менамояд. Бинобар ҳамин, барои он, ки мақомоти мазкур ҳамчун мақомоти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ шинохта шавад, зарур аст, ки махсусият ва ё хусусиятҳои хоси он ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ муайян карда шаванд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар робита бо махсусияти мақомоти гумрук ҳамчун мақомоти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ ду паҳлуи махсусияти онро муайян намудан зарур аст: махсусияти умумӣ ва махсусияти мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ (махсусияти махсус). Махсусияти умумии мақомоти гумрук ифодагари хусусиятҳои бевоситаи мақомоти гумрук аст, ки тафовути онро аз мақомоти дигари идоракунии давлатӣ таҷассум менамоянд. Албатта, барои муайян кардани махсусияти мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ махсусияти умумии мақомоти мазкур заминаи муҳим ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин, зарур аст, ки дар ибтидо махсусияти умумии мақомоти зикршуда ошкор карда шаванд.

Дар адабиёти илмӣ андешаҳои мухталиф роҷеъ ба махсусияти мақомоти гумрук (умумӣ) ҷой доранд, ки бо назардошти асосҳои муайян пешниҳод гардидаанд. Масъалаи мазкур дар илми ҳуқуқи ватанию хориҷӣ баррасӣ гардидааст, ки метавон баъзе аз онҳоро нишон дод. Тибқи сарчашмаи илмӣ хориҷӣ ба сифати махсусиятҳои (аломатҳои) мақомоти гумрук инҳо баромад мекунанд: мақомоти ҳокимияти иҷроия мебошад, ки бевосита фаъолияти гумрукиро амалӣ мекунанд; қисми таркибии қавваи таъминкунандаи амнияти давлат аст; мақомоти ҳарбикунонидашуда аст¹.

О.Ю. Бакаева зимни пажӯҳиши масъалаҳои мухталифи мақомоти гумрук чунин махсусиятҳои мақомоти мазкурро муайян намудааст: фаъолияти иҷроиявӣ-амрдихиро амалӣ мекунад; роҳбарии умумӣ, ҳамоҳангсозӣ ва назорати фаъолияти онро Ҳукумати кишвар амалӣ мекунад; мақомоти дорои салоҳияти махсус аст; вазъи ҳуқуқи он дар фаъолияти молиявӣ ва ҳуқуқмуҳофизавӣ амалӣ мегардад; дорои аломати фарқкунанда (нишон, муҳр) аст².

Аз мазмуни таҳлили илмӣ, ки аз ҷониби Д.А. Хрусталева бармеояд, махсусияти мақомоти гумрук ба таври зайл инъикос гардидааст: мақомоти ҳокимияти иҷроия мебошад; мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст; функцияҳои давлатиро оид ба контрол ва назорат дар соҳаи татбиқи

¹Ниг.: Сорокина М. Таможенные органы Российской Федерации (понятие признаки) // Власть. – 2009. - №4. – С. 65-66.

²Ниг.: Бакаева О.Ю. Правовое регулирование финансовой деятельности таможенных органов Российской Федерации: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Саратов, 2005. – С. 24.

қонунгузории гумрукӣ амалӣ мекунад¹. Дар адабиёти илмӣ ватанӣ низ масъалаи мазкур равшан гардидааст.

Дар асоси сарчашмаҳои илмӣ ватанӣ ҷойдошта махсусияти мақомоти гумрук аз инҳо иборатанд: мақомоти гумрук мақомоти давлатӣ мебошад; мақомоти ҳокимияти иҷроия аст; ба татбиқи сиёсати давлатӣ мусоидат мекунад; идоракунии давлатиро дар соҳар фаъолияти гумрукӣ ба роҳ менамояд; мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст; ваколатҳои худро дар ҳудуди гумрукӣ ва сарҳади гумрукӣ амалӣ мекунад; мақомоти гумрук мустақил мебошад; дорои низоми ба худ хос аст; фаъолияти иҷроивӣ амридхиро амалӣ мекунад; фаъолияти он хусусияти зериконунӣ дорад; мақомоти ҳарбикунонидашуда аст; дорои аломати фарқкунанда аст; дорои шаклҳои махсуси фаъолияти худ аст; ба ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ мусоидат мекунад; баҳри таъмини амнияти иқтисодӣ фаъолият мекунад².

Қайд намудани ба маврид аст, ки махсусиятҳои мақомоти гумрук аз мафҳуми он, ки дар Кодекси гумруки ҚТ таҷассум гардидааст, бармеояд. Тибқи кодекси зикргардида мақомоти гумрук мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ буда, ҳимояи истиқлолият, амнияти иқтисодии ҚТ, риояи ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии ҚТ таъмин менамоянд³. Аз ин мафҳум чунин хусусиятҳои мақомоти гумрук аён мешаванд: мақомоти давлатӣ мебошад; мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аст; таъминкунандаи ҳимояи истиқлолият ва амнияти иқтисодии кишавар мебошад; таъминкунандаи риояи ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии ҚТ аст.

Мақомоти гумруки ҚТ мазмун ва табиати ба худ хос дорад, ки аз ташкил ва моҳияти фаъолияти он бармеояд. Тавре маълум аст, мақомоти гумрук пеш аз ҳама мақомоти давлатӣ аст, ки ин ифодагари маблағгузорӣ гардидани мақомоти мазкур аз буҷети давлатӣ аст. Мақомоти гумрук ҳамчун мақомоти давлатӣ дар низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия қарор гирифтааст, ки дар умум дорои хусусиятҳои мақомоти мазкур, ба монанди хусусияти махсуси ташкил (дар шакли ташкилӣ-ҳуқуқии муайян ва низоми дахлдор ташкил гардидан) ва

¹Ниг.: Хрусталева Д.А. Административно-правовой статус таможенных органов Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2012. – С. 16.

²Ниг.: Соилов З.М. Идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти маъмурӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... докт. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – С. 247-250; Соилов З.М.К вопросу о специфике таможенных органов Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. - №2/6 (210). – С. 261-264.

³ Кодекси гумруки ҚТ аз 3 декабри соли 2004, №62.// Махзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.11.2025 с.).

фаъолият (фаъолияти иҷроиявӣ-амрдиҳӣ, контролӣ-назоратӣ, расмиётӣ-маъмурӣ ва ғайра) мебошад. Дар ин замина, мақомоти гумрук ҳамчун мақомоти идоракунии давлатӣ маҳсуб меёбад, ки функцияҳои идоракунии давлатиро (иттилоот, банақшагирӣ, танзим, контрол ва назорат, ҳисобот ва дигар) амалӣ мекунад. Ба таври мушаххас, мақомоти гумрук идоракунии давлатиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ амалӣ менамояд¹.

Махсусияти мақомоти гумрукро аз лиҳози самти фаъолияти он низ метавон муайян намуд. Яъне, мақомоти гумрук фаъолиятро ҷиҳати ситонидани пардоштҳои гумрукӣ амалӣ намуда, дар ин замина буҷети давлатиро ғанӣ мегардонад. Фаъолияти мазкур ҳамчун фаъолияти (функцияи) фискалӣ муайян гардида, ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти мақомоти мазкур маҳсуб меёбад². Дар алоқамандӣ бо ин, гуфтан ҷоиз аст, ки яке аз махсусияти мақомоти гумрук маҳз амалисозии фаъолияти фискалӣ буда, дар ин замина ба ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Самти дигари фаъолияти мақомоти гумрук, ки вобаста ба он махсусияти дигари мақомоти мазкурро метавон муайян намуд, ин амалисозии фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ мебошад. Мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад, ки фаъолияти он ҳамзамон баҳри ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии ҳуқуқвайрониҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ равона мегардад. Мақомоти мазкур шаклҳои муайяни фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ, ба монанди таҳқиқ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва амалҳои таъхирнопазири тафтишоти пешакиро амалӣ менамояд. Вобаста ба ин, махсусияти мақомоти гумрук дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ будани он аст.

Ҳамин тариқ, махсусияти умумии мақомоти гумрукро метавон ба таври зайл муайян намуд: -мақомоти гумрук мақомоти ҳокимияти иҷроия (мақомоти идоракунии давлатӣ) буда, дар низоми он қарор дорад; -мақомоти гумрук ба доираи мақомоти дорои салоҳияти махсус шомил мебошад, ки фаъолияти он ба самти мушаххас, яъне бо фаъолияти гумрукӣ алоқаманд аст; -мақомоти гумрук дар доираи низоми ба худ хос (мақомои ваколатдори давлатӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, раёсатҳои минтақавии гумрукӣ, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ) фаъолият менамояд; - мақомоти гумрук механизми таъминкунандаи буҷети давлатӣ мебошад, ки ситонидани пардохтҳои

¹Ниг.: Исакова А.А. Государственное управление в таможенной сфере // Экономика и социум. – 2014. - №4 (13). – С. 207.

² Ниг.: Табаков, А.В. Фискальная функция – основное направление деятельности таможенных органов или смысл их существования // Ученые записки СПб филиала РТА. – 2014. – №3 (51). – С. 43.

дахлдорро аз ҳисоби иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ таъмин менамояд (фаъолияти фискалӣ); - мақомоти гумрук фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавиро амалӣ менамояд, ки дар заминаи амалисозии ваколатҳои дахлдор чиҳати ошкор, пешгирӣ ва бартараф намудани ҷиноятҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар дар соҳаи гумрук ба роҳ монда мешавад, ҳамчунин мақомоти мазкур хусусияти ҳарбикунонидашударо доро мебошад; - мақомоти гумрук механизми таъминкунандаи амнияти миллӣ, махсусан иқтисодии кишвар аст.

Тавре аз гуфтаҳои боло маълум гардид, аз мазмуни қонунгузории кишвар ва ҳамзамон фаъолияти мақомоти гумрук бармеояд, ки таъиноти мақомоти мазкур бо таъмини амнияти иқтисодии кишвар алоқаи ногустастанӣ дорад. Яке аз сарчашмаҳои ба вуҷуд омадани таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ ин таҳдидҳои бо воридоти молу маҳсулот алоқаманд мебошад. Яъне, тавассути қочоқ¹, бидуни назорати гумрукӣ ва барасмиятдарории гумрукӣ ба қаламрави кишвар ворид намудани ашё ва маҳсулот, аз ҷумлаи таҳдидҳо ба иқтисоди кишвар ва амнияти он аст, ки метавонад ба бозори ватанӣ таъсири манфӣ расонида, ба зуҳури падидаҳои рақобати носолим, фаъолияти инҳисорӣ (монополӣ) ва ғайра оварда мерасонад. Ҳамзамон, чунин таҳдидҳо ба буҷети давлатӣ таъсир расонида, ба коҳиши воридшавии маблағҳо ба он, ки дар заминаи ситонидаи пардохтҳои дахлдор аз ҳисоби иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ муайян гардидаанд, равона мегардад. Дар баробари ин, таҳдидҳои номбурда оқибатҳои дигарро низ дар пай мегузорад, ки дар умум фазои иқтисодии кишварро носолим мегардонад. Аз ҷумла, кам гардидани иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ, хусусан иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, нобоварии субъектони фаъолияти иқтисодӣ ба фаъолияти мақомоти давлатӣ, коҳиши сармояи хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ ва ғайра. Бинобар ҳамин, барои пешгирии чунин ҳолатҳо, ки ҳамчун таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии кишвар унвон гирифтаанд, нақши мақомоти гумрук муҳим ва аввалиндараҷа буда, фаъолияти он маҳз бо ин раванд алоқаманд аст.

Зикр намудан зарур аст, ки амнияти иқтисодӣ пеш аз ҳама унсури умумии низоми амнияти миллии кишварро ташкил дода², ҳамчунин

¹ Қочоқ ҳамчун таҳдид ба амнияти иқтисодии кишвар дар алоқамандӣ бо фаъолияти мақомоти гумрук қарор дорад, ки ҳамчун ҷиноят муқаррар гардидааст ва он бевосита на танҳо ба соҳаи иқтисодӣ таҳдид мекунад, ҳамчунин ба амнияти умумимиллии давлат низ хавфу хатар эҷод менамояд. Ниг.: Боталова М.Е., Приходько В.С. Контрабанда как угроза экономической безопасности // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2023. - №4. – С. 42

² Қонуни ҶТ «Дар бораи амният», аз 28 июни соли 2011, №721. // Махзани мутамааркази иттилооти ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.11.2025 с.).

ифодагари тавсифи сифатии низоми иқтисодии давлат аст¹, ки фаъолияти самаранок бо суботро аз мақомоти гумрук тақозо менамояд. Дар ин замина гуфтан мумкин аст, ки таъмини амнияти иқтисодӣ аз ҷониби мақомоти гумрук моҳиятан саҳмгузорӣ дар таъмини амнияти миллий аст. Ҳамчунин, бояд гуфт, ки тамоми тадбириҳо, ки барои таҳким ва устувории фаъолияти мақомоти гумрук равона мегарданд, дар умум бо баланд бардоштани сифатнокии таъмини амнияти иқтисодии кишвар алоқаманд буда, дар ин замина масъалаҳои дигар (афзоиши гардиши савдои хориҷӣ ва зиёд гардидани даромади буҷети давлатӣ) хусусияти мусбиро дар худ касб мекунад².

Мақомоти гумрук ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодии кишвар шаклҳои муайяни фаъолятро амалӣ менамояд. Тибқи арзёбиҳои илмӣ мақомоти гумрук тавассути амалисозии иҷроӣ функцияҳои чун фискалӣ, танзимӣ ва ҳуқуқмуҳофизавӣ дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар иштирок меварзад³. Дар воқеъ, андешаи мазкур қобили қабул буда, тавассути функцияҳои мазкур амнияти иқтисодии кишвар аз ҷониби мақомоти гумрук таъмин мегардад.

Мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ дар шароити муосир эътироф мегардад, ки хусусияти фаъолият ва таъиноти он дар ин самт ҷойгоҳи хоссаро ишғол менамояд. Дар алоқамандӣ бо ин, мақомоти гумрук дорои як қатор махсусиятҳо мебошад, ки онро ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодии кишвар тавсиф дода, тафовути онро аз субъектҳои дигар нишон медиҳад. Тавре дар боло маълум гардид, мақомоти гумрук ҳамчун мақомоти давлатӣ дар умум махсусиятҳои худро доро аст, аммо бо дарназардошти он, ки дар таъмини амнияти иқтисодӣ ба таври фаъол ширкат меварзад ва субъекти муҳим дар ин раванд махсус меёбад, махсусиятҳои хосро дар худ таҷассум менамояд. Бо ҳамин мазмун, ба мақсад мувофиқ аст, ки махсусиятҳои мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодии кишвар муайян карда шаванд.

¹ Ниг.: Ахмедзянов Р.Р., Зотов И.В. Роль таможенных органов в обеспечении экономической безопасности стран ЕАЭС // Вестник Академии знаний. – 2022. - №50 (3). – С. 42.

² Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки ҚТ барои солҳои 2025-2029. Бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 28 март соли 2025, №222 тасдиқ гардидааст. // Махзани мутамааркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шабли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 09.11.2025 с.).

³ Ниг.: Лаптев Р.А., Коварда В.В., Болычева Е.А. Исследование роли таможенных органов стран ЕАЭС в обеспечении экономической безопасности национальных государств и интеграционного объединения в целом // Вестник Евразийской науки. – 2021. - №2. Речаи дастрас: : <https://esj.today/PDF/48ECVN221.pdf> (санаи муроҷиат: 08.11.2025 с.)

Аввалан, таъиноти мақомоти гумрук худ бо таъмини амнияти иқтисодии кишвар иртиботи зич дорад. Таҷрибаи ташкил ва фаъолияти мақомоти гумрук дар кишварҳои дунё нишон медиҳад, ки ҳадафи умумии мақомоти мазкур дар онҳо маҳз бо таъмини амнияти иқтисодӣ алоқаманд аст. Мақомоти гумрук дар доираи фаъолияти худ ба танзими фаъолияти иқтисоди хориҷӣ мусоидат намуда¹, дар маҷмуъ амнияти иқтисодии кишварро таъмин менамояд. Ин махсусияти мақомоти гумрук бо назардошти мақсади ташкил ва фаъолияти он аст, ки ин ҳам бошад, таъмини амнияти иқтисодӣ мебошад. Метавон гуфт, ки ҳадафи асосӣ ва аввалиндараҷаи мақомоти гумрук ин таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Тавре қайд гардид, аз мафҳуми расмӣ мақомоти гумрук, ки да қонунгузории ҚТ муқаррар гардидааст, ки таъиноти мақомоти мақомоти гумрук бевосита бо таъмини амнияти иқтисодии кишвар алоқаманд аст. Ҳамчунин, тибқи Кодекси гумруки ҚТ яке аз вазифаҳои мақомоти гумруки кишвар таъмини амнияти иқтисодӣ муайян гардидааст, ки вазифаҳои дигари барои он муқарраргардида дар маҷмуъ баҳри таъмини амнияти иқтисодӣ равона мегардад.

Ҳамзамон, мақомоти гумрук ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодии кишвар, ки ҳамчун ҳадафи асосии он маҳсуб меёбад, як қатор ҳадафҳои дигарро доро мебошад, ки ҷанбаи иқтисодӣ ва функционалиро доро мебошанд. Чунончи, баланд бардоштани самаранокии танзими фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ташаккули шароит барои устувории фазои савдои беруна, ташкили фишангҳои муосири танзим ва назорати гумрукӣ ва ғайра². Ҳадафҳои мазкур хусусияти мушаххас дошта, дар умум ба таъмини амнияти иқтисодии кишвар мусоидат менамоянд.

Дуюм, мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодии кишвар дар татбиқи сиёсати гумрукии муайяннамудаи кишвар ифода мегардад. Тибқи Кодекси гумруки ҚТ яке аз вазифаҳои мақомоти гумрук иштирок дар таҳияи сиёсати гумрукӣ ва амалӣ намудани ин сиёсат мебошад³. Сиёсати гумрукӣ асосан бо танзими фаъолияти иқтисодӣ ва дар ин замина бо таъмини амнияти иқтисодии кишвар алоқаманд аст. Тамоми кишварҳои дунё бо мақсади

¹Ниг.: Давлатов Х.М. Мавқеи мақомоти гумрук дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар дар шароити муосир // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини бехатарии иқтисодӣ / Маҷмуаи маводҳои конф. байн. илмӣ-амалӣ. – Душанбе: ДДМИТ, 2024. – С. 45.

²Ниг.: Ворона А.А. Роль таможенных органов в обеспечении экономической безопасности государства в новых условиях // Международный журнал гражданского и торгового права. – 2022. - №1. – С. 18.

³ Кодекси гумруки ҚТ, аз 3 декабри соли 2004, №62. //Махзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.11.2025 с.).

танзими фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, рушди иқтисоди миллӣ, таъмини амнияти иқтисодии кишвар ва ташкили дурусти фазои гумрукӣ ду намуди сиёсати гумрукӣ – протекционистӣ ва фритредерство барои худ муайян кардаанд¹. Чунин сиёсатро ҳамчунин сиёсати гумрукии кишварҳо низ эътироф мекунам. ҚТ асосан сиёсати фритредерство (савдои озод) муайян намудааст, ки фаъолияти озоди иқтисодиро ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, махсусан воридоти озоди мол ва манъи ҳар гуна монеагӣҳо, ки ин равандро халалдор менамояд, кафолат медиҳад. Бинобар ҳамин, махсусияти фаъолияти мақомоти гумрук дар татбиқи сиёсати гумрукии муайяннамудаи давлатӣ ифода мегардад, ки дар умум ба таъмини амнияти иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Сеюм, мақомоти гумрук тавассути шаклҳои муайяни фаъолияти худ амнияти иқтисодии кишвар таъмин менамояд. Фаъолияти мақомоти гумрук дар шаклҳои муайян, ба монанди фаъолияти фискалӣ, танзимӣ, ҳуқуқмуҳофизавӣ, назоратӣ ва ғайра. ба роҳ монда мешавад. Шаклҳои фаъолияти мақомоти мазкур дар доираи амалисозии ваколатҳои он сурат мегирад. Тибқи арзёбии илмӣ мақомоти гумрук ба мазмуни умумӣ ду намуди ваколатҳо – ваколатҳо дар соҳаи иқтисодӣ (танзими гумрукию тарифӣ, фаъолияти фискалӣ, назорати гумрукӣ ва асър) ва ваколатҳои оид ба таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, қонуният ва амнияти иқтисодиро (ваколатҳои ҷимоявӣ) амал мекунад². Мушаххасан бошад, мақомоти мазкур ваколатҳои маъмурӣ, оид ба ситонидани пардохтҳои гумрукӣ, назоратӣ, ҳуқуқмуҳофизавӣ, дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ, иттилоотӣ-машваратӣ ва ташкилиро ба амал мебарорад³. Дар ҳолати дигар бошад, шаклҳои фаъолияти мақомоти гумрук ва махсусияти он дар умум бо вазифаҳои мақомоти мазкур алоқаманд гардидааст. Дар сарчашмаи илмӣ иброз мегардад, махсусияти вазифаҳои мақомоти гумрук дар вазифаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқмуҳофизавӣ таҷассум мегардад. Фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ бевосита бо таъмини амнияти давлатӣ, аз ҷумла амнияти иқтисодии он алоқаманд аст. Вазифаҳои иқтисодӣ бошад, бо ғанӣ гардонидани даромадҳои давлатӣ ва ҷимояи манфатҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ,

¹Ниг.: Соибов З.М. Асари ишорашуда. – С. 67.

²Ниг.: Булатов А.К. Таможенные органы Российской Федерации: административно-правовой статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С. 20.

³ Ниг.: Соибов З.М. Административно-правовые основы организации и деятельности таможенных органов Республики Таджикистан: дис. ... канд юрид. наук. – Душанбе, 2017. – С. 132-133; Ҳамон кас. К вопросу о полномочиях и задачах таможенных органов Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – Душанбе, 2017. - №2 (18). – С. 63-64.

ки дар заминаи муқаррар намудани маҳдудиятҳо, квотаҳо ва тарифҳо сурат мегирад, рабт дорад¹.

Агар ба мазмуни фаъолияти мақомоти гумрук ва шаклҳои амалисозии он назар афканда шавад, онҳо дар робита бо таъмини амнияти иқтисодӣ қарор дорад. Яке аз андешаҳои боло, ки ваколати таъмини амнияти иқтисодиро дар алоҳидагӣ муайян намуда, онро ба гурӯҳи ваколатҳои ҷимоявӣ шомил кардааст, ба таъинот ва мазмуни мақомоти гумрук номувофиқ буда, мақомоти гумрук ба таври мушаххас ваколати алоҳида ва бевоситаро дар соҳаи таъмини амнияти иқтисодӣ доро намебошад. Аксар ваколатҳои он, ки фаъолияти мақомоти мазкурро таҷассум менамояд, ба таври мақсаднок баҳри таъмини амнияти иқтисодии кишвар равона мегардад. Бинобар ҳамин, дар заминаи ваколатҳои пешбининамудаи қонунгузории мақомоти гумрук шаклҳои фаъолияти мақомоти гумрукро вобаста ба таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: шаклҳои фаъолияти мақомоти гумрук, ки бевосита ба таъмини амнияти иқтисодӣ равона гардидаанд (фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ) ва шаклҳои фаъолияти мақомоти гумрук, ки ба таъмини амнияти иқтисодӣ мусоидат мекунанд (фаъолияти танзими гумрукию тарифӣ, фискалӣ ва ғайра).

Чорум, мақомоти гумрук тадбирҳои маъмурӣ-ҳуқуқиро ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодӣ татбиқ менамояд, ки аз ҷумлаи махсусиятҳои дигари мақомоти мазкур маҳсуб меёбад. Аз мазмуни қонунгузории ҚТ бармеояд, ки мақомоти гумрук тадбирҳои маъмурӣ-ҳуқуқиро ба мисли, танзими тарифию гумрукӣ, расмиётию маъмурӣ, контролӣ ва назоратӣ ва ғайра амалӣ менамояд. Чунончи, яке аз тадбирҳои мазкур, ки баҳри таъмини қонуният дар фаъолияти мақомоти номбурда равона мегардад, ин татбиқи назорати гумрукӣ мебошад. Назорати гумрукӣ ҳамчун тадбири маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар шаклҳои пешбинигардида сурат гирифта, дар маҷмӯъ ба таъмини риояи муқаррарот ва талаботи қонунгузорӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ равона мегардад, ки заминаи асосӣ ва муҳим барои таъмини амнияти иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Ё ин ки татбиқи тадбирҳои танзими гумрукию тарифӣ ба ҷимояи бозори дохилӣ, манфиатҳои иқтисодии кишвар, дастгирии субъектони фаъолияти иқтисодии ватанӣ ва ғайра равона мегардад, ки ба мазмуни том инъикосгари таъмини амнияти иқтисодии кишвар мебошад.

Панҷум, фаъолияти мақомоти гумрук бо пешгирии таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ алоқаманд аст. Ин махсусияти мақомоти гумрук

¹ Ниг.: Тупицына Е.А. Понятие таможенных органов РФ, основные функции и характерные особенности таможенных органов РФ // Вопросы студенческой науки. – 2019. - №9 (37). – С. 184.

ифодагари он аст, ки мақомоти гумруки тавассути самти муҳимми фаъолияти худ, яъне фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ таҳдидҳо ба амнияти иқтисодиро пешгирӣ менамоянд. Бояд гуфт, ки таъмини амнияти иқтисодӣ ба таври бевосита бо фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавии мақомоти гумрук ва тавсифи он ҳамчун мақомоти ҳифзи ҳуқуқ алоқаманд аст. Тавре зикр гардид, шаклҳои фаъолияти мақомоти гумрук гуногун мебошад ва аксари онҳо дар маҷмӯъ бо таъмини амнияти иқтисодии кишвар рабт доранд. Аммо, амалӣ намудани фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ самти мушаххас ва бевоситаи таъмини амнияти иқтисодӣ, хусусан пешгирии таҳдидҳо ба он аз ҷониби мақомоти гумрук ба ҳисоб меравад. Дар заминаи фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ мақомоти гумрук ҷинойтҳо ва ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукиро ошкор, пешгирӣ ва бартараф менамояд. Амалияи мақомоти гумруки ҚТ нишон медиҳад, ки аз ҷониби он доираи зиёди қонуншиканиҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ ошкор мегарданд. Таҳлили фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи мақомоти гумруки ҚТ дар самти мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ нишон медиҳад, ки дар нӯҳ моҳи соли 2025 дар маҷмӯъ 3880 ҳолати ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ ба қайд гирифта шудааст (соли 2024 – 3334 ҳолат), ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта 546 ҳолат зиёд мебошад. Ин нишондод аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳолатҳои ҳуқуқвайронкуниҳои гумрукӣ зиёд гардидааст, ки дар сурати ошкор нагардидани онҳо метавонистанд ба амнияти иқтисодии кишвар зарари дахлдор расонанд. Махсусан, нӯҳ моҳи соли 2025 аз ҳисоби умумии ҳуқуқвайронкуниҳои бақайдгирифташуда, 45 ҳолат ба ошкор намудани ҷинойт мансуб мебошад, ки аз миёни онҳо 28 ҳолати ҷинойт бо моддаи 289 Кодекси ҷинойтии ҚТ, яъне қочоқ ошкор ва ба қайд гирифта шудааст.

Ҳамзамон, дар нӯҳ моҳи соли 2025 3835 ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ошкор гардидааст, ки дар муқоиса ба ҳамин давраи соли гузашта 546 парванда зиёд аст.

Натиҷаи дар боло зикршудаи мақомоти гумрук ифодагари он аст, ки дар пешгирии таҳдидҳо ба амнияти иқтисодии кишвар нақши мақомоти гумрук тавассути амалинамоии фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавии худ муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши мақомоти гумрук боло рафта, он ба ҳайси механизми устувории бучети давлатӣ ва ҳимояи ҳукуку манфиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, таъмини ҳимояи амнияти иқтисодии кишвар, тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти давлатӣ баромад мекунад. Мақомоти гумрук дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар ҷойгоҳи хоссаро ишғол намуда, махсусиятҳои зикршуда гувоҳи нақши фаъол доштани мақомоти мазкур дар раванди номбурда мебошад, ки дар сатҳи дахлдор тафовути онро аз субъектҳои дигари таъмини амнияти иқтисодӣ таҷассум менамояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 декабри соли 2004, №62. / Махзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 01.11.2025 с.).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният», аз 28 июни соли 2011, №721. / Махзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.11.2025 с.).
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2025, №222 тасдиқ гардидааст. / Махзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 09.11.2025 с.).
4. Ахмедзянов Р.Р., Зотов И.В. Роль таможенных органов в обеспечении экономической безопасности стран ЕАЭС // Вестник Академии знаний. – 2022. - №50 (3). – С. 41-45.
5. Бакаева О.Ю. Правовое регулирование финансовой деятельности таможенных органов Российской Федерации: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Саратов, 2005. – 52 с.
6. Боталова М.Е., Приходько В.С. Контрабанда как угроза экономической безопасности // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2023. - №4. – С. 41-45.
7. Булатов А.К. Таможенные органы Российской Федерации: административно-правовой статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – 30 с.
8. Ворона А.А. Роль таможенных органов в обеспечении экономической безопасности государства в новых условиях // Международный журнал гражданского и торгового права. – 2022. - №1. – С. 17-22.
9. Давлатов Х.М. Мавқеи мақомоти гумрук дар таъмини амнияти иқтисодии кишвар дар шароити муосир // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини бехатарии иқтисодӣ / Маҷмуаи маводҳои конф. байн. илмӣ-амалӣ. – Душанбе: ДДМИТ, 2024. – С. 43-50.
10. Исакова А.А. Государственное управление в таможенной сфере // Экономика и социум. – 2014. - №4 (13). – С. 206-208.
11. Лаптев Р.А., Коварда В.В., Болычева Е.А. Исследование роли таможенных органов стран ЕАЭС в обеспечении экономической безопасности национальных государств и интеграционного объединения в целом // Вестник Евразийской науки. – 2021. - №2. Речаи дастрас: : <https://esj.today/PDF/48ECVN221.pdf> (санаи мурочиат: 08.11.2025 с.).
12. Соибов З.М. К вопросу о специфике таможенных органов Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. – 2016. - №2/6 (210). – С. 261-264.

13. Соибов З.М. К вопросу о полномочиях и задачах таможенных органов Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – Душанбе, 2017. - №2 (18). – С. 61-69.

14. Соибов З.М. Административно-правовые основы организации и деятельности таможенных органов Республики Таджикистан: дис. ... канд юрид. наук. – Душанбе, 2017. – 178 с.

15. Соибов З.М. Идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти маъмурӣ-ҳуқуқӣ: дис. ... докт. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 446 с.

16. Сорокина М. Таможенные органы Российской Федерации (понятие признаки) // Власть. – 2009. - №4. – С. 65- 68.

17. Табаков А.В. Фискальная функция – основное направление деятельности таможенных органов или смысл их существования // Ученые записки СПб филиала РТА. – 2014. – №3 (51). – С. 43-55.

18. Тупицына Е.А. Понятие таможенных органов РФ, основные функции и характерные особенности таможенных органов РФ // Вопросы студенческой науки. – 2019. - №9 (37). – С. 184-187.

19. Хрусталева Д.А. Административно-правовой статус таможенных органов Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2012. – 29 с.

Соибов З.М.

Човиди З.

Фишурда

Махсусияти мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъмини амнияти иқтисодӣ

Мақомоти гумрук дар низомии мақомоти идоракунии давлатӣ ҳамчун мақомоти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ муайян гардидааст. Зеро, фаъолияти он бо интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт тавассути сарҳати гумрукӣ, дар маҷмӯъ бо фаъолияти иқтисоди хориҷӣ алоқаманд. Бо дарназардошти ин, мақомоти гумрук дар баробари хусусиятҳои умумӣ, ҳамзамон дорои як қатор махсусиятҳои мебошад, ки бо таъмини амнияти иқтисодӣ рабт дорад. Дар мақолаи мазкур масъалаи махсусияти мақомоти гумрук ҳамчун субъекти таъминкунандаи амнияти иқтисодӣ баррасӣ гардидааст ва дар иртибот бо он андешаҳои муаллифӣ манзур гардидааст.

**Соибов З.М.
Джовиди З.**

Аннотация

Особенности таможенных органов как субъект по обеспечению экономической безопасности

Таможенные органы определяются, как органы, обеспечивающие экономической безопасности в системе органов государственного управления. Так как, его деятельность связана с перемещением товаров и транспортных средств посредством таможенной границы, в целом внешнеэкономической деятельности. С учётом этого, таможенные органы наряду с общими признаками, в то же время имеют ряд особенностей, которые связаны с обеспечением экономической безопасности. В данной статье рассматривается вопрос особенностей таможенных органов как субъекты по обеспечению экономической безопасности и излагаются авторские мнения в связи с этим.

**Soibov Z.M.
Jovidi Z.**

The summary

**Peculiarities of customs authorities as a subject for ensuring
economic security**

Customs authorities are defined as bodies that ensure economic security within the system of government bodies. Their activities are related to the movement of goods and vehicles across customs borders, and to foreign economic activity in general. Given this, customs authorities, along with their common characteristics, also have a number of specific features related to economic security. This article examines the specific features of customs authorities as economic security entities and presents the author's opinions on the matter.

Муқарризи мақола Маҳмудов И. Т. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

УДК: 347. 8. 336. 334

Исмонализода С.И*.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢИ КАФОЛАТИ БОНКӢ

Калидвожаҳо: замонат, кафолати мустақил, кафолати бонкӣ, падидаи кафолати бонкӣ, таркиби субъектони кафолати бонкӣ, кафил, принсипал, бенефитсиар, муносибатҳо вобаста ба кафолати бонкӣ,

* Ассистенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

танзими ҳуқуқӣ, барасмиятдарории кафолати бонкӣ, кафолати бонкии электронӣ, бастанӣ шартномаӣ кафолати бонкӣ, ба тариқи электронӣ.

Ключевые слова: поручительство, независимая гарантия, банковская гарантия, явление банковской гарантии, субъектный состав банковской гарантии, принципал, бенефициар, отношения по банковской гарантии, правовое регулирование, оформление банковской гарантии, электронная банковская гарантия, заключение договора банковской гарантии в электронном виде.

Key words: guarantee, independent guarantee, bank guarantee, phenomenon of a bank guarantee, subject composition of a bank guarantee, principal, beneficiary, bank guarantee relations, legal regulation, execution of a bank guarantee, electronic bank guarantee, conclusion of a bank guarantee agreement in electronic form.

Тибқи моддаи 425 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд -КМ ҚТ), дар асоси кафолат - кафил бо хоҳиши шахси дигар (принсипал) уҳдадориро ба зимма мегирад, ки ба шахси сеюми нишондодаи он (бенефитсиар) маблағи пулии муайянро мувофиқи шартҳои уҳдадорӣ додаи кафил, сарфи назар аз воқеияти уҳдадорӣ бо кафолат таъминшуда, диҳад.

Мафҳуми додашуда ба мафҳуми кафолати бонкие, ки дар моддаи – 2 юми Қоидаҳои умумии Палатаи байналмилалӣ савдо оид ба кафолати бонкие, ки соли 1992 таҳия гардидааст, монанд аст. Қоидаҳои мазкур, ки дар таҷрибаи байналмилалӣ бонкӣ ва тичоратӣ ба сифати одатҳои ҳуқуқӣ муайян гардидааст, асоси институти ҳуқуқи кафолати бонкӣ дар қонунгузори ҚТ мебошад.

Кафолати бонкӣ- нисбатан тарзи нави таъмини иҷрои уҳдадорӣ дар амалияи ҷаҳонӣ ва хусусан дар амалияи молиявии Тоҷикистон мебошад. Тарзҳои гуногуни таъмини иҷрои уҳдадорӣ мавҷуд мебошанд, ки барои устувор ва босурат намудани мубодилаи маданӣ зарур мебошад. Институти тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ аз замонҳои ҳуқуқи римӣ дар ҳуқуқи маданӣ маълум аст. Падидаи таъмини иҷрои уҳдадорӣ барои ҳавасмандгардонии қарздор ҷиҳати иҷрои матлуби уҳдадорӣ худ оид ба уҳдадорӣ асоси таъин гардида, дар сурати аз ҷониби ӯ иҷро накардани уҳдадорӣ худ ҳамчун воситаи қонеъгардонии манфиатҳои кредитор хизмат мекунад¹.

Аммо вобаста ба кафолати бонкӣ метавон қайд намуд, ки он институти муосири ҳуқуқи маданӣ буда, баръакс дигар тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ, таърихи қадима надорад. Кафолати бонкӣ дар ибтидо дар соҳаи савдои беруна бавҷуд омадааст, чунки он аввалин маротиба дар соҳаи мунсибатҳои байналмилалӣ молиявӣ – кредитӣ

¹Ниг.: Ҳуқуқи уҳдадорӣ. Воситаи таълимӣ. Ҳайати муаллифон. // Зери таҳрири проф. Ғаюров Ш.К. - Душанбе: Сино, 2018. - С. 97.

мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар солҳои 60 – уми асри XX - суръати ҳамкориҳои байналмилалӣ тадричан афзоиш ёфта, боиси бастанӣ шартномаҳои зиёди савдои хориҷӣ гардида буд. Аз ин ру, хангоми бастанӣ шартномаҳо бо шарикони хориҷӣ, тавакали иҷро нагардидани уҳдадорӣҳое, ки тарафҳо бар души худ гирифтаанд меафзояд, ки бо гуногунии низомҳои ҳуқуқи кишварҳо, аз як дигар дур будани ҳудуди кишварҳо, зуд тағирёбанда будани вазъияти сиёсии кишварҳо шарҳ дода мешавад. Авалин маротиба кафолати бонкӣ дар муомилоти тиҷоратии Штатҳои Муттаҳидаи Америка ба вуҷуд омадааст.

Тиҷорат ва қарзҳои бонкӣ, гирифтани кафолатҳои шахсони сеюмро тақозо мекунад. Аммо боз як хизматрасони боэътимод низ ҳаст, ки ширкатҳои ботаҷриба аз он ғаёлона истифода мебаранд. Сухан дар бораи кафолати бонкӣ – яке аз василаҳои маъмултарин ва васеъ истифодашавандаи амалиёти муомилоти ҳуҷҷатӣ дар байни мизоҷон дар ғаёлияти иқтисодӣ дар қаламрави кишварамон ва ҳам дар тиҷорати хориҷии мизоҷон меравад.

Кафолати бонкӣ ваъдаи хаттии бонк дар бораи пардохт ба бонки дигар, ширкат ё ягон каси дигар дар асоси шартнома, қарз ё таъминоти қарз ба шахси сеюм дар сурати иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ мебошад. Ин воситаи мувофиқест барои муомила бо шарикон.

Кушодани кафолати бонкӣ дар ҚСҚ «Бонки Эсхата», новобаста аз намуди кафолати бонкӣ аз гарав ё замонат то 12%-и солонаро ташкил медиҳад, ки чунин номгуи кафолатҳоро пешниҳод менамояд: кафолати пардохт; кафолати баргардонидани маблағи пешпардохт; кафолати иҷрои уҳдадорӣҳои шартномавӣ; кафолати иштирок дар пешниҳоди тендерӣ (кафолати тендерӣ); кафолатҳои гумрукӣ.

Тибқи маълумотҳои оморӣ, ҚСҚ «Бонки Эсхата» ҳамасола беш аз 200 кафолати бонкиро ба манфиати ширкатҳои мухталиф, аз ширкатҳои пешрафтаи брендӣ дар хориҷи кишвар то истеҳсолкунандагони маҳсулот, брокерҳо, агентҳои барои фурӯши ҳамлу нақли ҳавоӣ ва дигар хизматрасониҳо дар Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Талабот ба кафолати бонкӣ ҳар сол меафзояд. Ин хизмат дар байни харидорон, истеъмолкунандагон, молрасонҳо, муштарӣён ва пудратчиён маъруфияти бештареро пайдо карда истодааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки ҚСҚ «Бонки Эсхата» ба рӯйхати он бонкҳои ҚТ дохил карда шудааст, ки ҳуқуқи ба манфиати мақомоти гумрук додани кафолати гумрукиро дорад, ки ин ба осон шудани муомилоти гумрукӣ мусоидат мекунад.

Падидаи кафолати бонкӣ дар шакли кунунӣ барои қонунгузориҳои маданияи ҚТ зухуроти нисбатан нав ба ҳисоб меравад. Қаблан кафолати бонкӣ, дар доираи қонунгузориҳои маданӣ ҳамчун намуди шартномаи замонат ба ҳисоб мерафт. Кафолати бонкӣ феълан бо замонат умумияти

зиёдро надорад. Ғайр аз он, дар байни дигар тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ, кафолати бонкӣ бо хусусиятҳои ба худ хос, таркиби субъектии махсуси худ ва мазмуни робитаҳои ҳуқуқиаш мавқеи муайяно соҳиб аст³.

Кафолати бонкӣ аз замонат бо нишонаҳои зеринаш тафовут дорад: бо надоштани хусусияти аксессуарӣ; бо асоси бавҷудой; бо барасмиятдарории муносибатҳо; кафолати бонкӣ, бо қонун ва шартнома асоснок гардонида мешавад, замонат бошад, бо шартнома.

Муносибатҳо вобаста ба кафолати бонкӣ тариқи додани ҳуҷҷате, ки шароити додани кафолат ва дурустии сарчашмаи онро муайян менамояд, барасмият дароварда мешавад. Муносибатҳо вобаста ба замонат бошад, тариқи шартномае, ки дар шакли хаттӣ байни қарздор аз рӯи уҳдадорӣ асосӣ ва зомин баста мешавад, расмӣ мегардад.

Агар мутобиқи шартномаи замонат, ба ҳайси зомин ҳамагуна субъекти ҳуқуқи маданӣ дар доираи қобилияти ҳуқуқдорӣ амалкунӣ баромад намояд, пас дар кафолати бонкӣ бонкҳо, дигар ташкилотҳои қарзӣ, ки аз ҷониби бонки миллии иҷозатномаи кафолати бонкӣ дода шудааст, баромад карда метавонанд. Вобаста ба мазмуни уҳдадорӣ шахси таъминотро пешниҳод намуда бошад, пас уҳдадорӣ кафил ҳамавақт хусусияти пулӣ, уҳдадорӣ зомин бошад, ҳам пулӣ ва ҳам ғайрипулӣ дорад.

Б.М. Гонғало хусусиятҳои зерини кафолати бонкӣ хосро номбар менамояд: мустақилӣ, новобастагӣ аз уҳдадорӣ таъминшаванда, ҳатто агар дар кафолат иқтибос ба ин уҳдадорӣ ҷой дошта бошад; бебозхонд будан, яъне кафил ҳамоно вақте кафолатро бозхонд карда метавонад, ки агар ҷунин имконият дар он дарҷ шуда бошад; ногузирии ҳуқуқ дар он дида мешавад, ки ҳуқуқи талабот тибқи нисбати кафил дар сурате ҷой дошта метавонад, ки агар дар ҳуди кафолат нишон дода шуда бошад⁴; имконият, ки барои супоридани кафолат принципал ба кафил мукофотпулӣ медиҳад.

Ҳайати субъектиони кафолати бонкӣ кафил, принципал ва бенефитсиар мебошанд.

Ба сифати кафил танҳо бонк ва ё дигар ташкилоти кредитӣ ё суғуртавӣ баромад карда метавонад. Додани кафолати мазкур яке аз намудҳои хизматрасониҳои молиявӣ буда, дар асоси иҷозатномаи маъмурии Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ мегардад. Агар барои таъмини ягон намуд уҳдадорӣ “кафолати бонкӣ” аз ҷониби дигар

³Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.11.2025).

⁴ Ниг.: Гонғало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. – М., 2004.- С. 55.

субъектон (масалан, аз ҷониби шахсони ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ё худидоракунии маҳаллӣ ва дигарон) дода шавад, пас чунин кафолат безътибор дониста мешавад, чунки ин субъектҳо тариқи додани кафолат аз доираи қобилияти ҳуқуқии худ берун мебароянд.

Ба сифати принципал шахсе баромад менамояд, ки аз рӯи ягон намуди уҳдадорӣ шартномавӣ ҳамчун қарздор баромад мекунад⁵. Додани кафолати бонкӣ бо хоҳиши принципал сурат мегирад ва агар чунин хоҳиш мавҷуд набошад, пас чунин кафолат безътибор дониста мешавад.

Ба сифати бенефитсиар, кредитори принципал аз рӯи кафолати бонкии таъминшаванда баромад менамояд. Муносибатҳо вобаста ба кафолати бонкӣ метавонанд тариқи тартиб додани танҳо як ҳуҷҷат, ки аз ҷониби тарафҳо, яъне кафил ва бенефетсиар ва ҳатто принципал барасмият дароварда шаванд. Дар баробари ин, ҳуҷҷат на танҳо шартҳои кафолат, балки қоидаҳо доир ба муносибатҳои дутарафаи кафил ва принципалро низ метавонад дар бар гирад.

Уҳдадорӣ кафил бояд дар шакли хаттӣ барасмият дароварда шавад. Риоя накардани шакли хаттии кафолати бонкӣ ба ғайриимкон гардидани ҳаволасозӣ ба нишондоди шоҳидон оварда расонида, вале пешниҳод намудани далелҳои хаттӣ ва дигар далелҳоро истисно намесозад, - қайд менамояд С.В. Сарбаш⁶. Воқеан, аз нуқтаи назари амалӣ, кафолати бонкии шифоҳиро тасаввур намудан ҳам мушкил мебошад.

Аксарияти олимон, кафолати бонкиро аҳди яктарафа меҳисобанд⁷. Лекин бархе аз олимон ақидаи мазкурро ҷонибдорӣ намекунанд. Масалан, В.А. Хохлов чунин меҳисобад, ки “кафолати бонкӣ метавонад аҳди яктарафа, дутарафа ва бисёртарафа бошад, ҳамаи ин аз ҳолатҳои мушаххас ва аз муносибатҳои воқеӣ вобастааст”⁸. Бо чунин ақидаҳо розишудан мушкил аст, чунки кафолати бонкӣ

⁵ Ниг.: Гражданское право. Часть первая: Учебник // Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева.- М.: Юрист, 1997.- С. 435; Аванесова Г. Применение банковской гарантии и договора поручительства в банковской практике // Хозяйство и право.- 1996.- № 7.- С. 31.

⁶ Ниг.: Сарбаш С. В. Элементарная догматика обязательств: Учебное пособие / Исслед. Центр частн. права им. С. С. Алексеева при Президенте РФ, Рос. школа частн. права. — 2-е изд., стер. — М.: Статут, 2017.- С. 336.

⁷ Ниг.: Сборник образцов гражданско-правовых договоров (с комментариями). - М.: юрид. фирма «Контракт»; Инфра – М., 1997.- С. 37; Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Таджикистан. Части первой с использованием судебной практики / Авторский коллектив. - Душанбе, 2004.- С. 588.

⁸ Ниг.: Хохлов В.А. Ответственность за нарушение договора по гражданскому праву. – М., 1997.- С. 170.

шартномаи дутарафа дар байни принципал ва кафил аст, ки тибқи он таваккали иҷро нашудани уҳдадорӣ пулӣ тақсим карда мешавад.

Барасмиятдарории муносибатҳо вобаста ба кафолати бонкӣ метавон тавассути ҳуҷҷати аз ҷониби кафил ва бенефитсиар ва ё кафил, бенефитсиар ва принципал басташуда, амалӣ намуд. Ба ақидаи Т.В. Богачев, асоси бавучудоии муносибатҳои ба кафолати бонкӣ вобаста, ин таркиби муракаби ҳуқуқӣ мебошад. “Пеш аз ҳама, бастанӣ шартнома байни принципал ва кафил оид ба пешниҳод кардани кафолати бонкӣ зарур аст. Баъдан, супоридани кафолати бонкӣ, ки ҳамчун аҳди яктарафа баромад менамояд, зарур ҳисобида мешавад”⁹- қайд менамояд муаллиф.

Воқеан аз таҳлили меъёрҳои Кодекси маданӣ, ки ба кафолати бонкӣ бахшида шудаанд, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки пеш аз додани кафолати бонкӣ, созишномаи байни кафил ва принципал бояд ҷой дошта бошад. Тавре, ки аз моддаи 437 КМ ҚТ бармеояд, кафолат баҳри иҷрои созишномаи кафил ва принципал дода мешавад.

Кафил ва принципал дар давраи ҳалли масъалаи ба пешниҳод намудани кафолат вобаста, эҳтимол доир ба ҳамаи паҳлӯҳои ҳуқуқ ва уҳдадориҳояшон гуфтушунид накунанд. Вале, мавҷуд набудани ҳуҷҷати хаттӣ ва ҳам пурра нишон надодани ҳуқуқу уҳдадориҳо, маъноӣ вучуд надоштани созишномаи байни кафил ва принципалро надорад¹⁰. Тавре, ки аз таҷриба бармеояд, мавҷуд набудани созишномаи хаттӣ байни принципал ва кафил маъноӣ безътибор будани уҳдадорӣ кафил дар назди бенефитсиарро надорад.

Кафолати бонкӣ одатан баҳри таъмини иҷрои уҳдадорӣ аллакай мавҷуд буда дода мешавад. Лекин, барои додани кафолат ҷиҳати дар оянда таъмин намудани уҳдадорӣ минбаъда, ягон маҳдудият ҷой надорад. Дар ин ҳолат, кафолати бонкӣ аз лаҳзаи бавучудоии уҳдадорӣ тавассути кафолат таъминшаванда, агар дар он муҳлати дигар муқаррар нагардида бошад, ба вучуд меояд. Аз руи қоидаҳои умумии тибқи моддаи 430 КМ ҚТ пешбинишуда, кафолат аз рӯзи дода шуданаш эътибор пайдо менамояд.

Додани кафолати бонкӣ, асоси бавучудоии муносибатҳои ҳуқуқӣ байни бонк ва ё дигар ташкилотҳои карзӣю суғуртавӣ ва кредитори шахси сеюм мебошад.

Дар баробари он, додани кафолати бонкӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ нави байни кафил ва қарздорро аз руи уҳдадорӣ таъмингардида (принципал), ба вучуд меорад.

⁹ Ниг.: Гражданское право. Часть первая: Учебник // Под ре. А.Г. Калпина, А.И. Масляева.- М.: Юристъ, 1997.- С. 435.

¹⁰ Ниг.: Гонгало Б.М. Асари ишорашуда. - С. 61.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ байни кафил ва бенефетсиар дорои мазмун ва хусусияти мураккаб мебошад.

Ҳангоми дар кафолати бонкӣ, ҷой доштани шартҳои зикршуда бенефетсиар ҳуқуқ дорад батаври хаттӣ аз кафил пардохт намудани маблағи пулии кафолат додашударо талаб намояд. Ба талаботи хаттӣ, бояд ҳуҷҷатҳои дар кафолат зикршуда замима карда шаванд. Ғайр аз он, бенефетсиар бояд аз ҷониби присипал вайрон гардидани уҳдадории асосиро, ки баҳри таъмини он кафолат дода шуда буд қайд намояд. Талаботи бенефетсиар ва ҳуҷҷатҳои ба он замимагардида, бояд аз ҷониби кафил дар муҳлати оқилона баррасӣ карда шавад.

Рад кардан аз қонёғардонии талабот танҳо дар ҳолатҳои зерин мумкин аст, агар: талабот ва ё ҳуҷҷатҳои замимагардида ба шартҳои кафолат ҷавобгӯӣ набошанд; талабот ва ҳуҷҷатҳои ба он замимагардида, ба кафил бо гузаштани муҳлати муайянгардидаи кафолат пешниҳод шуда бошанд.

Дар бораи рад кардани қонёғардонии талаботҳои бенефетсиар, кафил бояд уро дарҳол хабардор намояд. Агар зимни баррасии талабот ва ҳуҷҷатҳои замимагардида ба кафил муайян гардад, ки уҳдадории асосии тибқи кафолати таъмингардида, пурра ва ё қисман иҷро гардида бошад, ё бо дигар асосҳои қатъ гардида бошад, ё безътибор бошад, ӯ бояд дарҳол вобаста ба ин ҳолат ба принсипал хабар диҳад.

Масъалаи дигар, ки имрӯз диққати муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқро ба худ ҷалб намудааст, ин бастанӣ шартномаи кафолати бонкӣ тариқи шабакаи интернетӣ, яъне дар шакли электронӣ бастанӣ он мебошад. Имрӯз дар ҚТ низ бастанӣ шартномаи мазкур ба тариқи электронӣ аз ҷониби аксар бонкҳо ба роҳ монда шудааст.

Вобаста ба ҳолати мазкур, дар қонунгузории ҷумҳурии, ягон маҳдудият ва ё худ норасоӣ ҷой ба мушоҳида намерасад. Чунончӣ, моддаи 2 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ” муқаррар менамояд, ки ҳуҷҷати электронӣ дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият, ки дар онҳо воситаҳои барномавӣ ва техникӣ барои тайёр кардан, коркард, нигоҳдорӣ, ирсол ва қабули иттилоот заруранд, истифода шуда метавонад. Бо кӯмаки ҳуҷҷатҳои электронӣ аҳдҳо (шартномаҳо) баста шуда метавонад, ҳисоббаробаркуниҳо сураат гирифта, мукотиба, ирсол ва қабули ҳуҷҷатҳо ва дигар маълумотҳо ба амал меоянд. Тибқи моддаи 11 ин Қонун бошад, ҳуҷҷати электронӣ дар ҳомили мошинӣ, бо ҳуҷҷат дар ҳомили коғазӣ баробар дониста мешавад ва бо он эътибори яхелаи ҳуқуқӣ дорад.

Агар қонунгузории ҚТ ба таври хаттӣ ба расмият даровардан ва ё дар шакли хаттӣ пешниҳод намудани ҳуҷҷатро пешбинӣ намуда бошад, пас ҳуҷҷати электронӣ ба ин талабот мутобиқ дониста мешавад.

Ҳуҷҷати электронӣ баимзорасида эътироф карда мешавад, агар ҳангоми имзои он, имзои электронӣ ё дигар воситаҳои ҳаммонандкунии

ба қонунгузории ҚТ мутобиқат дошта истифода шуда бошанд. Тарзи ҳаммонандкунии шахси имзокарда, ҳамчунин метавонад бо мувофиқаи тарафҳо пешбинӣ гардад.

Тавре, ки аз қонуни мазкур бармеояд, шартномаҳо метавонанд тариқи электронӣ баста ва ба расмият дароварда шаванд. Қонунгузорӣ вобаста ба он танҳо як ҳолатеро муқаррар менамояд, ки агар дар мисоли шартномаи кафолати бонкӣ, байни кафил ва принципал шартнома дар шакли хаттӣ пешакӣ ба имзо расонидашуда бошад, пас дар шакли электронии он, имзои тарафҳо зарур намебошад, дар ҳоли баръакс бошад, агар шартнома бори аввал тариқи электронӣ баста шавад, пас имзои электронии онҳо низ дар шартнома зарур ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, афзалияти асосии барасмиятдарории кафолати бонкӣ дар шакли электронӣ – ин ба тариқи автоматӣ тафтиш гардидани ҳуҷҷат тавассути барнома ва сарфаи ками вақт барои мурочиат кардан ба бонк ҳисобида мешавад. Инчунин, бояд қайд намуд, ки қонунгузор чунин тартиби озодонаи барасмиятдарории аҳдҳоро муқаррар намудааст, ки тибқи моддаи 16-и Қонуни номбаршуда, қоидаҳои тайёр намудан, ба расмият даровардан, нигоҳдорӣ, гардиши ҳуҷҷатҳои электронӣ байни мақомоти давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ, шартномаҳо ва созишномаҳои байни иштирокчиёни ин муносибатҳои ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд. Кафолати бонкӣ, яке аз намудҳои муҳим ва мустақили тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ба ҳисоб рафта, манфиатҳои кредиторро (бенефетсиар) пурра таъмин месозад. Тавасути он уҳдадориҳои гуногун, аз ҷумла уҳдадориҳои қарзӣ таъмин карда мешаванд.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.11.2025).
2. Ҳуқуқи уҳдадорӣ. Ҳайати муаллифон. // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. — Душанбе: Сино, 2018.
3. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. вопросы теории и практики. — М.: Статут, 2004.
4. Гражданское право: учебник: в 2т. Т. 1. /под ред. С. А. Степанова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2017.
5. Сарбаш С. В. Элементарная догматика обязательств: Учебное пособие / Исслед. Центр частн. права им. С. С. Алексеева при Президенте РФ, Рос. школа частн. права. — 2-е изд., стер. — М.: Статут, 2017.
6. Брагинский М.И. Обязательства и способы их обеспечения: неустойка, залог, поручительство, банковская гарантия (комментарий к новому ГК РФ).- Правовые нормы о предпринимательстве.- Вып. 1. — М., 1995.

7. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения. Изд. 2-е, исп. – М.: Статут, 1999.
8. Бакшинскас В.Ю. Договорные обязательства: теория и практика: практическое пособие для руководителя и бухгалтера. - М.: АКДИ «Экономика и жизнь».- 1997.

Исмонализода С.И.

Фишурда

Танзими ҳуқуқии кафолати бонкӣ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва хусусиятҳои кафолати бонкӣ ҳамчун яке аз тарзҳои таъмини иҷрои ухдадорӣ мустақил тибқи қонунгузории маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таносуби он бо дигар падидаҳои ба он монанди ҳуқуқи маданӣ ва гардиши электронӣ он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Кафолати бонкӣ, тарзи нисбатан нави таъмини иҷрои ухдадориҳо дар амалияи ҷаҳонӣ ва хусусан дар амалияи ҳуқуқи Тоҷикистон мебошад. Кафолати бонкӣ дар ибтидо дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ бавучуд омадааст, чунки аввалин маротиба дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ молявӣ – кредити мавриди истифода қарор гирифтааст. Қаблан кафолати бонкӣ, дар доираи қонунгузории маданӣ ҳамчун намуди шартномаи замонат ба ҳисоб мерафт. Кафолати бонкӣ имрӯз бо замонат умумияти зиёдро надорад. Масъалаи дигар, ки имрӯз диққати олимони соҳаи ҳуқуқии ватани ва хориҷаро ба худ ҷалб намудааст, ин бастанӣ шартномаи кафолати бонкӣ тариқи шабакаи интернетӣ, яъне дар шакли электронӣ баста шудани он ба шумор меравад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бастанӣ шартномаи мазкур ба тариқи электронӣ аз ҷониби аксар бонкҳо дар раванди ташаққул қарор дорад. Воқеан аз таҳлили меъёрҳои Кодекси маданӣ, ки ба кафолати бонкӣ бахшида шудаанд, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки пеш аз супоридани кафолати бонкӣ, созишномаи байни кафил ва принсипал ҷой дошта метавонад.

Исмонализода С.И.

Аннотация

Правовое регулирование банковской гарантии

В данной статье анализируются понятие и признаки банковской гарантии как одного из способов обеспечения исполнения обязательств, известных гражданскому законодательству Республики Таджикистан, ее соотношение с другими подобными явлениями, такими как гражданское право и его электронный оборот. Банковская гарантия является относительно новым способом обеспечения исполнения обязательств в мировой практике и особенно в практике таджикского права.

Банковская гарантия изначально создавалась в сфере международного частного права, поскольку впервые применялась в сфере международных валютно – кредитных отношений. Ранее банковская гарантия рассматривалась как разновидность современного договора в рамках гражданского законодательства. Банковская гарантия сегодня имеет мало общего со временем. Еще одним вопросом, привлекающим сегодня внимание отечественных и зарубежных ученых-правоведов, является заключение договора банковской гарантии через сеть Интернет, то есть в электронной форме. На сегодняшний день в Республике Таджикистан заключение данного договора в электронной форме большинством банков находится в стадии формирования. Собственно, из анализа норм ГК, посвященных банковской гарантии, можно сделать вывод, что до предоставления банковской гарантии может существовать соглашение между гарантом и принципалом.

Ismonalizoda S.I.

The summary

Legal regulation of a bank guarantee

This article analyzes the concept and features of a bank guarantee as one of the ways to ensure the fulfillment of independent obligations in accordance with the civil legislation of the Republic of Tajikistan, its relationship with other similar phenomena, such as civil law and its electronic turnover. A bank guarantee is a relatively new way to ensure the fulfillment of obligations in world practice and especially in the practice of Tajik law. A bank guarantee was originally created in the field of private international law, since it was first used in the field of international monetary relations - a loan. Previously, a bank guarantee was considered as a kind of modern contract within the framework of civil law. A bank guarantee today has little to do with time. Another issue that attracts the attention of domestic and foreign legal scholars today is the conclusion of a bank guarantee agreement via the Internet, that is, in electronic form. To date, in the Republic of Tajikistan, the conclusion of this agreement in electronic form by most banks is in the process of formation. Actually, from the analysis of the norms of the Civil Code on a bank guarantee, we can conclude that before the provision of a bank guarantee, there may be an agreement between the guarantor and the principal.

Муқарризи мақола Шерзода Б. С. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

**РОЛЬ ПРАВОСУДИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ
ПРАВ ГРАЖДАН НА БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ**

Калидвожаҳо: адолати судӣ, ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқҳои конституционӣ, Ҳимояи судӣ, муҳити зист, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Россия, зиёни экологӣ, қонунгузорӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ

Ключевые слова: правосудие, экологические права, конституционные права, судебная защита, окружающая среда, Республика Таджикистан, Российская Федерация, экологический ущерб, законодательство, международное право

Key words: judiciary, environmental rights, constitutional rights, judicial protection, environment, Republic of Tajikistan, Russian Federation, environmental damage, legislation, international law

В современном мире экологические права граждан становятся одним из ключевых аспектов конституционного строя как в Республике Таджикистан (РТ), так и в Российской Федерации (РФ). Конституция РТ закрепляет право каждого человека на благоприятную окружающую среду как неотъемлемую часть основных прав и свобод¹. Аналогичная норма содержится в статье 42 Конституции РФ, где указано, что каждый имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическим правонарушением².

Судебная защита экологических прав представляет собой сложный комплексный механизм, который требует тщательного анализа и совершенствования. По мнению М. Н. Рудмана реализация права на благоприятную окружающую среду через судебную систему сталкивается с рядом специфических проблем, связанных как с процессуальными особенностями рассмотрения подобных дел, так и с существующими пробелами в законодательстве³.

*Заведующая кафедрой уголовного процесса и криминалистики Российско-Таджикского (Славянского) университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. тел.: (+992 37) 227 48 65 e-mail: nargis-shukurova@mail.ru

¹ Конституция РТ (принята 6 ноября 1994 г. // Ведомости Маджлиси Оли РТ. -1994.- № 12.- Ст. 21.

² Конституция РФ (принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 г.) // Российская газета, 25 декабря 1993 г.

³ См.: Рудман М.Н. Конституционное право на благоприятную окружающую среду // *Juvenis scientia*. - 2018. - № 8. - С. 19.

Сравнительный анализ законодательства двух государств демонстрирует как общие подходы к регулированию отношений в сфере охраны окружающей среды, так и значительные различия. В таблице 1 представлены ключевые особенности нормативно-правового регулирования в данной сфере.

Таблица 1 – Сравнительный анализ экологического законодательства [2; 5]

Критерий сравнения	РТ	РФ
Конституционное закрепление права	Ст. 39 Конституции РТ	Ст. 42 Конституции РФ
Основной закон об охране окружающей среды	Закон от 27.12.1997г, №654	ФЗ от 10.01.2002г, №7-ФЗ
Особенности механизма реализации	Преобладание административных методов	Комплексный подход с акцентом на судебную защиту

Особую актуальность приобретает вопрос о роли судов в обеспечении экологических прав граждан. Как отмечает Е. А. Кравцова современная судебная практика свидетельствует о постепенном расширении возможностей для защиты экологических прав через судебную систему¹. Однако специфика экологических споров требует особого подхода к их рассмотрению.

В РТ система судебной защиты экологических прав развивается в рамках действующего законодательства. Закон «Об охране окружающей среды» устанавливает комплекс мер по защите экологических прав граждан, включая возможность обращения в суд для возмещения ущерба, причиненного здоровью или имуществу в результате нарушения экологического законодательства. Однако, как показывает анализ судебной практики, существует ряд проблем, связанных с реализацией этих норм.

Прежде всего, это касается определения круга лиц, имеющих право на судебную защиту экологических прав. В отличие от российского законодательства, где достаточно четко определены категории лиц, имеющих право на обращение в суд по экологическим вопросам, в таджикском законодательстве данный вопрос остается недостаточно урегулированным. Это создает определенные трудности при рассмотрении подобных дел.

В РФ система судебной защиты экологических прав более развита и детально проработана. Федеральный закон «Об охране окружающей среды» содержит исчерпывающий перечень лиц, имеющих право на обращение в

¹См.: Кравцова Е.А., Евтушенко В.И. Исторические предпосылки и современные проблемы законодательного закрепления механизма реализации экологических прав граждан в Российской Федерации // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. - 2019. - № 1 (53). - С. 150.

суд по вопросам, связанным с охраной окружающей среды. Кроме того, действует специальный Федеральный закон «Об экологической экспертизе», который устанавливает порядок проведения государственной экологической экспертизы и возможности её обжалования в судебном порядке.

Особое значение имеет вопрос доказывания в экологических спорах. Как справедливо отмечает А. С. Мищенко специфика экологических правонарушений часто затрудняет установление причинно-следственной связи между действиями потенциального нарушителя и негативными последствиями для окружающей среды¹. Это требует применения специальных методов доказывания и привлечения экспертов в области экологии.

Одним из важных аспектов является вопрос компенсации ущерба, причиненного экологическим правонарушением. В таблице 2 представлены основные подходы к определению размера компенсации в двух государствах. Таблица 2 – Подходы к определению размера компенсации экологического ущерба.

Критерий	РТ	РФ
Метод расчета ущерба	Затратный метод	Комплексный подход (затратный + упущенная выгода)
Учет морального вреда	Не предусмотрен	Предусмотрен
Индексация сумм	Отсутствует	Предусмотрена

Анализируя судебную практику, следует отметить тенденцию к расширению предмета судебной защиты экологических прав. Если ранее суды рассматривали преимущественно споры, связанные с возмещением материального ущерба, то сейчас все чаще встречаются дела о компенсации морального вреда, причиненного нарушением права на благоприятную окружающую среду. По данным исследования М. В. Пчельникова количество подобных дел ежегодно увеличивается примерно на 15%².

Особого внимания заслуживает вопрос участия общественности в защите экологических прав через судебную систему. Международный пакт о гражданских и политических правах, ратифицированный обеими странами, закрепляет право каждого на участие в управлении делами государства, в том числе в сфере охраны окружающей среды. Это положение нашло свое отражение в национальном законодательстве обоих государств.

В РТ развитие института общественного экологического контроля происходит медленнее, чем в РФ. Однако, как отмечает Д. М. Астанин именно участие гражданского общества становится ключевым фактором эф-

¹См.: Мищенко А.С. Изучение низовых экологических движений за рубежом: история, теоретические подходы, методология // Власть и элиты. - 2018. - № 5(20). - С. 528.

²См.: Пчельников М.В. Особенности развития экологических прав человека на мировом, национальном и региональном (местном) уровнях // ЮП. - 2017. - № 1 (80). - С. 160-161.

фективности судебной защиты экологических прав¹. В России действует хорошо развитая система общественных экологических организаций, которые активно используют судебную защиту для реализации экологических прав граждан.

Сравнительный анализ судебной практики показывает, что в РФ суды более активно применяют принципы международного экологического права при рассмотрении дел данной категории. Это связано с более широким использованием прецедентного права и большей доступностью судебной статистики. В РТ преобладает формальное применение норм национального законодательства, что ограничивает возможности для развития судебной практики в данной сфере.

Особую роль играет вопрос обеспечения исполнения судебных решений по экологическим делам. Анализ показывает, что в РТ существует проблема неисполнения судебных решений, обязывающих к прекращению экологически вредной деятельности или возмещению экологического ущерба. В РФ данная проблема менее остра благодаря более развитой системе принудительного исполнения судебных решений.

Перспективным направлением развития судебной защиты экологических прав является внедрение новых технологий и методов работы судов. Это включает использование электронного документооборота, видеоконференцсвязи для допроса свидетелей и экспертов, а также цифровых платформ для представления доказательств. Особенно актуально это становится в условиях глобализации и усиления международного сотрудничества в сфере охраны окружающей среды.

В контексте дальнейшего развития института судебной защиты экологических прав необходимо отметить следующие направления совершенствования: расширение круга субъектов, имеющих право на обращение в суд по экологическим вопросам; совершенствование методов доказывания в экологических спорах; разработка единых подходов к оценке экологического ущерба; усиление ответственности за неисполнение судебных решений по экологическим делам; развитие института коллективных исков в сфере охраны окружающей среды.

Таким образом, роль правосудия в обеспечении конституционных прав на благоприятную окружающую среду продолжает возрастать. При этом необходимо учитывать специфику национального законодательства и особенности судебной системы каждой страны. Сравнительный анализ законодательства РТ и РФ позволяет выделить как успешные практики, так и

¹См.: Астанин Д.М. Пятый уровень организации природоохранных систем: международное право. Эволюция институтов экологической глобальной политики // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. - 2018. - № 2. - С. 164.

направления для дальнейшего совершенствования правового регулирования в данной сфере.

Эффективность судебной защиты экологических прав во многом зависит от взаимодействия различных институтов гражданского общества, органов государственной власти и местного самоуправления. Только комплексный подход, учитывающий все аспекты данной проблемы, может обеспечить реальную защиту конституционного права граждан на благоприятную окружающую среду.

В современных условиях особую актуальность приобретают вопросы адаптации правовых механизмов защиты экологических прав к новым вызовам и угрозам. Это касается как традиционных форм загрязнения окружающей среды, так и новых вызовов, связанных с изменением климата, развитием новых технологий и глобализацией экономических отношений.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан (принята 6 ноября 1994 г.) // Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1994. - № 12. - ст. 21.

2. Закон Республики Таджикистан от 27 декабря 1997 г. № 654 «Об охране окружающей среды» (в ред. от 16.07.2021) // Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1998. - № 1-2. - ст. 2

3. Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1999 г. № 98 «О пользовании недрами» (в ред. от 16.07.2021) // Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 1999. - № 6. - ст. 82 (I) от 10 декабря 1948 г.) // Российская газета. - 1998. - 10 декабря. - С. 2 – 3.

4. Конституция Российской Федерации (принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 г.) // Российская газета, 25 декабря 1993 г.

5. Федеральный закон от 10 января 2002 г. № 7-ФЗ «Об охране окружающей среды» (в ред. от 26.07.2019) // Собрание законодательства РФ. 14.01.2002. - № 2. - ст. 133.

6. Федеральный закон от 23 ноября 1995 г. № 174-ФЗ «Об экологической экспертизе» (в ред. от 27.12.2019) // Собрание законодательства РФ. 27.11.1995. - № 48. - ст. 4556.

7. Астанин Д.М. Пятый уровень организации природоохранных систем: международное право. Эволюция институтов экологической глобальной политики // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. - 2018. - № 2. - С. 164-165.

8. Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.) // Ведомости Верховного Совета СССР. - 1976. - № 17(1831). - Ст. 291.

9. Кравцова Е.А., Евтушенко В.И. Исторические предпосылки и современные проблемы законодательного закрепления механизма реализации экологических прав граждан в Российской Федерации // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. - 2019. - № 1 (53). - С. 143 -150.

10. Мищенко А.С. Изучение низовых экологических движений за рубежом: история, теоретические подходы, методология // Власть и элиты. - 2018. - № 5(20). - С. 521-529.

11. Пчельников М.В. Особенности развития экологических прав человека на мировом, национальном и региональном (местном) уровнях // ЮП. - 2017. - № 1 (80). - С. 153-161.

12. Рудман М.Н. Конституционное право на благоприятную окружающую среду // *Juvenis scientia*. - 2018. - № 8. - С. 11 -19.

Шукурова Н. А.

Фишурда

Нақши адолати судӣ дар таъмини ҳуқуқи конститусионии шаҳрвандон ба беҳдошти муҳити зист

Дар мақола нақши адолати судӣ дар таъмини ҳуқуқи конститусионии шаҳрвандон ба беҳдошти муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия мавриди таҳқиқ гардидааст. Таҳлили муқоисавии санадҳои меъёрии ҳуқуқии ду давлат, амалияи судӣ ва механизми амалии ҳуқуқҳои экологӣ гузаронида шудааст. Диққати махсус ба масъалаҳои далелҳо дар баҳсҳои экологӣ, ҷуброни зарар, инчунин ба нақши ҷомеа ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳимояи ҳуқуқи экологӣ дода шудааст. Дар асоси он самтҳои афзалиятноки инкишофи қонунгузорӣ ва амалияи судӣ ошкор шудааст. Ин таҳқиқот ба усули комплекси таҳлили санадҳои ҳуқуқӣ, асарҳои илмӣ ва маълумоти омӯрӣ асосёфтааст.

Шукурова Н. А.

Аннотация

Роль правосудия в обеспечении конституционных прав граждан на благоприятную окружающую среду

В статье исследуется роль правосудия в обеспечении конституционных прав граждан на благоприятную окружающую среду в Республике Таджикистан и Российской Федерации. Проведен сравнительный анализ нормативно-правовой базы двух государств, судебной практики и механизмов реализации экологических прав. Особое внимание уделено проблемам доказывания в экологических спорах, компенсации ущерба, а также роли общественности и международного права в защите экологических прав. На основе анализа выявлены ключевые направления совершенствования законодательства и судебной практики в данной сфере. Исследование опирается на комплексный подход, включающий изучение нормативных актов, научных работ и статистических данных.

Shukurova N. A.

The summary

The role of justice in ensuring citizens' constitutional rights to a favorable environment

The article examines the role of the judiciary in ensuring constitutional rights to a favorable environment in the Republic of Tajikistan and the Russian Federation. A comparative analysis of the regulatory frameworks, judicial practices, and mechanisms for implementing environmental rights in both countries is conducted. Particular attention is paid to issues of evidence in environmental disputes, compensation for damages, and the role of public participation and international law in protecting environmental rights. Based on the analysis, key directions for improving legislation and judicial practices in this area are identified. The study employs a comprehensive approach, incorporating an examination of regulatory acts, scholarly works, and statistical data.

Рецензент статьи Шарифзода Ф. Ш. – кандидат юридических наук, доцент.

УДК: 340. 1 (575. 3)

Қурбонова М. С*.

**БОНКИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН - МАҚОМОТИ ИДОРАКУНИИ
ДАВЛАТИИ НИЗОМИ БОНКӢ**

Калидвожаҳо: бонк, Бонки миллии Тоҷикистон, низоми бонкӣ, ташкилоти қарзӣ, сиёсати пулию қарзӣ, қонунгузорӣ, идоракунии давлатӣ, мақомоти давлатӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколат.

Ключевые слова: банк, Национальный банк Таджикистана, банковская система, кредитные организации, денежно-кредитная политика, законодательство, государственное управление, государственный орган, Президент Республики Таджикистан, Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Правительство Республики Таджикистан, полномочия.

Key words: bank, National Bank of Tajikistan, banking system, credit organizations, monetary policy, legislation, public administration, state body, President of the Republic of Tajikistan, Majlisi Namoyandagon of the Majlisi

* Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33. Тел: +992 999-33-18-62

Oli of the Republic of Tajikistan, Government of the Republic of Tajikistan, powers.

Низоми бонкии давлат гуфта маҷмӯи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии дар давлати мазкур мавҷуд буда фаҳмида мешавад, ки дар давраи муайяни таърихӣ дар низоми ягонаи пулию кредитӣ амал мекунанд. Мақсади асосии низоми бонкӣ мусоидат намудан ба муомилоти пулӣ дар қараёни истеҳсол ва фуруши ашё, иҷрои қор ва хизмат мебошад. Низоми бонкӣ воҳиди асосии низоми молиявӣ-кредитии давлат мебошад.

Дар таҷрибаи кишварҳои муосири ҷаҳон ду шакли низоми бонкӣ вучуд дорад: якзинагӣ ва дузинагӣ. Дар низоми бонкии якзинагӣ ҳамаи институтҳои молиявӣ-кредитӣ аз он ҷумла бонкҳои марказӣ аз рӯи иерархияи худ дар як зина ҷой дошта, функсияҳои шабеҳро вобаста ба химатрасониҳои кредитӣ ва ҳисоббаробаркуниҳоро ба манфиати худ ва мизочон иҷро мекунанд. Чунин низоми якзинагӣ ҳоси давлатҳое мебошанд, ки аз лиҳози иқтисоди сусти инкишоф ёфта мебошанд ва ҳамчунин дар давлатҳои низоми тоталитарӣ низоми якзинагии бонкӣ амал мекунанд. Низоми бонкии дузинагӣ ба ҷойгир намудани бонкҳо ба зинаи болоӣ ва поёнӣ асос меёбад¹.

Низоми бонкии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) ташаккулёфта ва дузинагӣ буда, дар он зинаи аввалро бонки Бонки миллии Тоҷикистон (минбаъд - БМТ) ва зинаи дуюмро бошад ташкилотҳои дигари қарзии молиявии дар ҚТ фаъолияткунанда, яъне ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои қарзии исломӣ, бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, аз ҷумла ташкилотҳои маблағгузори хурд, филиал ва намоёндагҳои бонкҳои хориҷӣ, ки дар асоси иҷозатномаи БМТ фаъолияти дар қонун пешбинишударо амалӣ менамоянд, ишғол мекунанд.

Шаклу усул ва расмиёти татбиқи ҳокимияти давлатӣ дар раванди идоракунии ҳам зинаи якум ва ҳам дуюми низоми бонкӣ гуногун мебошад, ки ин дар маҷмӯъ ба танзими ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ таъсир мерасонад.

Дар раванди танзими ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ давлат бо қувваи қонун, ба ғайр аз муқаррар намудани қоидаҳои пешбурди он, низоми идоракуниро аз рӯи салоҳияти объекти идоракунии мақомоти дахлдори давлатӣ ба роҳ монда, тартиби фаъолияти онҳоро муайян мекунанд.

¹Ниг.: Фафурзода А.Д., Саъдиев И.З. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Нӯшбод, 2021. – С. 76.

Ҳамин тарик, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бо муқаррар намудани асосҳои ҳуқуқӣ давлат аз як тараф ҳуқуқи танзими муносибатҳои ҳуқуқии бонкиро амалӣ намуда, аз тарафи дигар низоми таъсиррасонии идоракунии худро ба фаъолияти бонкӣ ташкил менамояд.

Аз ин рӯ, дар мафҳуми ташкилии таъмини танзими давлатии фаъолияти бонкӣ ду шакли зоҳиршавии онро ҷудо намудан мумкин аст: танзими ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ ва танзими ҳуқуқии идоракунии фаъолияти бонкӣ.

Ҳангоми таҳлил ва баҳодиҳии танзими ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ, бояд дар хотир дошт, ки он хусусияти хоси худро дорад. Дар навбати аввал, ин раванди муқаррар кардани қоидаҳои пешбурди фаъолияти бонкӣ дар ҚТ тибқи тартиби қонунгузорӣ ва ё дигар фаъолияти меъёрҷодкунӣ мебошад.

Аз як тараф, БМТ назорати риояи қонунгузорию аз ҷониби субъектҳои сатҳи дуёми низоми бонкӣ амалӣ мекунад ва аз ҷониби дигар бошад, Президенти ҚТ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ Бонки миллиро назорат мекунанд.

Мақсади низоми идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти бонкӣ аз рӯи ҳадафҳои сиёсати иқтисодии давлат муайян карда мешаванд, ки дар умум метавонанд ҳамчун таъмини устувори иқтисодӣ ва рушди ҷомеа баромад намоянд.

Низоми идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти бонкӣ бояд амалҳои муштараки мувофиқашудаи мақомоти ваколатдори давлатӣ, пеш аз ҳама мақомоти ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияро таъмин намояд. Ин вазифаҳои фарқгузорию возеҳу мушаххаси салоҳиятро миёни онҳо, фароҳам овардани шароити мусоид барои амалӣ намудани ҳамкорӣ ва аз байн бурдани такрори ваколатҳо дар соҳаи мавриди назарро мегузорад.

Дар идоракунии низоми бонкӣ ҷойгоҳи муҳимро Президенти ҚТ ишғол мекунад, ҳамчун сарвари давлат низоми пулиро муайян намуда, ихтиёрдор ва масъули сармояи захиравӣ мебошад, ба тамоми масъалаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла хусусияти қарзӣ-молиявӣ дошта роҳбарӣ мекунад, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкорию онҳоро таъмин менамояд.

Нақши Президенти ҚТ дар идоракунии низоми бонкӣ асосҳои меъёрии ҳуқуқии конституционӣ дошта, бевосита дар Конститутсияи ҚТ муқаррар карда шудааст. Ваколатҳои пешбининамудаи қонунгузорию соҳаи фаъолияти бонкӣ аз мавқеи хос доштани Президенти ҚТ дар идоракунии низоми бонкӣ гувоҳӣ медиҳад. Ваколатҳои Президенти кишвар дар соҳаи идоракунии низоми бонкӣ ва муносибаташ бо Бонки миллии ҷумҳурӣ чунин зоҳир мегардад: раиси Бонки миллий ва муовинони ӯро таъин ва озод мекунад ва фармонро барои тасдиқ ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд; ҳар гуна

мудохила ба фаъолияти онро бо пешниҳоди БМТ бо Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ мавриди баррасӣ қарор медиҳад; БМТ ба Президенти кишвар дар бораи вазъияти захираи асъории байналмилалӣ давлат ва сабабҳое, ки боиси камшавии онҳо шудаанд ё шуда метавонанд, ҳисобот, инчунин оид ба ислоҳи ҳолат тавсияҳо пешниҳод мекунад; низоми пулии кишварро Президенти ҶТ муайян менамояд; аъзои мустақили Раёсати Бонки миллиро бо пешниҳоди раиси Бонки миллӣ, ки дар Раёсати Бонки миллии ҷумҳурӣ мувофиқа карда шудааст, тасдиқ менамояд; маоши вазифавии раиси БМТ, муовини якум ва муовинони ӯро муқаррар менамояд; аъзои Раёсати БМТ - ро аз вазифа озод менамояд; истеъфои аъзои Раёсати БМТ - ро қабул менамояд; уҳдадорихои мансабии байни раиси БМТ, муовини якум ва муовинонашро Раиси БМТ дар мувофиқа бо Президенти ҶТ тақсим менамояд; Президенти ҶТ бо фармони худ санадҳои меъёрии ҳуқуқии БМТ -ро боз медорад.

Мувофиқи қонунгузории амалкунанда дар низоми танзими фаъолияти низоми бонкӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ ҷойгоҳи муҳим дода мешавад. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни ҶТ «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» БМТ дар назди Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ ҳисоботдиҳанда аст. Қонунгузорӣ механизми ҳисоботдиҳанда будани БМТ дар назди Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ-ро чунин пешбинӣ намудааст: Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ фармонҳои Президенти ҶТ-ро дар бораи ба вазифа таъин ва аз вазифа озод кардани раиси БМТ, муовини якум ва муовинони ӯ тасдиқ мекунад; Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ ташкилоти дигари аудиторию барои гузаронидани аудити берунии БМТ дар сурати норозӣ будан аз натиҷаи аудити беруние, ки дар БМТ гузаронида шудааст, муайян мекунад; БМТ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ ҳисоботи солона ва ҳулосаи аудиторӣ ба ҳисоботи молиявии БМТ-ро пешниҳод менамояд; БМТ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ маълумот оид ба самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии ҶТ ва ҳисоботро оид ба иҷрои он пешниҳод мекунад; БМТ самтҳои асосии сиёсати пулию қарзии ҶТ-ро барои соли оянда таҳия намуда, ҳар сол то 1 ноябр ба баррасии Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ пешниҳод менамояд; ҳар гуна мудохила ба фаъолияти онро Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ ва Президенти ҶТ бо пешниҳоди БМТ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд; БМТ ҳар сол на дертар аз 1 август ҳисоботи солонаи худро бо ҳулосаи аудиторӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ пешниҳод мекунад.

Тартиби тасдиқ кардани фармонҳои Президенти ҶТ дар бораи ба вазифа таъин намудан ва аз вазифа озод кардани раиси БМТ, муовини якум ва муовинони ӯ дар Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ пешбинӣ шудааст. Фармонҳои Президенти ҶТ дар бораи ба вазифа таъин намудан ва аз вазифа озод кардани раиси БМТ, муовини

якум ва муовинони ўро Ёрдамчии Президенти ҚТ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ - намояндаи ваколатдори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ ё дигар намояндаи ваколатдори Президенти ҚТ қироат мекунад.

Раиси БМТ, муовини якум ва муовинони ӯ метавонанд дар Маҷлиси намояндагон барномаи фаъолияти минбаъдаашонро баён кунанд. Вакилони Маҷлиси намояндагон ҳуқуқ доранд ба номзадҳо саволҳо диҳанд, оид ба номзадҳои пешниҳодшуда фикру мулоҳизаҳои худро баён намоянд. Қарорҳои Маҷлиси намояндагон оид ба тасдиқ намудани фармонҳои Президенти ҚТ дар бораи ба вазифа таъин намудан ва аз вазифа озод кардани раиси Бонки миллии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ бо тарафдории аксарияти шумораи умумии вакилони Маҷлиси намояндагон қабул карда мешаванд.

Раиси БМТ **бошад** ҳуқуқ дорад дар ҳамаи ҷаласаҳои ошкоро ва пӯшидаи Маҷлиси намояндагон иштирок намояд.

Бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳамаи ваколатҳои дар боло зикршуда бевосита ба идоракунии низоми бонкӣ алоқаманд мебошанд.

Дар идоракунии низоми бонкӣ Ҳукумати ҚТ низ нақши муҳимро касб менамояд. Ин ҳамбастагӣ пеш аз ҳама дар муносибатҳои байниҳамдигарии Ҳукумат ва БМТ зоҳир мешавад. Тавре, Н. Б. Топорнин қайд мекунад, ду модели ҳамкориҳои бонкҳои марказӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ қой дорад¹.

Дар модели аввал, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ бештар паҳн шудааст, маъмулан бонки марказӣ ба вазорати молия тобеъ аст ва сиёсати молиявӣ аз ҷониби ҳукумат амалӣ карда мешавад.

Дар ҳолати дуюм, бонки марказӣ мустақилияти худро аз ҳукумат нигоҳ медорад ва сиёсати молиявӣ нисбатан мустақилро пеш мебарад.

Чигунае, ки қайд намудем БМТ расман тавассути қонунгузориҳои соҳавии кишвар ҳамчун субъекти мустақил ва аз дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ вобаста набуда эълон гардида, танҳо дар назди Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ ҳисоботдиҳанда аст. Гарчанде дар адабиётҳои илмӣ атрофи мустақилият ва вобастагии Бонки марказӣ аз Ҳукумат ҳамчун унсури мақоми ҳуқуқии он қой дорад². Бо вучуди ин, БМТ бо Ҳукумати ҚТ дар муносибати хеле наздик қарор дорад.

Тибқи қонунгузориҳои амалкунанда, БМТ барои иҷрои вазифаҳои ба зимааш гузошташуда дар таҳияи сиёсати иқтисодии Ҳукумати ҚТ иштирок мекунад. Раиси БМТ ё бо супориши вай муовини якум ё

¹Ниг.: Топорнин Н.Б. О статусе Центрального банка. Сравнительно-правовой анализ на примере отдельных стран //Деньги и кредит. – 1993. – № 5. – С. 26.

²Ниг.: Савельева О.В. Административно-правовое регулирование банковской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2005. – С. 186.

муовини дигар ҳуқуқ дорад дар маҷлисиҳои Ҳукумати ҶТ ширкат варзанд. Бонки миллий ва Ҳукумати ҶТ аз амалҳои эҳтимолии худ, ки дорои аҳамияти умумидавлатӣ мебошанд, ба яқдигар ахборот медиҳанд, кори худро ҳамоханг месозанд, машваратҳо мегузаронанд.

Яке аз вазифаҳои асосии БМТ ин таҳлили иқтисодӣ ва пулӣ ва дар асоси он ба Ҳукумати ҶТ пешниҳод намудани таклифҳо мебошад.

БМТ бо Ҳукумати ҶТ метавонанд муносибатҳои қарзиро ба роҳ монанд. Дар ҳолатҳои фавқулодаю ғайриҷашмдошт ва нарасидани маблағи буҷети давлатӣ метавонад барои ҷуброни фарқи зиёни он Ҳукумати ҶТ аз БМТ қарз гирад.

Дар навбати худ дар ҳолати аз меъёр кам шудани сармояи оинномавии БМТ Раиси он доир ба ҷуброни каср аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба Ҳукумати кишвар дархост пешниҳод менамояд. Ҳукумати кишвар дар давоми се моҳи баъд аз гирифтани дархости Раиси Бонки миллий оид ба пардохти маблағи каср ё барориши ба он баробари коғазҳои қиматноки муҳлатнок бо фоизи на камтар аз меъёри бозтамвил қарори дахлдор қабул менамояд.

БМТ ҳамчун бонкдор, мушовири молиявӣ, намоёндаи Ҳукумати кишвар ва мақомоти дигари давлатӣ оид ба масъалаҳои низоми захира ва масъалаҳои дигар мебошад, ки бо фаъолияти бонкӣ ва фаъолияти бонкии исломӣ вобастаанд. Охири ҳар сол Бонки миллий ба Ҳукумати кишвар тибқи тартиби муқарраргардида оид ба уҳдадорихои шартӣ иттилоъ медиҳад. Бо дархости Ҳукумати ҶТ, ки аз зарурати баррасии муқаммали уҳдадорихои шартӣ бармеояд, БМТ маълумоти иловагӣ пешниҳод менамояд.

БМТ дар мувофиқа бо Ҳукумати ҶТ ташкили хизматрасонии коғазҳои қиматноки давлатиро ба роҳ мемонад. Ёлломиякунонии андоз аз даромад ва вазъи молумулкии кормандони ин бонк (ба истиснои ҳаёати техникӣ ва хизматрасон) бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати кишвар анҷом дода мешаванд.

Тартиби интишори расмӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии ин бонк аз ҷониби Ҳукумати кишвар муқаррар карда мешаванд.

Яке аз соҳаҳои муштаракӣ фаъолияти Ҳукумати ҶТ ва Бонки миллий ин бақайдгирии давлатии ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад. Бонки миллий дар бораи бақайдгирии ташкилоти қарзӣ ва додани иҷозатнома барои фаъолияти бонкӣ онҳо қарор қабул мекунад, ки агар ташкилоти қарзӣ ба ҳамаи талаботҳои муқаррарнамудаи Ҳукумати ҶТ ва Бонки миллий ҷавобгӯ бошад. Бонки миллий ҳуқуқ дорад дар бораи бақайдгирии ташкилоти қарзӣ қарор қабул кунад, аммо ҳуди бақайдгириро Кумитаи андози назди Ҳукумати ҶТ аз рӯи суроғаи ҳуқуқии он амалӣ менамояд.

БМТ ба Вазорати молияи ҶТ оид ба масъалаҳои ҷалб намудани қарзҳо аз тарафи давлат, пардохти қарзи давлатӣ бо дарназардошти таъсири он ба вазъи низоми бонкӣ ва ҳадафҳои асосии сиёсати пулию қарзии давлат машварат медиҳад.

Дар раванди идоракунии давлатии фаъолияти низоми бонкӣ Палатаи ҳисоби ҚТ нақши муайян дошта, яке аз ваколатҳои он гузаронидани аудити БМТ оид ба фаъолияти хоҷагидорӣ, хизматрасонии бучети ҷумҳуриявӣ, гардиши маблағҳои бучетӣ ва қарзи давлатӣ мебошад.

Нақши асосиро дар идоракунии низоми бонкӣ ҚТ БМТ иҷро мекунад, ки ҳуди он пайванди низоми бонкӣ мебошад, аммо дар шароити мавҷудияти низоми бонкии дузинагӣ он бо дигар ташкилотҳои қарзӣ дар муносибатҳои ҳокимият-тобеият қарор дошта, на таҳо фаъолияти онҳоро, инчунин фаъолияти тамоми низоми бонкиро роҳбарӣ мекунад.

Бо вучуди он ки қариб аксари мақомоти асосии ҳокимияти давлатӣ ба идоракунии низоми бонкии ҚТ то андозае муносибат ва алоқамандӣ доранд, вале дар асл бошад ҳуқуқи монополии роҳбарии ин низом ба БМТ тааллуқ дорад.

Ҳокимияти БМТ дар низоми бонкӣ бо он вобаста аст, ки тибқи қонунгузори амалкунанда, он шахсан қоидаҳои амалисозии фаъолияти бонкиро дар ҚТ тавассути қабули санадҳои меъерии ҳуқуқӣ муқаррар мекунад (дар ин ҳолат меъёҳои муқаррарнамудаи Бонки миллии фаъолияти ҳуди онро низ танзим мекунад), мақоми амаликунандаи назорати низоми бонкӣ (аз ҷумла нисбати худ) мебошад, ваколатҳои назоратиро нисбати ташкилотҳои қарзӣ-молиявӣ - субъектҳои зинаи дуҷуми низоми бонкӣ иҷро менамояд, нисбат ба онҳое, ки дастуру супориш ва қоидаҳои муқаррарнамудаи онро иҷро намеkunанд, чораҳои маҷбурсозӣ ва маҳдудсозиро татбиқ менамояд, фаъолияти иҷозатномадиҳии бонкиро амалӣ менамояд, инчунин иҷозатномаҳоро барои амалӣ намудани фаъолияти бонкӣ бозхонд менамояд¹, вазифаҳои ҳисоббаробаркуниро иҷро менамояд, дар айни замон қоидаҳои гузаронидани амалиёти ҳисоббаробаркуниро дар ҚТ муқаррар менамояд, маркази эмиссионӣ ва захиравии кишвар буда, дар охири марҳила қарздиҳанда мебошад, сиёсати ҳисоббаробаркуниро таҳия ва пеш мебарад, ба таври зарурӣ фаъолияти тичоратиро, гарчанде ки мақсадаш ба даст овардани фоида нест, амалӣ менамояд.

Ҳамин тавр, Бонки миллии ҳамчун мақоми ягонаи соҳавӣ дар доираи низоми бонкии кишвар ҳамаи функсияҳои асосии идоракуниро мутамарказ кардааст: меъёрҷодкунӣ (қабули санадҳои меъерӣ-ҳуқуқӣ); иҷроия (амалӣ намудани фаъолияти бонкӣ ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ-молиявӣ бо мақсади ошкор ва пешгирӣ кардани

¹Ниг.: Наимов Б.Г. Административно-правовое регулирование разрешительной системы в Республике Таджикистан: монография. – Душанбе: Эр-граф, 2023. – С. 157.

қонуншиканиҳо); юрисдиксионӣ (татбиқи ҷавобгарӣ нисбати вайронкунадагон).

Ба ибораи дигар БМТ ҳамчун мақоми мустақил ва ваколатдори соҳаи идоракунии давлатии низоми бонкии кишвар метавонад озодона ғаёлияти меъёрҷодкунӣ, меъёриҷрокунӣ ва ғаёлияти меъёртатбиқкуниро амалӣ намояд. Мафҳуми танзими бонкӣ низ худ фарогири маҷмӯи функсияҳои меъёрҷоднамоӣ, иҷозатдиҳӣ ва танзими меъёрҳои иқтисодӣ мебошад. Ҳамаи онҳо усулҳои ғаёлияти идоракунии БМТ мебошанд, ки дар раванди таъмини танзими давлатии ғаёлияти бонкӣ истифода мешаванд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ғафурзода А.Д., Саъдиев И.З. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Нӯшбод, 2021.

2. Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 10 апрели соли 2013, №1145 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №4 қисми 2, мод.344; соли 2015, №10, мод.871; ҚМН МО ҶТ аз 3.10.16с.№527.

3. Конститутсияи ҶТ аз 6-уми ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 64 с.

4. Қонуни ҶТ “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 30 майи соли 2017, № 1414 // АМО ҶТ с.2017, №5, қ.1, мод. 271; с.2019, №7, мод.465; с.2021, №12, қ.2, мод.694; с.2024, №1-2, мод.9.

5. Қонуни ҶТ «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, №722 // АМО ҶТ с.2011, №6 мод. 435; с.2014, №7, қ.2, мод.410; с.2018, №7-8, мод.531; с.2019, №7, мод.474; с.2020, №7-9, мод.627.

6. Қонуни ҶТ «Дар бораи ғаёлияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, № 524 // АМО ҶТ с. 2009, №5, мод. 331; с.2010 №7, мод.555; с.2011, №12, мод. 846, с. 2013, №11, мод.786; с. 2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019, №6, мод.328; с.2020, №7-9, мод.628.

7. Қонуни ҶТ “Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 22 июни соли 2023, №1977 // АМО ҶТ с.2023, №4-6, мод.161.

8. Наимов Б.Г. Административно-правовое регулирование разрешительной системы в Республике Таджикистан: монография. – Душанбе: Эр-граф, 2023.

9. Савельева О.В. Административно-правовое регулирование банковской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2005.

10. Семенюта О.Г. Основы банковского дела. Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Феникс, 2001.

11. Топорнин Н.Б. О статусе Центрального банка. Сравнительно-правовой анализ на примере отдельных стран // Деньги и кредит. – 1993. – № 5. – С.18 - 27.

Курбонова М. С.

Фишурда

Бонки миллии Тоҷикистон - мақомоти идоракунии давлатии низоми бонкӣ

Дар мақола масъалаи идоракунии низоми бонкии ҚТ аз ҷониби БМТ дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки тибқи қонунгузории кишвар ваколатдор гардидаанд, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллиф бо тақия ба адабиётҳои илмӣ ва таҷрибаи қонунгузории амалкунанда вазъи ҳуқуқии Бонки миллиро ҳамчун мақоми ваколатдори мустақил дар соҳаи идоракунии давлатии низоми бонкӣ тадқиқ намуда, қайд менамояд, ки Бонки милли ҳамчун мақоми дорои ҳокимияти монополӣ ва ягонаи соҳавӣ дар доираи низоми бонкии кишвар ҳамаи функсияҳои асосии идоракуниро мутамарказ карда, метавонад озодона фаъолияти меъёрҷодкунӣ, иҷроия ва фаъолияти меъёртатбиқкуниро амалӣ намояд.

Бовучуди ин Бонки милли фаъолияти худро дар самти идоракунии низоми бонкӣ дар ҳамбастагӣ, ҳамкорӣ ва ҳамӯҳангӣ бо Президенти ҚТ, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ ва Ҳукумати ҚТ амалӣ менамояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки низоми идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти бонкӣ бояд амалҳои муштараки мувофиқашудаи мақомоти ваколатдори давлатӣ, пеш аз ҳама мақомоти ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияро таъмин намояд.

Курбонова М. С.

Аннотация

Национальный банк Таджикистана - орган государственного управления банковской системы

В статье рассматривается вопрос управления банковской системы РТ НБТ в сотрудничестве с другими органами государственной власти, уполномоченными в соответствии с законодательством страны.

Автор, ссылаясь на научные источники и действующую законодательную практику, изучив правовое положение Национального банка, как самостоятельного органа отрасли в сфере государственного управления банковской системы, отмечает, что Национальный банк являясь органом, обладающим господствующей монополией и единой отраслевыми полномочиями в банковской системе страны, централизуя все основные функции управления, может свободно осуществлять нормотворческую, исполнительную и правоприменительную деятельность.

Несмотря на это, Национальный банк свою деятельность в сфере управления банковской системы осуществляет во взаимодействии, сотрудничестве и координации с Президентом РТ, Маджлиси намоянда-

гон Маджлиси Оли РТ и Правительством РТ. Это является свидетельством того, что система государственного управления в сфере банковской деятельности должна обеспечивать согласованность совместных действий уполномоченного государственного органа прежде всего с законодательной и исполнительной властью.

Qurbonova M. S.

The summary

The National bank of Tajikistan is a state administration body of the banking system

The article deals with the issue of managing the banking system of the Republic of Tajikistan by the National Bank of the Republic of Tajikistan in cooperation with other state authorities authorized in accordance with the legislation of the country.

The author, referring to scientific sources and current legislative practice, having studied the legal position of the National Bank as an independent branch body in the field of public administration of the banking system, notes that the National Bank, being a body with a dominant monopoly and unified sectoral powers in the banking system of the country, centralizing all the main management functions, can freely carry out normative, executive and law-enforcement activities.

Despite this, the National Bank carries out its activities in the field of banking system management in cooperation, cooperation and coordination with the President of the Republic of Tajikistan, Majlisi namoyandagon of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan and the Government of the Republic of Tajikistan. This is evidence that the public administration system in the field of banking should ensure the coordination of joint actions of the authorized state body, primarily with the legislative and executive authorities.

Муқарризи мақола Ғафурзода А. Д. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАӢӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)

**III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)**

УДК: 347. 218. 3 (575. 3)

Ғаюризода Ш. К*, Қодирзода С. С*.

**ИТТИЛОӢТ ОБЪЕКТИ ҒАЪӢЛИЯТИ МИЁНАРАВИ
ИТТИЛОӢТӢ: БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАӢЗИМИ ҲУҚУҚӢ
МАДАӢӢ**

Калидвожаҳо: иттилоот, миёнарави иттилоотӢ, ҳуқуқ, ҳуқуқи истисноӣ, уҳдадорӣ, ҳуқуқ ба иттилоот, иттилооти ҳифзшаванда, молӣ, объект, субъект, таӢзим, давлат, мақомоти давлатӣ, муомилоти иттилоотӢ, бозори иттилоот, сифат, талабот, хизмат, тарафҳо, шартнома.

Ключевые слова: информация, информационный посредник, права, исключительные права, обязанности, права на информацию, охраняемость информации, товарность, объект, субъект, регулирование, государство, органы государства, информационный оборот, рынок информации, качество, требование, услуги, стороны, договор.

Key words: information, information mediator, rights, exclusive rights, obligations, rights to information, protection of information, commodity, object, subject, regulation, state, government agencies, information circulation, information market, quality, requirement, services, parties, contract.

Дар шароити имрӯза иттилоот аҳамияти махсус пайдо кардааст, захираи муҳим дар самтҳои сиёсат, иқтисод, фарҳанг ва иҷтимоӣ буда, дар ҳуқуқи мадаӢӢ ба низоми объектҳои таӢзими он ворид шудааст. Бинобар ин, давраи муосирро бе иттилоот ва ҳуқуқи рақамӣ тасаввур кардан мушкил аст. Чунин ҳолат ба эътирофи миёнарави иттилоотӣ ҳамчун иштирокдори касбии бозори иттилоот таъсир расонид. Ҳамчун соҳибкор вай бе иттилоот ғаъолият карда наметавонад.

*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

* Унвонҷуӣи кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашудаи яке аз муҳаққиқони ватанӣ сатҳи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар самтҳои гуногуни иқтисоди миллӣ чунин мебошад: молия ва ғаёлияти бонкӣ – 95 дарсад, андоз ва андозбандӣ – 95 дарсад, гумрук ва назорати гумрукӣ – 90 дарсад, энергетика – 80 дарсад, нақлиёт – 70 дарсад, мақомоти адлия – 70 дарсад, соҳаи маориф – 70 дарсад, саноат – 60 дарсад, соҳаи тандурустӣ – 60 дарсад ва соҳаи кишоварзӣ – 50 дарсад¹. Ҳамзамон чунин ҳолат дар таҳия ва истифодаи иттилоот, бахусус иттилооти рақамӣ қаноатмандкунанда намебошад.

Дар асоси банди якуми Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон намудани солҳои 2025 – 2030” аз 08. 01 соли 2025, № 911, солҳои 2025 – 2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия”² эълон карда шуд. Ин чорабинӣ ва ташаббуси Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама барои амалӣ намудани Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар ҶТ³ равона шудааст.

Чи тавре ки баъзе муаллифон дуруст қайд мекунанд: “Иқтисоди рақамӣ ҳамчун падидаи муосири иқтисодӣ дар ҷаҳони имрӯза буда, яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологияҳо ба ҳисоб меравад. Мафҳуми мазкур ба маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар асоси истифодаи технологияҳои рақамӣ, суфамайдонҳо (платформаҳо) – и электронӣ ва системаҳои иттилоотӣ ба вучуд меоянд, асос ёфтааст”⁴.

Бояд қайд намуд, ки иттилоот объекти асосие мебошад, ки вобаста ба он муносибатҳои инфиродан муайян ба вучуд меоянд. Иттилооти ҳифзшаванда дар қисми 2 моддаи 136-и Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918, ҳамчун

¹Ниг.: Шарифзода М. М. Некоторые аспекты реализации концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан. / Развитие цифровизации экономических процессов в условиях международной интеграции: правовые аспекты и основные направления. Коллективная монография. / Под ред. доктора юрид. наук, проф. Курбатова А. Я., доктора юрид. наук, доц. Самадзода Б. О. — Худжанд: Ношир, 2025. – С. 15.

²Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон намудани солҳои 2025 – 2030” аз 08. 01 соли 2025, № 911. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2026. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 07.01.2026 г.).

³Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Қарори Ҳукумати кишвар аз 30. 12 соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2026. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 07.01.2026 г.).

⁴Ниг.: Сангинзода Д. Ш., Мансурӣ Ш. Ҷ., Маҳмадшарифзода А. М. Ҳуқуқи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе, 2025. – С. 6 – 7.

объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф шудааст¹. Муносибатҳои иттилоотӣ як навъи муносибатҳои ҳуқуқӣ буда, бо санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд, ки дар доираи он тартиби паҳн кардани иттилоот, дастрасӣ ба он, маҳдудиятҳо, ҳифз ва ғайраро муқаррар мекунанд. Дар айни замон барои танзими муносибатҳои иттилоотӣ миқдори зиёди қоидаҳои вучуд доранд, ки ҷанбаҳои техникӣ ва ҳуқуқии мубодилаи иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ ва амнияти иттилоотиро ҳам дар сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳам дар сатҳи меъёрҳои гуногуни идоравӣ танзим мекунанд.²

Дар навбати аввал мо истилоҳи иттилоотро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Чунки фаъолияти самараноки миёнарави иттилоотӣ, бидуни муайян кардани мафҳумҳо вучуд дошта наметавонад.

Истилоҳи «иттилоот» якчанд маъно дорад, ки ҳар кадоми онҳо самти мустақили истифодаи онро барои тавсиф ва шарҳи падидаҳо ва равандҳои гуногунҷабҳа пешбинӣ мекунанд. Дар адабиёти илмӣ шарҳҳои гуногунро оид ба мафҳуми иттилоот пайдо намудан мумкин аст. Масалан: «Иттилоот ин хабарҳо дар бораи вазъият, ҳолати чизе дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа мебошанд. Муаллифон ба мафҳуми «иттилоот» мунтазам муроҷиат карда, қўшиш мекунанд, ки аломатҳои хоси онро, ки аз соҳаҳои донишҳои илмӣ мустақил мебошанд, муайян кунанд».³

Ба андешаи баъзе аз муаллифон: «Иттилоот – аз калимаи латинии informatio гирифта шуда, дар забони тоҷикӣ бо маънои хабар, ахбор, шарҳ, муаррифӣ ва ғайраҳо фаҳмида мешавад».⁴ Яъне аз андешаи зикршуда бармеояд, ки иттилоот маъно тарҷумашудаи истилоҳи “informatio” мебошад. Не, ин тавр муносибат намудан ба истилоҳи “иттилоот” номумкин аст. Иттилоот калимаи арабӣ буда, мазмуни фалсафӣ дорад, яъне аз баромадани Офтоб гирифтани иттилоот зарурӣ оид ба вақт, оғози рӯз, кор ва ғайра мебошад. Калимаҳои арабии

¹ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2026. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 07.01.2026 г.).

² Ниг.: Чеботарева А. А. Информационное право: учебное пособие / А. А. Чеботарева. — М. : Юридический институт МИИТа, 2014. — С. 11.

³ Ниг.: Штырев А. В. Общедоступная информация как гражданско-правовая категория: автор дис... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 16.

⁴ Ниг.: Саидзода И.М., Тағоев Ш.Х., Саидҷаҳфаров А.И. Технологии иттилоотӣ дар фаъолияти ҳуқуқшиносӣ. Васоити таълимӣ барои донишҷӯён ва магистрантони факултетҳои ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2022. – С. 5.

“хабар”, “ахбор”, “маълумот” ва ғайра, паҳлуҳои мушаххаси иттилоотро ҳамчун истилоҳи иҷтимоӣ ва шахсӣ инъикос мекунад.¹

«Иттилоот дар бораи ҷаҳони атроф, равандҳои дар он ҷараёndoшта, ки аз ҷониби инсон ё дастгоҳи махсус қабул карда мешаванд, инчунин хабарҳо дар бораи вазъият ва ҳолати чизе»² мебошад.

Иттилоот маълумот дар бораи ҷаҳони атроф ва равандҳои дар он ҷараёndoшта мебошад, ки онро инсон бевосита қабул менамояд, хабарҳо дар бораи вазъият ва ё дар бораи ҳолати чизе³.

Боиси қайд аст, ки П.М. Чернышев моҳияти «иттилоот»-ро мавриди таҳлил қарор дода, таъкид намудааст, ки «технологияҳои иттилоотӣ дар ҷаҳони ҳукуқӣ» чунин таъинот доранд, ки ҳукуқшиносон тарзҳо, воситаҳо ва методҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва низомҳои иттилоотиро дар раванди ҳаётӣ ягон намуди иттилоот, коркарди бевоситаи он, инчунин барасмиятдорӣ ва шаклбандии ҳуҷҷатҳои дахлдор дар намуди қоғазӣ ва ё электронӣ ёд гиранд. Ҳамчунин муаллиф бар он бовар аст, ки аз ҳисоби чунин амал, ташаккули базаи донишҳо дар соҳаи истифодаи равандҳои иттилоотӣ, низомҳо ва технологияҳо сурат мегирад⁴.

А. А. Чеботарева қайд менамояд, иттилоот объекти асосиест, ки дар он муносибатҳои ҷамъиятӣ байни субъектҳои гуногун дар соҳаи иттилоот ба вуҷуд меоянд.⁵

И. Л. Бачило иттилоотро ҳамчун хусусияти даркшаванда ва дарки инсон дар бораи олами атроф муайян мекунад⁶.

Тавре Ҷ. Глик қайд мекунад: «Маълумот дар ҳама ҷо аст, иттилоот ҷаҳонро ҳукмронӣ мекунад, он хун ва сӯзишворӣ аст».⁷

Ш.К. Ғаюров менависад: «Иттилоот маълумот, паём ва маълумотест, ки гуногунии воқеияти афродро инъикос мекунад ва дар ҷараёни ҳамкориҳои ду ва зиёда иштирокчиёни мубодилаи иттилоот

¹ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз ду ҷилд). Ҷилди якум. А — Н. // Зери таҳрири С. Назарзода (раис), А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – С. 564.

² Ниг.: Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 22-е, стереотипное. – М., 1990. – С. 609.

³ Ниг.: Камышев Э.Н. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие. - Томск: ТПУ, 2009. – С 40.

⁴ Ниг.: Чернышев П.М. Информационные технологии в юридической деятельности / Чернышев П.М. // Марийский юридический вестник. – 2016. – № 3. – С. 35.

⁵ Ниг.: Чеботарева А. А. Информационное право: учеб. пособие / А. А. Чеботарева. – М.: Юридический институт МИИТа, 2014. -С. 11.

⁶ Ниг.: Бачило И.Л. Информационное право: учебник 2-е изд., перераб. И доп. М.: Юрайт ; ИД Юрайт, 2011. С. 28.

⁷ Ниг.: Глик Дж. Информация. История. Теория. Поток. – М.: АСТ., Corpus, 2013.- С. 16.

интиқол дода мешавад. Чун ҷузъи муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ, иттилоот наметавонад аз воқеияти ҳуқуқӣ берун бошад».¹

Дар баъзе ҳолатҳо истилоҳи таҳлилшуда, беҳад васеъ маънидод мешавад. Масалан, баъзе муаллифон чунин андеша доранд: “Иттилоот неруи бузурги ҳастӣ аст, ки имкон дорад дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳатто муқовимату рақобатҳои иқтисодиву ҳарбӣ ғолибияти гурӯҳи инсонҳои соҳибиттилоъро таъмин гардонад.”²

Бо вучуди гуногун ақидагӣ оид ба истилоҳи иттилоот дар адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ низ мафҳуми расмӣ онро пешниҳод намудааст. Дар моддаи 13-и Кодекси намунавии иттилоотӣ барои давлатҳои иштирокчи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, қисми якум, зикр шудааст: «иттилоот-маълумоте, ки дар ҳама гуна шакл ва дар ҳама гуна васоити ахбори омма, дар бораи шахсон, объектҳо, далелҳо, ҳодисаҳо, падидаҳо ва равандҳои, ки дар ҷомеа, давлат ва муҳити зист ҷой доранд, ё хоҳанд дошт».³

Дар моддаи 1-и лоиҳаи Кодекси иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) мафҳуми иттилоот дарҷ карда шудааст, ки мутобиқи он: «иттилоот – маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, паддидаҳо ва ҷараёнҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо»⁴.

Ба фикри мо дар масъалаи иттилоот ҳамчун объекти танзими ҳуқуқи маданӣ назари У. А. Меликов ва Ф. М. Нодиров ҷолиби диққат аст. Муаллифон қайд мекунанд, ки дар қисми 2 моддаи 140 Кодекси граждании ҷумҳурӣ аз соли 1999, бо тағйироту иловаҳои соли 2007, иттилоот объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф гардид. Вале дар қисми дуюми моддаи 136 Кодекси маданияи кишвар истилоҳи “иттилоот” ба истилоҳи “иттилооти ҳифшаванда” иваз карда шуд. Лекин дар қисми якуми моддаи 163 ҳамин кодекс муқаррар шудааст, ки иттилоот дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун метавонад объекти мустақили ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ бошад.⁵

¹Ниг.: Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско - правового регулирования в Республике Таджикистан. Монография / Ш.К. Гаюров. – М.: Спутник +, 2010. – С. 39.

²Ниг.: Холиқзода А. Ғ., Сулаймонов Ф. С., Холиқов Н. А. Иттилооти рақамӣ ва мушкилиҳои илми ҳуқуқ (аз қаринаи ҳуқуқ ба озодии суҳан ва манфиатҳои миллӣ). Монография. / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқзода А. Ғ. – Душанбе: ЭР – граф, 2025. – С. 144.

³ Ниг.: Модельный информационный Кодекс для государств – участников СНГ, часть первая. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifap.ru>. (санаи муроҷиат: 22.03.2024)

⁴ Ниг.: Лоиҳаи Кодекси иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.09 соли 2021. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://apart.tj>. (санаи муроҷиат: 23.03.2024)

⁵ Ниг.: Меликов У. А., Нодиров Ф. М. Информация в системе объектов гражданских прав в новом Гражданском кодексе Республики Таджикистан. // Информационное право. – 2024. - № 2 (80). – С. 22 – 23.

Дар охири мақолаашон онҳо менависанд, ки меъёри моддаи 136 Кодекси маданӣ дар хусуси объекти ҳуқуқӣ будани иттилооти ҳифзшаванда ба танзими муносибатҳои маданӣ оид ба иттилоот амалан таъсире надоранд. Ин ё он иттилоот, гарчанде ҳатто ҳифзшаванда будан ё набуданаш, пешбинӣ нашуданаш дар қонун, агар ба моҳияти қонун муҳолиф набошад ва мувофиқ ба манфиатҳои тарафҳо бошад, дар ҳадди қиёси қонун ва ҳуқуқ объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф мешавад¹.

Мо аз таъсири ақидаҳои болозикр беҳад серкор шудем, хондему фикр кардем. Чунин савол гузоштем: **оё метавонад, ки иттилоот объекти танҳо ҳуқуқи маданӣ бошад?** Ин тавр буда наметавонад. Ҳар як соҳаи ҳуқуқ иттилооти худро дорад. “Онҳо ҳам ҷанбаи оммавию ҳуқуқӣ (яъне аз ҳуқуқи конституционӣ, маъмурӣ, андоз ва ғайра бармеояд) ва ҳам ҷанбаи хусусию ҳуқуқӣ (яъне аз ҳуқуқи маданӣ, соҳибкорӣ, тичоратӣ ва ғайра бар меояд) доранд.”²

Саволи дигар. **Агар ин тавр бошад, дар байни моддаҳои 136 ва 163 Кодекси маданӣ зиддият ҷой дорад?** Не, ҷой надорад. Иттилооти ҳифзшаванда – иттилооти хусусӣ буда, аҳамияти инфиродан муҳими иҷтимоӣ дорад. Дастрасӣ ба он аз ҷониби дигар иштирокдорони муомилот ва бозори иттилоот, бахусус давлат ва мақомотҳои ваколатдори он, озод буда наметавонад. Агар дар қисми дуюми моддаи 136 кодекси зикршуда иттилооти ҳифзшаванда дар ҳолати “шахшуда” бошад, дар моддаи 163 ҳамин кодекс, ин намуди иттилоот дар ҳолати ғайришарҳ, гардиш ва объекти ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъективӣ будан қарор дорад, “харидори” худро пайдо кардааст. Натиҷаҳои хизматрасониҳои гуногуни муздноки иттилоотӣ объектҳои ҳуқуқи истисноии фармоишгарони онҳо мебошанд. Дорандаи ҳуқуқ ба он уҳдадор нест, ки онро дастрасӣ дигарон гардонад. Чунин иттилоот метавонад шахсӣ, оилавӣ ва ё касбӣ бошад, дигарон аз дастрасии беиҷозат ба он бояд худдорӣ намоянд. Бинобар ин, танҳо иттилооти ҳифзшаванда метавонад объекти ҳуқуқи маданӣ бошад, дигар намуди иттилоот, ки аҳамияти калони иҷтимоӣ ва сиёсӣ доранд (рекламаи сиёсӣ, иҷтимоӣ, реҷаи кории соҳибкор, иттилооти экологӣ, иттилооти бучетӣ ва ғайра), наметавонанд хусусӣ бошанд.

Дар сархати 6 қисми 1 моддаи 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» чунин муқаррар шудааст: Иттилоот – маълумот дар бораи шахс, ашё, факту ҳодисаҳо, зуҳурот, равандҳо ва мулоҳизаҳо доир ба онҳо, сарфи назар аз шаклҳои манзур гардидашон.³ Ба ҳамин

¹ Ниг.: Меликов У. А., Нодиров Ф. М. Асари ишорашуда. – С. 24.

² Ниг.: Меликов У. А. Ҳуқуқи иттилоотӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР – граф, 2025. - С. 19.

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, № 411. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

монанд дар сархати якуми қисми 1 моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттилоот» мафҳуми расмӣ иттилоот дода шудааст: «иттилоот - маълумот дар бораи шахс, ашё, воқеаҳо, падидаҳо ва чараёнҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо».¹

Ба назари мо мафҳуми расмӣ иттилоот дуруст ва қобили қабул мебошад. Вале камбудӣ дар такроршавии ин мафҳум дида мешавад. Вақте дар қонуни нахустини соҳавӣ ин мафҳум дарҷ гардид, ҳоҷати такроран ҷойгир намудани он дар қонунҳои минбаъда вучуд надорад. Чунин ҳолат принципи низомнок будани меъёрҷодкунӣ ва сарфаи меъёрҳои танзимиро вайрон мекунад. Ҳамин талаботҳои принципиалӣ Ҳангоми таҳияи нахустин Кодекси маданияи ҷумҳурий риоя карда шуд. Масалан, дар матни ин кодекс мафҳуми соҳибкорӣ хориҷ карда шуд, зеро дар қисми 1 моддаи 15 Кодекси андози ҚТ² ва дар сархати 4 моддаи 1 Қонуни ҷумҳурий “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”³ мафҳуми ин фаъолият дода шудааст.

Ҳамзамон баъзе муаллифони дар ин хусус менависанд: “фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ дигар объекти батанзимдарории он эътироф карда намешавад.”⁴ Ин ақида нав нест, вале аз лаҳзаи баёнаш баҳснок аст, зеро Кодекси маданияи ҚТ қонуни асосии танзими соҳибкорӣ буда, ҷиҳатҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва молумулкии муносибати байни соҳибкор бо соҳибкор, муносибатҳои байни соҳибкор ва харидорон, соҳибкор ва фармоишгарон дар ин кодекс танзим шудааст. Объекти соҳибкорӣ истифодаи молумулк, фуруши ашё, иҷрои кор ва хизмат мебошанд, ки ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокдорони он асос ёфтаанд.

Соҳибкор мансабдори давлатӣ нест ва буда ҳам наметавонад. Соҳибкорӣ барои мансабдорони давлатӣ қатъиян манъ аст. Агар ин талаботҳои ҳаётан муҳим риоя нашаванд, соҳибкорӣ ҳамчун падидаи

«Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.07.2024).

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот», аз 10 апрели соли 2002, № 609 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.05.2024).

² Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23. 12 соли 2021, № 1844. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.07.2024).

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26. 07 соли 2014, № 1107. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.07.2024).

⁴Ниг.: Раҳимзода М. З., Шарифзода И. М. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. – Душанбе: ЭР – граф, 2025. – С. 19.

ҳуқуқи маданӣ ва давлат ҳамчун ташкилоти соҳибхитӣ, ки ҳокимияти давлатиро амалӣ менамояд, дар ҷомеа нақши худро иҷро карда наметавонанд.

Муносибатҳои соҳибкор бо давлат дар шакли ба қайдгирии давлатӣ, гирифтани иҷозатномаи маъмурий оид ба баъзе намудҳои фаъолият, стандартикунонӣ, сертификатсиякунонии объектҳои соҳибкорӣ ва дигар шаклҳои танзими техникӣ, таснифот ба соҳибкории хурд, миёна, калон, соҳибкории занон, иҷтимоӣ ва ғайра, мавзӯи танзими ҳуқуқи маъмурий ва ҳуқуқи молия мебошанд. Ин муносибатҳо бештар ба идоракунии давлатии соҳибкорӣ робита дошта, табиати ҳуқуқи давлатиро доранд. Ворид намудани ин муносибатҳо ба муносибатҳои ҳуқуқи маданияи соҳибкор ва дар ин замина таҳия ва қабул намудани Кодекси соҳибкории ҚТ зарурат надорад. Масъалаҳои ҳуқуқи маданияи соҳибкор дар Кодекси маданияи кишвар, вобаста ба таҷрибаи пешқадами давлатҳои Ғарб ва шароити хосси Тоҷикистон ҳалли танзимии худро пайдо кардаанд.

Ақида дар хусуси муқаррар шудани зарурати қабули Кодекси соҳибкории ҚТ дар Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018 – 2028¹ асоси воқеӣ надорад, зеро дар сархати якуми банди 45 – и он чунин зикр шудааст: “– **омӯзиши зарурат ва асоснокии таҳияи Кодекси соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон**” ишора шудааст,² ки маънои зарурати таҳия ва қабули онро надорад.

Дар ҳулосаи ҳамин мақола қайд намудан лозим аст, ки ба иттилоот хусусиятҳои зерин хос мебошанд:

- низоми он – иттилоот, ба монанди дигар объектҳои воқеият, дорои сохтори низомнок мебошад. Маҷмӯи иттилоот дар бораи чизе мафҳуми «дониш» - ро ташаккул медиҳад;
- беохирии иттилоот – он чунин зиёд аст, ки интиҳои он номуайян аст;
- моддии будани иттилоот – иттилоот чизе аст, ки метавонад объективӣ вуҷуд дошта бошад, илова бар ин, он гуногунии ҷаҳони моддиро инъикос мекунад;
- объективӣ будани иттилоот – иттилоот инъикоси ҷаҳони объективии беруна мебошад;
- идеалии иттилоот – неъматҳои маънавӣ будани он, аксар вақт мо иттилоотро тавассути воситаҳои техникӣ ва дар сомонаҳои интернетӣ мушоҳида менамоем, онро меомузем, таҳлил мекунем ва истифода мекунем. Иттилоот ва ҳомили моддие, ки дар он иттилоот зикр шудааст, речаи молумулкии ба худ хос дорад. Ҳомили моддии иттилоот объекти

¹ Ниг.: Раҳимзода М. З., Шарифзода И. М. Асари ишорашуда. – С. 19.

² Ниг.: Сангинзода Д. Ш. Пешвои миллат – Асосгузори ислоҳоти ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳон. Монография. – Душанбе: Балоғат, 2025. - С. 168.

ҳуқуқ ба ашё буда, ҳуди иттилоот моликияти зеҳнии иштирокдорони муносибатҳои иттилоотӣ пазируфта мешавад.

Вайро ҳамчун мол эътироф мекунад, вале иттилоот на ашё, балки натиҷаи хизматрасонии муздноки иттилоотӣ буда, фармоишгар ба он, аз лаҳзаи қабулаш ҳуқуқи истисноӣ пайдо мекунад. Хусусияти молиии иттилоот дар сифатҳои он ифода мегардад, то чи андоза иттилооти пешниҳодшуда эҳтиёҷоти фармоишгарро ба дониш қонеъ гардонида метавонад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1.Шарифзода М. М. Некоторые аспекты реализации концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан. / Развитие цифровизации экономических процессов в условиях международной интеграции: правовые аспекты и основные направления. Коллективная монография. / Под ред. доктора юрид. наук, проф. Курбатова А. Я., доктора юрид. наук, доц. Самадзода Б. О. — Худжанд: Ношир, 2025. – 292с.

2. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон намудани солҳои 2025 – 2030” аз 08.01 соли 2025, № 911. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2026. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 07.01.2026 г.).

3.Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Қарори Ҳукумати кишвар аз 30.12 соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2026. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 07.01.2026 г.).

4. Сангинзода Д. Ш., Мансурӣ Ш. Ҷ., Маҳмадшарифзода А. М. Ҳуқуқи иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе, 2025. – 344с.

5. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Адлия: Центриализ. банк правовой информации Республики Таджикистан. Версия 6.0. // М-во юстиции РТ. – Душанбе, 2026. – 1 электрон. опт. диск (CD - ROM). (дата обращения: 07.01.2026 г.).

6.Чеботарева А. А. Информационное право: учебное пособие / А. А. Чеботарева. — М. : Юридический институт МИИТа, 2014.

7.Штырев А. В. Общедоступная информация как гражданско-правовая категория: автор дис...канд. юрид. наук. – М., 2011.

8.Саидзода И.М., Тағоев Ш.Х., Саидҷаҳфаров А.И. Технологии иттилоотӣ дар фаъолияти ҳуқуқшиносӣ. Васоити таълимӣ барои донишҷӯён ва магистрантони факултетҳои ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2022.

9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораи аз ду ҷилд). Ҷилди якум. А – Н. // Зери таҳрири С. Назарзода (раис), А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – 950с.

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 22-е, стереотипное. – М., 1990.

11. Камышев Э.Н. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие. – Томск: ТПУ, 2009.

12. Чернышев П.М. Информационные технологии в юридической деятельности / Чернышев П.М. // Марийский юридический вестник. – 2016. – № 3. – С.24 - 35.

13. Бачило И.Л. Информационное право: учебник 2-е изд., перераб. И доп. М.: Юрайт ; ИД Юрайт, 2011.

14. Глик Дж. Информация. История. Теория. Поток. – М.: АСТ., Corpus, 2013.

15. Гаюров Ш. К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско - правового регулирования в Республике Таджикистан. Монография / Ш.К. Гаюров. – М.: Спутник +, 2010. – 361с.

16. Холиқзода А. Ғ., Сулаймонов Ф. С., Холиқов Н. А. Иттилооти рақамӣ ва мушкилиҳои илмӣ ҳуқуқ (аз қаринаи ҳуқуқ ба озодии сухан ва манфиатҳои миллӣ). Монография. / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқзода А. Ғ. – Душанбе: ЭР – граф, 2025. – 224с.

17. Модельный информационный Кодекс для государств – участников СНГ, часть первая. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifap.ru>. (санаи муроҷиат: 22.03.2024).

18. Лоихаи Кодекси иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.09 соли 2021. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://apart.tj>. (санаи муроҷиат: 23.03.2024).

19. Меликов У. А., Нодиров Ф. М. Информация в системе объектов гражданских прав в новом Гражданском кодексе Республики Таджикистан. // Информационное право. – 2024. - № 2 (80). – С. 22 – 24.

20. Меликов У. А. Ҳуқуқи иттилоотӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР – граф, 2025. – 336с.

21. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот» аз 18 июни соли 2008, № 411. // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.07.2024).

22. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» аз 10 апрели соли 2002, № 609 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.05.2024).

23. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23. 12 соли 2021, № 1844. // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.07.2024).

24. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26. 07 соли 2014, № 1107. // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 02.07.2024).

25. Раҳимзода М. З., Шарифзода И. М. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. – Душанбе: ЭР – граф, 2025. – 176с.

26. Сангинзода Д. Ш. Пешвои миллат – Асосгузори ислоҳоти ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳон. Монография. – Душанбе: Балоғат, 2025. – 316с.

Ғаюрзода Ш. К., Қодирзода С. С.

Фишурда

Иттилоот объекти фаъолияти миёнарави иттилоотӣ: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи маданӣ

Муаллифон дар ин мақола эътироф мекунанд, ки иттилоот объекти фаъолияти миёнарави иттилоотӣ мебошад. Онҳо муносибати ҷойдоштаи муаллифонро оид ба мафҳуми иттилоот ҳамаҷониба таҳлил намудаанд. Ба андешаи онҳо, муносибати қонунгузор оид ба мафҳуми иттилоот, молибудани он, ҳуқуқи моликият ба иттилоот асоснок мебошанд, ҳамзамон онҳо ба маънидодкунии объективӣ ва дарккунӣ нӣёз доранд. Бисёри андешаҳои ғалат оид ба ҳуқуқ ба иттилоот, ҳуқуқҳои рақамӣ, ҳуҷҷатҳои рақамӣ бо сабаби надонистани қонунҳо ва амалияи татбиқи онҳо ба вуҷуд меояд.

Ғаюрзода Ш. К., Қодирзода С. С.

Аннотация

Информация объект деятельности информационного посредника: некоторые вопросы гражданско – правового регулирования

В данной статье авторы признают информацию в качестве объекта деятельности информационного посредника. Они всесторонне анализировали существующие подходы авторов к понятию информации. По их мнению, существующий подход в законодательстве о понятии информации, прав собственности на информацию и товарность информации обоснованны, при этом нуждающим в объектом толкования и познания. Многие ошибочные суждения о праве на информацию, цифровых правах, электронных документах, обусловлены не знанием законов, практики их применения.

The summary

Information as an object of an information mediator's activity: some issues of civil law regulation

In this article, the authors recognize information as an object of an information mediator's activity. They comprehensively analyze the existing approaches of authors to the concept of information. In their opinion, the existing approach in the legislation on the concept of information, the ownership of information, and the marketability of information is justified, but it requires interpretation and knowledge. Many erroneous opinions about the right to information, digital rights, and electronic documents are based on a lack of knowledge of the laws and their application.

Муқарризи мақола Саидов Ҳ. М. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

УДК: 347. 451 (575. 3)

Косимзода Ф. А*.

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОРГАНОВ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА:
НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ**

Калидвожаҳо: комиссияи ревизионӣ, комиссияи барҳамдиҳӣ, мақоми идоракунӣ, ҷамъияти саҳомӣ, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, талабот, ғимоя, ҷавобгарӣ, Шурои нозирон, ҷаласаи умумии саҳмдорон, Шурои директрон, муносибатҳои ҳуқуқӣ, шартҳо, чораи ҷавобгарӣ, Кодекси маданӣ, Қонун дар бораи ҷамъияти саҳомӣ.

Ключевые слова: ревизионная комиссия, ликвидационная комиссия, органы управления, акционерное общество, права, обязанность, требование, защита, ответственность, Наблюдательный совет, общее собрание акционеров, Совет директоров, правоотношение, условие, меры ответственности, Гражданский кодекс, Закон об акционерных обществах.

Key words: audit commission, liquidation commission, management bodies, joint stock company, rights, obligations, requirements, protection, responsibility, supervisory board, general meeting of shareholders, board of directors, legal relationship, condition, measures of responsibility, Civil code, Law on Joint Stock Companies.

Ответственность за организацию, состояние и достоверность бухгалтерского учета в акционерного общества (далее - АО), своевременное представление ежегодного отчета и другой финансовой отчетности в со-

*Доктор юридических наук, доцент кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета.

ответствующие органы, а также сведений о деятельности АО, представляемых акционерам, кредиторам и в СМИ, несет исполнительный орган АО. РК контролирует собственно управленческие аспекты деятельности лиц, которые осуществляют управление АО.

Правовая регламентация деятельности Ревизионной комиссии (далее - РК) дает возможность повысить эффективность ее работы, установить связи между акционерами и должностными лицами АО. Законодательство непоследовательно рассматривает вопросы о правовом регулировании деятельности указанной комиссии. Следует обратить внимание на вопрос о правовом положении РК в АО. Именно АО как основная форма организации юридического лица нуждаются в создании специального органа финансового контроля.

Включение в систему корпоративного управления АО института РК как органа корпоративного контроля призвано обеспечить специализацию в выполнении контрольно-ревизионной функции, требующей применения специальных знаний и умений в области финансового анализа, в том числе с целью выработки предложений по рационализации финансовой деятельности предприятия и улучшению его показателей.

РК хозяйственного общества традиционно формируется из физических лиц. Закон РТ об АО ограничивается тем, что члены РК не могут одновременно являться членами совета директоров (НС) общества; занимать иные должности в органах управления обществом; акции, принадлежащие членам совета директоров (НС) общества или лицам, занимающим должности в органах управления обществом, не могут участвовать в голосовании при избрании членов РК общества (ст. 72.).

В АО с количеством акционеров – владельцев простых акций общества, не превышающим 100 человек, может вводиться должность ревизора или избираться ревизионная комиссия, а в обществах с количеством акционеров – владельцев простых акций общества свыше 100 человек может избираться только ревизионная комиссия. Права и обязанности членов РК определяются законом РТ об АО, другими актами законодательства, уставом, положением о РК а также договором, заключаемым с каждым членом РК. При реализации компетенции АО участие контрольного органа в формировании воли общества ограничивается правом вносить предложения в повестку дня общего собрания АО и требовать созыва внеочередного общего собрания, а также возможностью членов РК присутствовать на общем собрании и участвовать в обсуждении вопросов повестки дня с правом совещательного голоса. По нашему мнению, включение РК в систему органов АО на современном этапе не оправдано. На практике ревизионная комиссия обычно выполняет указания НС и исполнительного органа и не обеспечивает объективности результатов проверки финансово-хозяйственной деятельности АО.

Кроме того, НС из числа его членов может, а в отдельных случаях – обязан, образовывать комитет по вопросам аудита. В таком случае

выполнение функций по проверке финансово-хозяйственной деятельности АО будут дублироваться. Считаем вполне достаточным проверку финансово-хозяйственной деятельности АО осуществлять с использованием комитета по аудиту, а РК исключить из системы органов АО.

Также неясно могут ли лица по доверенности, осуществляющие руководство АО, голосовать по вопросам избрания членов ревизионной и счетной комиссий. Согласно ГК РТ, представитель действует от имени и в интересах представляемого, т. е. акционер выражает свою волю как безразличную и выдает доверенность генеральному директору. Если представитель руководства АО оформлен надлежащим образом, то правило о запрете на голосование применять не следует.

Тем не менее, отказ в голосовании по вышеуказанному вопросу по доверенности, незаконен. Регламентация конфликта интересов управленческих органов и членов ревизионной комиссии осуществлена непоследовательно, что создает определенные трудности в понимании статуса члена РК. Согласно законодательству, члены РК или ревизор АО не могут одновременно являться членами Совета директоров (Наблюдательного Совета - НС), а также занимать иные должности в органах управления. Акции, принадлежащие членам Совета директоров (НС) или лицам, занимающим должности в органах управления, не могут участвовать в голосовании при избрании членов РК или ревизора АО. Считаем, что правовой статус члена РК должен определяться исходя из следующих положений: эффективность работы члена РК прямо зависит от его личностных качеств, в связи с чем закон должен прямо установить, что таковым может быть только физическое лицо; для предупреждения конфликта интересов «член ревизионной комиссии - менеджмент компании» законодательно установить запрет на избрание в состав РК АО, работников общества, а также работников аффилированных лиц АО. Целесообразно предусмотреть, что единоличный исполнительный орган общества, члены коллегиального исполнительного органа общества, члены совета директоров (НС) не вправе голосовать по вопросу об избрании ревизионной комиссии акциями, принадлежащими им, членам их семей, а также их аффилированным лицам. Аналогичный запрет должен быть установлен в отношении представления кандидатур в состав РК; с целью решения вопроса неосведомленности участников АО касательно кандидатов в состав РК необходимо установить обязанность АО предоставлять информацию о каждом кандидате. Можно обозначить права члена РК требовать проведения проверки ревизионной комиссией и участвовать в ней; получать для ознакомления любые документы общества; получение вознаграждения за исполнение ими функций членов, право на компенсацию расходов, связанных с участием в заседаниях РК, в порядке, предусмотренном внутренними документами.

Полномочия члена РК установлены законом в общем виде. Ст. 72 закона РТ об АО указывает, что порядок деятельности РК общества

определяется внутренним документом, утверждаемым общим собранием акционеров (ОСА). В связи с тем, что акционеры в первую очередь заинтересованы в беспрепятственной работе РК, на практике у нее редко возникает проблема нехватки полномочий, так как она решается в таком внутреннем документе. Сложным является вопрос об обязанностях члена РК. РК (ревизор) осуществляет проверку финансово-хозяйственной деятельности общества по итогам его деятельности за год, а также во всякое время по инициативе РК общества, по решению ОСА, совета директоров (НС) общества или по требованию акционера (акционеров) общества, владеющего в совокупности не менее чем 10% голосующих акций общества.

Большинство авторов считают РК органом контроля хозяйственного общества. Не оспаривая этот тезис, следует отметить, что она является отнюдь не органом контроля, а органом управления со специальной компетенцией³⁶².

Следует отметить, что законодательство обходит стороной вопрос об ответственности члена РК за свои действия. РК в АО не является органом управления, и, видимо, поэтому ее члены не упоминаются как лица, несущие ответственность за свою деятельность.

Таким образом, в настоящее время единственной формой ответственности члена РК является косвенная ответственность в форме прекращения полномочий.³⁶³ Подобное положение создает риск дестабилизации в деятельности общества, поскольку член комиссии может уклониться или отказаться от участия в проверке. Ответственность члена ревизионной комиссии можно ввести только в случае, если закон будет предусматривать определенные механизмы выплаты ему справедливого вознаграждения и компенсаций.

Ответственность счетной комиссии. В АО с числом акционеров - владельцев голосующих акций АО более 100 создается счетная комиссия, количественный, персональный состав и срок деятельности которой утверждается ОСА. В составе счетной комиссии не может быть менее трех человек. В счетную комиссию не могут входить члены Совета директоров (НС) АО, члены РК АО, члены коллегиального исполнительного органа АО, единоличный исполнительный орган АО, а равно управляющая организация или управляющий, а также лица, выдвигаемые кандидатами на эти должности. Е.Ю. Бакирова отмечает, что счетная комиссия не является органом управления акционерным обществом³⁶⁴.

³⁶² См.: Ионцев М.Г. Акционерные общества. – М.: Ось – 89, 2003. – С. 149.

³⁶³ См.: Очилова Ф.А. К вопросу об ответственности за нарушения правил ведения и хранения реестра акционеров в акционерных обществах Республики Таджикистан // Вестник ТГУПБП. – Худжанд, 2015. – № 2 (2). – С. 126.

³⁶⁴ См.: Бакирова Е.Ю. Права акционеров: понятие, осуществление и охрана : учебное пособие / Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО «Белгородский гос. ун-

Счетная комиссия вправе производить проверку и регистрацию лиц, участвующих на ОСА. Члены счетной комиссии обязаны объяснить права акционеров на участие в голосовании, порядок голосования по вопросам, которые включены в повестку дня ОСА. М.Г. Ионцев указывает, «что счетная комиссия является органом общего собрания акционеров»³⁶⁵. Подобная постановка вопроса спорная. По нашему мнению, общее собрание акционеров АО является органом управления. Что касается счетной комиссии, то она организовывается ОСА со сформулированными функциями, связанными с проведением заседаний.

По мнению некоторых авторов, следует возложить функции счетной комиссии на регистратора. В частности, Т.В. Кашанина отмечает: «Если в акционерном обществе число владельцев голосующих акций составляет более пятисот, выполнение функций счетной комиссии может быть возложено на специализированного регистратора, ведущего реестр акционеров данного общества»³⁶⁶. Также указывается, что при возложении обязанностей счетной комиссии на регистратора следует заключить договор между ним и АО по поводу вознаграждения. Регистратор при этом может поручить исполнение обязанностей счетной комиссии своим сотрудникам³⁶⁷. Проблему заключения договора с членами счетной комиссии также поднимает В.С. Осипов³⁶⁸. Нам представляется, что такое положение может быть закреплено в уставе или в отдельном положении.

Ответственность ликвидационной комиссии. Порядок ликвидации АО регламентируется ст. 111-112 ГК РТ. Относительно видов ликвидации среди ученых отсутствует единство. Наиболее распространенным критерием, по которому ликвидация делится на определенные виды, есть основания ликвидации. По этому критерию можно выделить такие виды ликвидации, как: добровольная ликвидация – это такая ликвидация, решение о проведении которой принимается самим юридическим лицом без какого-либо юридически оформленного вмешательства со стороны третьих лиц (по мотивам нецелесообразности дальнейшего существования и т.п.), а также в случае, если юридическим лицом достигнута цель, ради которой она создавалась, или истек срок, на который она образована. Вместе с тем в юридической литературе по поводу такого вида ликвидации некоторыми учеными употребляется термин «са-

т», Юридический фак., Кафедра гражданского права и процесса. – Белгород: Изд-во Белгородского гос. ун-та, 2007. – С. 21.

³⁶⁵ См.: Ионцев М.Г. Акционерные общества. Правовые основы имущественных отношений. Управление и контроль. Защита прав акционеров. – М.: Ось - 89, 2005. – С. 152.

³⁶⁶ См.: Кашанина Т.В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ): учебник для вузов. – М.: Норма: Инфра-М, 1999. – С. 9.

³⁶⁷ См.: Комментарий к Федеральному закону Российской Федерации «Об акционерном обществе» // под общ. ред. М.Ю. Тихомирова. -2-е изд., доп. и перераб. – М., 1999. – С. 260.

³⁶⁸ См.: Молотников А.Е. Ответственность в акционерном обществе: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 198-199.

моликидация»; принудительная ликвидация - предусматривает прекращение существования юридического лица вне его воли по инициативе уполномоченных государственных органов в случаях, предусмотренных законом; ликвидация банкрота – введенная судом по делу о банкротстве судебная процедура, направленная на прекращение существования должника, неспособного выполнить свои денежные обязательства.

В целом модель вынужденной ликвидации выглядит следующим образом: возникает юридический факт, что является основанием для принятия решения о ликвидации, то есть возникает обязанность по закону принять соответствующее решение органом управления; если общество в лице своих органов в течение установленного срока (или разумного срока) не принимает решения, то истечение такого срока создает состав правонарушения, который является основанием для предъявления требования о принудительной ликвидации.

Следует отметить, что при ликвидации АО прекращается ее деятельность. АО может быть ликвидировано по двум основаниям: добровольно, в порядке, установленном ГК РТ, с учетом требований закона РТ об АО и устава общества; по решению суда, по основаниям, предусмотренным ГК РТ.

Конкретные элементы юридического состава, опосредующего прекращение правосубъектности АО путем ликвидации, зависят от вида и оснований ликвидации АО.

Существует еще одно обоснование, по которому общество обязано принять решение о своей самоликвидации. Согласно ч. 2 ст. 29 закона РТ об АО, общество обязано это сделать, если по окончании второго и каждого последующего финансового года, в соответствии с годовым бухгалтерским балансом, предложенным для утверждения АО, или по результатам аудиторской проверки, стоимость чистых активов общества оказывается меньше величины минимального уставного капитала, указанной в ст. 17 закона. Приняв решение о необходимости самоликвидации общества, совет директоров выносит на решение ОСА вопрос о ликвидации общества, обосновывая это свое решение акционерам надлежащим образом, и образовании ликвидационной комиссии. Если предложение совета директоров будет поддержано большинством акционеров, собрание принимает большинством голосов решение о самоликвидации общества, образовании ликвидационной комиссии в установленном порядке и составе. Одновременно устанавливаются сроки ликвидации общества.

Принятие решения о ликвидации АО. Принятие решения о ликвидации АО относится к исключительной компетенции общего собрания АО. Само решение высшего органа общества "запускает" процедуру добровольной ликвидации АО. В случае принятия такого решения общее собрание АО должно определить также и основные параметры проведения ликвидации. Для этого на общем собрании, которое приняло решение о ликвидации АО, согласно закону РТ об АО должна быть из-

брана ликвидационная комиссия, к которой перейдут полномочия наблюдательного совета и исполнительного органа общества, будет утвержден порядок ликвидации и порядок распределения между акционерами имущества, оставшегося после удовлетворения требований кредиторов. С момента назначения ликвидационной комиссии к ней переходят все полномочия по управлению делами АО, так как органы управления в это время отстраняются от выполнения своих обязательств. В подобном случае некоторые авторы относят ликвидационную комиссию к органам управления АО³⁶⁹.

Однако исследование законодательства показывает, что ликвидационная комиссия не управляет АО, а наоборот, указанный орган организует ликвидацию АО. Принятие общим собранием АО решения о ликвидации влечет сужение объема хозяйственной компетенции общества. Введение законодателем таких ограничений направлено в первую очередь на защиту прав и законных интересов кредиторов.

АО может быть ликвидировано добровольно: истечение срока, на который было создано юридическое лицо, достижение цели, ради которой оно было создано или добровольной ликвидации общества, а возможно, и по другим причинам. Например, общество может принять решение о самоликвидации в связи с невозможностью достичь цели, для чего оно было создано.

Государственная регистрация решения о ликвидации АО. Для этого общество в течение трех рабочих дней с момента принятия ОСА о ликвидации АО должно уведомить государственного регистратора об этом путем представления определенных в законе документов. На основании представленных документов государственный регистратор вносит запись о решении общего собрания АО по ликвидации общества. Включение законодателем данного элемента в юридический состав, опосредующий прекращение правосубъектности АО, имеет целью публичное информирование участников отношений, прежде всего кредиторов общества, о начале ликвидационной процедуры, сроках и порядке предъявления требований к АО.

Остановка обращения акций АО, которая осуществляется в соответствии с порядком отмены регистрации выпусков акций. Следствием остановки обращения акций является выведение ликвидируемых акций АО из имущественного оборота. С момента остановки обращения по акциям уже не могут заключаться хозяйственные и другие договоры, а также совершаться другие сделки, направленные на отчуждение таких ценных бумаг.

Формирование ликвидационной массы. Для этого ликвидационная комиссия заявляет требования и иски о взыскании задолженности с

³⁶⁹ См.: Зубрович М.М., Семсусов В.А. Акционерное общество: правовые аспекты. – Иркутск, 2000. – С. 69.

должников АО, принимает меры по инвентаризации имущества АО, выявлению и возврату имущества общества, находящегося у третьих лиц. Основной целью действий ликвидационной комиссии по формированию ликвидационной массы является создание имущественных условий для проведения расчетов с кредиторами АО.

Принятие мер ликвидационной комиссией по закрытию счетов (кроме счета, используемого для расчетов с кредиторами при ликвидации АО); закрытие обособленных подразделений АО; увольнение работников АО; возврат лицензий, документов разрешительного характера и других документов, а также печатей и штампов, подлежащих возврату органам государственной власти. Целью этих действий является создание организационных условий для прекращения правосубъектности АО.

Проведение проверок и определение наличия или отсутствия задолженности по уплате налогов, сборов, единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование.

Утверждение ликвидационной комиссией промежуточного ликвидационного баланса. Промежуточный ликвидационный баланс составляет предварительный перечень определенным образом структурированных сведений относительно юридического лица, находящегося в процессе ликвидации, всех кредиторов юридического лица и заявленных ими требований относительно имущества юридического лица. Такой баланс имеет ключевое значение, поскольку именно на его основании производятся выплаты кредиторам в порядке очередности удовлетворения их требований.

Распределение имущества ликвидируемого АО между кредиторами и акционерами. Такое распределение производится ликвидационной комиссией в очередности, путем удовлетворения требований кредиторов (акционеров) соответствующей очереди. Необходимость установления законодателем очередности удовлетворения требований кредиторов обусловлена предположением о недостаточности в АО имущества для распределения имущества (проведения выплат) между всеми кредиторами и акционерами. Представление отчетности за последний отчетный период соответствующим налоговым органам.

Утверждение ликвидационного баланса АО. Ликвидационный баланс АО является его окончательным балансом, в котором подводятся итоги ликвидации общества и завершение его расчетов с кредиторами. Ликвидационный баланс составляется ликвидационной комиссией и утверждается ОСА.

Нам представляется, что, хотя ликвидационная комиссия АО не входит в систему органов управления общества, она по своему назначению входит в систему органов АО.

Возвращаясь к проблеме ответственности органов АО на примере счетной комиссии, ревизионной комиссии и ликвидационной комиссии, уместно отметить мнение А.Е. Молотникова, согласно которому «в ак-

ционерном законодательстве не уделяется внимание вопросу об ответственности указанных органов и их членов»³⁷⁰. Действительно, подобная ситуация создает представление о безнаказанности членов указанных органов, что может привести в итоге к снижению уровня выполнения ими своих обязательств, что негативно повлияет на деятельность АО. Возможно, причиной подобного является заимствование положений об АО из иностранных законов.

Вместе с тем, по законодательству РТ, члены счетной, ревизионной или ликвидационной комиссий, признаются органами АО. Поэтому следует в законе установить определения и закрепить обязанности членов счетной, ревизионной или ликвидационной комиссий.

Привлечение к ответственности лиц, не входивших в органы управления АО – сложная задача, так как законодательство, не предусматривает обязанности по возмещению вреда, нанесенного АО. Также нельзя сказать, что в таких случаях возникает гражданско-правовая ответственность указанных лиц, согласно ГК РТ. Причиной является специфика правоотношения между АО и членами ревизионной, счетной, и ликвидационной комиссий. Также не предусмотрена солидарная ответственность указанных лиц. И.Т. Тарасов указывал на то, «что в вопросе об ответственности членов правления или, в частности, ревизионной комиссии не должно быть существенных различий».³⁷² Данные комиссии, по сути, являются коллегиальными органами, и принимаемые ими решения тоже являются коллегиальными. Следовательно, справедливо замечание И.Т. Тарасова по поводу тождественности ответственности всех органов АО.

Исходя из сказанного, считаем необходимым внести дополнения в ст. 71 закона РТ об АО в виде пункта пятого, содержащего следующее: «Если иное не предусмотрено законом, положения настоящей статьи распространяются также на членов счетной, ревизионной и ликвидационной комиссий».

Список использованной литературы:

1. Бакирова Е.Ю. Права акционеров: понятие, осуществление и охрана : учебное пособие / Федеральное агентство по образованию, ГОУ ВПО «Белгородский гос. ун-т», юридический фак., кафедра гражданского права и процесса. – Белгород: Изд-во Белгородского гос. ун-та, 2007.

2. Ионцев М.Г. Акционерные общества. Правовые основы имущественных отношений. Управление и контроль. Защита прав акционеров. – М.: Ось - 89, 2005.

3. Кашанина Т.В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ): учебник для вузов. – М.: Норма: Инфра-М, 1999.

³⁷⁰ См.: Молотников А.Е. Ответственность в акционерном обществе: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 198-199.

³⁷² См.: Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. – М.: Статут, 2000. – С. 533.

4. Комментарий к Федеральному закону Российской Федерации «Об акционерном обществе» // под общ. ред. М.Ю. Тихомирова. -2-е изд., доп. и перераб. – М., 1999.

5. Молотников А.Е. Ответственность в акционерном обществе: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006.

6. Зубрович М.М., Семсусов В.А. Акционерное общество: правовые аспекты. – Иркутск, 2000.

7. Молотников А.Е. Ответственность в акционерном обществе: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006.

8. Тарасов И.Т. Учение об акционерных компаниях. – М.: Статут, 2000.

Қосимзода Ф. А.

Фишурда

Ҷавобгарии мақомотҳои ҷамъияти саҳомӣ: баъзе масъалаҳои ҳуқуқӣ

Дар ин мақола муаллиф масъалаи ҷавобгарии мақомотҳои ҷамъияти саҳомиро таҳқиқ менамояд. Ба ақидаи ӯ, ба ҷавобгарӣ ҷалб намудани шахсони масъул, ки ба мақомоти идоракунии ҷамъияти саҳомӣ ворид нашудааст вазифаи мушкил мебошад, зеро ки қонунгузорӣ уҳдадории ҷамъияти саҳомиро оид ба ҷуброни зарарро муқаррар накардааст. Гуфтан имкон надорад, ки дар ҳолатҳои болозикр ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ тибқи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меояд.

Косимзода Ф. А.

Аннотация

Ответственность органов акционерного общества: некоторые правовые вопросы

В данной статье автор рассматривает вопросы ответственности органов акционерного общества. По ее мнению, привлечение к ответственности лиц, не входивших в органы управления акционерного общества – сложная задача, так как законодательство, не предусматривает обязанности по возмещению вреда, нанесенного акционерным обществом. Также нельзя сказать, что в таких случаях возникает гражданско-правовая ответственность указанных лиц, согласно Гражданского кодекса Республики Таджикистан.

Kasymzade F. A.

The summary

Responsibility of the Joint Stock Company's bodies: some legal issues

In this article, the author examines the responsibility of the Joint Stock Company's bodies. In her opinion, bringing to justice individuals who were not members of the management bodies of the joint-stock company is a difficult task, as the legislation does not provide for the obligation to com-

pensate for the damage caused by the joint-stock company. It cannot be said that these individuals are subject to civil liability under the Civil Code of the Republic of Tajikistan.

Рецензент статьи Мирализода И. К. – доктор юридических наук, профессор

УДК: 343: 254 (575. 3)

Абдурахимзода С. Қ.*

**МАҚОМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ТАШКИЛОТҲОИ
ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: мақоми ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқи маданӣ, шахсони ҳуқуқӣ, субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, мақсад ва вазифаҳои фаъолият, функцияҳо, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, соҳибҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ ва кафолатҳои амалигардонии онҳо, уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: правовой статус, гражданско-правовой статус, юридические лица, субъекты гражданских правоотношений, некоммерческие организации, цели и задачи деятельности, функции, организационно-правовая форма, собственность, субъективные права и гарантии их реализации, юридические обязанности, юридическая ответственность.

Key words: legal status, cultural and legal status, legal entities, subjects of cultural legal relations, non-profit organizations, goals and objectives of the activity, functions, organizational and legal form, property, subjective rights and guarantees of their implementation, legal obligations, legal liability.

Дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ субъектҳои гуногун иштирок менамоянд, ки яке аз онҳо ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мебошанд. Онҳо низ дар баробари дигар субъектҳои ҳуқуқи маданӣ дар ташаккулёбӣ ва инкишофи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ нақши муайян ва ҳоси ҳудро доранд. Зимни иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ онҳо ҳуқуқҳои субъективӣ ба даст оварда, уҳдадориҳои ҳуқуқиро низ ба зимма гирифта, барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои ҳеш дар назди қонун ҷавобгарии ҳуқуқӣ доранд. Вобаста ба ин, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мақоми ҳуқуқии ба худ ҳос доранд, ки таҳқиқ ва омӯзиши илмӣ он барои

* Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Тел.: (+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

боз ҳам равшантар гардидани мақом ва нақши онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа мусоидат хоҳад кард. Чунки то ҳол мо дар адабиёти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҚТ) дар шакли мақолаи илмӣ алоҳида вонаҳӯрдаем, ки чунин ҳолат аз фазои холигии илмӣ ҳуқуқи мадания кишварамон дар мисоли мавзуи мазкур шаҳодат медиҳад.

Тавсифи мухтасари омӯзиши масъала дар илм ва асоснок намудани зарурати омӯзиши мавзӯ. Дар адабиёти ватанӣ таҳқиқи илмӣ мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои мақоми ҳуқуқи мадания ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ то ҳол амалӣ нагардидааст. Вале, баъзе масъалаҳои ҷудогонаи он ба таври алоҳида аз лиҳози таълимӣ аз ҷониби Х.Т. Носиров¹, Ш.С. Ҳамроев, Р. Сангов² ва дигарон амалӣ шудааст, ки онҳо барои таҳқиқоти мазкур заминаи муҳим мебошанд. Дар адабиёти хориҷӣ бошад, мавзуи мазкур ҳам ба таври умумӣ ва ҳам ба таври махсус аз ҷониби як зумра муҳаққиқон аз ҷумла, Е.В. Шаклеина³, Т.В. Сойфер⁴ ва дигарон мавриди омӯзиши махсуси илмӣ қарор дода шудааст. Ҳанӯз дар ду таҳқиқоти илмӣ хеш муаллифи мақолаи мазкур низ доир ба мавзӯи мубрам ва алоҳидаи илмӣ будани падидаи мақоми ҳуқуқи муассисаи таълимӣ⁵ ва мақоми ҳуқуқӣ изҳори ақида намуда буд⁶.

Мақсади таҳқиқот, пеш аз ҳама таҳқиқ ва омӯзиши илмӣ падидаи мақоми ҳуқуқи мадания ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҚТ мебошад. Барои ноил гардидан ба он ҳалли чунин вазифаҳо муҳим дониста мешавад: пешниҳоди мафҳуми мақоми ҳуқуқи мадания ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҚТ, муайян кардани унсурҳои таркибии мафҳуми мақоми ҳуқуқи мадания ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, тавсифи мазмун ва моҳияти (таъиноти) мақоми ҳуқуқи мадания ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ,

¹ Ниг.: Насиров Х.Т. Правовое регулирование некоммерческих организаций. Учебное пособие.- Душанбе, 2005. – С. 67.

² Ниг.: Ҳамроев Ш.С., Р. Сангов. Асосҳои ҳуқуқи танзими фаъолияти шахсони ҳуқуқи ғайритиҷоратӣ (Васоити таълимӣ). // Мухаррири масъул д.и.х., профессор, Арбоби хизматнишондодаи илм ва техникаи ҚТ. Мудир кафедраи ҳуқуқи иқтисодии Донишқадаи иқтисодии Тоҷикистон. Ш.М. Исмоилов. – Душанбе, 2011.- С. 89.

³ Ниг.: Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 219 с.

⁴ Ниг.: Сойфер Т. В. Концепция некоммерческих организаций в российском гражданском праве. дисс. ... доктора юрид. наук.- М., 2013. - 476 с.; Сойфер Т.В. К вопросу о правовом статусе некоммерческих организаций // Журнал российского права – 2009. – №1. – С.27 - 35.

⁵ Ниг.: Абдурахимов С.Қ. Дар бораи баъзе мушкилот ва дурнамои рушди шаклҳои моликияти ташкилотҳои таълимӣ дар мисоли муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. -2023.- №1 (49) – С.36.

⁶ Ниг.: Абдурахимов С.Қ. Баъзе андешаҳо доир ба падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ.- 2024.- №4 (56) – С.166.

пешниҳоди тавсияҳо ба қонунгузории маданӣ доир ба мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ.

Доир ба истилоҳи ибораи вазъи ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ. Дар Фарҳанги забони русӣ, бо истилоҳи «статус» маҷмӯи ҳуқуқу вазифаҳо, ки ҳолати ҳуқуқии шахс, ташкилотҳо, муассисаҳоро муайян мекунанд, ифода карда мешавад¹. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ маънои калимаҳои «вазъ» ва «ҳолат» ба як маъно омадааст. Калимаи «вазъ» арабӣ буда, маънояш «вазъият, ҳолат» мебошад. Калимаи «ҳолат» арабӣ буда, маънояш «ҳол» ё «вазъият, ҳолат» аст². Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, ки соли 2008 нашр шудааст, калимаи «вазъ» (арабии وضع) ҳамчун «вазъият, ҳол, ҳолат» тавсиф мегардад. Калимаи «ҳолат» (арабии حالت) маънои «чигунагӣ, вазъият, ҳол»-ро дорад³.

Истилоҳи «статус» аз калимаи латинии «status» гирифта шуда, маънояш ҳолат ва вазъи субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ аст. Дар донишномаи фалсафӣ таҳти истилоҳи «вазъ» мақоми иҷтимоии фард, вазъи нисбии фард ё гуруҳ дар низоми иҷтимоӣ фаҳмида мешавад⁴. Дар адабиёти дигар низ омадааст, ки истилоҳи «мақоми ҳуқуқӣ» аз забони латинии «status» гирифта шуда, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардидани ҳолати субъектҳои он, маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳоро меноманд⁵. Дар адабиёти ватанӣ бошад, омадааст, ки статус аз истилоҳи латинии status – ҳолати қор, ҳолати ҳуқуқӣ бармеояд ва ба маънои ҳолати ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ҳолати ҳуқуқии соҳибқор гуфта, ҳуқуқу уҳдадорӣ, масъулият, озодӣ, манфиат ва инчунин кафолатҳои баамалбарории онҳоро меноманд⁶.

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ ибораҳои гуногун аз ҷумла, мақоми ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқӣ⁷ ва ҳолати ҳуқуқӣ⁸

¹ Ниг.: Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка. – Т.3. – М., 2006. – С.405.

² Ниг.: Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): зери таҳрири М.Ш. Шакуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ / Дар ду ҷилд. – М., 1969. – С.752.- 222.

³ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ: Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон / Иборат аз 2 ҷилд. – Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – С.510.

⁴ Ниг.: Санавазов Г.Б. Становление и развитие административно – правового статуса общественных объединений в Республике Таджикистан – Худжанд, 2016. – С.60.

⁵ Ниг.: Большой юридический словарь.// Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е.Крутских.- М., 2002. – С.587.

⁶ Ниг.: Шонасридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибқорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. – Душанбе, 2009. – С.55.

⁷ Ниг.: Асосҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти шахсони ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ. Воситаи таълимӣ. Мухаррири масъул д.и.х., профессор, Арбоби хизматнишондодаи илм ва техникаи ҶТ, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодии Донишқадаи иқтисодии Тоҷикистон Ш.М. Исмоилов – Душанбе, 2011. – С.46.

⁸ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 [Захираи электронӣ].

истифода мешаванд, ки онҳо таҳлил ва омӯзиши ҳешро тақозо менамоянд. Ба андешаи як гуруҳи олимон мафҳуми ҳолати ҳуқуқӣ нисбат ба мафҳуми вазъи ҳуқуқӣ маҳдудтар аст¹. Ба ақидаи гуруҳи дуюми олимон бошад, мафҳумҳои ҳолати ҳуқуқии шахс ва вазъи ҳуқуқии шахс², вазъи ҳуқуқӣ ва мақоми ҳуқуқӣ³, инчунин мақом, ҳолат ва вазъи ҳуқуқӣ ба ҳамдигар ҳаммаъно мебошанд⁴. А.И. Имомов низ зимни баррасии падидаи вазъи ҳуқуқии инсон ва шахрванд на ибораи мақоми ҳуқуқӣ, балки ибораҳои вазъи ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқиро истифода кардааст, ки чунин тарзи баёни масъала ба андешаи мо, аз ҳаммаъно будани ибораҳои вазъи ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳанд⁵.

Ба андешаи мо, ибораи вазъи ҳуқуқӣ назар ба ибораҳои мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ мазмунан ва ҳаҷман васеътар буда, нахуст вазъи ҳуқуқӣ, дуюм, мақоми ҳуқуқӣ ва сеюм, ҳолати ҳуқуқӣ қарор дорад, ки аз рӯи чунин пайдарҳамӣ яке дигареро фарогир аст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд шудааст, ки вазъи ҳуқуқии субъектҳои мақоми ҳуқуқии онҳо муайян мекунад. Мазмуни мақоми ҳуқуқиро ҳуқуқ ва уҳдадорҳои субъектҳо ташкил медиҳад⁶. Аксаран, ҳолати ҳуқуқии субъект бо дигар категория – мақоми ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки статус аз латинӣ тарҷума шуда, маънояш мақоми ҳуқуқӣ, ҳолатро дорад⁷. Инчунин бинобар мазмунан васеъ будани ибораи вазъи ҳуқуқӣ назар ба мақоми ҳуқуқӣ ва фарогирии дуюмин аз ҷониби аввалин дар аксари адабиёти ҳуқуқӣ ибораи вазъи ҳуқуқӣ (мақоми ҳуқуқӣ)⁸ вазъи ҳуқуқӣ (мақоми) муассисаи тиббӣ⁹ қайд

Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.07.2025); Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19 майи соли 2009. (қисми 1 моддаи 29). [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 06.07.2025).

¹ Ниг.: Кашина Т.В. Структура права: монография.- М., 2012. – С.202.-203.

² Ниг.: Баграх Д.Н. Система субъектов советского административного права. // Советское государство и право. 1986. №2. – С.5-6. Теория государства и права: учебник. Н.И.Матузов, А.В. Малько.- М., 2004. – С.137.; Раҳмон О.Э. Асосҳои илмӣ-методологии таносуби мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» // Қонунгузорӣ.- 2023. – №2 (50). – С.7.

³ Ниг.: Максимец Л.Г. Образовательное учреждение как субъект гражданского права. автореф. ... канд юрид. наук.- М., 2001. – С.28-29.

⁴ Ниг.: Шаклеина Е.В. Рисолаи илмии номбаршуда. – С.62.

⁵ Ниг.: Имомов А.И. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шахрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ.- Душанбе, 2013. – С.8.

⁶ Ниг.: Полякова А.В. Общая теория права. Курс лекций.- СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.- С.558.

⁷ Ниг.: Современный словарь иностранных слов.- М., 1992. – С.577.

⁸ Ниг.: Токмовева М.В. Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 24.

⁹ Ниг.: Хзаян Н. Ш. Развитие правового статуса медицинских учреждений // Журнал российского права. -2015.- №11. – С.143.

гардидааст. Г.Б. Санавваров низ андеша дорад, ки истилоҳи вазъ мазмунан ниҳоят васеъ буда, мақом ин ҳолати субъект аст, ки дар асоси он фард ё маҷмуи фардҳо мақсад, вазифа ва функцияҳои хешро бо роҳи амалӣ намудани амалҳои мушаххас иҷро менамоянд¹.

Пешниҳод мешавад, ки дар қисми 2 моддаи 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», аз 22 июли соли 2013 (минбаъд - қонун дар бораи маориф) нисбати муассисаи таълимӣ калимаи «мақоми» ва умуман дар қонунгузори ҚТ калимаи «мақом», ки нисбати субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ истифода гардидааст, ба калимаи мақоми ҳуқуқӣ иваз карда шавад. Инчунин дар моддаи 6 Қонуни ҚТ «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» аз 19 - майи соли 2009, (минбаъд - қонун дар бораи таҳсилоти олии касбӣ) бошад, нисбати муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ибораи «вазъи ҳуқуқии» омадааст, ки ба андешаи мо зарурати иваз намудани он ба ибораи «мақоми ҳуқуқӣ» ба миён омадааст.

Доир ба категорияи гуногунсоҳа будани мақоми ҳуқуқӣ. Ҳар як шахси ҳуқуқиро дигар субъектҳо барои ноил гардидан ба мақсад ва ҳалли вазифаҳои муайян таъсис дода, дар мақоми дахлдори ваколатдори давлатӣ ба қайди давлатӣ мегиранд, ки дар натиҷа чунин шахсони ҳуқуқӣ мақоми ҳуқуқии дахлдори шахси ҳуқуқиро соҳиб мешаванд. Чунонки М.В. Токмовтсева қайд менамояд: «Бақайдгирии давлатии муассисаи олии таълимӣ ва иҷозатномадиҳии фаъолияти он ҳамчун марҳилаи охирини соҳиб гардидан ба мақоми ҳуқуқӣ ба сифати субъекти хоҷагидорӣ баррасӣ карда мешавад»². Бояд қайд кард, ки чунин мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, аз мақсад ва вазифаҳои онҳо ва минбаъд аз дигар унсурҳои таркибӣ иборат аст, ки дар хусуси чунин унсурҳои таркибӣ дар мақолаи мазкур изҳори ақида хоҳад гардид. Шартӣ аввалиндараҷа ва ҳатмию зарурии барои ба мақсад ва ҳалли вазифаҳои хеш ноил гардидани шахсони ҳуқуқиро маҳз иштироки онҳо дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ ташкил ва муайян менамояд. Аз ин рӯ, хоҳ-нохоҳ ба ҳар як шахси ҳуқуқӣ зарурат пеш меояд, ки барои ба мақсад ва ҳалли вазифаҳои хеш ноил гардидан дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ иштирок намояд. Ҳамин тавр, мақоми ҳуқуқи мадании ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ маҳз дар замина ва тавассути иштироки онҳо дар муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқи маданӣ амалӣ карда мешавад. Бидуни иштироки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ амалӣ намудани мақоми ҳуқуқи мадании онҳо қомилан ғайриимкон мебошад.

¹ Ниг.: Санавваров Г.Б. Становление и развитие административно – правового статуса общественных объединений в Республике Таджикистан – Худжанд, 2016. – С.60.

²Ниг.: Токмовцева М.В. Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 8 – 20.

Бояд дар назар дошт, ки бинобар зиёд будани соҳаҳо ва бахшҳои ҳаёти ҷомеа дар заминаи онҳо низ муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба шумораи онҳо гуногун мебошад. Дар заминаи гуногунии муносибатҳои ҳуқуқӣ соҳаҳои ҳуқуқ низ гуногун ва сершумор мебошанд. Дар чунин ҳолат шахсони ҳуқуқӣ на дар ин ё он муносибатҳои ҳуқуқии муайян ва алоҳида, балки дар муносибатҳои ҳуқуқии гуногун иштирок менамоянд, ки дар натиҷа вобаста ба иштироки хеш дар муносибатҳои ҳуқуқии гуногун соҳиби мақоми ҳуқуқии гуногун, хусусан мақоми ҳуқуқи конституционӣ, маданӣ, маъмурӣ, соҳибкорӣ ва амсоли инҳо мегарданд. Дар маҷмӯъ назар намоем, мақоми ҳуқуқӣ категорияи мураккаб буда, аз мақоми ҳуқуқии соҳаҳои ҳуқуқи гуногун иборат аст. Чунонки, қайд гардидааст, мақоми ҳуқуқии муассисаи тиббӣ – категорияи мураккаб буда, аз мақоми ҳуқуқии соҳаҳои гуногун таркиб ёфтааст. Муассисаи тиббӣ объекти идоракунии мураккаб ва бисёрсоҳа мебошад, ки барои таъмини фаъолияти асосӣ (тиббӣ), инчунин як қатор функцияҳои хоҷагӣ, молиявӣ кадрӣ ва ғ. дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ ва оинномаи муассиса амалӣ менамояд. Намудҳои фаъолияти мазкурро дар навбати худ соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ танзим менамояд: маданӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва ғайраҳо¹.

Мақоми ҳуқуқии ҳар як субъект хусусан, шахсони ҳуқуқӣ аз муносибатҳои мураккаби дахлдор иборат аст, ки вобаста ба нақши интихоб ва ишғолкардаи онҳо дар ҷомеа ва давлат соҳаҳои гуногуни фаъолияти онҳоро аз ҷумла, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, сиёсат, фарҳанг ва ғайраҳо фарогир аст. Вобаста ба ин, бояд қайд кард, ки ягон соҳаи низоми ҳуқуқ дар алоҳидагӣ ва танҳо имконияти чунин соҳаҳои фаъолиятро пурра ва ҳаматарафа ба танзим даровардан надоранд. Чунин соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат тавассути ҳамбастагии тамоми меъёрҳои соҳаҳои низоми ҳуқуқ мустаҳкам ва мавриди танзим қарор дода мешаванд. Вобаста ба ин, субъектҳои ҳар як соҳаҳои низоми ҳуқуқ мақоми ҳуқуқии хешро маҳз дар натиҷаи иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқии марбут ба соҳаи низоми ҳуқуқи хеш амалӣ менамоянд. Ҳар як субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳуқуқ дорад, ки дар як вақт иштирокчиӣ чандин соҳаҳои низоми ҳуқуқ бошад, ки дар чунин ҳолат вобаста ба миқдори иштироки хеш дар соҳаҳои низоми ҳуқуқ соҳиби чандин мақоми ҳуқуқӣ мешавад. Масалан, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар як вақт ҳуқуқ дорад, субъекти муносибатҳои ҳуқуқи конституционӣ, маъмурӣ, маданӣ, меҳнатӣ ва амсоли инҳо баромад намояд, ки дар натиҷа вобаста ба иштироки хеш дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ мақоми ҳуқуқии гуногунро соҳиб мешавад.

¹Ниг.: Хзаян Н. Ш. Развитие правового статуса медицинских учреждений // Журнал российского права.- 2015.- №11. – С.144.

Ба андешаи мо, тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа аз ҷумла, тамоми падидаҳо ва арзишҳои ҳаёти ҷомеа маҳз, дар замина ва аз рӯи нишондодҳои низоми сиёсии ҷомеа муайян ва роҳандозӣ карда мешавад. Аз ин дидгоҳ, дар адабиёти ҳуқуқӣ низ омадааст, ки мақоми ҳуқуқӣ яке аз категорияҳои муҳими сиёсӣ-ҳуқуқӣ буда, ба сохти иҷтимоии ҷомеа, сатҳи демократия, ҳолати қонуният алоқамандии ниҳоят зич ва ногусастанӣ дорад¹. Чунин нишондодҳои сиёсӣ аз Конститутсия аз ҷумла, давлати иҷтимоӣ, низоми демократӣ, арзиши олий доштани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он, дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷомеа, эътибори олиии ҳуқуқии Конститутсия ва мустақиман амал намудани меъёрҳои он, сиёсати сулҳҷӯёнаи хориҷӣ, низоми иқтисоди бозорӣ ва амсоли инҳо сарчашма гирифта, баъдан дар дигар қонунҳо танзим гардидаанд. Чунин ҳолат мазмунӣ онро дорад, ки дар миёни тамоми мақомҳои ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқи конститусионӣ дар ҷои аввал қарор дошта, боқимонанд мақоми ҳуқуқии соҳаҳои низоми ҳуқуқ аз он сарчашма гирифта амал менамоянд.

Доир ба таърифи мафҳуми мақоми ҳуқуқи мадании ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Тоҷикистон. Дар қонунгузории ҚТ мафҳуми расмӣ мақоми ҳуқуқӣ ва мақоми ҳуқуқи мадании ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мавҷуд намебошад. Мафҳуми вазъи ҳуқуқӣ дар илм ба мазмунӣ васеъ ва маҳдуд истифода мешавад. Ба мазмунӣ васеъ вазъи ҳуқуқӣ фарогири ҳолатҳои гуногуни шахс, сифатҳои ҳуқуқӣ, соҳибҳуқуқӣ, ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективӣ ва ғайра мебошад. Ба мазмунӣ маҳдуд вазъи ҳуқуқӣ аз ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективӣ ва манфиатҳои қонунии шахс иборат аст². Дар адабиёти ҳуқуқии хориҷӣ бошад дар мисоли ташкилотҳои тиҷоратӣ қайд гардидааст, ки мақоми ҳуқуқӣ мафҳуми умумӣ (категорияи ҳуқуқист), ки тавсифҳои (сифатҳои) асосии ҳуқуқии ташкилоти тиҷоратӣ: соҳибҳуқуқӣ ва унсурҳои он (қобилияти ҳуқуқдорӣ, қобилияти амалкунӣ), инчунин шакли ташкилӣ-ҳуқуқиро фаро мегирад. Мақоми ҳуқуқӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ва амалия ба мафҳуми вазъи ҳуқуқии ташкилотҳои тиҷоратӣ ба таври фарох ҳамчун ҳаммаъно истифода мешавад³.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ доир ба мафҳуми илмӣ мақоми ҳуқуқи мадании ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Чунончи, Е.В. Шаклеина қайд намудааст: «Таҳти мафҳуми мақоми ҳуқуқи

¹Ниг.: Права человека. Учебник для вузов // Отв.редактор Е.А. Лукашева. – М., 2001. – С.91.

²Ниг.: Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум / Мухаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе, 2013. – С.69.

³Ниг.: Пономарева Т.Н. Правовой статус коммерческой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. - Санкт –Петербург, 2013. – С.7.

маданияи ташкилоти ғайритиҷоратӣ ҳолатҳои ҳуқуқии муайянкунандаи комплекси чунин унсурҳо аз ҷумла, мақсад ва вазифаҳои фаъолият, функсияҳо, соҳибҳуқуқӣ, ҳуқуқу уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, кафолатҳои амалигардонии онҳо, ҷавобгарии муқарраркардаи меъёрҳои қонунгузории маданӣ, ки чунин ташкилот қобилияти амалигардониро дар доираи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ соҳиб аст, фаҳмида мешавад»¹.

М.Я. Хубетсов бошад, чунин қайд менамояд: «Ба андешаи мо, мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳолати ҳуқуқиест, ки маҷмӯи чунин унсурҳо аз қабилӣ мақсад ва вазифаҳои фаъолият; функсияҳо; соҳибҳуқуқӣ; ҳуқуқу уҳдадориҳои ҳуқуқӣ; кафолатҳои амалигардонии онҳо; ҷавобгариро муайян менамояд. Табиист, ки онҳоро меъёрҳои қонунгузории маданияи Федератсияи Россия пешбинӣ менамояд»².

Ҳамин тариқ, таҳти мафҳуми мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳолатҳои ҳуқуқии ба ҳамдигар ниҳоят алоқаманди маҷмӯи чунин унсурҳои таркибии мақсад ва вазифаҳои фаъолият, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, шакли моликият, функсияҳо, соҳибҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, кафолатҳои амалишавии онҳо ва ҷавобгарии ҳуқуқии муқарраркардаи қонунгузории миллӣ ва байналмилалӣ, ки чунин ташкилот қобилияти амалигардонии онҳоро дар доираи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ соҳиб аст, фаҳмида мешавад».

Доир ба унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ. Доир ба унсурҳои таркибии падидаи мақоми ҳуқуқӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру ақидаҳои гуногун оварда шудааст. Масалан, ба андешаи Н.Ш. Хзаян мақоми ҳуқуқии муассисаҳои тиббӣ дорои чунин унсурҳои таркибӣ аст: а) мақсад ва вазифаҳои фаъолияти муассисаи тиббӣ; б) функсияҳои муассисаҳои тиббӣ; в) таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдихии муассисаи тиббӣ; г) сохтори ташкилии муассисаи тиббӣ; д) кафолати ҳуқуқи фаъолияти муассисаи тиббӣ³. О.А. Рекрут ба таркиби мақоми ҳуқуқии муассисаи олии таълимии хусусӣ мақсад ва вазифаҳо, ҳуқуқ, уҳдадориҳо ва кафолатҳои амалигардонии онҳо; ҷавобгарии ҳуқуқӣ; шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ; мавҷудияти аккредитатсияи давлатӣ; намуди муассисаи олии таълимиро дохил намудааст⁴. В.В. Кванина қайд

¹Ниг.: Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С.11 - 86.

²Ниг.: Хубетсов М.Я. Государственный контроль за соблюдением законодательства некоммерческими организациями РФ: дис. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2010. – С.41.

³ Ниг.: Хзаян Н. Ш. Развитие правового статуса медицинских учреждений // Журнал российского права. - 2015.- №11. – С.144.

⁴ Ниг.: Рекрут О.А. Административно-правовой статус негосударственных высших учебных заведений в России: автореф. ... канд.юрид. наук.- Саратов, 2004. – С.13.

менамояд, ки вазъи ҳуқуқии субъектро (шахси ҳуқуқиро) бидуни институтҳои тартиби таъсис; ҳуҷҷати таъсисӣ; сохтори мақомот, ҳуқуқ ва уҳдадориҳо (дар муносибатҳои ашё ва уҳдадорӣ); ҷавобгарӣ тасаввур кардан номумкин аст¹. Ба андешаи Г.Б. Санавваров ба унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи маъмурии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ соҳибҳуқуқӣ, мақсад, вазифа ва функсияҳо, ҳуқуқ вазифа ва кафолатҳои амалигардонии онҳо, инчунин ҷавобгарӣ дохил аст². Дар қонунгузориҳои ҚТ низ унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ танзим гардидааст. Аз ҷумла, дар зербоби аввали боби 4 КМ ҚТ мафҳуми шахсони ҳуқуқӣ(моддаи 48), қобилияти ҳуқуқдорӣ шахсони ҳуқуқӣ(моддаи 49), мақсад ва вазифаҳои шахсони ҳуқуқӣ (моддаи 50), ҳуҷҷатҳои таъсисии шахсони ҳуқуқӣ (моддаи 53), ҷавобгарии шахси ҳуқуқӣ(моддаи 57), тартиби азнавташкилдихӣ (моддаи 58), барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ(моддаи 62) ва ғайраҳо. Чунин унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи маданияи шахсони ҳуқуқӣ дар зербобҳои боби 4 КМ ҚТ, ки марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ ва қонунҳои алоҳидаи марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ, навъҳо ва намудҳои шахсони ҳуқуқӣ инкишоф дода шудаанд. Аз мафҳумҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, ки падидаи мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилоти ғайритиҷоратӣ дорои чунин унсурҳо мебошанд:

1.Мақсад ва вазифаҳои фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ.

Маълум аст, ки ҳар як шахси ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, барои ноил гардидан ба мақсади муайян таъсис дода мешавад. Мақсади фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ бошад, дар моддаи 50 Кодекси маданияи ҚТ³ аз 24 декабри соли 2022, № 1918 (минбаъд - КМ ҚТ) пешбинӣ гардидааст, ки мувофиқи он ташкилотҳои тиҷоратӣ бо мақсади ба даст овардани фоида, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бошанд, на бо мақсади ба даст овардани фоида таъсис дода мешаванд. Пас савол аз он иборат аст, ки мақсади асосии фаъолияти онҳо чист? Дар моддаи 50 КМ ҚТ мақсади асосии фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ пешбинӣ нагардидааст, вале дар заминаи сарчашмаҳои илмӣ⁴ ва таълимӣ, инчунин таҷрибаи фаъолияти онҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии фаъолияти онҳо амалӣ намудани фаъолияти гуногуни фойданоки ҷамъиятӣ аст. Вобаста ба ин дар сарчашмаҳо қайд гардидааст: «Мақсади фойданоки ҷамъиятии

¹ Ниг.: Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: монография. – М., 2005. – С. 73.

² Ниг.: Санавваров Г.Б. Становление и развитие административно – правового статуса общественных объединений в Республике Таджикистан – Худжанд, 2016. – С.68.

³ КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.07.2025).

⁴ Ниг.: Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С.51 - 97.

ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ аз доираи танзими ҳуқуқи маданӣ берун аст, чунки дар як қатор ҳолатҳо онҳоро бидуни эътирофи ташкilotи дахлдори субъекти ҳуқуқи маданӣ соҳиб гардидан мумкин мебошад»¹.

Барои ноил гардидан бо мақсади асосии фаъолияти ҳеш ташкilotҳои ғайритиҷоратӣ дар навбати аввал бояд шакли ташкилӣ-ҳуқуқии дахлдорро, ки барои мақсади гузошташуда мувофиқ ва ҷавобгу мебошад, интихоб намоянд. Масалан, агар ташкilot барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои фаъолияти таълимӣ ташкил дода шавад, пас барои ин бояд на дигар шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, балки маҳз муассисаҳо ҳамчун шакли ташкилӣ-ҳуқуқии дахлдор аз ҷониби муассис (муассисон) мавриди интихоб қарор дода шавад. Аз ин рӯ, маҳз мақсади асосии фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ заминаи муайянкунанда, ташкилдиҳанда ва барпокунанда, инчунин таъминкунандаи номгуӣ шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии дахлдори шахсони ҳуқуқӣ баромад менамояд. Чунин андеша дар моддаи 50 КМ ҚТ низ баръало намоён аст, ки мувофиқи он нахуст мақсади асосии фаъолияти тамоми шахсони ҳуқуқӣ ва сипас дар заминаи он дар моддаи мазкур номгуӣ шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо муқаррар гардидааст.

Ногуфта намонад, ки барои бавучудоии ҳуди падидаи мақоми ҳуқуқии ташкilot нахуст мақсад ва вазифаҳои асосии фаъолияти ташкilot ва дар заминаи мақсад ва вазифаҳои фаъолият падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ нақши ниҳоят намоён ва назаррас дорад. О.А. Киселев низ барҳақ қайд менамояд: «Бидуни шакку шубҳа, мақоми ҳуқуқии ташкilot дар вобастагӣ аз мақсади фаъолият қарор дорад»². Ю.Г.Лескова бошад қайд менамояд: «Ҳамин тариқ, мақоми ҳуқуқии ташкилотро шакли ташкилию ҳуқуқие пешакӣ муайян кардааст, ки дар заминаи он чунин ташкilot таъсис гардидааст ва он барои муайян кардани намуди ташкilot (тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ) имкон медиҳад»³. Вобаста ба ин дар яке аз мақолаҳои илмии муаллиф низ муфассал изҳори ақида гардидааст⁴. Бо назардошти андешаҳои зикршуда масъалаи навбатӣ нисбати унсурҳои таркиби мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ аст.

¹Ниг.: Хубецов М.Я. Государственный контроль за соблюдением законодательства некоммерческими организациями Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2010. – С.38.; Сойфер Т.В. К вопросу о правовом статусе некоммерческих организаций // Журнал российского права – 2009. – №1. – С.29.

²Ниг.: Киселев О.А. Гражданская правосубъектность образовательных организаций: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – С. 24.

³Ниг.: Лескова Ю.Г. Правовое положение учреждений по Российскому законодательству: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – Самара, 2004. – С.37.

⁴ Ниг.: Абдурахимов С.Қ. Баъзе андешаҳо доир ба падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. -2024. -№4 (56) – С.165-166.

2. Шаклҳои ташиклӣ-ҳуқуқии ташиклотҳои ғайритиҷоратӣ.

Ҳарчанд дар баъзе мафҳумҳои мақоми ҳуқуқи маданияи ташиклотҳои ғайритиҷоратӣ, ки дар боло зикр гардиданд, падидаи шакли ташиклӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун унсури мақоми ҳуқуқӣ оварда нашуда бошад ҳам вале, дар баъзе сарчашмаҳо падидаи шакли ташиклӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун унсури мақоми ҳуқуқӣ пешбинӣ гардидааст. Масалан: «Аз сабаби он, ки ягон шахси ҳуқуқӣ, аз ҷумла ташиклоти тиҷоратӣ берун аз шакли ташиклию ҳуқуқӣ вучуд дошта наметавонад, моҳият ва ҷои махсуси шакли ташиклию ҳуқуқӣ дар сохтори мақоми ҳуқуқии ташиклоти тиҷоратӣ асоснок карда мешавад»¹. Ф.С. Сулаймонов низ нақши падидаи шакли ташиклӣ-ҳуқуқиро дар муқаррар намудани мақоми ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ, ки ба сифати субъекти ҳуқуқи моликият баромад менамоянд, таъкид карда, дар ин бора чунин изҳор намудааст: «Шакли ташиклӣ-ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ барои муқаррар намудани вазъи (мақоми – А.С.) ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳои маҳдуди ашё замина мегузорад»². М.Н. Раҷабов бошад, оид ба падидаи шакли ташиклӣ - ҳуқуқӣ қайд менамояд, ки категорияи мазкур тартиби таъсис, фаъолият, ҷавобгарӣ ва барҳамдиҳии шахси ҳуқуқиро фарогир аст. Номбурда илова менамояд, ки ... категорияи «шакли ташиклӣ - ҳуқуқӣ» мақоми ҳуқуқии шахси ҳуқуқиро муайян менамояд³.

Падидаи шакли ташиклӣ-ҳуқуқӣ унсури муҳим ва асосии таъсис ва фаъолияти тамоми шахсони ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ буда, маҳз дар заминаи он шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи падидаҳои тартиби таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳӣ, речаи ҳуқуқии молумулк, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ, тартиби идоракунии ва иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, хусусиятҳои ҳуқуқу уҳдадориҳои муассисон (иштирокчиён) нисбати ҳамдигар ва ба шахсони ҳуқуқӣ, хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо аз ҳамдигар фарқ карда мешаванд. М.В. Токмовтсева низ қайд менамояд: «Шакли ташиклӣ-ҳуқуқии муассисаи олии таълимӣ барои тавсифи мақоми ҳуқуқӣ аҳамияти асосгуздоранда дорад ва ба ҳаҷми ҳуқуқ ва уҳдадориҳои, ки муассисаи олии таълимӣ ба сифати донишкада, академия ва донишгоҳ ба даст меорад, таъсири бевосита мерасонад»⁴.

3. Функсияҳои фаъолияти ташиклотҳои ғайритиҷоратӣ. Тахти мафҳуми функсияҳои ташиклотҳои ғайритиҷоратӣ равандҳои асосии

¹Ниг.: Пономарева Т.Н. Правовой статус коммерческой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Санкт Петербург, 2013. – С.7-18.

² Ниг.: Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи ашёӣ. Монография.- Душанбе, 2015. – С.117.

³ Ниг.: Раҷабов М.Н. Организационно – правовые формы деятельности международных организаций в международном частном праве // Правовая жизнь. – 2018. – № 3 (23). – С. 77.

⁴Ниг.: Токмовцева М.В. Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 49.

чунин фаъолият фаҳмида мешаванд, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда нигаронида шудаанд ва дорои воситаҳои зарурии ҳуқуқӣ буда, қобилияти ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташударо таъмин намоянд¹. Функсияҳои ҳар як шахси ҳуқуқӣ барои амалисозии мақсад ва вазифаҳои асосии фаъолияти онҳо равона гардидааст. Чунонки қайд гардид, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ таъсис дода шуда, фаъолият менамоянд. Ҳамзамон, онҳо ба сифати мақсад ва вазифаҳои асосии фаъолияти худ наметавонанд ба даст овардани ғоидаро интихоб намоянд. Онҳо тибқи ҳуҷҷати таъсисии хеш дар баробари мақсад ва вазифаҳои асосии фаъолияти худ, инчунин ҳуқуқи ба фаъолияти даромаднок низ машғул шудан доранд, ки чунин даромади онҳо бояд пурра барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои асосии фаъолияти онҳо истифода карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолият тавассути иҷозатномаи мақоми махсуси ваколатдори давлатӣ, ки қонунгузори ҚТ муқаррар кардааст, машғул шуда метавонанд. Бинобар номгуи ниҳоят калони мақсад ва вазифаҳои фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ функсияҳои асосии онҳо аз соҳаҳои фарҳангӣ, фароғатӣ, таълимӣ, маърифатӣ, ҳифзи муҳити зист, илмӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, идоракунӣ, хайриявӣ, варзишӣ, сайёҳӣ, динӣ сиёсӣ ва ғайраҳо, ки ба ҳифзи саломатӣ, ҷимояи модарӣ, қудак, категорияҳои иҷтимоии ба ҷимоя ниёзманд равона гардидааст, иборат дониста шудааст². Зимнан бояд дар назар дошт, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба намудҳои фаъолияти хеш, танҳо дар асоси иҷозатномаи мақоми дахлдори ваколатдори давлатӣ ҳуқуқи машғул шудан доранд. Азбаски, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии дахлдор ҷудо мешаванд, аз ин рӯ, функсияҳои чунин ташкилотҳоро дар маҷмӯъ ба ду гуруҳ яке, умумӣ ва дигаре, махсус ҷудо намудан мумкин аст. Функсияи умумӣ ба тамоми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки асосан онҳо аҳамияти иҷтимоӣ доранд, функсияи махсус бошад, ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии мушаххаси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мансуб аст.

4. Соҳибҳуқуқии мадани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ. Ба андешаи мо, соҳибҳуқуқӣ сифати муҳим ва ҳатмии муқаррарнамудаи қонунгузорӣ нисбати доираи муайяни иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқист, ки қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкуниро муттаҳид намуда, барои ҳамчун субъект баромад намудан имконият ба миён оварда, дар натиҷа ба онҳо барои доштани ҳуқуқи уҳдадорихои маданӣ, ба даст

¹ Ниг.: Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С.123.

² Ниг.: Хубецов М.Я. Асари ишорашуда. – С.45.

овардан ва амалисозии онҳо, инчунин барои худ ба вучуд овардани уҳдадориҳо ва иҷро намудани онҳоро муқаррар менамояд.

Барои соҳиб гардидани субъект, аз ҷумла, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба соҳибҳуқуқӣ ҳамчун унсури мақоми ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, дар мақоми анҷомдиҳандаи бақайдгирии давлатӣ аз қайди давлатӣ гузаштани чунин ташкилотҳо шартӣ ниҳоят муҳим мебошад. Шартӣ дигари пурра намудани соҳибҳуқуқии мадании ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ пас аз гузаштан аз бақайдгирии давлатӣ, ба даст овардани иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ барои машғул шудан ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти дар ҳуҷҷатҳои таъсисии хеш муқарраргардида мебошад. Дар натиҷа, ташкилоти ғайритиҷоратӣ барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои дар назди хеш қарордошта дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқи маданӣ иштирок намуда, вобаста ба мақсад, вазифа, функсияҳои хеш ҳуқуқҳои субъективӣ ба даст оварда, уҳдадориҳои ҳуқуқиро ба зимма дорад.

Ба сифати шартӣ ҳатмӣ ва зарурӣ, инчунин аввалиндараҷа барои иштироки дилхоҳ шахсони ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ маҳз, соҳибҳуқуқии маданӣ баромад менамояд. Маҳз, падидаи соҳибҳуқуқии маданӣ қобилияти амалигардонии ҳуқуқҳои субъективӣ ва иҷро намудани уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, инчунин ба зимма доштани ҷавобгариро барои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ба миён гузошта, дар натиҷа, мақоми ҳуқуқии онҳоро ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ муайян ва мушаххас менамояд. Чунонки дар адабиёти ҳуқуқӣ низ қайд гардидааст: «Соҳибҳуқуқӣ тамоми имкониятҳои субъектҳо ва қобилияти бо амалҳои худ амалӣ гардонидани ҳуқуқ ва уҳдадориҳоро тавсиф ва ҷамъбаст намуда ҳолати ҳуқуқии субъект, вазъи ҳуқуқии онро муайян мекунад»¹. С.О. Лозовская низ қайд менамояд, ки таъйиноти категорияи соҳибҳуқуқӣ дар он зоҳир меёбад, ки вай ҳамчун воситаи муқаррар намудани доираи шахсоне, ки қобилияти барандагони ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳо баромад намудан доранд, вазъи ҳуқуқии умумии субъектҳоро, ки дар меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ мустаҳкам гардидаанд, муайян менамояд².

Дар адабиёти ҳуқуқӣ доир ба таносуби байни падидаи мақоми ҳуқуқӣ ва соҳибҳуқуқӣ фикру андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Масалан ба як андеша соҳибҳуқуқӣ ба таркиби мақоми ҳуқуқӣ дохил аст³, ба андешаи дигар бошад, баръакс, мақоми ҳуқуқӣ ба таркиби соҳибҳуқуқӣ

¹Ниг.: Ахмедова З.А. Правовое положение учреждений, финансируемых собственником (на примере учреждений социокультурной сферы): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / – Ростов-на-дону, 2006. – С.99.

² Ниг.: Лозовская С.О. Правосубъектность в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С.7.

³ Ниг.: Алексеев С.С. Структура советского права.- М., 1975. – С.179.

дохил аст¹. Соҳибҳуқуқии шахс ба мақоми ҳуқуқӣ дохил карда мешавад, ба ибораи дигар: мақоми бо меъёрҳои ҳуқуқ муайяншударо танҳо шахсе соҳиб шуда метавонад, ки бо ин меъёрҳо ҳамчун субъекти ҳуқуқ эътироф шудаанд². Ба андешаи Р.О. Халфина низ соҳибҳуқуқӣ унсури таркибии мақоми ҳуқуқист, аниқтараш соҳибҳуқуқӣ имкони баромад намудан ба сифати субъекти ҳуқуқ ва уҳдадориҳо дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад³.

Ба андешаи мо, низ соҳибҳуқуқии маданӣ ба таркиби падидаи мақоми ҳуқуқӣ маданӣ дохил аст. Чунки ҳуди падидаи соҳибҳуқуқии маданӣ аз қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маданӣ иборат буда, онҳо ба иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ доштани ҳуқуқу уҳдадориҳои маданӣ ба даст овардан ва амалисозии ҳуқуқ, инчунин барои худ ба вучуд овардани уҳдадориҳо ва иҷро намудани онҳоро пешниҳод менамоянд. Ҳуқуқу уҳдадориҳо бошад, унсури асосӣ ва марказии падидаи мақоми ҳуқуқӣ аз ҷумла, мақоми ҳуқуқӣ маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мебошад.

5. Ҳуқуқҳои субъективӣ ва кафолати амалигардонии онҳо. Ҳуқуқу уҳдадориҳои шахси ҳуқуқӣ вобаста ба мақсадҳои фаъолияти дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ пешбинигардида муайян мешаванд⁴. Мақсад ва вазифаҳои асосии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ амалӣ намудани фаъолияти гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ аст. Бояд қайд кард, ки тамоми ҳуқуқҳои дилхоҳ ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба моддӣ ва мурофиавӣ ҷудо мешаванд. Аз рӯи қоидаи умумӣ ҳуқуқҳои субъективӣ ва кафолати амалигардонии онҳо нисбати шахсони ҳуқуқӣ дар қонунҳо, ҳуҷҷати таъсисӣ ва шартномаҳо муқаррар карда мешаванд.

Дар миёни тамоми ҳуқуқҳои субъективии маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ гуруҳи калонро ҳуқуқҳои молумулкии онҳо ташкил менамоянд, ки онҳо дар асос ва заминаи молу мулк ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд. Чунки доштани молумулки мустақил шартӣ асосӣ ва ҳатмии таъсис ва иштироки шахсони ҳуқуқиро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ ташкил медиҳад. Муассис (муассисон) ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ молумулкро ё таҳти ҳуқуқи моликият ва ё ҳуқуқи идоракунии оперативии алоҳида ҳуқуқи вобаста кардан доранд. Аз ин лиҳоз, ҳаҷм ва мазмуни ҳуқуқҳои молумулкии ҷунин ташкилотҳо низ аз

¹ Ниг.: Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум / Муҳаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе, 2013. – С.70.

² Ниг.: Пономарева Т.Н. Правовой статус коммерческой организации. автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Санкт Петербург, 2013. – С.17.

³ Ниг.: Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974. – С.123-127.

⁴ Ниг.: Сотировидиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе, 2018. – С.623.

намуди ҳуқуқи ашёи онҳо вобастагии ниҳоят зич дорад. Дар заминаи ҳуқуқҳои молумулкии ҳеш ташкилотҳои мазкур тибқи моддаи 50 КМ ҚТ ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро доранд, ки он бояд барои ноил гардидан ба мақсади асосии онҳо истифода ва равона карда шавад. Вобаста ба ин, М.З. Раҳимзода қайд менамоянд, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бояд бо ду шарт, яке барои ноил гардидан ба мақсади асосии фаъолияти онҳо ва дигаре, мутобиқ будан ба талаботи оинномаи онҳо ҷавобгӯ бошад¹. Ҳуқуқи мазкур яке аз ҳуқуқҳои ниҳоят баҳсноку мушкил ва печидани ташкилотҳои мазкур буда, нисбати он таҳқиқоти илмӣ махсус бояд амалӣ карда шавад. Дигар ҳуқуқҳои ташкилотҳои мазкур ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкии ба молумулк алоқамандбуда ва алоқаманднабуда(ҳои қарордошта, доштани ном ва ғ.) мебошад.

Барои амалишавии ҳуқуқҳои субъективӣ ҳар як иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқӣ хусусан, шахсони ҳуқуқӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқии миллий ва байналмилалӣ муқаррар намудани кафолатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва ғайраҳо ниҳоят муҳим мебошад. Кафолат низоми восита ва имконоти ҳуқуқии тавассути қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқарраргардида аст, ки ба таври дахлдор иҷро намудани вазифа (ҳуқуқу уҳдадорӣ) - ро муайян менамояд². Кафолатҳои амалисозии ҳуқуқ дар шаклҳои гуногун аз ҷумла, тавассути аз ҷониби давлат амалисозии вазифаву уҳдадорӣҳои ба зимма доштаи ҳеш ва фароҳам овардани шароити имкониятҳо барои амалисозии ҳуқуқҳои дар қонунгузории миллий ва байналмилалӣ муқарраргардида таъмин карда мешаванд. Натиҷаи иштироки ҳар як субъект дар тамоми намуди муносибатҳои ҳуқуқӣ аз ҷумла, муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ пеш аз ҳама, ба даст овардан ва амалисозии ҳуқуқу озодиҳо, инчунин барои худ ба вучуд овардани уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ ва иҷро намудани онҳо ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, зарур дониста мешавад, ки доир ба уҳдадорӣҳои ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ изҳори ақида намоем.

6. Уҳдадорӣҳои ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ. Уҳдадорӣи ҳуқуқӣ - андозаи рафтори ҳатмӣи тамоми иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ аст. Дар моддаи 48 КМ ҚТ вобаста ба ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии ба дастовардаи шахсони ҳуқуқӣ ба зимма гирифтани уҳдадорӣҳо низ таъкид гардидааст. Вобаста ба ин, дар боби 4 КМ ҚТ ва дигар муқаррароти он уҳдадорӣҳои ҳуқуқи маданияи умумии

¹ Ниг.: Раҳимзода М.З. Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Монография. - Душанбе, 2023. – С.163.

² Ниг.: Фарҳанги истилоҳи ҳуқуқ. Нашри дуюм. // Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.х., профессор, Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҳмудов М.А. - Душанбе, 2009.- С.203.

шахсони ҳуқуқӣ ва дар қонунҳои алоҳидаи марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бошад, уҳдадориҳои ҳуқуқи мадании махсуси онҳо муқаррар ва мавриди танзим қарор дода шудааст, ки онҳо ба мукамал гардидани мақоми ҳуқуқи мадании ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ равона гардидаанд. Мазмун ва моҳияти уҳдадорӣ дар иҷрои амали муайян ё худдорӣ намудан аз иҷрои амали муайян ифода меёбад. Бояд қайд кард, ки қонунгузор дар баробари истифодаи калимаи «уҳдадор», инчунин «бояд» - ро низ истифода кардааст, ки ишора ба уҳдадорӣ мебошад. Мувофиқи моддаи 48 КМ ҚТ шахси ҳуқуқӣ бояд тавозун ва (ё) харҷномаи мустақил дошта бошад. Қисми 4 моддаи 53 КМ ҚТ муқаррар намудааст, ки дар оиннома ва ҳуҷҷатҳои дигари таъсисии шахси ҳуқуқӣ бояд номи шахси ҳуқуқӣ, маҳалли ҷойгиршавии он, тартиби идораи фаъолияти шахси ҳуқуқӣ муайян карда шаванд, инчунин маълумоти дигари пешбиниамудаи қонун нишон дода шавад. Мувофиқи қисми 3 моддаи 31 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 12 - майи соли 2007 (минбаъд - қонун дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ) даромадҳое, ки иттиҳодияи ҷамъиятӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ ба даст овардаанд, дар байни аъзо ё иштирокчиёни хеш тақсим наменамояд ва онҳо бояд танҳо барои ноил гардидан ба мақсадҳои оинномавӣ истифода шаванд. Хусусияти муҳими уҳдадориҳои ҳуқуқӣ дар муқоиса ба ҳуқуқҳои субъективӣ дар он аст, ки амалисозии ҳуқуқҳо ихтиёрӣ бошад, вале, иҷрои уҳдадориҳо бошад ҳатмӣ аст. Бинобар ин, М.З. Раҳимов барҳақ чунин қайд менамояд: «Иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳо боиси вайрон кардани онҳо мегардад»¹. Вайрон кардани уҳдадориҳо бошад, боиси ба вучуд омадани оқибатҳои ҳуқуқӣ дар намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ мегардад.

7. Ҷавобгарии ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ. Шахсони ҳуқуқӣ мувофиқи моддаи 48 КМ ҚТ аз рӯи уҳдадориҳои хеш ба молумулки дар идоракуниашон қарордошта ҷавобгарии мустақили молумулкӣ доранд. Дар моддаи 57 КМ ҚТ бошад, қонунгузор махсус ба зиммаи шахсони ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҳуқуқи маданиро муқаррар кардааст. Чунонки таъкид гардидааст, ҷавобгарии молумулкӣ унсури мақоми ҳуқуқии дилхоҳ шахси ҳуқуқӣ ... аст². Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ аз рӯи уҳдадориҳои хеш ҷавобгарии мустақили ҳуқуқи маданиро ба зимма доранд. Муассиси (муассисони) шахси ҳуқуқӣ аз рӯи уҳдадориҳои шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони ҳуқуқӣ бошад аз рӯи уҳдадориҳои аввалин ҷавобгарии ҳуқуқи

¹Ниг.: Раҳимов М.З. Дар бораи баъзе масъалаҳои ҷавобгарии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ // Давлат ва ҳуқуқ. – 2001. – № 3. – С. 56.

²Ниг.: Киселев О.А. Гражданская правосубъектность образовательных организаций: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 84.

маданӣ ба зимма надоранд, агар дар қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои таъсисӣ дигар тартиб муқаррар нагардида бошад. Муҳимтарин хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ дар асос ва заминаи молумулки мустақили ба ҷавобгар дахлдошта ҷалб намудани ҷавобгар ва аз ҳисоби чунин молумулки ҷавобгар қонест намудани талаботи даъвогар мебошад¹. Бинобар ин, дар баъзан ҳолатҳо дар адабиёти ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҳуқуқи маданиро ба ибораи ҷавобгарии ҳуқуқии молумулкӣ низ зикр менамоянд. Бояд қайд кард, ки асос барои ба ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ кашидани дилхоҳ шахс маҳз, содир намудани кирдори ҳуқуқвайронкунии маданӣ баромад менамояд, ки он бояд дорои тамоми аломатҳои таркибии кирдори ҳуқуқвайронкунии маданӣ бошад. Дар маҷмӯъ, номгӯи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқи маданиро, ки дар КМ ҚТ муқаррар шудааст, ҳамчун чораҳои ҷавобгарии умумӣ ва он чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ, ки дар қонунгузори марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва навъҳо, инчунин намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ муқаррар гардидаанд, ҳамчун чораҳои ҷавобгарии махсус номидан мумкин аст. Дар маҷмӯъ, дар адабиёти ҳуқуқӣ инчунин дигар унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи мадани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аз ҷумла, ҳуҷҷати таъсисӣ, тартиби таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдихӣ, тартиби идоракунии ва амсоли чунин унсурҳо пешбинӣ гардидаанд, ки таҳқиқ ва омӯзиши илмӣ онҳо мавзӯи алоҳида мебошанд. Ҳамин тавр, ҳар як унсури таркибии мақоми ҳуқуқи мадани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар маҷмӯъ субъектро тавсиф ва муайян намуда, аҳамияти онҳоро ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар фарқият аз дигар субъектҳо дар муомилоти маданӣ нишон медиҳанд.

Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқи илмӣ мавзӯи мазкур ба чунин хулоса омад:

1. Дар адабиёти ҳуқуқӣ барои муайян кардани нақш ва ҷойгоҳи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар муомилоти маданӣ ибораҳои гуногун аз ҷумла, вазъи ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ истифода мешавад, ки ба як андеша ибораи вазъи ҳуқуқӣ аз ибораи ҳолати ҳуқуқӣ фарқ намуда, аввалин бинобар мазмунан васеъ будан фарогири охирин аст. Ба андешаи дигар бошад, ибораҳои вазъи ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ аз ҳамдигар фарқ надошта, балки онҳо ҳаммаъно мебошанд. Ҳамин тавр, ҳоло дар қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ барои муайян кардани нақш ва ҷойгоҳи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар муомилоти маданӣ ибораҳои гуногун аз ҷумла, вазъи ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ истифода мешавад, ки гуногунфаҳмӣ ва гуногунбаҳогузорино ба миён овардааст.

¹ Ниг.: Ҳуқуқи граждани, қисми 1. Китоби дарсӣ. // Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ ҚТ д.и.х.профессор Усмонов О.У. – Душанбе: Матбуот, 2001. – С.350. (муаллифи боби 27 Ҷавобгарии ҳуқуқи граждани. д.и.х., профессор Раҳимов М.З.)

Ба андешаи мо бошад, ибораи вазъи ҳуқуқӣ назар ба ибораҳои мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ аз ҷиҳати сохт ва таркиб, инчунин мазмун ва ҳаҷм васеътар буда, нахуст вазъи ҳуқуқӣ, дуюм, мақоми ҳуқуқӣ ва сеюм, ҳолати ҳуқуқӣ қарор дорад, ки аз рӯи чунин пайдарҳамӣ яке дигареро фарогир аст.

2. Дар ҳама давраи замон тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат маҳз дар асос ва нишондодҳои низоми сиёсии ҷомеа муайян ва роҳандозӣ карда мешавад. Аз ин дидгоҳ, падидаи мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ пеш аз ҳама, категорияи сиёсӣ ва баъдан ҳуқуқӣ буда, сохт ва таркиби он ҳаҷм ва мазмунӣ он ва ғайраҳо ба сохти иҷтимоии ҷомеа, сатҳи демократия, ҳолати риояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ пайванди ниҳоят зич дорад. Барои расман ҷорӣ намудани нишондодҳои низоми сиёсии ҷомеа ва давлат зарурат ба миён меояд, ки онҳо дар Конститутсия ва қонунгузорӣ мустаҳкам карда шаванд. Дар сатҳи Конститутсия расман ҷорӣ намудани усулҳо ва принципҳои низоми сиёсии ҷомеа ва давлат агар аз як тараф ба падидаи сиёсӣ мансуб будани мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ шаҳодат диҳад, аз тарафи дигар бошад, ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ будани он ва дар ҷои аввал қарор доштани мақоми ҳуқуқи конститусионӣ, инчунин аз он сарчашма гирифтани боқимонда мақоми ҳуқуқи соҳаҳои низоми ҳуқуқ шаҳодат медиҳад.

3. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ дар натиҷаи гузаштан аз бақайдгирии давлатӣ соҳиби мақоми шахси ҳуқуқиро ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ мешавад. Чунин мақоми шахси ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, аз мақсад ва вазифаҳои онҳо, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва шакли моликияти онҳо, инчунин соҳибҳуқуқӣ ва намуди мушаххаси фаъолияти онҳо сарчашма мегирад. Шахсони ҳуқуқӣ барои амалӣ намудани мақоми ҳуқуқи маданияи ҳеш, ки ба он пеш аз ҳама мақсад ва вазифаҳои фаъолияти онҳо шомил аст, бояд дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ аз ҷумла, муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ иштирок намоянд. Шахсони ҳуқуқӣ метавонанд, мувофиқи мақсад ва вазифаҳои ҳеш дар муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ иштирок намуда, дар натиҷа онҳо мақоми ҳуқуқи соҳаҳои гуногуни низоми ҳуқуқро аз ҷумла мақоми ҳуқуқи маданӣ, маъмурӣ, меҳнатӣ, соҳибкорӣ ва ғайраҳоро соҳиб шаванд. Мақоми ҳуқуқи ҳар як субъект хусусан, шахсони ҳуқуқӣ аз муносибатҳои мураккаби дахлдор иборат аст, ки вобаста ба нақши интиҳоб ва ишғолкардаи онҳо дар ҷомеа ва давлат соҳаҳои гуногуни фаъолияти онҳоро аз ҷумла, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, сиёсат, фарҳанг ва ғайраҳоро фарогир аст.

4. Ба андешаи мо, таҳти мафҳуми мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳолатҳои ҳуқуқи ба ҳамдигар ниҳоят алоқаманди маҷмӯи чунин унсурҳои таркибии мақсад ва вазифаҳои фаъолият, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, шакли моликият, функцияҳо,

соҳибҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, кафолатҳои амалишавии онҳо ва ҷавобгарии ҳуқуқии муқарраркардаи қонунгузори миллӣ ва байналмилалӣ, ки чунин ташкилот қобилияти амалигардонии онҳоро дар доираи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ соҳиб аст, фаҳмида мешавад».

5.Ба унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мақсад ва вазифаҳои фаъолият; функцияҳо; шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ; соҳибҳуқуқӣ; ҳуқуқҳои субъективӣ ва кафолатҳои амалигардонии онҳо; уҳдадориҳои ҳуқуқӣ; ҳуҷҷати таъсисӣ; таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдихӣ; сохтори ташкилӣ; ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва амсоли чунин унсурҳои муҳимми марбут ба таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ дохиланд, ки чунин унсурҳои тарикбӣ дар маҷмӯъ нақш ва ҷойгоҳи субъектро тавсиф ва муайян намуда, аҳамият ва зарурати онро ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар фарқият аз дигар субъектҳо дар муомилоти маданӣ нишон медиҳанд

6.Пешниҳод мешавад, ки дар қисми 2 моддаи 10 қонун дар бораи маориф нисбати муассисаи таълимӣ калимаи «мақоми» ва умуман дар қонунгузори ҚТ калимаи «мақом», ки нисбати субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ истифода гардидааст, ба калимаи мақоми ҳуқуқӣ иваз карда шавад. Инчунин дар моддаи 6 қонун дар бораи таҳсилоти олии касбӣ бошад, нисбати муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ибораи «вазъи ҳуқуқии» омадааст, ки ба андешаи мо зарурати иваз намудани он ба ибораи «мақоми ҳуқуқии» ба миён омадааст.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

- 1.Абдурахимов С.Қ. Дар бораи баъзе мушкилот ва дурнамои рушди шаклҳои моликияти ташкилотҳои таълимӣ дар мисоли муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2023. – №1 (49) – С.33 - 46.
- 2.Абдурахимов С.Қ. Баъзе андешаҳо доир ба падидаи шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2024. – №4 (56) – С.162 - 175.
- 3.Ахмедова З.А. Правовое положение учреждений, финансируемых собственником (на примере учреждений социокультурной сферы): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – Ростов-на-дону, 2006. – 185 с.
- 4.Алексеев С.С. Структура советского права.- М., 1975.
- 5.Большой юридический словарь. // Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е.Крутских.- М., 2002.
- 6.Баграх Д.Н. Система субъектов советского административного права. // Советское государство и право.- 1986.- №2. – С.3-16.
- 7.Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка. – Том.3. – М., 2006. – 842 с.

- 8.Имомов А.И. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ.- Душанбе: «Фарозманд».- 2013. – 224 с.
- 9.Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, № 1918. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.07.2025).
- 10.Кашина Т.В. Структура права: монография.- М.: Проспект, 2012. – 584 с.
- 11.Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: монография. – М.: Изд-во Готика, 2005. – 432 с.
- 12.Киселев О.А. Гражданская правосубъектность образовательных организаций: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. – 179 с.
- 17.Лескова Ю.Г. Правовое положение учреждений по Российскому законодательству: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – Самара, 2004. – 237 с.
- 18.Лозовская С.О. Правосубъектность в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 220 с.
- 19.Максимец Л.Г. Образовательное учреждение как субъект гражданского права: автореф. ... канд. юрид. наук.- М., 2001. – 164 с.
- 20.Насиров Х.Т. Правовое регулирование некоммерческих организаций. Учебное пособие. – Душанбе, 2005. – 172 с.
- 21.Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974.
- 22.Полякова А.В. Общая теория права. Курс лекций.- СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001.
- 23.Права человека. Учебник для вузов // Отв.редактор Е.А. Лукашева.- М., 2001.
- 24.Пономарева Т.Н. Правовой статус коммерческой организации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.- Санкт –Петербург, 2013. – 36 с.
- 25.Раҳмон О.Э. Асосҳои илмӣ-методологии таносуби мафҳумҳои «вазъи ҳуқуқӣ» ва «ҳолати ҳуқуқӣ» // Қонунгузорӣ.- 2023. – №2 (50). – С.5 - 11.
- 26.Рекрут О.А. Административно-правовой статус негосударственных высших учебных заведений в России: автореф. ... канд.юрид. наук.- Саратов, 2004.
- 27.Раҷабов М.Н. Организационно – правовые формы деятельности международных организаций в международном частном праве // Правовая жизнь. – 2018. – № 3 (23). – С. 75 - 91.
- 28.Раҳимзода М.З. Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Монография.- Душанбе: «Дониш».- 2023. – 204 с.
- 29.Раҳимов М.З. Дар бораи баъзе масъалаҳои ҷавобгарии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ // Давлат ва ҳуқуқ. – 2001. – № 3. – С. 56 – 68.
- 30.Сойфер Т. В. Концепция некоммерческих организаций в российском гражданском праве: дисс. ... доктора юрид. наук.- М., 2013.- 476 с.
- 31.Сойфер Т.В. К вопросу о правовом статусе некоммерческих организаций // Журнал российского права – 2009. – №1. – С.27 - 35.

32. Санавваров Г.Б. Становление и развитие административно – правового статуса общественных объединений в Республике Таджикистан – Худжанд: Хуросон, 2016. – 192 с.
33. Современный словарь иностранных слов.- М., 1992.
34. Сулаймонов Ф.С. Ҳуқуқи ашъй. Монография. - Душанбе: матбааи ДМТ, 2015. – 248 с.
35. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.
36. Теория государства и права: учебник. Н.И. Матузов, А.В. Малько.- М.: Юрист.- 2004. – 512 с.
37. Токмовцева М.В. Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М.: 2000. – 179 с.
38. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). // Зери таҳрири М.Ш. Шакуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ / Дар ду ҷилд. – М., 1969. – 1905 с.
39. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ: Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон / Иборат аз 2 ҷилд. – Ҷ. 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
40. Фарҳанги истилоҳи ҳуқуқ. (Нашри дуюм). / Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.х., профессор, Ҳуқуқшиноси шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҳмудов М.А. - Душанбе: «ЭР - граф». 2009.- 620 с.
41. Хзанян Н. Ш. Развитие правового статуса медицинских учреждений // Журнал российского права.- 2015 – №11. – С.142 - 150.
42. Хубецов М.Я. Государственный контроль за соблюдением законодательства некоммерческими организациями РФ: дис. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ, 2010. – 187 с.
43. Ҳамроев Ш.С., Р. Сангов., Асосҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти шахсони ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ. Воситаи таълимӣ. //Муҳаррири масъул д.и.х., профессор, Арбоби хизматнишондодаи илм ва техникаи ҶТ, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодии Донишқадаи иқтисодии Тоҷикистон Ш.М. Исмоилов – Душанбе, 2011. – 172 с.
44. Ҳуқуқи гражданин ҶТ. Китоби дарсӣ. Қисми якум // Муҳаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи гражданин факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе, 2013.
45. Ҳуқуқи гражданин, қисми 1. Китоби дарсӣ. // Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ ҶТ д.и.х. профессор Усмонов О.У. – Душанбе: «Матбуот», 2001. – 400 с.
46. Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 219 с.
47. Шонасридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. – Душанбе: Прогресс, 2009. – 473 с.

Абдурахимзода С. Қ.

Фишурда

Мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба мавзӯи мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таҳлили адабиёти ҳуқуқии дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин қонунгузории амалкунандаи кишварамон изҳори ақида менамояд. Дар мақола, муаллиф доир ба мубрамияти мавзӯ, мақсади таҳқиқоти мавзӯ, истилоҳоти вазъи ҳуқуқӣ, мақоми ҳуқуқӣ ва ҳолати ҳуқуқӣ, категорияи гуногунсоҳа будани мақоми ҳуқуқӣ, мафҳуми мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, унсурҳои таркибии мақоми ҳуқуқи маданияи мазкур изҳори ақида намудааст. Муаллиф як зумра унсурҳои тарикбии мақоми ҳуқуқи маданияи ташкилотҳои ғайритиҷоратиро таҳлил намуда, ба хулоса омадааст, ки нисбати ҳар як унсури таркибии мақоми ҳуқуқи маданияи мазкур таҳқиқоти махсус амалӣ бояд шавад. Дар охир, муаллиф хулосаҳои назариявӣ ва амалии хешро нисбати мавзӯи илмӣ таҳқиқоти мазкур пешниҳод намудааст.

Абдурахимзода С. Қ.

Аннотация

Гражданско – правовой статус некоммерческих организаций в Республике Таджикистан

В данной статье автор высказывает свое мнение по теме понятия, сущности и признаков гражданско - правового статуса некоммерческих организаций в Республике Таджикистан на основе анализа отечественной и зарубежной юридической литературы, а также действующего законодательства нашей страны. В статье автор высказывает свое мнение об актуальности темы, цели изучения темы, терминологии правового статуса, правового статуса и правового статуса, межотраслевой категории правового статуса, понятии гражданско-правового статуса некоммерческих организаций, составных элементах данного гражданско-правового статуса. Автор проанализировал ряд составных элементов гражданско - правового статуса некоммерческих организаций и пришел к выводу о необходимости проведения специального исследования по каждому составному элементу данного гражданско-правового статуса. В заключение автор представляет свои теоретические и практические выводы по научной теме данного исследования.

The summary

Civil law status of non-profit organizations in the Republic of Tajikistan

In this article, the author expresses his opinion on the topic of the concept, essence (designation) and features (elements) of the cultural and legal status of non-profit organizations in the Republic of Tajikistan based on the analysis of domestic and foreign legal literature, as well as the current legislation of our country. In the article, the author expresses his opinion on the relevance of the topic, the purpose of studying the topic, the terminology of legal status, legal status and legal status, the intersectoral category of legal status, the concept of the cultural and legal status of non-profit organizations, the constituent elements of this cultural and legal status. The author analyzed a number of constituent elements of the cultural and legal status of non-profit organizations and came to the conclusion about the need to conduct a special study on each constituent element of this cultural and legal status. In conclusion, the author presents his theoretical and practical findings on the scientific topic of this study.

Муқарризи мақола Шерзода Б. С. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

УДК: 347. 63 (575.3)

Давлатмандзода Э. Д.*

**К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ И ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ ТОРГОВ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ**

Калидвожаҳо: савдо, факти юридикӣ, механизми ҳуқуқӣ, аҳди маданӣ-ҳуқуқӣ, расмиёти ҳуқуқӣ, тендер, озмун, танзим, ташкилкунандагони савдо, талаботҳо, иштирокдорони савдо, шартҳо, пардаҳт, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ.

Ключевые слова: торги, юридический факт, правовой механизм, гражданско-правовая сделка, юридическая процедура, тендер, конкурс, регулирование, организаторы торгов, требование, участники торгов, заявка, условие, оплата, права, обязанности, ответственность.

Key words: trades, legal fact, legal mechanism, civil law transaction, legal procedure, tender, competition, regulation, bidding organizer, requirement, bidders, application, condition, payment, rights, obligations, and responsibility.

*Заведующий кафедрой предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета, кандидат юридических наук, доцент. Тел.: (+992) 900875959. E-mail: kabutzoda86@mail.ru

Торги – это универсальная модель приобретения различного рода прав. Иллюстрацией тому служит государственная система лицензирования, составной частью которой нередко выступают торги (лицензии на право пользования участками недр, на оказание услуг связи). Будучи элементами гражданской правоспособности, эти права возникают посредством заключения гражданско-правового договора. В этом отношении одним из наиболее сложных, но при этом эффективных способов заключения подобного договора является проведение торгов.

В научной литературе существуют различного рода интерпретации понятия торгов. Соответственно, этот вопрос не решается единообразно. Обобщая определения понятия «торгов», мы разделили их авторов на несколько групп.

К первой группе относятся авторы, которые торги трактуют в смысле юридического факта. Например, Ю.С. Турсунова под «торги» понимается особый правовой феномен, который лежит в плоскости оснований возникновения гражданского правоотношения, по своей структуре представляющий собой особый вид юридических фактов, включающий в себя объявление о проведении торгов и фиксацию результатов торгов»¹. В. В. Балакин отмечает, что «торги являются одним из видов юридических фактов, имеющих цель-заключить в последующем гражданско-правовой договор и являющихся предпосылкой для этого»².

Такой подход, на наш взгляд, является непродуктивным, если исходить из господствующего в юридической литературе мнения, согласно которому юридический факт рассматривается как обстоятельство, с которым норма закона связывает возникновения, изменения или прекращения правоотношения³, хотя, конечно, встречаются попытки рассмотреть это понятие с других позиций⁴. Поэтому вряд ли представлялся обоснованным считать торгово-правовой юридическим фактом.

Вторая группа авторов, видят в торгах некий правовой механизм с определенным содержанием. Так, А.А. Байметова отмечает, что «торги - это сложный правовой механизм, включающий в себя: действия ряда лиц, в том числе односторонние сделки; договор на проведение торгов; основной договор, заключаемый по результатам торгов»⁵. Этой пози-

¹См.: Турсунова Ю.С. Торги как способ заключения договора: дис. ...канд.юрид.наук. СПб, 2004.- С.7.

²См.: Балакин В.В. Торги как институт гражданского права в условиях современной рыночной экономики: дис...канд.юрид.наук.-М.,2004.- С.6.

³ См.: Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву//Избр.тр.Т.1, М., 2002.- С. 305; Белов В.А. Гражданское право. Общая часть.- М., 2002, С.188; Гражданское право:учебник./под.ред.Е.А. Суханов. 3-е изд.Т.1.- М., 2003.- С. 324; Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права.- СПб.,1998.- С. 189.

⁴ См.: например, Муругина В.В. Дефективность юридических фактов как негативная черта правовой системы: автореф.дис. ...канд.юрид.наук.- Саратов, 2010.- С.15.

⁵См.: Байметов А.А. Недействительность сделок с земельными участками, совершенных по итогам торгов: автореф.дис. ...канд.юрид.наук.- Краснодар, 2009.- С.14.

ции придерживается Д.Ю. Борисов. По ее мнению, под торгами следует понимать «правовой механизм, обеспечивающий определенный порядок в действиях организатора и конкуренцию среди участников торгов с целью заключения договора с победителем, предложение которого признано лучшим по сравнению с другими»⁶.

Но с таким подходом трудно согласиться, потому, что правовой механизм не может выступать в качестве родового понятия по отношению к торгам. Так, по мнению Р.Ш. Сотиволдиева, механизм правового регулирования – это система которых регулируются общественные отношения, который состоит из правовых норм, правовых отношений, реализации прав и обязанностей, применение права¹.

Приведенные определения не отражает также несомненно существующую связь между торгами и заключением договора. Описание правового механизма путём перечисления действий, которые являются юридически значимыми в процессе проведения торгов, нельзя признать в полной мере удачной. Ведь задача теории вовсе не в том, что чтобы описать явление, а в том, чтобы анализировать его природу.

Соответственно, термин правовой механизм не является пригодным для использования в качестве отправной точки при формулировании понятия торгов.

Третья группа ученых, предлагают использовать в качестве ближайшего родового понятия при определении торгов, гражданско-правовую сделку. По утверждению А.Н.Лаукарт, “ публичные торги по правовой природе представляют собой одностороннюю гражданско-правовую сделку, совершив которую организатор торгов принимает на себя обязанность совершать по ее результатам другую гражданско-правовую сделку, заключить договор купли-продажи с победителем торгов”². Аналогичную точку зрения высказывают также некоторые другие авторы³.

В этой связи возникает вопрос, что представляет собой гражданско-правовая сделка, упоминаемая А.Н. Лаукартом. Так, Д.И.Мейер писал, что “под юридической сделкой понимается всякое юридическое действие, направленное на изменение существующих юридических отношений”⁴. В то же время В.М. Хвостов под сделкой

⁶См.: Борисов Д.Ю. Гражданско-правовая регламентация торгов на размещение заказов для государственных и муниципальных нужд.:автореф. дис. ...канд.юрид.наук. - Волгоград, 2010.- С. 7.

¹См.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.- Душанбе: “Сино”, 2018.- С. 612-613.

² См.: Лаукарт А.Н. Гражданско-правовое регулирование проведения публичных торгов и признании их недействительными: автореф. дис. ...канд.юрид.наук.- Краснодар, 2009. -С. 7.

³ См.: Метелева Ю.А. Товарный оборот. Право. Практика. Тенденции регулирования. -М., Консультант Плюс, 2008.- С. 86.

⁴ См.: Мейер Д.И. Русское гражданское право.- Ч.1.- М.,1997. -С. 177.

понимает “дозволенное действие одного или нескольких частных лиц, посредством которого эти лица желают вызвать юридические последствия, соответствующие их интересам”⁵. В принципе такая трактовка сделка сохранилась и при дальнейшем развитии цивилистики. Для того чтобы убедиться в этом, следует обратить внимание на соответствующие нормы гражданского законодательства. Так, согласно ст. 167 ГК РТ сделкой признаются действия физических и юридических лиц, направленные на установление, изменение или прекращение гражданских прав и обязанностей.

Как мы видим, сделка связана с юридическими действиями. В этой связи М.З. Рахимов справедливо полагает, что “действия -это те основные элементы поведения, которые содержат не только внешнюю форму, но и внутренний аспект(цель, мотив и т.д.)”¹. Из сказанного становится ясно, что торги в такой интерпретации, как было показано выше, является сделкой, то есть действием организатора торгов. Это действие совершается организатором торгов до заключения договора купли-продажи с победителем торгов. При этом, следует обратить внимание на то, что до момента заключения торгов с их победителем, организатор торгов совершает не одно, а целый ряд действий. Например, он определяет место, дату и время начала и окончания приема заявок об участии в торгах, организует подготовку и публикацию извещения, принимает заявки и документы от претендентов и т.д. В этой связи непонятно, какое же конкретное действие, выступает в роли односторонней гражданско-правовой сделки. То есть, авторы не уточняют это, однако, судя по всему, в качестве такового предлагается рассмотреть извещения о проведении торгов. Ведь торги и извещение об их проведении не одно то же. Если торги, по существу, сводятся к объявлению о торгах, то какова юридическая природа тех действий, которых организатор торгов совершает после опубликования соответствующего извещения и до заключения договора по итогам торгов. Поэтому представляется спорным отнесение объявления о проведении торгов, к односторонней сделке.

Между тем, четвертая группа ученых считает, что торги являются юридической процедурой. Так, по мнению О.А. Беляева “торги можно назвать специальной юридической процедурой, посредством которой может быть заключен договор”². Схожего мнения придерживается П.С. Тарабаев, который отмечает, что «в частно-правовом аспекте, торги являются юридической процедурой (юридическим фактом), на основании которой у субъектов гражданского права

⁵См.: Хвостова В.М. Система римского права:учеб.пособие.-М., 1996.- С. 146.

¹ См.: Рахимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. -Душанбе, Деваштич, 2007. С. 13.

² См. Беляева О.А. Предназначение торгов//Журнал российского права.- 2013.- №10, С. 22-27.

возникают взаимные права и обязанности».³

Очевидно, что не следует отождествлять юридический факт с юридической процедурой, поскольку они обозначают различные явления правовой действительности. В отличие от юридического факта, под правовой или юридической процедурой в юридической литературе понимается система складывающихся в определенной последовательности правовых отношений, направленных на достижение правового результата, который может выражаться в формировании юридических норм, образовании и прекращении существования субъектов права, предупреждении правонарушений либо в возникновении, реализации, изменении или прекращении определенного правоотношения, а также в иных правовых последствиях¹, система правовых отношений, служащей реализации другого, основного для процедуры правоотношений.²

Мы полагаем, что при всем сходстве между этими категориями, следует обратить внимание на то, что юридическая процедура не должна выходить на первый план в контексте уяснении сущности и правовой природы торгов.

В контексте излагаемого интересной является позиция М.И. Брагинского, согласно которой «торги представляют собой один из способов заключения договора, который тесно связан с основными законами свободного рынка и выражает их наиболее последовательно»³.

В литературе встречаются и другие определения торгов. Так, А.В. Ермаков понимает торги в качестве способа «определения одной из сторон договора лучших условий исполнения обязательства по договору, реализуемый посредством заключении двух или более договоров о проведении торгов.»⁴ К.Н. Волков в рассматриваемом правовом явлении выделяет четыре аспекта: способ заключения договора, имеющий в своей основе конкуренцию между субъектами гражданско-правовых отношений на право быть стороной договора и призванный обеспечить заключение договора на оптимальных условиях, прибегшим к торгам; механизм заключения договора; процедуру выявления победителя;

³См.: Тарабаев П.С. Гражданско-правовое регулирование поставки товаров для федеральных государственных нужд: автореф. дис. ...канд.юрид.наук.- Екатеринбург, 2009. - С. 15

¹ См.: Баришполская Т.Ю. Гражданский процесс и процедуры (понятие, служебная роль, проблемы теории и практики): автореф. дис. ...канд.юрид.наук.-Томск, 1988. - С.9.

² См.: Протасов В.Н. Гражданский процесс с позиций системного подхода (методологический аспект): автореф.дис. ...канд.юрид.наук. -Саратов, 1979.- С.11.

³См.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения.- М.: Статут, 2001.- С. 220 (Автор главы – М.И. Брагинский).

⁴См.: Ермакова А.В. Особенности правового регулирования торгов, организуемых в сфере публичных интересов: автореф. дис. ...канд.юрид.наук.- М., 2010.- С. 10-11.

гражданско-правовой институт⁵.

В.В.Балакин отмечает, что значение торгов определяется той ролью, которая отводит гражданско-правовому договору. Торги выступают связующим звеном между потребителями товаров, работ и услуг и субъектами, их предоставляющими⁶. В этом смысле торги в гражданском праве могут рассматриваться в двух аспектах: как способ заключения гражданско-правового договора и как самостоятельный вид гражданско-правового договора. Как способ заключения гражданско-правового договора, торги - это особая процедура поиска договорного контрагента. Основным критерием при этом служит оптимальное сочетание для сторон договора стоимостных и качественных характеристик обязательства.

Важно отметить, что определение понятия «торги» не может ограничиваться только целью заключение договора, поскольку, с одной стороны, гражданское законодательство предусматривает несколько процедур, целью которых является заключение договора, а с другой стороны, торги давно перестали быть только способом заключения договора.

Таким образом, обобщая различные подходы авторов, мы предлагаем под понятием «торги» понимать процедуру, состоящую из несколько последовательно совершаемых организатором и участниками имущественного оборота действий и являющийся предпосылкой для этого, реализуемый путем заключение юридической сделки вступать в договорные отношения на оптимальных условиях для сторон.

В юридической литературе ставится под сомнение традиционное представление о том, что торги понятие общее, а аукцион и конкурс - частные случаи торгов. Соответственно, в отдельных нормативных правовых актов РТ и юридической литературе рассматривают термины «торги», «тендер» и «конкурс», как синонимы. Так, например, в действующем Законе РТ «О государственно-частном партнерстве» указывается, что «тендер (конкурс) - мероприятие, проводимое с целью справедливого выбора частного партнёра (консорциума) среди заявителей для эффективного выполнения партнёрского проекта в соответствии с настоящим Законом(ст.1). И.И. Недужий, затрагивая вопрос о соотношения понятий «торги» и «тендер», приходит к выводу, что «эти термины являются синонимами, с той лишь разницей, что один из них - иностранного происхождения»¹. Д. Абдрахимова считает, что аукцион - частный случай конкурса, так как предложение лучшей цены - это част-

⁵См.: Волков К.Н. Торги как способ заключения договора: дис. ...канд.юрид.наук.- Екатеринбург, 2006.- С. 20-22.

⁶См.: Балакин В.В. Торги как институт гражданского права в условиях современной рыночной экономики России: автореф.дис. ...канд.юрид.наук.- М.,2004.- С. 11.

³См.: Недужий И.И. Международные торги. -М.: Международные отношения, 1991. - С. 18.

ный случай предложения лучших условий, следовательно, понятия торги и конкурс равны по объему².

Некоторые ученые, например С. Е. Барыкина и И. И. Константинова, различая «тендер» и «конкурс», определяют первый как регламентированную закупку, а второй, как закупку коммерческим юридическим лицом в удобной для заказчика форме³.

М.И. Брагинский вообще предлагает использовать термин конкурс - как родовой, а термин *конкурсы-торги* - как видовой, как частный случай конкурса.

Спорным является утверждение Е.С. Бараникова, согласно которому торги и конкурс – это синонимы¹. Полагаем что, понятие торги шире категории конкурса, так как из смысла нормы ч.1 ст. 514 ГК становится очевидным, что конкурс является одним из форм торгов.

Представляется, что указанные точки зрения отчасти отображают реальное положение вещей, а кроме того, доказывают правильность, заявленного нами ранее тезиса о том, что специальное законодательство о торгах существенно расширилось и усложнилось за последнее время, при этом общие нормы о торгах, зафиксированные в ГК РТ, не образуют надежной правовой платформы, которая давала бы четкого представления о механизме торгов и понятийном аппарате института торгов. В ряде случаев, а в деловой практике особенно часто, встречается понятие «тендер», которое не редко используется как синонимом понятия «подрядные торги»², или используется как зарубежный аналог российских терминов «торги» и «конкурс». Так, например, В.В. Балакин в своем исследовании считает, что понятие «тендер» имеет 18 значений³. Однако, по мнению автора, в настоящее время употребление этого термина представляется некорректным, ввиду отсутствия в российском праве соответствующей нормы- дефиниции.

Суть в том, что нормативные правовые акты, использовавшие это понятие, в большинстве своем, были приняты принимались до принятия ГК РФ и придавали разный смысл данному термину. Например, тендер отождествлялся с конкурсом, как формы торгов, как соревнование представленных претендентами коммерческих предложений с точки зрения их соответствия условиям конкурса, в некотором роде заранее установленным критериям. По утверждению В.Ф. Яковлева, законода-

² См.: Абдрахимова Д. Пути формирования нормативно-правовой базы проведения конкурсов // *Конкурсные торги.* - 1999.- № 1.- С.36.

³ См.: Барыкин С. Е., Константинов И. И. Системное моделирование подрядных торгов (конкурсов) в строительстве. СПб.: Политехника-сервис, 2013.- С. 14.

¹См.: Бараникова Е.С. Гражданско-правовое регулирование международных торгов: дис...канд.юрид.наук. -М., 2017.- С. 71.

²См.: Брагинский М.И. Конкурс.- М.: Статут,2005.- С.67, С.74.

³См.: Балакин В.В. Торги как институт гражданского права в условиях современной рыночной экономики России: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук.- М.,2004.- С. 12.

тельство о приватизации предполагало, что конкурс может проводиться «в виде открытых аукционных торгов или закрытого тендера».⁴ Поэтому всякий раз следует обращать внимание на то, что именно подразумевает нормативный правовой акт либо договор, либо извещение, либо документация, когда называет некое явление тендером. Термин «тендер» может значить - торги, конкурс (открытый или закрытый), извещение о предстоящих торгах, комплект тендерной документации, проформа предложения, составленная организатором торгов, входящая в состав тендерной документации, как предложение участника торгов. Действительно, торги как родовое понятие представляют собой сложную правовую конструкцию, которая в общем виде состоит из последовательно совершаемых организатором и участниками действий по совершению сделок, носящих односторонний характер.

На наш взгляд, при изучении юридической природы торга, следует выделить таких основных признака торгов:

-торги в качестве своей цели имеют выбор лучшего предложения и/или лучшего участника торгов (необязательно — лучшего покупателя с лучшей ценой);

-торги основываются на принципе свободы договора, в том числе свободы определения алгоритма поиска контрагента и наличие состязательности;

-выбор лучшего предложения и/или участника торгов исключительно с целью дальнейшего заключения договора;

-торги — это некая процедура, некий механизм, предполагающий совершение нескольких взаимонаправленных активных волевых действий как со стороны организатора торгов, так и со стороны участников торгов.

Следовательно, торги — это способ поиска и определения участников торга и лучших условий исполнения обязательств по договору этой стороной, реализуемый посредством заключения двух или более договоров о проведении торгов.

Список использованной литературы:

1.Турсунова Ю.С. Торги как способ заключения договора: дис. ...канд.юрид.наук.- СПб, 2004.

2.Балакин В.В. Торги как институт гражданского права в условиях современной рыночной экономики: дис. ...канд.юрид.наук.-М.,2004.

3.Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву//Избр.тр.-Т.1.- М., 2002.

4. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть.- М., 2002.

5. Гражданское право:учебник./под.ред.Е.А. Суханов.- 3-е изд.-Т.1. - М., 2003.

⁴См.: Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. - 2-е изд., доп.- М.: Статут, 2006.- С.8.

6. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права.- СПб.,1998.
7. Муругина В.В. Дефективность юридических фактов как негативная черта правовой системы: автореф.дис. ...канд.юрид.наук.- Саратов, 2010.
8. Байметов А.А. Недействительность сделок с земельными участками, совершенных по итогам торгов: автореф.дис. ...канд.юрид.наук. - Краснодар, 2009.
9. Борисов Д.Ю. Гражданско-правовая регламентация торгов на размещение заказов для государственных и муниципальных нужд.: автореф. дис. ...канд.юрид.наук.- Волгоград, 2010.
10. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.- Душанбе: Сино, 2018.
11. Лаукарт А.Н. Гражданско-правовое регулирование проведения публичных торгов и признании их недействительными: автореф. дис. ...канд.юрид.наук.- Краснодар, 2009.
12. Метелева Ю.А. Товарный оборот. Право. Практика. Тенденции регулирования. - М., Консультант Плюс, 2008.
13. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Ч.1. - М.,1997.
14. Хвостова В.М. Система римского права: учеб.пособие. -М., 1996.
15. Рахимов М.З. Конечный результат предпринимательской деятельности: теория и правовое регулирование. -Душанбе, Деваштич, 2007.
16. Беляева О.А. Предназначение торгов//Журнал российского права. - 2013.- №10.- С. 22-27.
17. Тарабаев П.С. Гражданско-правовое регулирование поставки товаров для федеральных государственных нужд: автореф.дис. ...канд.юрид.наук.- Екатеринбург, 2009.
18. Баришполская Т.Ю. Гражданский процесс и процедуры (понятие, служебная роль, проблемы теории и практики): автореф. дис. ...канд.юрид.наук.-Томск, 1988.
19. Протасов В.Н. Гражданский процесс с позиций системного подхода (методологический аспект): автореф.дис. ...канд.юрид.наук. - Саратов, 1979.
20. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения.- М.: Статут, 2001.
21. Ермакова А.В. Особенности правового регулирования торгов, организуемых в сфере публичных интересов: автореф. дис. ...канд.юрид.наук. - М., 2010.
22. Волков К.Н. Торги как способ заключения договора: дис. ...канд.юрид.наук.-Екатеринбург, 2006.
23. Балакин В.В. Торги как институт гражданского права в условиях современной рыночной экономики России: автореф.дис. ...канд.юрид.наук.- М.,2004.
24. Недужий И.И. Международные торги.- М.: Международные

отношения, 1991.

25. Абдурахимов Д. Пути формирования нормативно-правовой базы проведения конкурсов // Конкурсные торги.- 1999.- № 1.- С.21 -36.

26. Барыкин С. Е., Константинов И. И. Системное моделирование подрядных торгов (конкурсов) в строительстве.- СПб.: Политехника-сервис, 2013.

27. Бараникова Е.С. Гражданско-правовое регулирование международных торгов: дис...канд.юрид.наук. -М., 2017.

28. Брагинский М.И. Конкурс.- М.: Статут,2005.

29. Балакин В.В. Торги как институт гражданского права в условиях современной рыночной экономики России: автореферат дис...на соискание ученой степени канд. юрид. наук.- М., 2004.

30. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. - 2-е изд., доп. - М.: Статут, 2006.

Давлатмандзода Э. Д.

Фишурда

Оид ба масъалаи мафҳум ва табиати ҳуқуқи савдо: масъалаҳои назариявӣ

Масъалаи мафҳум ва табиати ҳуқуқи савдо яке аз масъалаҳои аз лиҳози назариявӣ мураккаб ва баҳсбарангез маҳсуб меёбад. Дар маҳазҳои ҳуқуқӣ мафҳуми «савдо» дар тавзеҳи гуногун манзур шудааст: факти юридикӣ, механизми муайяни ҳуқуқӣ, аҳди маданӣ-ҳуқуқӣ, расмиёти ҳуқуқӣ. Дар мақолаи мазкур ин тавзеҳоти мафҳуми «савдо» мавриди таҳлил қарор дода шуда, инчунин таносуби мафҳуми «савдо» бо мафҳумҳои «тендер» ва «озмун» таҳқиқ шудааст.

Давлатмандзода Э. Д.

Аннотация

К вопросу о понятии и правовой природы торгов: теоретические проблемы

Вопросы понятия, правовой природы торгов представляет собой один из теоретически сложных и спорных вопросов. В юридической литературе предложены разные трактовки понятия «торги». Торги трактуются как юридический факт, определённый правовой механизм, гражданско-правовая сделка, юридическая процедура. В настоящей статье подвергнуты анализу эти трактовки понятия «торги», а также исследованы соотношение понятия «торги» с понятиями «тендер» и «конкурс».

Davlatmandzoda E. D.

The summary

To the issue of the concept and legal nature of trades: theoretical problems

The issue of the concept of the legal nature of trades is one of the theoretically complex and disputed issues. The legal literature offers different interpretations of the concept of “trades”. The tenders are interpreted as a legal fact, a certain legal mechanism, a civil law transaction, a legal proce-

ture. This article analyses these interpretations of the concept of ‘trades’ and studies the relation of the concept of “trades” with the concepts of “tenders” and “competition”.

Рецензент статьи Сохибзода М. М. – кандидат юридических наук, доцент.

УДК: 347 (575. 3)

Бобониёзов С.Р.*

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢИ ЗЕҲНИ СУНӢЙ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Калидвожаҳо: зеҳни сунӢй, танзими ҳуқуқӣ, технологияҳои рақамӣ, субъекти ҳуқуқи маданӣ будани зеҳни сунӢй, масъулияти ҳуқуқӣ, танзими зеҳни сунӢй, низомҳои автономӣ, хатарҳои технологӣ, зеҳни сунӢй ва ҳуқуқ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовое регулирование, цифровые технологии, правосубъектность искусственного интеллекта, правовая ответственность, регулирование искусственного интеллекта, автономные системы, технологические риски, искусственный интеллект и право.

Key words: artificial intelligence, legal regulation, digital technologies, legal personality of artificial intelligence, legal responsibility, regulation of artificial intelligence, autonomous systems, technological risks, artificial intelligence and law.

Зеҳни сунӢй (ЗС) яке аз дастовардҳои муҳимтарин дар соҳаи технология мебошад, ки ба инсоният имтиёзҳо ва имкониятҳои васеъ фароҳам овардааст. Бо дарназардошти рушди ЗС ва татбиқи ҳарчи бештари он, танзими ҳуқуқи ин соҳа ба мавзӯи баҳсҳои ғайриимрӯза ва ҳуқуқӣ табдил ёфтааст. Саволе, ки оё ЗС-ро ҳамчун объекти ҳуқуқ ё субъекти ҳуқуқи маданӣ баррасӣ кардан лозим аст, то ҳол боз буда, баҳсҳои ҷиддиро ба миён меорад. Дар мақолаи мазкур кӯшиши таҳлили қадамҳои аввалини қонунгузорӣ, ки ба танзими ҳуқуқи соҳаи ЗС равона шудаанд ва муайян намудани мушкилоти асосие, ки дар ин замина ба миён меоянд, анҷом дода мешавад. ЗС на танҳо вазифаи муосир, балки вазифаи оянда барои низоми ҳуқуқӣ мебошад.

Бо гузашти вақт, концепсияи зеҳни сунӢй тағйиротҳои ҷиддӣ аз сар гузаронидааст. Дар айни замон таърифи ягонаи ҳуқуқи ЗС вучуд надорад, ки ҳангоми кӯшишҳои таҳияи заминаи мувофиқи қонунгузорӣ душвориҳои муайяно ба миён меорад. Аммо дар як қатор кишварҳо

* БОБОНИЁЗОВ С. Р. – ДОКТОРАНТИ РИД-И КАФЕДРАИ ҲУҚУҚӢИ МАДАНИИ ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСИИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ Тоҷикистон

раванди ташаққули марҳилаҳои ибтидоии ҷунин қонунгузорӣ ба назар мерасад. Ин санадҳои меъёрӣ, одатан, ба муқаррар намудани ҷорҷӯбаи амали мутақобил байни ҳуқуқ ва имкониятҳои татбиқи ЗС равона шудаанд. Дар доираи тадқиқоти мазкур, мушкилоти асосии ҳуқуқӣ, ки бо ЗС алоқаманданд, аз ҷумла масъалаҳои субъекти ҳуқуқи маданӣ будани (правосубъектность) ЗС, баррасӣ мегарданд.

Ба андешаи мо, ЗС-ро метавон ҳамчун як фанни васеъ дар доираи информатика тасниф кард, ки ба тайёр намудани мошинҳои «доно» нигаронида шуда, қодиранд вазифаҳоро иҷро намоянд, ки ба таври анъанавӣ зехни инсониро талаб мекунад. Бо тавсеаи ин фаҳмиш, ЗС-ро ба маънои васеъ метавон ҳамчун «рафтори зехнии объектҳои ба таври сунъӣ офаридашуда, ки дар навбати худ дарк кардан, мулоҳиза намудан, омӯзиши мутақобила ва амал намудан дар муҳити мураккабро дар бар мегирад»¹ тавсиф кард. Ин қобилияти мутобиқшавӣ ва амал карданро дар робитаҳои гуногун ва динамикӣ, ки ба зехни инсонӣ шабоҳат доранд, таъкид мекунад.

Раванди эҷоди ЗС аз таҳияи низомҳои гуногуни компютерӣ иборат буда, қодиранд вазифаҳое, ки анъанавӣ барои зехни инсонӣ маҳфузанд, иҷро намоянд. Ин ба илм имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти даҳолати инсонро ба равандҳои механикӣ бо истифода аз зехни «ғайриинсонӣ» коҳиш диҳад. Дар ҳаёти воқеӣ зехни сунъӣ дар соҳаҳои гуногун татбиқ мешавад: аз тиб² ва саноат³ то нақлиёт⁴, соҳаи рӯзгор⁵, тадқиқоти кайҳонӣ⁶, санъат⁷, маориф⁸, идораи давлатӣ⁹ ва ғайра.

¹Ниг.: Нильсон Н. Искусственный интеллект: методы поиска решений. / Пер. с англ. В.Л. Стефанюка;/ под ред. С.В. Фомина. – М.: Мир, 1973. – С. 7.

²Ниг.: Михайлов С.С. Искусственный интеллект и его применение в медицине// Современные инновации, № 1 (42), 2023, С. 15-17.

³Ниг.: Бирюков Н.П. Применение искусственного интеллекта для оптимизации процессов производства в промышленности// Вестник науки, №. 6 (75), 2024, С. 1067-1070.

⁴Ниг.: Арифджанова Н.З. Применение искусственного интеллекта для оптимизации маршрутов транспорта.// Universum: технические науки, №. 5-4 (110), 2023, С. 10-12.

⁵Ниг.: Аксентов В.А. Искусственный интеллект в повседневной жизни: развитие и перспективы// Вестник науки, №. 8 (65), 2023, С. 80-82.

⁶Ниг.: Хамраев М.Б., Летунова О.В. Роль искусственного интеллекта и космических аппаратов в освоении космоса.// Актуальные проблемы авиации и космонавтики, № 3, 2021, С. 1021-1023.

⁷Ниг.: Морковкин Е.А., Новичихина А. А., Замулин И. С. Искусственный интеллект как инструмент современного искусства. // Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, №. 1 (35), 2021, С. 55-59.

⁸Ниг.: Шобонов Н. А., Булаева М. Н., Зиновьева С. А. Искусственный интеллект в образовании. // Проблемы современного педагогического образования.- № 79-4, 2023, С. 288-290.

⁹Ниг.: Гатауллин А.Р. Искусственный интеллект в государственном управлении. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук, №. 3-2 (90), 2024, С. 22-27. doi:10.24412/2500-1000-2024-3-2-22-27

Истифодаи самараноки ЗС яке аз бузургтарин дастовардҳои замони муосир маҳсуб мешавад, зеро он ба таҷҳизотҳои имконияти омӯзиш аз таҷриба, мутобиқшавӣ ба шароити нав ва иҷрои вазифаҳои, ки бо фаъолияти инсонӣ рабт доранд, вале бо самаранокии бештар, фароҳам меорад.¹ Тадқиқотҳои дар соҳаи ЗС имкониятҳои татбиқи онро аз ҷанбаҳои иқтисодӣ² ва ҳуқуқӣ³ то фанҳои техникӣ⁴ васеъ намуда, ба ЗС имконият доданд, ки вазифаҳои гуногунро иҷро намояд. Низомҳои барномавии дар асоси ЗС сохташуда, сатҳҳои зеҳниеро нишон медиҳанд, ки аз имкониятҳои инсонӣ бартарӣ доранд.

ЗС аксар вақт дар низомҳои истифода мешавад, ки барои иҷрои вазифаҳои мушаххас барномарезӣ шудаанд. Бо шарофати танзими пешакӣ ба маълумоти муайян, ЗС қодир аст вазифаҳои мураккаби ҳисоббарориро бо эҳтимоли камтарини хатоӣ ҳал намоянд ва ин онро дар ҷаҳони технологияи муосир воситаи инноватсионӣ месозад.

Танзими он ба ташаккули сиёсати мувофиқ, қоидаҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ равона шудааст, ки принципҳои возеҳи фаъолият, истифода ва ҳифзи ЗС-ро муқаррар менамояд. Ин зарурат бо рушди босуръати ин соҳа ва муҳимияти назорат ба паёмадҳои истифодаи он алоқаманд аст. Дар доираҳои илмӣ ва байни пешвоёни соҳаи технологӣ нигарониҳо дар бораи он, ки ЗС метавонад ба сатҳе бирасад, ки роботҳои барои инсоният таҳдид эҷод кунанд, фаъолона баррасӣ мешаванд.⁵

Ҳодисаи муҳим дар таърихи танзими ҳуқуқии ЗС ин аввалин Конфронси байналмилалӣ оид ба ЗС ва ҳуқуқ мебошад, ки моҳи майи соли 1987 дар шаҳри Бостон баргузор шудааст⁶. Ин форум оғози ташаккули ҷомеаи илмиро, ки ба масъалаҳои ЗС ва ҳуқуқ тахассус

¹ SAS. Artificial intelligence: what it is and why it matters [Зеҳни сунъӣ: ин чист ва барои чӣ муҳим аст] // Дастрас аз: https://www.sas.com/en_us/insights/analytics/what-is-artificial-intelligence.html. – (Санаи мурочиат: 17.12.2024.)

²Ниг.: Трофимов В.В. Искусственный интеллект в цифровой экономике // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, №. 4 (118), 2019, С. 105-109.

³Ниг.: Морхат П.М. Искусственный интеллект: правовой взгляд: монография / РОО «Институт государственно-конфессиональных отношений и права». – М.: Буки Веди, 2017. - С. 103-104.

⁴Ниг.: Халилов Д.А., Тураева Д.С. Применение искусственного интеллекта в технологиях.// Universum: технические науки, №. 12-2 (117), 2023, С. 22-23.

⁵Ниг.: Etzioni, Amitai and Etzioni, Oren, Should Artificial Intelligence Be Regulated? (27.06.2017). Issues in Science and Technology (issues.org), Summer 2017, Дастрас аз: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2993506> – (Санаи мурочиат: 24.12.2024.).

⁶Ниг.: Bench-Capon, T.; Araszkievicz, M.; Ashley, K. A history of AI and Law in 50 papers: 25 years of the international conference on AI and Law. Artificial Intelligence and Law, v. 20, n. 3, p. 215-319, 2012. Дастрас аз: https://www.researchgate.net/publication/257449742_A_history_of_AI_and_Law_in_50_papers_25_years_of_the_international_conference_on_AI_and_Law – (Санаи мурочиат: 24.12.2024.).

дорад, қайд намуд. Конфронс ба рушди ин соҳа таъсири назаррас расонида, ҳамчун майдон барои мубодилаи ғояҳои нав ва муҳокимаи ҷанбаҳои амалии танзими ЗС табдил ёфт. Диққати асосии иштироккунандагон ба таҳияи консепсияҳои ЗС, дақиқсозии истилоҳот ва ташкили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ равона шуда буд. Аз солҳои 1950-ум, вақте ки аввалин таҳқиқотҳо дар ин мавзӯ нашр гардиданд, то конфронси соли 1987 дар ин соҳа таҳқиқоти пайваста гузаронида мешуданд.

Яке аз самтҳои калидии конфронс муҳокимаи зарурати таҳияи таърифҳои ҳуқуқӣ барои мафҳуми ЗС ва қабули қонунгузорӣ ва сиёсати мувофиқ дар ин соҳа буд. Бо вучуди ин, форуми аввал назари худро бештар ба пешниҳоди лоиҳаҳо вобаста ба нишон додани истифодаи ЗС-ро дар соҳаи ҳуқуқ, ҷалб намуд, на ба ташаккули заминаи пурраи ҳуқуқӣ. Дар конфронс, масалан, пажӯҳишҳои рақамӣ ва пойгоҳҳои додаҳо оид ба парвандаҳои судӣ пешниҳод гардиданд, ки дарёфти маълумоти заруриро барои таҳқиқоти академӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ хеле осон мегардонид¹.

Заминаи қонунгузорӣ барои танзими ЗС тӯли муддати дароз номуайян боқӣ монда буд, аммо дар даҳаи дуҷуми асри XXI тағйироти назаррас ба вучуд омадаанд. Дар Кореяи Ҷанубӣ соли 2008 Қонун «Дар бораи рушд ва пешбурди роботҳои зеҳнӣ» қабул гардид, ки ҳадафи он мусоидат ба рушди устувор ва паҳншавии роботҳои зеҳнӣ буд². Ҳадафи ин санади қонунгузорӣ мусоидат ба рушди устувор ва паҳн кардани роботҳои зеҳнӣ тавассути гузоштани замина барои танзими васеътар дар ин соҳа буд. Гарчанде ки қонун дар аввал ҳама ҷанбаҳоро фаро нагирифтааст, он ба Кореяи Ҷанубӣ имкон дод, ки механизмҳои самаранокӣ танзими ЗС-ро эҷод намояд. Тибқи қонуни мазкур, роботҳои зеҳнӣ ҳамчун дастгоҳҳои механикӣ, ки метавонанд муҳити атрофро мустақилона таҳлил ва ҳаракат намоянд, муайян карда мешаванд. Ҳар панҷ сол ҳукумат нақшаи асосиро, ки ҳадафҳои муқаррарнамудаи қонунро дар бар мегирад, таҷдид менамояд³.

Дар доираи қонуни мазкур воситаҳои мушаххаси танзим ҷорӣ гардиданд, аз ҷумла таъсиси як мақоми коллегиялӣ — Шӯрои сиёсати робототехника дар назди Вазорати савдо, саноат ва энергетикаи Кореяи Ҷанубӣ. Шӯрои мазкур ба таҳияи стратегияҳо ва пешниҳоди

¹ Дар он ҷо. – С.9.

² SOUTH KOREA. Intelligent Robot Distribution Development and Promotion Act [Қонуни рушди ва пешбурди тақсими роботҳои зеҳнӣ]. Act No. 9014, Mar. 28, 2008. Дастрас аз: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=39153&type=part&key=18. (Санаи му- рочиат: 27.12.2024.).

³ Ниг.: KARELOV, S. V. Ethical and Legal Issues in Artificial Intelligence [Масъалаҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар зехни сунъӣ]. International and Social Impacts of Artificial Intelligence Technologies, n. 44, 2018, Pg. 46.

машваратҳо ба ҷонибҳои манфиатдор, агентҳои технологӣ ва ширкатҳо равона шудааст. Вазъи этикии роботҳои зеҳнӣ тавассути Хартияи робототехникаи зеҳнӣ танзим мегардад¹.

Дар қитъаи Амрико низ тавачҷуҳ ба танзими ЗС афзоиш ёфтааст. Барои қонунгузори ИМА масъалаҳои танзими ЗС як мушкили хосро пеш меорад. Вазифаи асосӣ дар ёфтани мувозинат байни ҳавасмандгардонии сармояҳо ва рушди технологияҳо аз як тараф ва ҳифзи ҳукуку озодиҳои асосӣ аз тарафи дигар мебошад. Нақшаи стратегии миллий оид ба рушди ЗС ва тадқиқот дар ин соҳа, ки соли 2016 дар ИМА қабул гардид, ҳадафҳои дастгирии таҳқиқот дар ин самтро тавассути маблағгузори давлатӣ ва хусусӣ, аз ҷумла тавассути муассисаҳои илмӣ, муайян мекунад. Нигаронӣ меравад, ки маблағгузори давлатӣ ба рушди беназири ЗС мусоидат намуда, таъсири онро ба соҳаҳои гуногун, аз ҷумла серкорӣ, амнияти ҷамъиятӣ ва миллиро таъвият мебахшад².

Қонун дар бораи ташаббус дар соҳаи зеҳни сунъӣ, ки соли 2019 аз ҷониби Сенати ИМА қабул шуд, ҳамчун воситаи муқаррар намудани танзими федералии ЗС таҳия шудааст, ки дар навбати худ бояд ба стандарткунонии усулҳои таҳқиқот ва рушди ин соҳа дар тамоми иёлатҳо мусоидат менамояд³. Ин қонун ҳамчун яке аз саъю кӯшишҳои муҳимтарини Конгресси ИМА барои ҳавасмандгардонии рушди ЗС арзёбӣ мешавад, зеро он ташкили низомҳоро пешбинӣ мекунад, ки қодиранд дар шароити гуногун ва пешгӯинашаванда бидуни иштироки мустақими инсон фаъолият намоянд, аз таҷрибаи гузашта омӯзанд ва миқдори зиёди маълумотро коркард намоянд⁴.

Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки яке аз пешсафони рушди технологияи зеҳни сунъӣ эътироф шудааст, аксар вақт ҳамчун рақибӣ мустақими Иёлоти Муттаҳида баромад менамояд ва ҳамчун пешвои эҳтимолии арсаи байналмилалӣ дар ин самт баррасӣ мешавад. Ҳукумати Чин ЗС-ро ба стратегияҳои миллий фаъолоне шомил намуда, нақша до-

¹ SOUTH KOREA. Санади зикршуда.- м. 5-2.

² United States. Executive Office of the President of the United States. The National Artificial Intelligence Research and Development Strategic Plan [Нақшаи стратегии миллии таҳқиқот ва рушд дар соҳаи зеҳни сунъӣ]. 2016. Дастрас аз: http://nitrd.gov/pubs/national_ai_rd_strategic_plan.pdf. (Санаи мурочиат: 21.12.2024.)

³ United States Senate. Artificial Intelligence Initiative Act [Қонуни ташаббуси зеҳни сунъӣ]. 6.3, 21.05.2019. Дастрас аз: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/1558>. (Санаи мурочиат: 27.12.2024.)

⁴Ниг.: McLaughlin, M. The National Artificial Intelligence Initiative Act Could Strengthen U.S.A. AI Leadership [Қонуни ташаббуси миллии зеҳни сунъӣ метавонад роҳбарии ИМА дар соҳаи ИИ-ро таъвият диҳад]. 2020. Дастрас аз: <https://datainnovation.org/2020/03/the-national-artificial-intelligence-initiative-act-could-strengthen-u-s-ai-leadership/>. (Санаи мурочиат: 27.12.2024.)

рад дар ояндаи наздик механизмҳои мукаммали ҳуқуқӣ барои танзими онро таҳия намояд¹.

Нақшаи рушди ЗС насли оянда, ки соли 2017 аз ҷониби Шӯрои давлатии Чин пешниҳод гардид, як қисми талошҳо барои тасдиқи мавқеи кишвар ҳамчун пешвои ҷаҳонӣ дар соҳаи ЗС то соли 2030 мебошад. Дар доираи ин нақша на танҳо ташкили инфрасохтори технологӣ, балки ҳуқуқӣ, сохтори танзимӣ, инчунин стандартҳои ахлоқӣ ва низомҳои сиёсӣ пешбинӣ шудааст, ки бояд беҳатарӣ ва назорати рушди ЗС-ро таъмин намоянд².

Ин тадбирҳо ба равонасозии стратегӣ ва интегратсияи ЗС ба ҷанбаҳои гуногуни зиндагии иҷтимоӣ ва иқтисодии Чин ишора мекунанд, ҳамзамон заминаҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқии заруриро барои истифодаи устувор ва назоратшавандаи он фароҳам меоранд.

Дар заминаи таҳаввулоти глобалии ЗС, бисёр кишварҳо саъю кӯшишҳои худро барои эҷоди заминаҳои ҳуқуқӣ дар танзими ин соҳаи босуръат рушдбанда ҷаҳол намудаанд. Ҷолиби диққат ташаббусҳои Фаронса аст, ки аз соли 2016 оғоз шудаанд. Дар посух ба пешрафти босуръати технология, президенти Фаронса зарурати танзими ҷанбаҳои ахлоқии ЗС-ро эътироф намуд. Ин боиси қабули қонун дар соли 2016 гардид, ки Комиссияи миллии информатика ва озодиҳои шахрвандиро бо ваколати таҳқиқи ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқии технологияҳои рақамии нав таъмин намуд³. Зарурати назорат аз нигарониҳо дар бораи оқибатҳои эҳтимолии манфии марбут бо рушди технологӣ ва истифодаи васеи он дар соҳаҳои камомӯхташуда ба вуҷуд омад. Дар натиҷа, комиссия маърузаеро пешниҳод кард, ки дар он масъалаҳои ҳассостарин дар ин мавзӯ қайд шудаанд⁴.

¹ Ниг.: NING, S.; WU, H. AI, Machine Learning and Big Data 2020: China [Зехни сунъӣ, омӯзиши мошинӣ ва Big Data 2020: Чин]. Global Legal Insights, 2020. С. 102-111. Дастрас аз: https://www.acc.com/sites/default/files/resources/upload/GLI-AIML20_E-Edition.pdf (Санаи мурочиат: 27.12.2024).

² China's State Council. A Next Generation Artificial Intelligence Development Plan [Нақшаи рушди зехни сунъии насли оянда] 20 июли 2017. С. 5. Дастрас аз: <https://d1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/documents/translation-fulltext-8.1.17.pdf>. (Санаи мурочиат: 28.12.2024.).

³ Washington, D.C. The Law Library of Congress, Global Legal Research Directorate [Китобхонаи ҳуқуқии Конгресси ИМА, Директорат оид ба таҳқиқоти ҳуқуқии ҷаҳонӣ], 2019. Дастрас аз: <https://www.loc.gov/item/2019668143/>. (Санаи мурочиат: 08.12. 2024.).

⁴ National Commission for Computer Technology and Civil Liberties [Комиссияи миллии технологияҳои компютерӣ ва озодиҳои шахрвандӣ]. Дастрас аз: <https://www.donneespersonnelles.fr/la-cnll>. (Санаи мурочиат: 08.11.2024.).

Дар айни замон, Фаронса Стратегияи миллии рушди ЗС-ро таҳия кардааст¹. Ин стратегия равона шудани Фаронсаро ба пешсафӣ дар соҳаи ЗС таъкид намуда, итминон медиҳад, ки бо вучуди доштани захираҳои инсонӣ, кишвар метавонад мавқеи пешсафиро дар ин соҳа ишғол намояд. Стратегия инчунин ба ташаккули заминаи ахлоқӣ, пешниҳоди дастгирӣ ва тақвияти минбаъдаи тавсияҳое, ки дар маърузаи зикршуда пешниҳод шудаанд, диққат медиҳад. Ин ба ташаккули низоми устувор ва самараноки танзими ЗС мусоидат мекунад.

Мафҳуми «субъекти ҳуқуқ» дар заминаи ҳуқуқӣ ҳамчун қобилияти субъект барои татбиқи ҳуқуқ ва иҷрои вазифаҳо дар доираи низоми ҳуқуқии амалкунанда муайян карда мешавад. Анъанавӣ, вақте ки суҳан дар бораи субъекти ҳуқуқи маданӣ меравад, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун дорандаи ин ҳуқуқ ва вазифаҳо дар назар дошта мешаванд. Дар заминаи ЗС, барои эътирофи субъекти ҳуқуқи мадания он зарур аст, ки он ба меъёрҳои муайян ҷавобгӯ бошад ва аз ҷанд марҳилаи баҳогузорӣ гузарад. Ин ҷанба бо дарназардошти ҳуқуқҳои имконпазир, уҳдадориҳо ва масъулияти ҳуқуқӣ, ки метавонанд ба миён оянд, арзёбӣ мегардад.

Агар ЗС ҳамчун субъект бо мақоми пурраи субъекти ҳуқуқи маданӣ эътироф мегардид, масалан, метавонист соҳиби моликият шавад, шартнома бандад, суратҳисобҳои бонкӣ боз кунад, дар муруфияҳои судӣ иштирок намояд ва моликияти зеҳнӣ соҳиб шавад, ба даст орад ё фурушад. Бо вучуди ин, ҷунин эътироф инчунин ба зиммаи ЗС уҳдадориҳои мувофиқро мегузорад.

Аз тарафи дигар, ЗС наметавонад ҳамчун субъект дар маънои анъанавии ҳуқуқ тасниф карда шавад. Натиҷаи фаъолияти зеҳнии ЗС як категорияи навро ифода мекунад, ки на ба доираи моликияти оддӣ ва на ба доираи ҳуқуқҳои шахсӣ мутобиқат мекунад. Бисёр муҳаққиқон мавқеи ҳуқуқии ЗС-ро бо "квазишахсиятҳо" (квазиличностями) муқоиса менамоянд, ки пештар дар амалияи ҳуқуқӣ вомерхӯрданд. Баъзе ҳуқуқшиносон бар ин назаранд, ки мувоҳишаҳо дар бораи рафтори маънавӣ ва ахлоқии ЗС бояд бо муҳокимаи имконияти эътирофи субъекти ҳуқуқ будани он ҳамроҳ бошанд, ки ин метавонад ба тавсеаи кафолатҳои конститусионӣ барои ЗС, монанд ба онҳое, ки ба субъектҳои инсонӣ пешниҳод мешаванд, оварда расонад².

Яке аз ҳуқуқ ва озодиҳои кафолатдодашудаи Конститутсияи ҚТ ҳуқуқ ба озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор

¹Ниг.: Moltzau, A. French National Strategy on Artificial Intelligence [Стратегияи миллии Фаронса оид ба зеҳни сунӣ]. 2018. Дастрас аз: <https://towardsdatascience.com/the-french-national-strategy-on-artificial-intelligence-c8c8fcfdace1>. (Санаи мурочиат: 21.11.2024.).

²Ниг.: Chopra, S.; White, L. F. A Legal Theory for Autonomous Artificial Agents [Назари ҳуқуқӣ барои агентҳои сунӣи автономӣ]. University of Michigan Press, 2011.- С.4. 9780472026760 (ebook). Дастрас аз: <https://doi.org/10.3998/mpub.356801>.

мебошад¹. Дар ин ҳолат савол ба миён меояд, ки чӣ гуна ин озодии инфиродӣ метавонад тавассути ЗС зоҳир шавад. Барои роботҳо ё дигар дастгоҳҳо озодии фикр комилан мустақил ба назар намерасад. Масъала боз ҳам мураккабтар мегардад, агар ЗС-ро ба назар гирем, ки қодиранд аз таҷриба омӯзанд ва дар асоси он мустақилона қарор қабул намоянд. Бо сабаби қобилияти қабул кардани қарор, системаҳои, ки дар асоси омӯзиши мошинӣ, системаҳои экспертӣ ё шабакаҳои нейронӣ амал мекунанд, дигар наметавон ҳамчун объект баррасӣ кард. Бо вучуди ин, баҳсҳо дар бораи субъекти ҳуқуқ будани ЗС то ҳол боз боқӣ мемонанд, гарчанде ки вақти он расидааст, ки давлатҳо барои танзими ин соҳа чораҳо андешанд.

Муҳокимаи асосӣ дар бораи зехни сунъӣ дар заминаи ҳуқуқӣ дар атрофи субъекти ҳуқуқи маданӣ будан он нигаронида шудааст. Масъалаи субъекти ҳуқуқи маданӣ ва танзими технологияҳои нави рақамӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини илми ҳуқуқи муосир мебошад. Танзими ЗС вазифаи калидӣ барои низомҳои ҳуқуқӣ дар ояндаи наздик хоҳад шуд. Назарияи ҳуқуқӣ бояд мутобиқ карда шавад, ки ҷаҳорҷӯбаҳои меъёрии мавҷударо ислоҳ кунад, то воқеиятҳои наvero, ки бо ҳамгироии ЗС ба сохторҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ алоқаманданд, инъикос намояд. Тағйиротҳои, ки ЗС метавонад ба низоми ҳуқуқӣ ворид кунад, назаррас ва ногузир хоҳанд буд.

Яке аз мушкилоти муҳим барои қонунгузорӣ муайян кардани мақоми ҳуқуқӣ ва субъекти ҳуқуқи маданӣ будани зехни сунъӣ мебошад. ЗС аллакай дар бисёр соҳаҳои зиндагӣ васеъ истифода мешавад, фаъолияти инсонро дар равандҳои гуногун иваз менамояд, ки ин танзими онро боз ҳам заруртар месозад. Бо мақсади кам кардани норасоии ҳуқуқӣ, Парлумони Аврупо пешниҳод кардааст, ки ба роботҳои мураккаб мақоми субъекти ҳуқуқи махсус дода шавад, ки ба онҳо имкон медиҳад ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муайян дошта бошанд, хусусан дар заминаи қабули қарорҳои мустақил ё ҳамкориҳо бо шахсони сеюм². Аммо ин стратегия то ҳол ба ихтиёри давлатҳо вогузашта шуда, эътирофи ниҳии худро пайдо накардааст.

Илова бар ин, истифодаи васеи технологияҳо мушкилоти иловагиро дар соҳаи ҳифзи маълумот ва амнияти кибернетикӣ ба миён меорад. Сӯистифода аз технологияҳо барои анҷом додани ҳамлаҳои киберӣ ва истифодаи беиҷозаи маълумоте, ки аз ҷониби ЗС тавлид мешаванд,

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Қозоқистон. Тарики раъйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст (Тағйири иловаҳо бо тарики раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016).

² IURICORN. The Legal Challenges of Artificial Intelligence [Мушкилоти ҳуқуқи зехни сунъӣ]. 2019. Дастрас аз: <https://www.iuricorn.com/the-legal-challenges-of-artificial-intelligence/>. (Санаи муроҷиат: 27.12.2024.).

махфият ва амниятро таҳти хатари ҷиддӣ мегузорад. Дар робита ба ин, ҳам ИМА¹ ва ҳам Иттиҳоди Аврупо² аллакай чораҳоеро барои ташкили заминаҳои ҳуқуқии саҳт, ки ба таъмини сатҳи баланди ҳифз дар ин соҳа равона шудаанд, андешидаанд.

Дар асоси таҳлили илмӣ мавзӯи баррасишаванда хулоса баровардан лозим аст, ки зехни сунъӣ як технологияи мураккаб ва босуръат рушдбанда мебошад, ки ба автоматикунонии равандҳо ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти инсон нигаронида шудааст. Новобаста аз паҳншавии васеи он, то ҳол таърифи ягонаи ҳуқуқии ЗС таҳия нашудааст ва таҳаввулотҳои имкониятҳои концептуалӣ ва функционалиҳои он идома ёфта истодааст. ЗС ба самараноксозии соҳаҳои гуногун мусоидат менамояд, аммо ҷорӣ намудани он бо мушкилоти ҷиддӣ, аз ҷумла масъалаҳои амният ва танзими ҳуқуқӣ, ҳамроҳ аст. Гуногунӣ муносибатҳо ба арзёбии таъсири он нишон медиҳад, ки ин масъала бисёрҷанба мебошад. Дар чунин шароит таҳлили илмӣ ҳамаҷониба лозим аст, ки ҳам имкониятҳо ва ҳам хатари марбут ба ЗС-ро ба назар гирад.

Дар айни замон танзими ҳуқуқии зехни сунъӣ ҳанӯз нопурра боқӣ мемонад, ки зарурати таҳияи механизмҳои самараноки ҳуқуқиро ба миён меорад. Рушди босуръати ЗС ва таъсири он ба соҳаҳои гуногунӣ ҳаёт зарурати иқдоми фаъолро аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ ва низомҳои ҳуқуқии миллӣ ба миён мегузорад.

Сарфи назар аз мавҷуд набудани заминаи муқарраршудаи меъёрӣ, давлатҳо аллакай санадҳоеро таҳия менамоянд, ки ба танзими ин соҳа нигаронида шудаанд. Таҳлили ташаббусҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки зарурати танзим бо паҳншавии васеи ЗС ва таъсири назарраси он ба равандҳои ҷамъиятӣ марбут аст. Аммо санадҳои мавҷуда танҳо ҷанбаҳои алоҳидаро фаро мегиранд ва назорати ҳамаҷонибаро таъмин наменамоянд. Дар ин замина, вазифаи аввалиндараҷа ташкили низомӣ пурра ва мутобиқшудаи танзими ҳуқуқии зехни сунъӣ мебошад.

¹ CYBERSECURITY and Infrastructure Security Agency Act of [Қонуни Агентии амнияти кибернетикӣ ва амнияти инфрасохторӣ], 2018. Дастрас аз: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-15296/pdf/COMPS-15296.pdf>. (Санаи мурочиат: 16.12. 2024.)

² OJ L 151, Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act) [Регламент (Иттиҳоди Аврупо) 2019/881 Парлумони Аврупо ва Шӯрои Иттиҳоди Аврупо аз 17 апрели 2019 оид ба ENISA (Оҷонсии Иттиҳоди Аврупо оид ба амнияти кибернетикӣ) ва сертификатсияи амнияти кибернетикӣ технологияҳои иттилоотӣ ва муносибатсионӣ, бо бекор кардани Регламент (Иттиҳоди Аврупо) № 526/2013 (Қонуни амнияти кибернетикӣ). 07.06. 2019. Дастрас аз: <http://data.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj>.

Таҳлили таҷрибаи амалии истифодаи ЗС нишон медиҳад, ки он на ҳамеша комилан боэтимод мебошад. Ин масъала тавачҷӯҳи давлатҳоро ба зарурати таҳкими танзими ҳуқуқӣ ҷиҳати пешгирии амалҳои ғайриқонунӣ ва коҳиши оқибатҳои номатлуби марбут ба истифодаи ЗС ҷалб менамояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Аксентов В. А. Искусственный интеллект в повседневной жизни: развитие и перспективы // Вестник науки. 2023. №8 (65). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-povsednevnoy-zhizni-razvitie-i-perspektivy> (дата обращения: 26.01.2025).
2. Арифджанова Н. З. Применение искусственного интеллекта для оптимизации маршрутов транспорта // Universum: технические науки. 2023.- №5-4 (110). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-iskusstvennogo-intellekta-dlya-optimizatsii-marshrutov-transporta> (дата обращения: 26.01.2025).
3. BENCH-CAPON, T.; ARASZKIEWICZ, M.; ASHLEY, K. A history of AI and Law in 50 papers: 25 years of the international conference on AI and Law [Таърихи зеҳни сунӣ ва ҳуқуқ дар 50 мақола: 25 соли конференсияи байналмилалӣ оид ба зеҳни сунӣ ва ҳуқуқ]. Artificial Intelligence and Law, v. 20, n. 3, p. 215-319, 2012. Дастрас аз: https://www.researchgate.net/publication/257449742_A_history_of_AI_and_Law_in_50_papers_25_years_of_the_international_conference_on_AI_and_Law - (Санаи муроҷиат: 24.12.2024.).
4. Бирюков Н. П. Применение искусственного интеллекта для оптимизации процессов производства в промышленности // Вестник науки. 2024. №6 (75). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-iskusstvennogo-intellekta-dlya-optimizatsii-protssessov-proizvodstva-v-promyshlennosti> (санаи муроҷиат: 26.01.2025).
5. CHINA'S STATE COUNCIL. A Next Generation Artificial Intelligence Deveploment Plan [Нақшаи рушди зеҳни сунӣи насли оянда] 20 июли 2017. Дастрас аз: <https://d1y8sb8igg2f8e.cloudfront.net/documents/translation-fulltext-8.1.17.pdf>. (Санаи муроҷиат: 28.12.2024.).
6. CHOPRA, S.; WHITE, L. F. A Legal Theory for Autonomous Artificial Agents [Назарияи ҳуқуқӣ барои агентҳои сунӣи автономӣ]. University of Michigan Press, 2011.- С.4. 9780472026760 (ebook). Дастрас аз: <https://doi.org/10.3998/mpub.356801>.
7. CYBERSECURITY and Infrastructure Security Agency Act of [Қонуни Агентии амнияти кибернетикӣ ва амнияти инфрасохторӣ] 2018. Дастрас аз: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-15296/pdf/COMPS-15296.pdf>. (Санаи муроҷиат: 16.12. 2024.).
8. Etzioni, Amitai and Etzioni, Oren, Should Artificial Intelligence Be Regulated? [Бояд зеҳни сунӣ танзим шавад?] (27.06.2017). Issues in Science and

- Technology (issues.org), Summer 2017, Дастрас аз: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2993506> – (Санаи муроҷиат: 24.12.2024.).
9. Гатауллин А. Р. Искусственный интеллект в государственном управлении // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2024. №3-2 (90). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-gosudarstvennom-upravlenii> (санаи муроҷиат: 26.01.2025).
10. IURICORN. The Legal Challenges of Artificial Intelligence [Мушкилоти ҳуқуқи зеҳни сунъӣ]. 2019. Дастрас аз: <https://www.iuricorn.com/the-legal-challenges-of-artificial-intelligence/>. (Санаи муроҷиат: 27.12.2024.)
11. KARELOV, S. V. Ethical and Legal Issues in Artificial Intelligence International and Social Impacts of Artificial Intelligence Technologies, n. 44, 2018, Pg. 46.
12. MCLAUGHLIN, M. The National Artificial Intelligence Initiative Act Could Strengthen U.S.A. AI Leadership [Қонуни ташаббуси миллии зеҳни сунъӣ метавонад роҳбарии ИМА дар соҳаи ИИ-ро тақвият диҳад]. 2020. Дастрас аз: <https://datainnovation.org/2020/03/the-national-artificial-intelligence-initiative-act-could-strengthen-u-s-ai-leadership/>. (Санаи муроҷиат: 27.12.2024.)
13. MOLTZAU, A. French National Strategy on Artificial Intelligence [Стратегияи миллии Фаронса оид ба зеҳни сунъӣ]. 2018. Дастрас аз: <https://towardsdatascience.com/the-french-national-strategy-on-artificial-intelligence-c8c8fcfdace1>. (Санаи муроҷиат: 21.11.2024.).
14. Хамраев М. Б., Летунова О. В. Роль искусственного интеллекта и космических аппаратов в освоении космоса // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. 2021. №. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-iskusstvennogo-intellekta-i-kosmicheskikh-apparatov-v-osvoenii-kosmosa> (санаи муроҷиат: 26.01.2025).
15. Михайлов С. С. Искусственный интеллект и его применение в медицине // Современные инновации. 2023. №1 (42). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-i-ego-primenenie-v-medicine> (санаи муроҷиат: 26.01.2025).
16. Морковкин Е. А., Новичихина А. А., Замулин И. С. Искусственный интеллект как инструмент современного искусства // Вестник ХГУ им. Н. Ф. Катанова. 2021. №1 (35). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-kak-instrument-sovremennogo-iskusstva> (санаи муроҷиат: 26.01.2025).
17. Морхат П.М. Искусственный интеллект: правовой взгляд: Научная монография / РОО «Институт государственно-конфессиональных отношений и права». – М.: Буки Веди, 2017. – 257 с.
18. NATIONAL Commission for Computer Technology and Civil Liberties [Комиссияи миллии технологияҳои компютерӣ ва озодиҳои шаҳрвандӣ]. Дастрас аз: <https://www.donneespersonnelles.fr/la-cnll>. (Санаи муроҷиат: 08.11.2024.).

19. NING, S.; WU, H. AI, Machine Learning and Big Data 2020: China [Зеҳни сунъӣ, омӯзиши мошинӣ ва Big Data 2020: Чин]. Global Legal Insights, 2020. С. 102-111. Дастрас аз:

https://www.acc.com/sites/default/files/resources/upload/GLI-AIML20_E-Edition.pdf (Санаи муроҷиат: 27.12.2024.)

20. Нильсон Н. Искусственный интеллект: методы поиска решений: Пер. с англ. В.Л. Стефанюка; под ред. С.В. Фомина. – М.: Мир, 1973. – 272 с.

21. OJ L 151, Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act) [Регламент (Иттиҳоди Аврупо) 2019/881 Парлумони Аврупо ва Шӯрои Иттиҳоди Аврупо аз 17 апрели 2019 оид ба ENISA (Оҷонсии Иттиҳоди Аврупо оид ба амнияти кибернетикӣ) ва сертификатсияи амнияти кибернетикии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, бо бекор кардани Регламент (Иттиҳоди Аврупо) № 526/2013 (Қонуни амнияти кибернетикӣ) 07.06. 2019. Дастрас аз: <http://data.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj>.

Бобониёзов С.Р.

Фишурда

Танзими ҳуқуқии зеҳни сунъӣ: мушкилот ва дурнамо

Мақолаи мазкур ба таҳлили нақш ва вазифаҳои зеҳни сунъӣ бо таъкиди тағйироти инноватсионӣ, ки бо ҷорӣ намудани он ба вучуд омадааст, бахшида шудааст. ЗС ҳамчун яке аз дастовардҳои муҳими илми муосир баррасӣ мешавад, ки баҳсҳои ғаёлоро дар бораи зарурати танзими ҳуқуқии он ба миён меорад. Дар таҳқиқот равиши меъёрии ҳуқуқӣ бо истифода аз таҳлили сифатии маълумот, аз ҷумла усулҳои муқоисавӣ, таҳлилий ва тафсирий, татбиқ шудааст. Баррасии ташаббусҳои қонунгузорӣ дар кишварҳои гуногун анҷом дода шуда, мушкилоти асосии танзими ҳуқуқии ЗС ва камбудии меъёрҳои мавҷуда муайян карда шудаанд. Муайян карда шуд, ки сарфи назар аз набудани як пояи ягонаи ҳуқуқӣ, бисёре аз давлатҳо қадамҳои ғаёлоро барои таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мегузоранд, ки ин ба паҳншавии васеи ЗС ва таъсири он ба равандҳои иҷтимоӣ вобаста аст.

Бобониёзов С.Р.

Аннотация

Правовое регулирование искусственного интеллекта: проблемы и перспективы

Данная статья посвящена анализу роли и функций искусственного интеллекта (ИИ) с акцентом на инновационные изменения, вызванные его внедрением. ИИ рассматривается как одно из важнейших достижений современной науки, вызывающее активные дискуссии о необходи-

мости его правового регулирования. В исследовании применяется нормативный правовой подход с использованием качественного анализа данных, включая сравнительный, аналитический и интерпретативный методы. Проведен обзор законодательных инициатив в различных странах, выявлены основные проблемы правового регулирования ИИ и недостатки существующих норм. Установлено, что, несмотря на отсутствие единой правовой базы, многие государства активно разрабатывают нормативные акты, что обусловлено широким распространением ИИ и его влиянием на социальные процессы.

Boboniyozov S.R.

The summary

Legal regulation of artificial intelligence: challenges and prospects

The summary: this article is dedicated to analyzing the role and functions of artificial intelligence (AI), with a focus on the innovative changes brought about by its implementation. AI is considered one of the most significant achievements of modern science, sparking active discussions on the necessity of its legal regulation. The study employs a normative legal approach using qualitative data analysis, including comparative, analytical, and interpretative methods. A review of legislative initiatives in various countries has been conducted, identifying key issues in AI regulation and shortcomings in existing norms. It has been established that, despite the absence of a unified legal framework, many states are actively developing regulatory acts due to the widespread adoption of AI and its impact on social processes.

Муқарризи мақола Қосимов Ф. А. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

УДК:347 . 451 (575. 3)

Дилрабои Абдуҷаббор*

ИДОРАИ БА БОВАРӢ АСОСӢФТАИ МОЛУ МУЛКИ МЕРОСӢ

Калидвожаҳо: молу мулки меросӣ, меросгир, нотариус, шартнома, идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк, муассиси идора, идоракунандаи ваколатдор, иҷрокунандаи васиятнома, бадастоварандаи ғоида, Кодекси маданӣ, ҳифзи мерос

Ключевые слова: наследственное имущество, наследник, нотариус, договор, доверительное управление имуществом, учредитель управления, доверительный управляющий, исполнитель завещания, выгодоприобретатель, Гражданский кодекс, охрана наследства

Key words: Inheritance property, heir, notary public, contract, trust management of property, settlor, fiduciary manager, executor of a will, beneficiary, Civil Code, protection of inheritance.

Идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ воситаи махсуси ҳуқуқӣ мебошад, ки ба таъмин намудани ҳифз, истифодаи самаранок ва идоракунии молу мулке, ки ба таркиби мерос дохил мешавад, равона гардидааст. Ба воситаҳои ҳифзи молу мулки меросӣ ҳамчунин метавон чунин воситаҳоро ворид намуд: ҷустуҷӯ (ошкор) намудани молу мулки меросӣ; барӯйхатгирии молу мулки меросӣ; интиқол додани молу мулки меросӣ барои ниғаҳдошт; талаби бар гардонидани молу мулки ба меросгузор тааллуқдошта ва баستاني шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ ва ғ.¹

Идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ яке аз институтҳои муҳими ҳуқуқи маданӣ ба ҳисоб меравад, ки мақсади он ҳифз ва самаранок истифода бурдани молу мулке мебошад, ки пас аз марги шахс боқӣ мемонад. Мерос метавонад дорои хусусияти мураккаб бошад. Он метавонад ҳам молу мулки манқули арзишманд ва ҳам молу мулки ғайриманқулро дар бар гирад. Дар чунин ҳолатҳо пеш аз анҷоми расмиёти пурраи меросбарӣ зарурати идораи муваққатии амвол ба миён меояд. Дар қонунгузориҳои маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚТ) ба монанди дигар кишварҳо, институти идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ пешбинӣ шудааст. Ин институт имконият медиҳад, ки то муайян шудани ворисон ё то тақсими расмии мерос шахси махсус – идоракунандаи ваколатдор таъин гардад.

Шартномаи мавриди таҳқиқ як навъи шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк ба ҳисоб меравад, ки дар боби 57-и ҚМ ҚТ танзим шудааст. Ин меъёрҳо нисбат ба идораи молу мулки меросӣ дар ҳолате татбиқ мешаванд, ки ба қонунгузориҳои мерос ва моҳияти муносибатҳои меросӣ зид набоянд (қ.2 м. 1131-и ҚМ ҚТ). Шартномаи мазкур реалӣ ва муднок ба ҳисоб меравад, вале дар ҳолатҳое, ки қонун ё шартнома пешбинӣ намояд метавонад бемузд бошад. Идоракунандаи ваколатдор ба подоши дар шартнома пешбинигардида, инчунин ба ҷуброни хароҷоти ҳангоми идораи молу мулк намудааш аз ҳисоби молу мулки барои идора додашуда ё даромади аз истифодаи ин молу мулк бадастоварда ҳуқуқ дорад.

Вобаста ба муҳлати шартномаи мазкур бошад, зикр кардан ба маврид аст, ки идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ то қабули мерос аз ҷониби ворис ё ворисон, агар меросро онҳо қабул накарда бошанд, то ба охир расидани муҳлати қабули мерос, ки 6 моҳро ташкил медиҳад, давом дода мешавад. Нотариуси давлатӣ уҳдадор аст, ки ворисонро дар бораи қатъи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки

*Ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

¹Ниг.: Соҳибов М.М., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи меросии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш. К – Душанбе: Эр-граф, 2017.- С.143.

меросӣ ва дар сурати ба давлат гузаштани мерос, мақоми давлатии дахлдорро огоҳ намояд.

Идораи ба боварӣ асосёфта бо супоридани молу мулк ба шахси сеюм барои идоракунии он алоқаманд аст ва дорои хусусиятҳои зерин мебошад: мувофиқи моҳияти худ, он шакли муваққатии муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мебошад, ки дар он идоракунандаи ваколатдор дар асоси шартномаи махсус, ки аз ҷониби нотариус баста мешавад, ваколатдор мегардад; идоракунандаи ваколатдор аз номи худ ва ба манфиати муассиси идора ё шахси зикрнамудаи он (бадастоварандаи ғоида) амал мекунад; додани молу мулк ба идораи ба боварӣ асосёфта боиси ба идоракунандаи ваколатдор гузаштани ҳуқуқи моликият ба он намегардад; идоракунадаи ваколатдор ҳангоми анҷом додани амалиётҳо бо молу мулке, ки ба ӯ супорида шудаанд бояд мақоми худро ишора намояд. Пинҳон доштани ин маълумот боиси ҷавобгариӣ шахсии ӯ мегардад; тибқи қонун ё шартнома нисбат ба амалҳои алоҳида маҳдудиятҳо пешбинӣ шуда метавонад; идоракунандаи ваколатдор барои амалҳои худ дар назди муассис ва шахсони сеюм ҷавобгар мебошад ва ғ.

Пас аз кушодани мерос, дар аксари ҳолатҳо барои таъмин намудани ҳифзи молу мулки меросӣ анҷом додани амалҳои чун рӯйхатгирӣ ва қабул намудани он ба нигоҳдорӣ басанда мебошад. Аммо дар амал ҳолатҳои ба миён меоянд, ки ба таркиби мерос молу мулки муайян дохил мегардад, ки на танҳо ҳифз, балки идора намудани он зарур аст, зеро анҷом надодани амалҳои ҳуқуқӣ нисбат ба чунин молу мулк метавонад боиси камшавӣ ё аз даст рафтани он гардад. Объекти идораи ба боварӣ асосёфта мувофиқи м. 1118 – и КМ ҚТ корхона ва маҷмаҳои дигари молумулкӣ, объектҳои алоҳида, ки ба молу мулки ғайриманқул марбутанд, қоғазҳои қимматнок, ҳуқуқҳои, ки бо қоғазҳои қимматноки беҳучҷат тасдиқ карда шудаанд, ҳуқуқҳои истисноӣ ва молу мулки дигар буда метавонанд. Молу мулке, ки тахти пешбурди хоҷагидорӣ ё идораи оперативӣ қарор дорад, мутобиқи қонунгузориӣ маданӣ ба идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк дода намешавад, ки ин қоида дорои заминаи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ мебошад. Дар моддаи 58-и Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» бошад, корхона, комплекси молумулкӣ, ҳисса дар сармояи (пасандозҳои) оинномавии ҷамъияти хоҷагидорӣ, қоғазҳои қиматнок ва ҳуқуқҳои истисноӣ оварда шудааст.

Дар чунин ҳолатҳо нотариуси ҷойи кушодашавии мерос ҳамчун муассиси идораи ба боварӣ асосёфта мувофиқи моддаи 1297-и КМ ҚТ шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросиро ба имзо мерасонад. Ҳалли чунин масъала комилан асоснок мебошад, зеро нотариусҳо ҳуқуқшиносони касбӣ буда, ғайрияти онҳо бо қонун ба таври равшан танзим ёфтааст, онҳо дорои ҷавобгариӣ шахсӣ ва

миқдори муайяни ваколат мебошанд. Ҳамчунин мувофиқи моддаи 1120 –и КМ ҚТ яке аз субъектони идораи ба боварӣ асосёфта дар қатори молик, шахси дорои ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи қитъаи замин, мақоми ваколатдори давлатӣ нисбат ба молу мулк, ки моликияти давлат мебошад, мақомоти васоят ва парасторӣ ва суд инчунин нотариус низ баромад менамояд. Нотариуси давлатӣ дар маҳалли кушодани мерос дар асоси аризаи ворис ё ворисон, иҷроқунандаи васиятнома, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот, мақомоти васоят ва парасторӣ ё шахсони дигари воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои ҳифзи молу мулки меросӣ, ки барои манфиати давлат, ворис, ворисон ё кредиторон зарур аст, чораҳо меандешад.¹ Аз таҳлили моддаи 1196-и КМ ҚТ (Ҳифзи мерос ва идораи он) ва моддаи 55-и Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» (Ҳифзи молу мулки меросӣ) ба хулоса омадан мумкин аст, ки манфиат барои ҳифзи молу мулки меросиро, ки қонунгузор зикр мекунад, шахсоне доранд, ки амалӣ шудани ҳуқуқҳои субъективии маданияи онҳо аз таҳти ғимоя қарор доштани молу мулки меросӣ вобастагӣ дорад. Аз ин бармеояд, ки нотариус идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросиро пас аз гирифтани ҳар гуна маълумоте таъсис медиҳад, ки аз зарурияти андешидани чунин тадбирҳо дарак диҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки масъалаи фидутсиарӣ будани шартномаи мазкур баҳсангез мебошад. Бисёре аз муаллифон хусусияти ба боварӣ асосёфтаи шартномаро рад мекунад ва номгузорию онро нисбатан шартӣ мешуморанд. Дар бораи хусусияти бозътимодии ин шартнома танҳо дар ҳамоно маъно метавон сухан ронд, ки нисбат ба шартномаи супориш гуфтан мумкин аст, яъне чунин боварӣ дорои аҳамияти калидӣ дар марҳалаи муқаррар намудани муносибатҳо мебошад, на дар рафти иҷро ва амалӣ гардидани онҳо.²

Идораи ба боварӣ асосёфта бо мақсадҳои гуногун таъсис дода мешавад, вале чун қоида бо мақсади ба даст овардани даромад аз чунин фаъолият, зеро идорақунандаи ваколатдор мукофот мегирад, ки натиҷаи даромадҳои ба даст омада аз истифодаи молу мулк мебошад (м. 1128 КМ ҚТ). Вале мақсади идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ асосан на афзунсозии он, балки ҳифзи молу мулк мебошад.

Иштирокчиёни шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк муассиси идора, идорақунандаи ваколатдор ва бадастоварандаи ғоида мебошанд (қ.1 м. 1117 – и КМ ҚТ). Аввалан муассиси идораи молу мулки меросӣ нотариус баромад мекунад. Ҳамчунин ҳангоми

¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» аз 29 марти соли 2012 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ – ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 23.09.2025)

²Ниг.: Дозорцев В.А. Доверительное управление имуществом. - М., 1966.- С. 532.

меросирӣ тибқи васиятнома, агар иҷрокунандаи васиятнома таъин шуда бошад, дар чунин ҳолат ӯ муассиси идораи ба боварӣ асосёфта шуда метавонад (қ.1 м. 1297 – и КМ ҶТ). Дар ин ҳолат нотариус танҳо дар сурате метавонад ҳамчун муассиси идора баромад кунад, ки иҷрокунандаи васиятнома аз иҷрои вазифаи худ озод карда шавад.

Ҳамчунин бояд қайд намоем, ки нотариус ҳамчун тарафи шартнома (муассиси идора), онро аз номи худ ба имзо мерсонад, ки ин ба талаботи моддаи 30-и Қонуни ҶТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» муҳолифат менамояд. Меъёри зикршуда дорои ихтилофи ҷиддии ҳуқуқӣ мебошад. Аз як тараф, қонунгузор ба нотариус вазифаи муассиси идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулкро вогузор менамояд ва ба ин васила ба ӯ мақоми иштирокчии комилҳуқуқи муносибатҳои маданӣ – ҳуқуқиро медиҳад, ки аз номи худ амал менамояд. Аз тарафи дигар қонунгузори нотариалӣ ба нотариус баромадан аз мақоми оммавӣ-ҳуқуқӣ ва ворид шудан ба уҳдадорихои хусусӣ-ҳуқуқиро аз номи худ манъ менамояд. Зеро мувофиқи моддаи зикргардида нотариуси давлатӣ ҳуқуқ надорад ба номи худ ва аз номи худ амалиёти нотариалиро анҷом диҳад. Бо ин тарз, байни моҳияти оммавӣ-ҳуқуқии фаъолияти нотариус ва сохтори маданӣ – ҳуқуқии идораи ба боварӣ асосёфта ихтилоф ба вучуд меояд, ки дар доираи он нотариус ба таври сунъӣ ба нақши субъекти хусусии муносибатҳои ҳуқуқӣ қарор дода мешавад. Бинобар ин зарур аст, ки қонунгузор мақоми нотариусро махсус ҳамчун «муассиси хизматӣ», ки на аз номи худ, балки аз номи давлат ё маҷмӯаи мерос амал менамояд, муайян кунад ё сохтори альтернативӣ таҳия гардад, ки зарурати бастанӣ шартнома ба номи нотариусро бартараф намояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз шартҳои муҳими шартномаи идораи ба боварӣ асосёфта номи шахси ҳуқуқӣ ё номи шахси воқеие ба ҳисоб меравад, ки идораи молу мулк ба манфиати ӯ амалӣ мегардад (муассиси идора ё бадастовардандаи фоида). Шартномаи мавриди таҳқиқ аз дигар намудҳои шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк бо он фарқ мекунад, ки дар он интиҳоби бадастовардандаи фоида мавҷуд нест, зеро он ҳамеша ба манфиати ворисон баста мешавад, ҳатто агар дар лаҳзаи бастанӣ шартнома ворисон ҳанӯз муайян набошанд. Танҳо он гурӯҳи ворисонро метавон ба таври мушаххас муайян кард, ки меросро қабул намудаанд. Ҳамзамон дар ҳуди шартнома зарурате вучуд надорад, ки маълумоти инфиродии онҳо (ном, насаб, номи падар, ҷойи зист ва ғ) нишон дода шавад. Бо вучуди ин дар лаҳзаи бастанӣ шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ муайян кардан ва номбар намудани ворисоне, ки ҳамчун бадастовардандаи

фоида амал мекунад, бо дақиқият имконнопазир аст.¹ Вобаста ба ин О. Шиловост қайд менамояд, ки тибқи шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк меросӣ, нотариус ҳамчун муассиси идора худ ба сифати бадастоварандаи фоида эътироф карда шавад. Ӯ ин нуқтаро бо он шарҳ медиҳад, ки нотариус дорои манфиати оммавӣ – ҳуқуқӣ мебошад, ки вазифаи аз ҷониби қонун ба зиммааш гузошташударо дорад. Маҳз дар ин замина, манфиати нотариус на хусусӣ, балки хусусияти хоси оммавӣ дошта ба ҳифзу таъмини нигоҳдории молу мулк меросӣ равона мегардад.²

Ба андешаи мо, нотариус ҳамчун муассис дар доираи муносибатҳои идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк меросӣ манфиати мустақими маданӣ – ҳуқуқӣ надорад. Мавқеи ӯ бар асоси принципи ҷудоии манфиатҳои хусусӣ ва оммавӣ муайян мегардад. Фаъолияти нотариалӣ хусусияти ғайритиҷоратӣ дошта, ба ҳимоя ва таъмини қонуният равона шудааст, на ба дарёфти фоидаи моддӣ. Аз ин рӯ нотариус наметавонад дар ин шартнома ба сифати бадастоварандаи фоида баромад кунад. Ҳамчунин хуб мебуд, ки ворисе, ки қобилияти пурраи амалкуниро дорад, тавонад ҳамчун идоракунандаи ваколатдор баромад намояд, зеро ӯ дар ҳифз ва афзунсозии молу мулк манфиатдор мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918. // Махзани мутаммаркази иттилоотӣ – ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia/tj> (санаи мурочиат: 08.10.2025)
2. Соҳибов М.М., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи меросии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш. К – Душанбе: Эр-граф, 2017.
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» аз 29 марти соли 2012 // Махзани мутаммаркази иттилоотӣ – ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia/tj> (санаи мурочиат: 08.10.2025)
4. Дозорцев В.А. Доверительное управление имуществом.- М., 1966.
5. Казанцев И.А. Особенности договора доверительного управления наследственным имуществом // Вестник Кемеровского государственного университета.- 2012.- № 4 (52), т. 1.- С. 337 – 347.
6. Шиловост О. Особенности доверительного управления наследственным имуществом // ЭЖ - Юрист.- 2006.- № 7. – С. 3 – 12.

¹Ниг.: Казанцев И.А. Особенности договора доверительного управления наследственным имуществом // Вестник Кемеровского государственного университета.- 2012.- № 4 (52), т. 1. - С.346.

² Ниг.: Шиловост О. Особенности доверительного управления наследственным имуществом // ЭЖ - Юрист.- 2006.- № 7.- С. 8.

Дилрабои Абдучаббор.

Фишурда

Идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ

Дар мақола хусусиятҳои танзими ҳуқуқи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ баррасӣ карда мешаванд, таҳлили муқоисавӣ дар бораи моддаҳои боби 57-и Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк ва меъёрҳои ҳуқуқи мерос, ки ин муносибатҳоро танзим мекунанд, анҷом дода мешавад. Таваҷҷӯҳи махсус ба тавсифи таркиби субъективии шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ дода шудааст.

Дилрабои Абдучаббор.

Аннотация

Доверительное управление наследственным имуществом

В статье рассмотрены особенности правового регулирования доверительного управления наследственным имуществом, проводится сравнительный анализ норм гл. 57 ГК РТ о доверительном управлении имуществом и норм наследственного права, регламентирующего данные отношения. Особое внимание уделено характеристике субъектного состава договора доверительного управления наследственным имуществом.

Dilraboī Abdujabbor.

The summary

Fiduciary management of inheritance property

The article addresses the peculiarities of the legal regulation of fiduciary management of inheritance property and provides a comparative analysis of the provisions of Chapter 57 of the Civil Code of the Republic of Tajikistan concerning fiduciary management of property and the norms of inheritance governing these relations. Particular attention is given to the characterization of the parties to the contract of fiduciary management of inheritance property.

Муқарризи мақола Саидов Ҳ. М. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

**ТАВСИФИ НАМУДҲОИ АЛОҲИДАИ ЧОРАҲОИ ҲИФЗИ
МЕРОС ДАР ҲУҚУҚИ МАДАНИ**

Калидвожаҳо: ҳифзи мерос, чораҳои ҳифз, молу мулки меросӣ, меросгузор, ворис, нотариус, иҷроқунандаи васиятнома, таркиби молу мулк, барӯйхатгирӣ, ниғаҳдорӣ, баҳодиҳӣ.

Ключевые слова: охрана наследства, меры охраны, наследственное имущество, наследодатель, наследник, нотариус, исполнитель завещания, состав имущества, опись, хранение, оценка.

Key words: inheritance protection, protective measures, inheritance property, decedent, heir, notary public, executor of the will, composition of the inheritance, inventory, safekeeping, valuation.

Бо мақсади таъмин намудани ҳифзи молу мулки меросӣ, пешгирӣ кардани эҳтимоли осеб دیدан, талаф ё дуздида шудани он, зарурати андешидани чораҳо ҷиҳати ҳифзи он ба миён меояд, ки ин чораҳо манфиатҳои молумулкии ворисон, легатгирон, инчунин кредиторони меросгузоро муҳофизат мекунад. Аз ҳамин сабаб, қабули чораҳо аз ҷониби нотариус барои ҳифзи молу мулки меросӣ ва дар ҳолати зарурӣ барои идоракунии ин молу мулк яке аз амалҳои муҳимми нотариалӣ ба ҳисоб меравад, ки анҷоми он бояд дақиқ мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардад. Ҳифзи молу мулк, суиистифода аз ҳуқуқ ва чораҳои ҷавобгарӣ ин масъалаҳо, тавре ки илми ҳуқуқи маданӣ ҳулоса мекунад¹, ҳамеша моликонро ба ташвиш овардаанд.

Чораҳои ҳифзи молу мулки меросӣ дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҚТ), боби алоҳида (боби 62) муқаррар шуда буд. Қабул гардидани Кодекси маданияи ҚТ (КМ) таҳаввулотӣ навинеро дар самти танзими муносибатҳои ҳуқуқи меросӣ ба миён овард ва муқаррарот оид ба чораҳои алоҳидаи ҳифзу молу мулки меросӣ танҳо як модда муқаррар карда шуд. Мутобиқи қ. 1 м. 1296 КМ ҚТ² барои ҳифз ва идоракунии мерос, ҳимояи ҳуқуқҳои меросгирон, легатгирон ва

* Ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, тел: 918-66-08-08, e-mail: shahrom4646@mail.ru.

¹ Ниг.: Гаврилюк Р.В. К вопросу о наследственном правопреемстве. // В сб.: Интеллектуальный потенциал образовательной организации и социально-экономическое развитие региона. / Сб.: материалов межд. научно-практ. конф. Академии МУБиНТ. 2020. С. 31-34.

² Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>. (санаи муроҷиат: 15.11.2025).

шахсони дигари манфиатдор аз ҷониби нотариуси ҷойи кушодашавии мерос ё иҷрокунандаи васиятнома тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд. Муносибатҳои оид ба ҳифзи молу мулки меросӣ инчунин тавассути қонуни алоҳида, Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ»¹ мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дода мешаванд. Дар қонуни мазкур дар боби 7 (моддаҳои 55-64) тартиби ҳифзи молу мулки меросӣ, барӯйхатгирии молу мулки меросӣ ва таъин кардани муҳофиз ё васӣ, идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ, қатъи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ ва чораҳои ҳифзи он, инчунин дигар масъалаҳо вобаста ба падидаи мазкур мавриди танзим қарор дода шудаанд. Чораҳои зарурӣ оид ба ҳифз ва идоракунии мерос метавонанд аз ҷониби шахсони мансабдори мақомоти худидоракунии маҳаллӣ низ амалӣ гарданд. Ҳамзамон, тибқи қонунгузории амалкунандаи меросӣ чунин чораҳо танҳо дар он сурат метавонанд аз ҷониби шахсони мансабдори зикршуда қабул карда шаванд, ки агар қонун ба онҳо ҳуқуқи анҷом додани чунин амалҳои нотариалиро дода бошад².

Қонун ба нотариус ва иҷрокунандаи васиятнома ҷиҳати андешидани чораҳои ҳифзи молу мулки меросӣ доираи гуногуни ваколатҳоро медиҳад. Бо дарназардошти таҳлили ҳамаҷонибаи қонунгузорӣ дар самти ҳифзи молу мулки меросӣ, ҳангоми анҷом додани амалҳо оид ба ҳифзи молу мулки меросӣ нотариус як қатор чораҳоро мегузаронад, ки ҳифзи пурраи ин молу мулкро таъмин менамоянд.

Яке аз чораҳои муҳим ҷиҳати ҳифзи молу мулки меросӣ **муайян кардани ҷои кушодашавии мерос, мавҷудияти молу мулк, таркиб ва маҳалли ҷойгиршавии он мебошад**. Ҷойи кушодашавии мерос маҳалли истиқомати охири меросгузор, агар маҳалли истиқомати охири меросгузор номаълум бошад, маҳалли ҷойгиршавии молу мулки ғайриманқули ба меросгузор дахлдошта ё қисми дорои арзиши бештари он ва ҳангоми набудани молу мулки ғайриманқул маҳалли ҷойгиршавии қисми дорои арзиши бештари молу мулки манқул эътироф карда мешавад (м. 1256 КМ ҚТ). Ҳамзамон, танҳо нотариусе, ки дар маҳалли кушодашавии мерос фаъолият дорад, ҳуқуқи қабули

¹ Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» аз 29 марти соли 2012, №283 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2025).

² Қонуни ҚТ «Дар бораи мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009, №549 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 09.11.2025). Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Оинномаи Консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 июли соли 1998, №275 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2025).

маҷмӯи чораҳоро оид ба ҳифз ва идоракунии мерос дорад (м. 1296 КМ ҚТ).

Ба андешаи В.А. Потапова нотариус бояд таркиби молу мулки меросиро муайян кунад, аз ҷумла маълумот дар бораи суратҳисобҳои бонкӣ ва ҷойгиршавии мол. Ин тадбир барои пешгирии пинҳонкорӣ ё вайрон шудани молу мулк муҳим аст¹. Е.А. Суханов ба таври асоснок қайд менамояд, ки «...мерос (молу мулки меросӣ) аз ҷониби қонун ҳамчун маҷмааи ягонаи молумулкӣ баррасӣ мегардад, ки ба таркиби он на танҳо ашё, балки дигар молу мулки меросгузор дар шакли ҳуқуқу уҳдадориҳои молумулкӣ (қарзҳо) низ дохил мешаванд². Яъне, ба таркиби молу мулки меросӣ ҳам молу мулк ва ҳуқуқу уҳдадориҳои молумулкӣ дохил мегардад, ки мавҷудият ва таркиби он бояд аз ҷониби нотариуси ҷойи кушодашавии мерос муайян карда шавад.

Дар ҳолате ки тамоми молу мулки меросгузор ё қисми он берун аз маҳалли кушодашавии мерос ҷойгир бошад, нотариуси маҳалли кушодашавии мерос, бо риояи тартиби қонунгузорӣ, ба нотариус ё шахси мансабдори ваколатдори маҳалли ҷойгиршавии молу мулки меросӣ супориш оид ба андешидани чораҳо барои ҳифзи он мефиристад.

Агар ба нотариуси ҷойи кушодашавии мерос маълум бошад, ки аз ҷониби кӣ бояд чораҳо оид ба ҳифзи молу мулк андешида шаванд, чунин супориш ба нотариус ё шахси мансабдори дахлдори мазкур ирсол карда мешавад.

Дар бораи қабули чунин чораҳо шахсони мазкур ба нотариус дар маҳалли кушодашавии мерос иттилоъ медиҳанд. Дар ин ҳолат, нотариусе, ки чораҳои зикршударо амалӣ намудааст, пешакӣ нотариуси маҳалли кушодашавии меросро огоҳ мекунад ва уҳдадор аст ворисонро, агар молу мулк тибқи тартиби мерос ба давлат гузарад, мақоми молиявии дахлдорро огоҳ намояд.

Яке аз чораҳои асосӣ ва муҳиме, ки тибқи м. 57 Қонуни ҚТ «Дар бораи нотариати давлатӣ» аз 29 март соли 2012, №283 аз ҷониби нотариуси давлатӣ бо мақсади ҳифзи молу мулки меросӣ анҷом дода мешавад, ин **барӯйхатгирии молу мулки меросӣ** мебошад.

Барӯйхатгирии молу мулки меросӣ яке аз чораҳои маъмултарини ҳифзи мерос мебошад. Аз муайян кардани дақиқи таркиби молу мулки меросӣ дар рӯйхат вобаста аст, ки он дар кадом ҳолат ва миқдор ба ворисон, легатгирон дода мешавад. Санади барӯйхатгирӣ маълумоти мушаххаскунандаи молу мулк ва ҳуқуқҳои молумулкиро сабт

¹Ниг.: Потапова В.А. Охрана наследства // Вестник науки и образования, № 17(120). - Часть 2.- 2021. -С.72

²Ниг.: Суханов Е.А. О третьей части Гражданского кодекса Российской Федерации. // Вестник ВАС РФ. -2002.- №3. - С. 74–76.

менаомояд¹. Ба андешаи Я. С. Гришина, Р. Ю. Закиров, М. М. Махмутова барӯйхатгири шарт зарурӣ барои интиқоли молу мулки меросӣ барои нигоҳдорӣ ва идоракунии боварӣ мебошад².

Барӯйхатгирӣ бо иштироки шахсони барои ҳифзи молу мулки меросӣ манфиатдор ва на камтар аз ду нафар шахси холис тибқи муқаррароти қонунгузори ҚТ ба амал бароварда шуда, дар ин бора санади дахлдор тартиб дода мешавад.

Нотариус ҳуқуқ дорад молу мулкро танҳо дар сурате ба рӯйхат гирад, ки агар шахсоне, ки бо меросгузор якҷоя зиндагӣ мекарданд, молу мулкро ихтиёран барои рӯйхат пешниҳод кунанд. Агар ворисон ё шахсони дигаре, ки бо меросгузор зиндагӣ мекарданд, барои барӯйхатгирӣ эътироз кунанд, нотариус санад дар бораи рад кардани пешниҳоди молу мулк барои барӯйхатгирӣ тартиб медиҳад ва ворисонро дар ин бора огоҳ карда, ба онҳо ҳуқуқи муроҷиат ба суд бо даъво дар бораи талаб кардани ҳиссаи молу мулки меросӣ, ки ба онҳо тааллуқ дорад, мефаҳмонад.

Барӯйхатгирии молу мулки меросӣ дар маҳалли ҷойгиршавии он анҷом дода намешавад, агар он ба шахсони сеюм ба соҳибӣ, истифодабарӣ ва ё ихтиёрдорӣ супурда шуда, бо гузаронидани он ба соҳибияти хоҷагидории ин шахсони сеюм ҳамроҳ бошад. Ҳамин тавр, агар ашёи манқули меросгузор дар мағозаи комиссиявӣ, ломбард, назди иҷорагир, интиқолдиҳанда ва ғ. бошад, ба рӯйхати молу мулк бояд ҳуҷҷатҳое дохил карда шаванд, ки муносибатҳои дахлдори меросгузorro бо шахсони зикршуда тасдиқ мекунанд.

Агар гузаронидани барӯйхатгирии мерос қатъ гардад (тавқуф барои нисфирӯзӣ, анҷоми рӯзи корӣ ва ғ.) ё чанд рӯз идома ёбад, манзил (ҳучра) ҳар дафъа аз ҷониби нотариус муҳрбандӣ карда мешавад. Дар санади барӯйхатгирӣ қайд дар бораи сабабҳо ва вақти қатъ гардидани барӯйхатгирӣ ва азсаргирии он, инчунин дар бораи ҳолати пломбаҳо ва муҳрҳо ҳангоми кушодани минбаъдаи манзил (ҳучра) оварда мешавад.

Санади барӯйхатгирӣ дар се нусха тартиб дода шуда, ҳамаи нусхаҳо аз тарафи нотариус, шахсони манфиатдор (агар онҳо дар барӯйхатгирӣ иштирок карда бошанд) ва шахсони холис имзо карда мешаванд.

Муҳимтар аз ҳама, ҳангоми таҳияи санади рӯйхати молу мулки меросӣ хусусияти дақиқ ва муфассали (вазн, ранг, маркаи фабрика-заавод, соли барориш ва ғайра) алоҳидаи ҳар як ашёе, ки молу мулки меросӣ мебошад, муайян карда мешавад. Нотариус вазифадор аст ба

¹Ниг.: Петрушина Е.В. Меры, принимаемые нотариусом по охране наследственного имущества / Е. В. Петрушина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 22 (521). — С. 412-413.

²Ниг.: Гришина Я.С., Закиров Р.Ю., Махмутова М.М. Наследственное право: Учеб.-практ. пособие.- М.: Проспект, 2011. - С.113.

санади барӯйхатгирӣ тамоми молу мулкро, ки дар манзили (ҳучра ё утоқи дигар)-и вафоткарда ҷой дорад, ворид намояд, аз ҷумла ашёи муҳити хонагӣ, ашёи шахсии меросгузор, ашёи фаъолияти касбии ӯ (масалан, мошинаи ҷопии рӯзноманигор, асбобҳои мусиқии ҳунароманд, асбобҳои тиббии духтур ва ғ.).

Баҳодиҳии молу мулки меросӣ яке аз чораҳои дигари ҳифзи молу мулки меросӣ маҳсуб ёфта, дар раванди барӯйхатгирӣ амалӣ карда мешавад. Тавре Л.К. Анисимова таъкид мекунад, баҳодиҳии молу мулки меросӣ барои нотариус дорои хусусиятҳои махсус буда, иҷрои он муносибати ниҳоят эҳтиёткоронаро талаб мекунад, зеро натиҷаи баҳодиҳӣ на танҳо ба манфиати ворис, ки одатан аз талаботи давлатӣ ба баҳодиҳӣ огоҳии кофӣ надорад, балки ба манфиати ҳуди давлат дар шахси нотариус низ равона мешавад¹. Ю.Ю. Лозовенко бошад қайд менамояд, ки дар айни замон дар соҳаи танзими ҳуқуқии тартиби муайян кардани арзиши молу мулки меросӣ, пеш аз ҳама молу мулки ғайриманқул, ягонагии равишҳо вучуд надорад. Муаллиф ба он нуқтаи назар аст, ки аз ҷиҳати ҳуқуқӣ асосноктар ин аст, ки тартиби ягонаи баҳодиҳии молу мулки меросӣ муқаррар карда шавад ва арзиши мерос ҳамчун арзиши бозории молу мулк дар лаҳзаи кушодашавии мерос фаҳмида шавад².

Баҳодиҳии ашё ва дигар молу мулке, ки дар санади барӯйхатгирӣ зикр шудаанд, мувофиқи қонунгузориҳои маданияи ҚТ аз рӯи аризаи иҷрокунандаи васиятнома, ворисон ё намояндагони мақомоти васоят ва парасторӣ (дар ҳолатҳои дахлдор) анҷом дода мешавад. Тибқи банди 226 Қоидаҳои ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ аз тарафи нотариусҳои давлатии идораҳои нотариалии давлатии ҚТ нархгузориҳои ашёи барӯйхатгирифташуда аз рӯи нархҳои миёнаи бозорӣ (бо дар назар доштани фарсудашавӣ) ба амал бароварда мешавад. Нисбат ба ашёе, ки нархгузориашон мушкил мебошад, нарх аз рӯи ҳулосаи нархгузори мустақил ба амал бароварда мешавад. Агар меросгирон бо нархгузорӣ норозӣ бошанд, онҳо ҳуқуқ доранд, ки мутахассис-наrxгузори дигари мустақилро барои нархгузорӣ ҷалб намоянд³. Квартираҳо, хонаҳои истиқоматӣ, иншоот, сохтмонҳо ва дигар объектҳои ғайриманқул, ки то рӯзи вафоти меросгузор ба ӯ тааллуқ

¹Ниг.: Анисимова Л.К. Особенности оценки имущества для оформления наследства // Имущественные отношения в РФ.- 2024.- № 2 (269).- С. 8–15.

² Ниг.: Лозовенко Ю.Ю. Актуальные проблемы проведения оценки стоимости наследственного имущества // Вестник магистратуры.- 2014.- № 6(33).- Т. II.- С. 70–73.

³ Қоидаҳои ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ аз тарафи нотариусҳои давлатии идораҳои нотариалии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармоиши вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27-уми майи соли 2024, №59 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.11.2025).

доштанд, метавонанд аз рӯи баҳодиҳии барӯйхатгирии худ ва дар маҳалҳое, ки барӯйхатгирӣ гузаронида нашудааст, аз рӯи баҳодиҳии суғуртавӣ нархгузорӣ шаванд.

Дар санади барӯйхатгирӣ танҳо арзиши умумии молу мулки ба барӯйхатгирифташударо муайян кардан, бе баҳодиҳӣ ва тавсифи муфассали ҳар як ашё дар алоҳидагӣ ғайри қобили қабул аст. Агар баҳодиҳии ашёҳои алоҳида душвор бошад, масалан, ҳангоми набудани маълумот дар бораи нархҳои чаканаи онҳо ё ворисон байни худ ба созиш омада натавонанд, шахсони манфиатдор (ичрокунандаи васиятнома, ворисон ё намояндагони мақомоти васоят ва парасторӣ) ё ба дархости онҳо нотариус ҳуқуқ доранд мутахассиси нархгузори мустақилро даъват намоянд.

Пардохти музди меҳнати мутахассиси нархгузор, аз ҷумла ҳангоми муайян кардани арзиши суғуртавии молу мулки ғайриманқул, аз ҷониби шахсе анҷом дода мешавад, ки баҳодиҳии мустақили молу мулкро талаб кардааст, бо тақсими минбаъдаи хароҷоти дахлдор байни ворисон мутаносибан ба арзиши ҳиссаи меросие, ки онҳо гирифтаанд.

Агар мерос аз ҷониби меросгирон ҳанӯз қабул нашуда бошад, музди меҳнати мутахассиси баҳодиҳанда аз ҳисоби молу мулки меросӣ пардохт карда мешавад. Хонаҳои истиқоматӣ, манзилҳо, биноҳо, сохтмонҳо, иншоотҳо аз ҷониби мақомоти барӯйхатгирии техникӣ, қитъаҳои замин аз ҷониби кумитаи замин, воситаҳои нақлиёти автомобилӣ аз ҷониби муассисаҳои судӣ-экспертии мақомоти адлия баҳодиҳӣ карда мешаванд.

Супурдани молу мулки меросӣ барои ниғаҳдорӣ. Молу мулки меросие, ки идоракуниро талаб намекунад, ба истиснои пулҳои нақдӣ, арзишҳои асъорӣ, металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо, маснуоти аз онҳо сохташуда, коғазҳои қиматноки идоракуниро талаб накунанда ва силоҳ, ки ба таркиби мерос дохил мешаванд, аз ҷониби нотариус ба ниғаҳдории боваринок ба яке аз ворисони ба ӯ маълум, ки имконияти қабул кардани молу мулкро ба ниғаҳдорӣ дорад, супурда мешавад. Агар бо ягон сабаб супурдани молу мулки зикршуда ба ворисон номумкин бошад, қонунгузорӣ иҷозат медиҳад, ки нотариус бо салоҳдиди худ ин молу мулкро ба ниғаҳдорӣ ба шахси дигаре, ки меросгир нест, супорад.

Дар бораи таъйини ниғаҳдоранда нотариус қарори дахлдор мебарорад. Дар ҳолате ки мерос тибқи васиятнома сураат мегирад ва дар он иҷрокунандаи васиятнома таъйин шудааст, ниғаҳдории молу мулки зикршуда аз ҷониби иҷрокунандаи васиятнома мустақилона ё бо роҳи бастанӣ шартномаи ниғаҳдорӣ бо яке аз ворисон ё бо шахси дигар тибқи салоҳдиди иҷрокунандаи васиятнома таъмин карда мешавад.

Дар ҳамаи ҳолатҳои дар боло зикршуда супурдани молу мулки меросӣ ба ниғаҳдорӣ аз ҷониби нотариус ё иҷрокунандаи васиятнома ба шахсони зикршуда дар асоси шартномаи ниғаҳдорӣ амалӣ карда

мешавад, шартҳои муҳимми он ва тартиби расмӣ гардондани он бо меъёрҳои боби 51 КМ ҚТ муайян карда мешаванд. Дар бораи супурдани молу мулк ба ниғаҳдорӣ дар санади барӯйхатгирии қайд гузошта мешавад ва аз шахсе, ки молу мулкро ба ниғаҳдорӣ қабул кардааст, нотариус дастхат дар бораи ҷавобгарии ҷинойтӣ ва моддӣ барои исроф, бегонакунӣ ё пинҳон кардани молу мулки меросӣ ва барои зараре, ки бо ин амалҳо ба меросгирон расонида мешавад, мегирад.

Ниғаҳдоранда, васӣ ва дигар шахсоне, ки молу мулки меросӣ ба онҳо барои ниғаҳдорӣ дода шудааст, агар онҳо меросгир набошанд, ҳуқуқ доранд аз ворисон барои ниғаҳдории молу мулки меросӣ мукофот гиранд. Ба шахсони зикршуда инчунин хароҷоти зарурӣ барои ниғаҳдорӣ ва идоракунии молу мулки меросӣ ҷуброн карда мешавад, ба истиснои ғоидаи воқеии истифодаи ин молу мулк.

Агар ниғаҳдоранда меросгир бошад, ӯ ҳуқуқ ба гирифтани музд надорад, зеро худ дар ҳифзи молу мулк манфиатдор аст. Шартнома байни нотариус ва ниғаҳдорандаи молу мулк оид ба андозаи музд бояд дар шакли хаттӣ расмӣ карда шавад. Дар ин ҳолат он на танҳо ба шакли шартнома, балки ба шакли аризаи ниғаҳдоранда бо резолюсияи нотариус дар бораи андозаи музди ниғаҳдорӣ низ метавонад тартиб дода шавад.

Ниғаҳдоранда тибқи шартномаи ниғаҳдорӣ ҷавобгарии молумулкӣ бар зимма дорад, зеро муносибатҳои байни нотариус ва шахсе, ки то супурдани он ба ворисон молу мулк ба ӯ супурда шудааст, бо шартномаи ниғаҳдорӣ танзим мегарданд, ки тибқи он як тараф (ниғаҳдоранда) уҳдадор мешавад молу мулкero, ки аз ҷониби тарафи дигар ба ӯ супурда шудааст, нигоҳ дорад ва ин молу мулкro бо тамомият баргардонад.

Ҳамаи молу мулки меросӣ ба ниғаҳдорӣ ба ворисон ё шахсони дигар супурда намешавад. Барои баъзе категорияи ашё, ки ба таркиби молу мулки ба рӯйхат гирифташуда дохил мешаванд, тартиби махсуси ниғаҳдорӣ муқаррар шудааст. Аз ҷумла, пули нақди ба таркиби мерос дохилбуда ба суратҳисоби амонатии идораи нотариалӣ гузаронида мешавад, аммо арзишҳои асъорӣ, металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо, маснуоти аз онҳо ва коғазҳои қиматноке, ки идоракунӣ талаб намеkunанд, бар асоси шартнома ба муассисаҳои Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) барои ниғаҳдорӣ супурда мешаванд. Пеш аз он ки арзишҳои ба рӯйхат гирифташударо барои ниғаҳдорӣ ба бонк супорад, нотариус бояд онҳоро дар китоби баҳисобгирии арзишҳо, ки дар идораи нотариалӣ бурда мешавад, ба қайд гирад.

Ҳангоми барӯйхатгирии аз ҷониби нотариус мумкин аст арзишҳои асъорӣ, металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо, маснуоти аз онҳо сохташуда, инчунин коғазҳои қиматноке, ки идоракунӣ талаб намеkunанд, ашёҳое, ки ба меросгузор тааллуқ доштанд ва молу мулки

меросиро ташкил медоданд, ошкор карда шаванд. Нотариус бояд чизҳои зикршударо мусодири кунад, рӯйхати алоҳида тартиб диҳад, онҳоро дар китоби баҳисобгирии арзишҳо, ки аз ҷониби нотариус (идораи давлатии нотариалӣ) гузаронида мешавад, сабт кунад.

Пас аз ба охир расидани барӯйхатгирии нотариус бояд арзишҳои зикршударо ба лифофа ё бастаи мулоим бастабандӣ карда, мӯҳр занад ва на дертар аз рӯзи дигар барои ниғаҳдорӣ ба бонк (ташкилоти дигари қарзӣ), ки иҷозатномаи БМТ -ро барои ҳуқуқи анҷом додани амалиёт бо металлҳои қиматбаҳо, сангҳо ва асъори хориҷӣ дорад, супорад.

Мансубияти ашёи меросгузор ба намудҳои зикршудаи молу мулк бо дарназардошти таърифҳои меъёрие, ки дар санадҳои дахлдори қонунгузории амалкунандаи ҚТ дарҷ шудаанд, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, мувофиқи м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими аъсор ва назорати аъсор»¹ мафҳум ва намудҳои сарватҳои аъсорӣ ва дар м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо»² мафҳумҳои металлҳои қиматбаҳо, сангҳои қиматбаҳо ва маснуоти заргарӣ пешбинӣ гардидааст.

Бастани шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ чораи дигари ҳифзи мерос ба ҳисоб меравад. Агар дар таркиби мерос молу мулке мавҷуд бошад, ки на танҳо ҳифз, балки идоракуниро низ талаб намояд (корхона, ҳисса дар сармояи оинномавии ширкати хоҷагӣ ё ҷамъият, коғазҳои қиматнок, ҳуқуқҳои истисноӣ ва ба онҳо монанд), нотариус мувофиқи м. 1131 КМ ҚТ ҳамчун муассиси идораи ба боварӣ асосёфта шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи ин молу мулкро мебандад.

Дар м. 1297 КМ ҚТ ҳангоми ҳаволакунии модда барои бастани шартномаи идораи ба боварӣ асосёфта хатогӣ ҷой дошта, ба ҷои он ки ба м. 1131 ҳавола намудан, иштибоҳан м. 1058 КМ ҚТ зикр гардидааст, ки зарурияти ислоҳ намудани меъёри мазкур ҷой дорад. Инчунин дар қисми 1 м. 1131 КМ ҚТ таъсиси идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк дар асоси васиятномае, ки дар он иҷрокунандаи васиятнома таъин гардидааст, пешбинӣ гардидаасту халос. Ҳол он ки дар асоси м. 1297 КМ ҚТ нотариуси ҷойи кушодашавии мерос метавонад ба сифати муассиси идораи ба боварӣ асосёфтаи шартномаи идораи ба боварӣ

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими аъсор ва назорати аъсор» аз 12 майи соли 2001, № 21 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 14.11.2025).

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо» аз 13 июни соли 2013, № 964 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 14.11.2025).

асосёфтаи молу мулки меросӣ баромад намояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки сархати 2 қисми 1 м. 1131 КМ ҚТ – «дар асоси васиятномае, ки дар он иҷроқунандаи васиятнома таъин гардидааст;» ба меъёри «бо сабаби зарурати идораи молу мулки меросӣ (1297);» иваз карда шавад.

Идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ бинобар зарурати идоракунии молу мулки меросӣ таъсис дода мешавад. Бо дарназардошти он ки меъёри махсус тартиби дигарро муқаррар намудааст, бадастоварандаи ғоида тибқи шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулки меросӣ таъйин карда намешавад. Дар амалияи нотариалӣ, аслан дар шартнома ба сифати бадастоварандаи ғоида ворисон зикр карда мешаванд. Ба андешаи Г.А. Павлова ба сифати бадастоварандаи ғоида на танҳо ворисон, балки кредиторон низ метавонанд баромад намоянд¹. Дар ҳолате, ки меросгирӣ тибқи васиятнома амалӣ карда мешавад, ки дар он иҷроқунандаи васиятнома таъйин шудааст, ҳуқуқҳои муассиси идораи ба боварӣ асосёфта ба иҷроқунандаи васиятнома тааллуқ доранд.

Идорақунандаи ваколатдор танҳо шахси воқеии дорои қобилияти пурраи амалкунӣ, ки соҳибкор нест, ё ташкилоти ғайритиҷоратӣ, ба истиснои муассиса, шуда метавонад. Таҳти шароити муайян идораи молу мулки меросӣ метавонад аз ҷониби ворис низ амалӣ карда шавад, агар иҷроқунандаи васиятнома яке аз ворисон таъйин шуда бошад. Бо вучуди ин, дар васиятнома метавонад зикр гардад, ки ба иҷроқунанда супорида мешавад, ки молу мулки меросиро мустақилона идора намояд. Дар ин ҳолат салоҳиятҳои иҷроқунандаи васиятнома на бо шартнома, балки бо гувоҳнома, ки аз ҷониби нотариус дода мешавад, тасдиқ карда мешаванд.

Объектҳои ин шартнома метавонанд корхонаҳо ва маҷмӯаҳои дигари молумулкӣ, объектҳои алоҳида, ки ба молу мулки ғайриманқул тааллуқ доранд, ҳисса дар сармояи оинномавии ширкат ё ҷамъияти хоҷагӣ, коғазҳои қиматнок, ҳуқуқҳои истисноӣ ва ғайра бошанд, ки ин бо ҳуҷҷатҳои ҳуқуқмуқарраркунандае, ки дар шартнома зикр шудаанд ва бар асоси онҳо молу мулк ба меросгузор тааллуқ дошт, инчунин бо реквизицҳои бақайдгирии давлатии онҳо ё ҳисоби онҳо тасдиқ карда мешавад.

Ба сифати шартҳои муҳими шартномаи мазкур таркиби молу мулки меросие, ки ба идораи ба боварӣ асосёфта супорида мешавад, номгӯии ворисон (шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ба манфиати он идораи ба боварӣ асосёфта амалӣ карда мешавад), муҳлате, ки дар давоми он чораҳо оид ба идораи молу мулки меросӣ амалӣ карда мешаванд, ки онро

¹Ниг.: Павлова Г. А. Доверительное управление наследственным имуществом: регулирование и некоторые практические аспекты // Имущественные отношения в РФ.- 2021.- № 10 (241).- С. 93–98.

нотариус бо дарназардошти хусусият ва арзиши мерос муайян мекунад, вақт, ки барои дохил шудани ворисон ба мерос зарур аст, андозаи подош метавонанд баромад намоянд.

Шартнома муҳлатнок буда, амали худро то қабули мерос аз ҷониби ворис ё ворисон, агар онҳо меросро қабул накарда бошанд, то ба охир расидани муҳлати қабули мерос, ки қонунгузори ҚТ муқаррар кардааст, нигоҳ медорад. Қонунгузорӣ муқаррар менамояд, ки нотариуси давлатӣ уҳдадор аст, ки ворисонро дар бораи қатъи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу mulки меросӣ ва дар сурати ба давлат гузаштани мерос, мақоми дахлдорро огоҳ намояд.

Чораҳои зикргардидаи молу mulки меросӣ қатмӣ набуда, дар баъзе мавридҳо барои ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқии меросӣ, инчунин барои ҳифз ва идора намудани худӣ молу mulки меросӣ мумкин аст дигар чораҳо низ истифода карда шавад. Масалан, ба андешаи М. М. Соҳибов, Ҳ.З. Бобохонов талаби баргардонидани молу mulки ба меросгузор тааллуқдошта ба сифати чораи алоҳидаи ҳифзи молу mulки меросӣ баромад намуда, бо хусусиятҳои худ аз дигар намуди чораҳо фарқ мекунад¹.

Ҳамин тавр, чораҳои алоҳидаи ҳифзу молу mulки меросӣ барои ҳифзи ҳуқуқу манфиати ворисон, кредиторон, легатгирон ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии манфиатор аҳамияти муҳим дошта, танзими пурраи онҳо аз ҷониби қонунгузорӣ ва механизми истифодаи онҳо шарт ва зарур аст. Кафолати амалӣ гардидани ҳуқуқи меросии субъекти мушаххас, кафолати амалӣ гардидани ҳар гуна ҳуқуқи инсон барои ҷомеа муҳим мебошад. Риоя накардани қоидаҳои муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ боиси вайрон шудани ҳуқуқи субъектҳои муносибатҳои меросӣ, пеш аз ҳама ворисон мегардад ва ба таъмини ҳуқуқҳои инсон, шароити зиндагии муқаррарӣ ва тартиботи ҳуқуқие, ки дар давлат кафолат дода шудааст, таъсири манфӣ мерасонад.

Бо ҷамъбасти таҳлили дар боло овардашуда, метавон гуфт, ки дар ҚТ ҳифзи молу mulки меросӣ бо қонунгузори амалкунандаи маданӣ ва қонунгузорӣ дар бораи нотариат таъмин карда мешавад ва чораҳои дар ин самт андешидашуда институти мустақили ҳифзи мерос мебошанд.

Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда:

1. Кодекси маданияи ҚТ, аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи

¹Ниг.: Соҳибов М.М., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи меросии Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ / зери таҳрири Ғаюров Ш.К –доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – С. 61.

электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>. (санаи муроҷиат: 15.11.2025).

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нотариати давлатӣ”, аз 29 марти соли 2012, №283 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2025).

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асър ва назорати асър», аз 12 майи соли 2001, № 21 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 14.11.2025).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи металҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо», аз 13 июни соли 2013, № 964 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 14.11.2025).

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот”, аз 5 августи соли 2009, №549 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 09.11.2025).

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани Оинномаи Консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 30 июли соли 1998, №275 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия».Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.11.2025).

7. Қоидаҳои ба ҷо овардани амалиёти нотариалӣ аз тарафи нотариусҳои давлатии идораҳои нотариалии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармоиши вазирӣ адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми майи соли 2024, №59 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.11.2025).

8. Анисимова Л.К. Особенности оценки имущества для оформления наследства // Имущественные отношения в РФ.- 2024.- № 2 (269).- С. 8–15.

9. Гаврилюк Р.В. К вопросу о наследственном правопреемстве. //В сб.: Интеллектуальный потенциал образовательной организации и социально-экономическое развитие региона./ Сб.: материалов межд. научно-практ. конф. Академии МУБиНТ. 2020. С. 31-34.

10. Гришина Я.С., Закиров Р.Ю., Махмутова М.М. Наследственное право: учеб.-практ. пособие.- М.: Проспект, 2011.

11. Лозовенко Ю.Ю. Актуальные проблемы проведения оценки стоимости наследственного имущества // Вестник магистратуры. -2014.- № 6(33). -Т. II.- С. 65–73.

12. Павлова Г. А. Доверительное управление наследственным имуществом: регулирование и некоторые практические аспекты // Имущественные отношения в РФ. -2021.- № 10 (241).- С. 93–98.

13. Петрушина Е.В. Меры, принимаемые нотариусом по охране наследственного имущества / Е. В. Петрушина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 22 (521). — С. 401-413.

14. Потапова В.А. Охрана наследства // Вестник науки и образования, № 17(120).- Часть 2.- 2021.- С. 61 -72.

15. Суханов Е.А. О третьей части Гражданского кодекса Российской Федерации. // Вестник ВАС РФ.- 2002.- №3. - С. 74–76.

16. Соҳибов М.М., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи меросии Ҷумҳурии Тоҷикистон: воситаи таълимӣ / зери таҳрири Ғаюров Ш.К –доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 152 с.

Ғуломализода Ш. Ғ.

Фишурда

Тавсифи намудҳои алоҳидаи ҷораҳои ҳифзи мерос дар ҳуқуқи маданӣ

Мақолаи мазкур ба таҳлили намудҳои алоҳидаи ҷораҳои ҳифзи мерос дар ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф номгӯии алоҳидаи ҷораҳои ҳифзи молу мулк меросиро дар асоси таҳлилҳои назариявӣ илмӣ ва қонунгузорӣ мавриди баррасӣ қарор дода, хулосаву пешниҳодҳои судманд ҷиҳати такмил додани қонунгузорӣ ва тартиби дуруст гузаронидани ҷораҳои мазкурро анҷом додааст. Қонунгузории маданияи Тоҷикистон тамоми заминаҳои ҳуқуқӣ барои таъмин ва идоракунии ҳифзи меросро фароҳам меорад. Ҷораҳои гуногуни дар қонун зикршуда ва ваколатҳои махсуси нотариус ба ҳифзи молу мулк, манфиатҳои ворисон ва кредиторон хизмат мекунад ва то қабули мерос аз ҷониби ҳамаи ворисон ё то ба поён расидани муҳлати қабули мерос идома меёбад. Танзими мусбӣ ва мукаммали ин муносибатҳо дар қонунгузории маданӣ ва қонунгузории нотариат барои таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои субъектҳои муносибатҳои меросӣ мусоидат мекунад.

Ғуломализода Ш. Ғ.

Аннотация

Описание отдельных видов мер по охране наследства в гражданском праве

Настоящая статья посвящена анализу отдельных видов мер по охране наследства в гражданском праве Республики Таджикистан. Автор рассматривает отдельный перечень мер по охране наследственного имущества на основе теоретико-научного анализа и

законодательства, а также формулирует выводы и обоснованные предложения, направленные на совершенствование законодательства и обеспечение надлежащего порядка осуществления указанных мер. Гражданское законодательство Таджикистана формирует необходимые правовые основы для обеспечения охраны и управления наследством. Различные меры, предусмотренные законом, и специальные полномочия нотариуса служат охране имущества, защите интересов наследников и кредиторов и действуют до принятия наследства всеми наследниками либо до истечения срока принятия наследства. Позитивное и комплексное регулирование указанных отношений в гражданском законодательстве и законодательстве о нотариате способствует обеспечению прав и интересов субъектов наследственных правоотношений.

Ghulomalizoda Sh. Gh.

The summary

Description of specific types of measures for the protection of inheritance in civil law

This article is devoted to the analysis of specific types of measures for the protection of inheritance in the civil law of the Republic of Tajikistan. The author examines a separate list of measures aimed at protecting inherited property on the basis of theoretical and scholarly analysis as well as legislation, and formulates conclusions and well-grounded proposals aimed at improving the legislation and ensuring the proper procedure for implementing such measures. The civil legislation of Tajikistan provides the necessary legal foundations for safeguarding and managing inheritance. Various statutory measures and the special powers of the notary serve to protect property, safeguard the interests of heirs and creditors, and remain in force until the inheritance is accepted by all heirs or until the period for acceptance of the inheritance expires. Positive and comprehensive regulation of these relations in civil legislation and notarial legislation contributes to ensuring the rights and interests of the subjects of inheritance legal relations.

Муқарризи мақола Саидов Ҳ.М – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

**IV. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН
IV. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ**

Порядок рецензирования статей, предоставляемых в научно-информационный журнал «Правовая жизнь»

1. В журнале «Правовая жизнь» печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по юридическим наукам.
2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии в соответствии с настоящими правилами.
3. Объем статьи не должен превышать одного п. л. (до 16 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.
4. К статье прилагаются направление от организаций (для внешних авторов), рецензия соответствующего отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языках) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора (авторов).
5. Статьи принимаются по одному экземпляру в текстовом и электронном вариантах. Статья должна быть напечатана на компьютере с одной стороны листа через 1,5 (полуторный) интервал. Слева от текста следует оставлять поля (4 см.). Страницы должны быть пронумерованы.
6. В конце статьи после текста и аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, сведения об авторе (авторах), а также телефон и подпись.
7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:
 - а) для книг – фамилию и инициалы автора (авторов), полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;
 - б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора (авторов), название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.
8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.
9. В случае возвращения статьи автору (авторам) для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования автор должен внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.
10. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.
11. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.
12. Статьи, не соответствующие настоящим правилам, не принимаются.
13. Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей

отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование. Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

14. Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, ее актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление ее недостатков. В заключение дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать ее после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

15. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

16. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и в случае ее поддержки членами редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта. Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до ее опубликования.

17. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами: воспроизведение статьи; распространение экземпляров статьи любыми способами.

18. Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ.

19. Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5-ти лет.

20. Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство науки и высшего образования Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ
№ 4 (52)
2025**

Главный редактор: Ш. К. Гаюрзода
Зам. главного редактора: Дж. З. Маджидзода
Отв. секретарь: А. М. Диноршох

Сдано в набор 00. 00. 2025 г. Подписано в печать 00. 00. 2025 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная. Усл. п. л. 20,75.
Заказ № 11. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ
г. Душанбе, Буни Хисорак, здание 14.